

LUND UNIVERSITY

"Det hade ju aldrig hänt annars"

Om kvinnor, klass och droger

Eleonorasdatter, Emma

2021

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Eleonorasdatter, E. (2021). "Det hade ju aldrig hänt annars": Om kvinnor, klass och droger. [Doktorsavhandling (monografi), Avdelningen för etnologi]. MediaTryck Lund.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

"Det hade ju
aldrig hänt annars"

OM KVINNOR, KLASS OCH DROGER

Emma Eleonorasdatter
LUNDS UNIVERSITET

Frågor om drogers skadlighet har länge varit ett prioriterat och laddat ämne i Sverige, politiskt och kulturellt. Samtidigt har både drog-användningen och läkemedelsanvändningen ökat. De representationer som oftast syns i medierna är endera kända personligheters användning eller utsatta, marginaliserade "knarkare". Den mest utbredda droganvändningen sker dock inte i dessa marginaler, utan mitt i samhällslivet. Vad innebär droganvändning som vardaglig praktik, och hur ser relationen till kön och klass ut?

Denna etnologiska avhandling av Emma Eleonorasdatter är en undersökning av drogers kulturella betydelse i Sverige. Studien bygger på intervjuer med tolv kvinnor i åldrarna 25-65 år, som alla använder droger och/eller psykoaktiva läkemedel. Från ett queer-fenomenologiskt perspektiv undersöks droganvändning som en förändring av startpunkten i kroppen, och följaktligen hur världen vecklar ut sig därifrån. Teman såsom smuts, renhet, anständighet, barn, gåvor, sjukdom, friskhet, beroende, lycka och skratt analyseras. Fokus ligger på rörelse, kropp och rum och vad som inte hade hänt annars, respektive vad som hade hänt ändå.

LUNDS
UNIVERSITET

Institutionen för kulturvetenskaper
Avdelningen för Etnologi

ISBN 978-91-89213-51-7

”DET HADE JU ALDRIG HÄNT ANNARS”

”Det hade ju aldrig hänt annars”

Om kvinnor, klass och droger

EMMA ELEONORASDOTTER

LUNDS
UNIVERSITET

Institutionen för kulturvetenskaper
Avdelningen för etnologi

Copyright Emma Eleonorasdatter, 2021

ISBN 978-91-89213-51-7 (tryck)
978-91-89213-78-4 (pdf)

Omslagsillustration Sarah Katarina Hirani
Omslagsdesign och sättning Media-Tryck
Tryck i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2021

Svanenmärkt trycksak, 3041 0903

Till Cindy

Innehållsförteckning

TACK	9
INLEDNING	13
SYFTE	21
Motiv	21
DISPOSITION	25
KUNSKAPSÖVERSIKT	29
Drogers kulturella utbredning	29
Droglagar och drogkultur	35
Läkemedel och kvinnor	41
Den moraliska kvinnokroppen	48
Sveriges drogproblem från 1960-talet och framåt	50
Glapp mellan politik och forskning	57
Kvalitativ forskning om droganvändare	66
METOD OCH MATERIAL	77
Etisk etnografi	79
Situerad kunskap	84
Snöbollsmetoden	85
Intervju	87
Go-along-metoden	89
Kropp och observation	90

Intervjupersonerna	93
Vithet	93
Kön	94
Presentationer	95
Övrigt material	97
 DROGER OCH LÄKEMEDEL	 101
Amfetamin, MDMA/ecstasy och amfetaminbaserade läkemedel	102
Bensodiazepiner	104
Cannabis: hasch, marijuana och CBD-produkter	106
Kokain och crack	108
LSD och psilocybin	110
Opioider: Opium, heroin, morfin och syntetiska läkemedel	112
SSRI och tricykliska antidepressiva läkemedel	114
 QUEER FENOMENOLOGI	 117
Maktrelationer	123
Linjer	125
Respektabilitet och värde	129
 DE FÖRSTA BESÖKEN	 135
Inkörsport	135
Knarkträsk	142
Att sjunka ner i miljön	147
När är droger farliga?	153
 KNARKAREN	 163
Knarkarens värde	165
Smuts	171
Klibbighet	177
Icke-diskret droganvändning	180
Den äckliga sprutan	183
Renhet	185

INFÖRSKAFFANDE	189
Droger ute på stan	189
Könad och rasifierad gatumarknad	192
I den egna världen	193
Droggåvor	197
Gåvor gör problem	213
 OANSTÄNDIG PLACERING	 219
Att hålla rytmen	219
Barn i rummet	229
Att dölja	238
Respektabilitet	243
 LEGITIMA DROGER	 249
Läkemedel	249
Bråkig hjärna	258
Droger som läkemedel	261
Olagliga kemikalier	264
Prestationshöjande preparat	267
Legitim hedonism	271
Ansvar för sig själv	274
 BEROENDEÖGLOR	 279
Viljan att göra klass	281
Njutning = beroende?	292
In och ut ur beroende	299
Viljan att sluta använda droger	302
 LYCKA	 307
Avstånd och närhet	309
Olycka	313
Droger som lycka	319
Nästan normativ lycka	319
Förbjuden lycka	321
I stället för rätt lycka	322

SKRATT, ETIK OCH STILLSAMHET	327
Kvinnor och stolthet	342
Droger i all stillsamhet	347
Vad är det som händer?	351
SUMMARY IN ENGLISH	355
The arrival	359
The Junkie	360
Obtaining drugs	361
Inappropriate places	362
Legitimate drugs	363
Loops of addiction	364
Happiness	365
Laughter	366
REFERENSER	369

Tack

Det har ibland varit härligt att skriva avhandling, men för det mesta var det inte härligt. De flesta känslor som tas upp i konstnärerna Ann Cvetkovich och Karin Michalskis *The Alphabet of Feeling Bad*, (2012) om viktiga queera känslor, känns träffande i relation till avhandlingsskrivandet, och med all sannolikhet kan många andra doktorander känna igen sig. Några av känslorna är *loneliness*, *rage*, *killjoy*, *vulnerability*, *feeling bad*, *feeling backward*, *slow death*, *dread*, *melodrama* och *numbness*. Alla dessa känslor och många fler har varit del av projektet. Ibland som drivkrafter men ofta som till synes omöjliga hinder att överkomma. Jag är förvånad, på riktigt, att boken är klar men kanske vaknar jag ur ännu en stressad dröm och hälften är fortfarande kvar att göra.

Hur som helst har sårbarheten, känslan av långsam död, skräck och så vidare hela tiden motarbetats av andra faktorer. Svenska doktorander får lön för sin möda och lever överlag privilegierade liv under avhandlingsskrivandet. Men framför allt har andra människor på de mest fantastiska sätt varit till hjälp och stöd. Det är alltså trots de följande omnämnandenas insatser som *The Alphabet of Feeling Bad* är träffande. Utan er hade det knappast gått, ni har varit helt avgörande för hela projektets genomförande från början till slut. Jag vill också säga att listan är långt ifrån komplett och det vore omöjligt att inkludera er alla!

Först och främst vill jag tacka de tolv modiga kvinnor som delat med sig av sina erfarenheter till mig. Jag kan lova att jag tänkt på er oftare än ni har tänkt på mig under dessa fem år. Jag har studerat era ord och gått tillbaka till minnen från olika möten med er, och jag hoppas att ni kan känna igen er. Min uppfattning är att många av era berättelser visar på viktiga aspekter av droganvändning som tidigare inte studerats. Tack för att ni gav mig den möjligheten.

Mina handledare Gabriella Nilsson och Karin Salomonsson. Hur ska jag någonsin kunna tacka? Det är väl inte så det går till utan nu är det meningen att jag ska föra vad ni lärt mig vidare. Det blir en svår uppgift att axla. Det engagemang ni visat har varit en ynnest att få uppleva. Alla läsningar, telefonsamtal, dispyter och all uppmuntran. Ni har alltid varit tillgängliga, båda två, men i synnerhet gäller det ju dig Gabriella eftersom du är min huvudhandledare. Så makalöst snabb, generös och noggrann, alltid redo att kommentera, diskutera, pusha, läsa och läsa igen.

Tack också till hela avdelningen för etnologi för alla samtal och fantastiska seminarier, också i konsumtionsnoden. Till mina doktorandkollegor Jonas Bornsäter, Andréa Wiszmeg, Josefine Löndorf Sarkez-Knudsen, Talieh Mirsalehi, Helena Larsson, Anna Burstedt, Kasia Herd, Billy Jones och John Thor Petursson riktar jag också ett mycket varmt tack, för alla roliga diskussioner och påminnelser om spännande ämnesingångar och inte minst om vardagsnormalitet som kontrast till alfabetet ovan. Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin, tack för era ingående läsningar och kommentarer. Jag hör er när jag läser texten, tro inte att jag glömt er även när jag låtit det vara som det var. Jag har försökt hitta sätt att ge er det ni efterfrågat. Tack också Orvar Löfgren för din läsning och dina alltid lika uppmuntrande och tankeväckande kommentarer i projektets början. Tack Monica Libell för fint stöd och omtanke. Mats Lindqvist, tack för ditt råd om att först och främst se till att bli klar med avhandlingen. Du sade det med en tyngd som gjorde skillnad. Du anar inte hur många gånger jag upprepat det, till mig själv och andra. Nu är den klar!

Ellen Sunesson, tack för alla feministiska queera samtal, för vin och skratt och inspiration. Tack Johan Edman för din läsning, det betydde oerhört mycket. Tack Signe Bremer för din fina och ingående läsning och slutseminarieopposition. Tack Karin Westerberg för dina geniala bidrag i alla möjliga frågor, inte minst vad gäller kemi men också allt annat. Tack Julius von Wright för din hjälp och din input. Tack Sara Granér för att jag fick använda din fantastiska serieruta. Tack Daniel Svensson på Socialstyrelsen för snabba svar och uppmuntrande och engagerande samtal. Tack Johan Nordgren för samtal och support! Tack Niklas Eklund på Brukarföreningen i Stockholm för ditt engagemang och generösa, blixtrande, outtröttliga sätt att förhålla dig till drogfrågor på alla nivåer. Tack Johanna Ingemarsson för vänskap och återkommande input vad gäller lagfrågor.

Thank you Professor Fiona Measham and Dr Karenza Moore for your brilliant and inspiring work and for welcoming me to partake in *the Loop*, study your research in situ and discuss my topics of interest. The visit to Manchester was absolutely crucial for how this project evolved. Thank you also Elizabeth Ann Wingrove, for proofreading in the last minute.

Tack mamma och pappa och mormor för att ni stöttat och hjälpt till på alla möjliga sätt, och då menar jag under lång tid. Tack Vigyana, Corin och Leiya för all förståelse ni visat. Tack Anders, Anna-Majje och Mantis för att ni alltid försökt förenkla och stötta! Jag kan bli alldeles matt av tacksamhet när jag tänker på er. Tack Lisa Svensson för alla middagar och resor, samtal och planer och trädgårdsupplevelser. Tack Johanna Gustavsson för all inspiration, din okuvlighet och att du finns där och gör mig starkare. Tack Mon Johansson och Dorota Wasserström för promenader och samtal! Tack också Ida, Nopa, Lovisa, Linda, Mirre, Sofia, Olle, Paola, Blasi, Annalisa, Suus och alla ni andra som gör livet värt att leva.

Tack Manaredaktionen för att ni alltid är en källa till styrka och smarta tankar och en motkraft till hopplöshet. Tack Sarah Katarina Hirani för vänskap, ditt geni och de vackraste illustrationerna. Tack Pål Brunnström för att du är en sån klippa! För alla samtal och skratt och ja, allt.

Paula Mulinari och Maja Sager vad hade jag gjort utan er?! Allt det roliga, alla läsningar och bara vetskapen att det finns två personer som alltid, utan undantag, får en att känna att det finns saker vi måste göra och att det ska bli fantastiskt att göra det. Era tankar är de finaste presenterna.

Lova, dig älskar jag mest av allt och jag är så tacksam för all tid som du har gett mig att skriva, trots att jag varit så outhärdligt tråkig. Jag tror inte att du tycker boken är så bra, men jag var tvungen att skriva den. Och omslaget är ju i alla fall väldigt fint. Nu har vi så mycket att ta igen, nu är det "sen"!

Penny, thank you for being there with all your love and inspiration and helpfulness. I am grateful for you disturbing me in ways that prevented me from going mad and leaving me alone just enough time to do what I had to. And Puk, you are brilliant, and I want to thank you for helping with organizing time in such splendid ways! Without you this thesis probably wouldn't have been finished for a long time. But now I am very much looking forward to seeing more of you *all*.

Språket i Bild!

Fitta betyder våt ängsmark
Hora betyder trevligt
gryningsljus om våren
och Ditt jävla knarkarluder
betyder en liten tjärn med
lärkträd som speglar sig
i vattenytan och en älg
som graciöst betar
i förgrunden på fornnordiska.

Illustration: Sara Granér

Inledning

Varför har droger en så stark kulturell laddning, och hur ser relationen till kön ut? Serierutan ovan, av Sara Granér (2008), ger exempel på hur olika begrepp som utgår från betydelser av kön och droger kan användas i kränkande syfte och hur begreppen förhåller sig till varandra. När hon radar upp tillmälen är det kvinnors kön och sexualitet som är utgångspunkten och "knarkarluder" fungerar som ett uttryck som trumfar konkurrenterna hora och fitta. Det är omisskännligen avsett att kränka, och det utgör en effektiv kontrast till naturbeskrivningen.

Jag läser serierutan som en feministisk kommentar till situationer där någon hävt ur sig kränkande ord, men sedan försöker slingra sig undan genom att säga att de inte nödvändigtvis måste tolkas nedvärderande. Fitta och hora är invektiv med gamla anor (se t.ex. Frykman 1977; Lennartsson 2019). Som sådana är de svåra att missförstå: Poängen är att konstruera mottagaren som mindervärdig med hänvisning till kön och sexualitet. Men bokstäverna bildar också ord med helt andra betydelser, såsom "våt ängsmark" eller "timme" på spanska. Granér tar oss stegvis genom förolämpningarna, från könsordet fitta som när det inte beskriver en typ av terräng kan användas som en förnedrande retorisk figur, *pars-pro-toto*, för att benämna hela personer. Hon går vidare till hora, som ironiskt uppges betyda "trevligt gryningsljus om våren", men som hänvisar till kvinnors sexuella omoral med en djupare innebörd av samhälleligt förfall, smuts och hotfullhet (Johannisson 1995, s. 84). Etnologen Rebecka Lennartsson påminner i sin bok *Mamsell Bohmans fall: Nattlöperskor i 1700-talets Stockholm* (2019), som handlar om horstigma genom tiderna, om hur stigmatiserande föreställningar inte bara har betydelse för enskilda individer. De formar samhällslivet, och påverkar, när det gäller horan, främst kvinnors handlingsutrymme:

[...] horan är en idé snarare än en individ, och horstigmat ristar in sig i kroppen på oss alla. [...] Det tvingar kvinnor att ge akt på sig själva och på varandra, att vaksamt lägga band på känslor och uttryck och rörelser – eller att försöka vända spelets regler till egen fördel. Det driver oss alla att spela ett spel och se på varandra med misstro. Horstigmat slår split och begränsar, det håller kvinnor tillbaka, så som det har hållit kvinnor tillbaka i årtusenden. (Lennartsson 2019, s. 37)

Den sista förolämpningen i Granérs uppräkningslista är "ditt jävla knarkarluder". Det är en kränkning som helt saknar alternativa betydelser och därför inte kan bortförklaras. I serierutan görs det ändå med högtravande ord som beskriver ett detaljerat naturscenario. Det inbegriper såväl kön som sexualitet men också knark, det vill säga illegala droger eller narkotikaklassade läkemedel.

Vilken kulturell betydelse har knark, som gör det så passande i detta sammanhang? Och hur ser relationen till begreppet luder ut, som synonym

till hora, i bemärkelsen omoralisk och hotfull kvinna? Hur formar föreställningen om knarkarludret kvinnors handlingsutrymme?

Det finns en mystik kring droger som gör ämnet laddat med konnotationer av farlighet, omoral och fördärv. En person som använder droger är per definition inte bara människa. En droganvändare är någon som intagit psykoaktiva¹ substanser som påverkar tankar, känslor, handlingar och beslut. Ändå ingår sådana substanser som självklara ingredienser i helt andra, icke normbrytande sammanhang. Läkemedelsförskrivning, vårdinsatser och bröllopsfester är exempel på kontexter som kan inkludera ämnen som amfetamin, opiater eller alkohol, utan att uppfattas som problematiska. Begreppen droger och droganvändning kan således inte likställas med användning av bestämda substanser, utan får sin betydelse genom den kulturella innebörden av hur vissa substanser används i vissa kontexter. Betydelseskilnaderna blir ännu tydligare i ett klassperspektiv. Substanserna, såväl som kropparna som intagit dem, får olika betydelser beroende på om de konsumeras i situationer kopplade till låg eller hög klass – och detta gäller rusmedel av alla slag (Olsson 1994; Björkman 2002;

¹ Termen psykoaktiv substans används i avhandlingen för att bredda begreppet droger, eftersom detta har konnotationer av illegala psykoaktiva substanser. Begreppet drog används när den kulturella betydelsen i ett visst sammanhang är i förgrunden, medan psykoaktiv substans framför allt refererar till dess effekt. I denna avhandling innefattar beteckningen psykoaktiv substans såväl illegala narkotikaklassade substanser som substanser i narkotikaklassade läkemedel och alkohol. Dessutom ingår en stor mängd substanser som vanligtvis ger en svag psykoaktiv effekt, såsom nikotin, koffein och socker. Den sista gruppen är betydelsefull som bakgrund eftersom den visar på hur gränserna mellan drog och icke-drog är oklara, men har mindre betydelse för själva studien, då denna fokuserar på begreppet droger, inklusive de konnotationer begreppet bär på vid varje givet tillfälle. I avhandlingen används begreppet drog för att beteckna en kulturell förståelse av ett objekt, det vill säga något som har köpts, använts eller upplevts som en drog. En sådan drog kan i vissa fall helt sakna psykoaktiva substanser (Measham 2019). Men droger antas innehålla psykoaktivt verksamma ämnen och diskuteras alltid utifrån en sådan förståelse. En annan komplicerande faktor är att narkotikaklassade läkemedel blir illegala droger vid annan användning än sådan som förskrivits av läkare. Dessutom uppfattas narkotikaklassade läkemedel, även om de används enligt ordination, i vissa fall som droger. Begreppen går därmed in i varandra. Vidare används ibland begreppet ämne om enskilda ingredienser i ett preparat, synonymt med substans, och begreppet psykoaktiva preparat när jag vill peka på objekt som inkluderar psykoaktiva ämnen, såsom kaffe, ecstasy eller SSRI-läkemedel.

Bancroft 2009; Berridge 2013, s. 79; Edman 2019a). Särskilt stora blir klasskillnaderna när det gäller kvinnors användning av rusmedel (Berridge 2013; Jönsson & Tellström 2018; Sigfridsson 2005; Wiklund & Damberg 2015). Horbegreppet ligger alltid nära till hands när farlighet, omoral och fördärv kopplas till kvinnor (Frykman 1977; Johannisson 1995; Lennartsson 2019), men olikheterna mellan hur två drogkonsumerande kvinnokroppar uppfattas i en samhällelig kontext kan vara diametrala, vilket jag i det följande ger exempel på.

När det gäller droganvändande kvinnor framträder, såväl i media som i forskning, två urskiljbara, polariserade framställningar, vilka hamnar på var sin sida om den stora majoriteten droganvändare som utgör en osynliggjord gråzon i mellanrummet (Rödner, Hansson & Olsson 2007, s. 47). Den ena framställningen handlar om hyllade artister. Författarna Birgitta Stenberg och Agnes von Krusenstjerna och popstjärnan Tove Lo är exempel på öppenhet kring droganvändande i denna grupp. Deras drogkonsumtioner är kända men beskrivs av dem själva och omskrivs av andra som intressanta egenskaper i annars upphöjda och respekterade liv. Agnes von Krusenstjerna beskrivs i idéhistorikern Karin Johannissons bok *Den sårade divan* (2015) genomgående använda sig av morfin och andra droger i stor mängd. ”Hon sniffar eter, injicerar morfin, pumpar i sig sömnmedel och lugnande piller. Hon är en överklassdam på dekis [...]” skriver Johannisson (ibid, s. 216). Sida upp och sida ner beskrivs hur Krusenstjerna vill ha och skaffar sig olika typer av droger, särskilt morfin. Ändå handlar den detaljerade berättelsen om hennes händelserika liv, hennes hälsa och hennes prosa. Bruket av droger förblir en bisats såväl i Johannissons bok som i den allmänna kännedomen om Agnes von Krusenstjerna. När det gäller Tove Lo heter hennes mest kända låt *Stay high* (2014). Det är en remix av låten *Habits* (2013), och handlar om hur Lo måste hålla sig konstant hög, det vill säga påverkad av droger, för att stå ut med att ha blivit lämnad. I en intervju säger hon: ”I Sverige när man sjunger om droger och om att dämpa smärtan så tar många illa vid sig och tycker att det är oansvarigt. Men jag tänker inte ta det ansvaret. Jag sjunger om mitt liv, så enkelt är det.” (Fahl 2014). Tove Los liv, inklusive hennes tankar, känslor, handlingar och beslut, påverkas alltså av droger, och det är en utgångspunkt hon inte vill hymla med. Hon har vuxit upp i Danderyd

i Stockholm och beskriver sin barndom som trygg och hennes familj som kärleksfull. Stora framgångar både i Sverige och utomlands fortsätter bana väg för hennes karriär.

För personer i denna grupp verkar drogerna fungera som integrerade delar av ett experimenterande lyxliv. Användning kan uppfattas som "oansvarigt" och kvinnorna kanske hamnar på "dekis", men valet att konsumera droger tar inte över identiteten utan bidrar snarare till en klassförankrad, individuell komplexitet (jfr Skeggs 2004, s. 56f).

Den andra framställningen, om vilken det i mycket högre grad finns forskning men som mer sällan figurerar i medierna annat än som stereotyp, är den missbrukande² kvinnan (jfr Lander 2003). Hon är utsatt, ofta prostituerad, ofta hemlös, nästan alltid psykiskt instabil. Hon identifieras som en person på samhällets botten (jfr Campbell 2000, s. 198f; Mattsson 2005, s. 78ff). Svenska etnografiska studier har utförts av etnologen Annette Rosengren (*Mellan ilska och hopp: Om hemlöshet, droger och kvinnor*, 2003) och kriminologen Ingrid Lander (*Den flygande maran: En studie om narkotikabrukande kvinnor i Stockholm*, 2003), som båda lagt stor vikt vid att visa kvinnorna som individer långt utöver deras identiteter som missbrukare. Men i brist på forskning som synliggör droganvändning i olika samhällsskikt bidrar dessa arbeten ändå till bilden av droganvändande kvinnor på botten, eller med Landers ord: kvinnor som spelar med "de sämsta korten" (2003, s. 31, 38 och 48; jfr Campbell 2000; Rosenbaum 1997). Sociologen Tina Mattsson har i sin studie *I viljan att göra det normala: En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården* (2005) visat att kvinnorna som omhändertagits på grund av droganvändning ansågs ha förlorat sin kvinnlighet, kanske aldrig haft den. På den institution som hon studerade erbjöds inga andra aktiviteter än görande av kvinnlighet som hon beskriver utgick från ett medelklassideal, såsom aerobics och skönhetsbehandlingar (se främst kapitel nio "Att göra en riktig kvinna" s. 185ff). Samtliga intervju-

2 Begreppet missbruk undviks i avhandlingen förutom när det avser en social konstruktion, såsom i diskussionen ovan. Detta därför att begreppet dels kritiserats för att vara otydligt och nedsättande, inte minst från medicinskt håll (se t.ex Franck & Nylander 2011, s. 12f) dels därför att all illegal droganvändning historiskt brukat beskrivas som missbruk (Olsson 1994, s.5). Begreppet är därför alltför oprecist för att vara meningsfullt, oavsett vilken användning som beskrivs.

personer i ovan refererade studier uppges använda droger, men den typ av användning som avses är en frekvent och problematisk användning, det vill säga en användning som brukar betecknas som beroende. Men droganvändning sker inom alla samhällsklasser (CAN 2021; BRÅ 2018; Wierup & De la Reguera 2010) och leder inte nödvändigtvis till beroende (Heilig 2015, s. 29ff; Richert 2014, s. 33ff). Min bild är därför att användningen av droger i Sverige, det vill säga en användning av vanligtvis mycket små och dolda objekt som cirkulerar på alla nivåer av samhället, måste studeras med ett brett och rörligt sökljus (Daun 2003; jfr begreppet "situated knowledge" som förklaras i "Metod och material", Haraway 1988) som förmår bortse från de polariserade stereotyperna. Vissa kroppar riskerar att genom klassrelaterade villkor och kulturella föreställningar konstrueras som länkade till droger, samtidigt som drogerna befinner sig på många andra håll. Hur ser relationen mellan görande av kön, klass och droganvändning ut från olika samhällspositioner?

I det mystiska med droger ingår att ett av de mest uppenbara skälen till användning – njutning³ – sällan diskuteras men gärna porträtteras i filmer, böcker, låttexter och tidskrifter. Detta skapar en diskrepans mot samhällsinformation och nyhetsinslag som inriktas på problem. I forskning som riktat in sig på missbrukande kvinnors liv återkommer analysen att den ursprungliga orsaken till att de började ofta varit att de vägrade acceptera en begränsande kvinnoroll, och att droganvändandet varit ett medvetet val, trots dess medföljande svårigheter (Lander 2003; Laanemets 2002, s. 250f; Friedman & Alicea 1995). En möjlig läsning av dessa kvinnors droganvändande kan alltså vara en som handlar om agens genom njutningsfylld revolt mot förtryckande förväntningar om görande av femininitet. Ett slags klass- och könsuppror. Hur droganvändande kvinnor i olika

3 Skälen till att använda droger kan vara många, och överlappa varandra. Sociologen Mats Hilde anger följande möjliga motiv: att utforska sig själv, etablera en identitet, förändra humöret, behandla sjukdom, fly tristess eller vanmakt, förbättra social interaktion, förstärka upplevelser och njutning, stimulera konstnärlig kreativitet och framförande, följa kompistryck, göra revolt och förändra subjektiva upplevelser av tid (2019, s. 112). Men oavsett om det primära motivet varit njutning eller ej är lustfyllda känslor framkallade genom kemiska förändringar i kroppen centrala för den kulturella betydelsen av droganvändning (se t.ex. Race 2009). Detta kan gå fel och droger kan i stället framkalla obehag, men njutning finns på detta sätt invävt i drogers grundläggande betydelse.

samhällsklasser orienterar sig i förhållande till föreställningar, droger som objekt och stigma är med andra ord ett forskningsområde som öppnar för såväl insikter i könsordningar och klassordningar som fördjupade kunskaper om drogers roll i samhället.

Syfte

Föreställningar om kvinnor som använder droger, så som de kommer till uttryck i exempelvis medier, forskning, populärkultur och nationell politik tycks, som jag beskrivit, rikta sig mot två ytterligheter. Det är berättelser om den sexsäljande, utsatta kvinnan eller den excentriska stjärnan. Samtidigt visar statistiken något annat: det stora flertalet kvinnor som använder droger kan inte placeras in i någon av dessa ytterligheter. I stället befinner sig de flesta i spektret däremellan (UNODC 2015; Statens Folkhälsoinstitut 2010, s. 75). Droganvändning pågår med andra ord mitt i det svenska samhällslivet, såväl som i marginalen. Syftet med den här avhandlingen är att undersöka hur kvinnor införlivar droganvändning i sina vardagsliv. Hur samsas droganvändning med studier, yrkesliv, barn, partners och vänskap? Vilken betydelse har kön och klass för hur droger används, problematiseras eller legitimeras? Vilken droganvändning är möjlig och vad gör den med kvinnornas livsinnehåll, vägval och förutsättningar? För att besvara syftets frågeställningar har studien ett fokus på tid, rum och rörelse, i avsikt att analysera hur införskaffandet, användandet och döljandet av droganvändningen blir praktiker som har betydelse för kvinnorna i termer av kön och klass.

Motiv

Det kanske främsta motivet för mitt val av avhandlingsämne är upplevelser av motsägelsefullhet och tabu, framför allt vad gäller kvinnors droganvändning. Varför verkar samhället på samma gång besatt av och avståndstagande från psykoaktiva substanser och kroppar som intagit dem? (Jfr Edman 2019a). Viss användning syns överallt medan annan användning, även av substanser som förknippas med mindre allvarliga risker eller med

sjukdom, är förenad med stigma och/eller höga straff. Droger fungerar på så sätt som verktyg som skapar ordning, men det är en märklig och oordnad ordning. Reglerna är olika i olika länder, men i Sverige kan exempelvis kraftig berusning av alkohol vid vissa platser och tidpunkter vara ett förväntat och uppmuntrat inslag i gatubilden. Vissa kroppars ohämmade rus bereds på så vis utrymme på offentliga platser medan andra kroppar är rusiga på illegal väg i det fördolda, och minsta tecken på felaktig påverkan övervakas. Ämnet omgärdas av komplicerade kulturella förhållningssätt och gränsdragningar som efter fem års forskning fortfarande kan överraska mig, kopplade till smuts och renhet, ordning och oordning, sjukdom och friskhet, moral och omoral.

Att identifiera sig som kvinna är ett utgångsläge som redan från början ligger närmare den negativa kategorin i de uppräknade dikotomierna ovan. Kvinnors ständiga utsatthet för att sammankopplas med omoral, smuts och sjukdom hör samman med risken att närma sig horstigmat (Lennartsson 2019). Feministisk forskning har djupdykt i mekanismerna som försätter kvinnor i klassade, trånga utrymmen där oförsiktiga rörelser alltid hotar leda till moraliska fördömanden (Johannisson 2015; Skeggs 2000; Irigaray 1985). Idealiserad femininitet handlar därför om en ständig strävan mot ordning, renhet, moral och friskhet. Hur kvinnor närmar sig – och gör – illegal droganvändning är därför frågeställningar som fungerar som köksingångar (jfr t.ex. Löfgren & Ehn 2010, s. 78) till bredare feministiska frågor om handlingsutrymme, begär, hälsa och kroppslighet.

Statistik visar att användningen av illegala droger ökar. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN 2019, s. 5) menar att tillgängliga data för perioden 2014–2019, trots svårigheter att ta fram tillförlitliga siffror, indikerar att den problematiska droganvändningen i Sverige ligger på historiskt höga nivåer. Vidaresålda läkemedel är en av de grupper av preparat som ökat mest enligt beslagsstatistiken (ibid, s. 12) och är nu den droggrupp som används oftast (ibid, s. 18) och beslagts näst oftast, efter cannabis. Det gör diskussioner om vad droger är och möjliga förhållningssätt till dem angelägna. Jag har ställt mig frågan vad feministiska förhållningssätt till droger kan vara och hur alkohol, illegala droger och narkotikaklassade läkemedel förhåller sig till frågor om bland annat frigörelse, njutning, risk, det nyliberala samhället, våld och normer. I varje möjligt svar finns

motstridigheter, vilka inte blir färre av den stora variation av effekter som olika droger kan ge. Å ena sidan finns risker, å andra sidan finns möjligheter. Dessa tankar har lett fram till denna studie.

Jag vill med denna avhandling bidra till en politisk och vetenskaplig medvetenhet om drogerna runt oss och i oss, vad vi gör med dem och vad de gör med oss, genom att utgå från hur kvinnor i Sverige som använder illegala droger förhåller sig till sin användning.

Disposition

Droganvändning kopplad till kön och klass skulle kunna beforskas på oräkneliga sätt, vilket jag vill understryka. Så är det ju med alla forskningsämnen, men i denna avhandling som belyser ämnet från många håll är det viktigt att framhålla att studien inte är ett försök att få grepp om droganvändning som helhet. De teman som har utkristalliserats handlar om frågor som kom i ett intressant ljus i ett queerfenomenologiskt perspektiv som synliggör klass och kön.

Droger är ett ämne som väcker känslor. Att prata om droger får människor att stanna upp i rörelsen och höja ögonbrynen. Det är samtidigt ett ämne som få besitter djupare kunskaper om. Denna kombination av starka känslor och vaga bilder av ämnet gör vissa grundläggande frågor angelägna att ställa innan intervjumaterialet tas i bruk i avhandlingen: Vad är egentligen en drog? Hur ser drogernas relation till läkemedel ut? Hur kom de ut på marknaden, var befinner de sig nu och hur används de i Sverige? Hur ser forskningen om droger ut och hur blev den droganvändning som kriminaliserades olaglig? Detta är frågor som jag uppfattar måste i någon mån besvaras för att kontextualisera intervjumaterialet och positionera avhandlingsarbetet.

Avhandlingens första del utgörs därför av ett bakgrundskapitel, *Kunskapsöversikt*, i sex avsnitt, som är baserade på andra forskares arbeten. Under rubriken *Drogers kulturella utbredning* undersöker jag var droger beskrivs befinna sig och deras kulturella innebörder. Hur blir droger betydelsefulla och vad har det med klass och kön att göra? I det andra avsnittet, *Droglagar och drogkultur*, redogör jag för hur drogerna först togs i bruk i västvärlden, hur de spreds och hur olika substanser och preparat kom att betraktas ur lagligt och moraliskt perspektiv. Varför uppfattas inte alkohol självklart som en drog och vilken roll spelar klass och kön för lagar

och moraliska ställningstaganden kopplade till rus? I det tredje avsnittet, *Läkemedel och kvinnor*, undersöker jag de narkotikaklassade ämnenas legala marknad och dess koppling till kvinnor. Varför använder kvinnor mer läkemedel men mindre illegala droger än män? Hur har kvinnors läkemedelsanvändning konstruerats historiskt, och hur kan olika substansers effekter sättas i relation till görande av kön och klass?

År 1968 trädde narkotikastrafflagen i kraft och omkring den tiden och framåt blev vissa droger allt hårdare reglerade. Det fjärde avsnittet, *Sveriges drogproblem från 1960-talet och framåt* undersöker hur detta gick till och redogör för hur sjukdom respektive social avvikelse utgjort två tongivande perspektiv på hur droganvändning betraktas, med rötter långt tillbaka i historien. Det femte avsnittet *Glapp mellan politik och forskning* tar upp det anmärkningsvärda avståndet mellan drogpolitik och drogforskning i Sverige sedan 1980-talet. Vad säger forskarna och hur kan denna avhandling med utgångspunkt i etnologiskt fältarbete positioneras? Det sista avsnittet, *Kvalitativ forskning om droganvändare*, plockar upp studier baserade på fältarbete och intervjuer med droganvändare, framför allt med kvinnor. Majoriteten av sådana studier, och drogforskning överlag, handlar om socialt marginaliserade droganvändare. Vad innebär det för förståelsen av drogers betydelse i Sverige? Vad innebär det för de marginaliserade droganvändarna?

Därefter följer ett kapitel om *Metod och material*, där jag redogör för hur studien har utförts, samt för metodologiska val och relevanta etiska aspekter och forskningsperspektiv. Här presenteras också intervjupersonerna.

Kapitlet *Droger och läkemedel* är en förteckning över de olika substanser och preparat som används av kvinnorna som deltar i studien. Detta kapitel syftar till att dra fram de vanligtvis dolda objekten i ljuset, och på så vis avmystifiera dem. Detta med avsikt att ge bättre möjligheter till inblick i vad intervjupersonerna berättar om. Här redogörs bland annat för objektens utseenden, historia, beskrivna effekter och användningssätt.

Detta följs av kapitlet *Queer fenomenologi* som presenterar avhandlingens teoretiska perspektiv inspirerat av Sarah Ahmeds arbeten men också av icke-fenomenologer såsom Beverly Skeggs, vilket i sig innebär ett queerande av fenomenologin. Fokus i avhandlingen ligger på intervjupersonernas kroppsliga orientering i rummet, mot och genom droger. Jag diskuterar här

de mest centrala analytiska begreppen och hur queer fenomenologi kan användas i relation till ett empiriskt material. För ytterligare perspektiv på klass och kön har Skeggs teoretiska såväl som etnografiska arbeten varit av stort värde och jag redogör för viktiga utgångspunkter.

Därefter vidtar avhandlingens empiri, baserat på fältarbete, med ett inledande kapitel kallat *De första besöken*. Letandet efter mönster i kvinnornas droganvändningspraktiker börjar från början. Hur mötte kvinnorna droger för första gången? Vart tog de vägen sedan? Vilka föreställningar om mötet hade de innan och vilka kulturella föreställningar finns om sådana möten?

Nästa kapitel djupdyker i de mest hotfulla föreställningarna kopplade till möten mellan människor och droger. *Knarkaren* symboliserar smuts och fara och har stora likheter med de mest negativa föreställningarna om arbetarklassen. Men knarkaren har sina egna symboler. Smutsen är inte vilken smuts som helst utan kan exempelvis manifesteras i symboler som sprutan. Smutsens motsats, renhet, har också specifika betydelser när den kopplas till knarkaren. Jag har undersökt hur kvinnorna förhåller sig till knarkaren och hur de rör sig nära och håller sig på avstånd.

Därefter följer ytterligare ett kapitel, *Införskaffande*, som handlar om möten mellan droger och människor, men detta kapitel undersöker hur drogerna införskaffas i relation till drogmarknader. Hur rör sig kvinnorna i relation till drogernas förflyttning från en illegal, maskulint kodad och våldsförknippad marknad hela vägen till deras sfärer och kroppar? Var sker mötet? På vilka villkor? Vad spelar kön och klass för roll?

Nästa kapitel, *Oanständig placering*, undersöker hur drogpåverkan levs, och hur denna fusion skapar närheter och avstånd till andra kroppar och objekt i tid och rum. Barn visar sig på många sätt utgöra drogernas symboliska motpol, vilket även kan göra drogpåverkade kroppar till barnens symboliska motpoler. Hur döljs respektive syns drogerna när de är i kroppen?

Kapitlet *Legitima droger* handlar om intervjupersonernas upplevelse av droganvändningens legitimitet. Här läggs initialt fokus på legalt förskrivna läkemedel. Intervjupersonernas förhållningssätt till droger analyseras i en samhällskontext där psykiatrisk medicinering är vanligt förekommande, men också innebär en koppling till sjukdom och kontroll. Kan illegala droger då representera friskhet och självkontroll?

Därefter följer kapitlet *Beroendeöglor*, som ur ett fenomenologiskt perspektiv undersöker betydelser av beroende. Hur kan beroendets relation till viljan förstås? Är njutning avgörande för hur beroende uppstår? Och hur kan beroende förstås med hjälp av Sara Ahmeds begrepp linjer, i relation till klass?

Kapitlet, *Lycka*, tar sedan upp det laddade och etiskt problematiska förhållandet mellan positiva känslor och droganvändning. Sådana känslor är viktiga motiv för att använda droger men upplevs och beskrivs i ständig relation till lyckans motsats, olycka. Är drogrelaterad lycka falsk? Hur hanterar intervjupersonerna sin drogframkallade lycka?

Skratt, etik och stillsamhet utgör tillsammans avhandlingens avslutande diskussioner. Kapitlet fokuserar på två droganvändningsrelaterade uttryck: skratt och stillsamhet. Dels fördjupas diskussionen om forskningsetik kopplad till intervjupersonernas positiva känslor som framkallats av moraliskt ifrågasatta aktiviteter, med fokus på skratt och humor. Dels belyses droganvändningens stillsamma uttrycksformer som framkommit i materialet, vilket ställer frågor om droganvändningars relation till riktningar och hur dessa riktningar påverkar samhället.

Kunskapsöversikt

Drogers kulturella utbredning

Snus och cigaretter, te och vin och Absolut vodka. Människor suktar efter temporära förändringar av utgångspunkten, kroppens upplevelse av nuet. Hur utbredda sådana önskningar är blir tydligt om man ser sig omkring. Den moderna världen erbjuder närmast oändliga möjligheter till sinnesförändring.

Historikern David T. Courtwright beskriver i sin bok om psykoaktiva ämnens historia i västvärlden, *Forces of Habit* (2002), hur han får en plötslig insikt när han befinner sig på en flygplats:

[...] I found myself wondering why I was surrounded by drugs. Marlboro cartons loomed to my left, Drambuie bottles to my right, Belgian chocolates behind me, Kenyan coffee straight ahead – everywhere I looked, I saw imported psychoactive products. How did these things get here? And why could “here” be anywhere – why did duty free shops all seem to be stocked with the same merchandise? (s. vii)⁴

I citatet visar han dels hur kända produkterna är, dels hur spridda de är, men framför allt tydliggörs insikten om psykoaktiva produkters vardagliga karaktär – vanliga intill osynlighet. Courtwright kan skriva Marlboro, i stället för cigaretter, och förvänta sig att läsaren vet vad han pratar om. På

4 Jag använder huvudsakligen citat på engelska oöversatta, genomgående i avhandlingen, även i brödtext, därför att ordens konnotationer oundvikligen ändras när de översätts, och jag vill förhålla mig så nära jag kan till de texter jag refererar till. En annan poäng med att använda mig av engelska ord och begrepp på detta sätt är att jag uppskattar den ordrikedom det innebär att ha tillgång även till detta språk.

flygplatsen erbjuds nästan enbart psykoaktiva produkter och de är desamma, oavsett var i världen den befinner sig. Courtwright, drogforskare sedan decennier tillbaka, förmedlar en överraskad känsla av att inte riktigt ha lagt märke till detta tidigare. Han skriver vidare att han börjat förstå handeln med psykoaktiva preparat som ett av den moderna världens karaktäriserande drag. Ja, han går så långt som att kalla de senaste 500 åren för den psykoaktiva revolutionen (2002) och pekar på hur människors möjligheter att använda sig av psykoaktiva stimulantia under denna tid eskalerat från enstaka lokala preparat till det utbud som finns idag.

Det är alltså i en kontext fylld av olika möjligheter att förändra sinnet som 2000-talets människor rör sig, vilket innebär en ständig orientering mot och från dessa möjligheter. Att tacka nej eller ja är framför allt vardagliga beslut som ingår i de ”dunkla flöden av vanor och förhållningssätt” som etnologerna Orvar Löfgren och Billy Ehn beskriver som karaktäristiskt för vad etnologer hittar vid närmare granskningar av människors vardagsliv (2012, s. 15). Men att handlingar är vardagliga gör dem inte mindre betydelsefulla, tvärtom. Sådana handlingar skapar såväl som utmanar samhällslivet (ibid, s. 5). Droganvändning, i Courtwrights vida bemärkelse där såväl choklad som heroin räknas in, utgör en del av en konsumtionskultur som markerar skillnader. Närhet och avstånd till psykoaktiva preparat hänger samman med görande av identitet (jfr Löfgren & Ehn 2001, s. 64ff). Ställningstaganden till olika psykoaktiva preparat är således performativa akter (Butler 2007), det vill säga en subjektivitet som blir till genom att den uttrycks.

Hur alkohol används kan tjäna som belysande exempel. Etikettexperten Magdalena Ribbing berättar om hur det dracks rödvin sittandes på golvet i mahjongkläder under hennes ungdomstid på 1960-talet (Hellqvist 2008). Kriminologen och TV-kändisen Leif GW Persson beskriver i *Stora machoboken* (1990) hur en man i hans jaktlag lagade mat med vitt vin och bjöd på vitt vin till, och följaktligen antogs vara böj (s. 202f). Istället menar Persson att öl, brännvin och sötlimpa med smör och falukorv representerar (heterosexuell) manlighet. Han varnar för rosa Champagne:

Rosa Champagne är inte en dryck utan en symbol för slemma avsikter. Den brukas av skumma sydlänningar och skys av högresta nordmän. Ni förstår vad jag menar? (ibid, s. 200)

Beskrivningarna kan läsas som redogörelser för hur alkohol (och även färgerna rosa, vit och röd, mat, kläder, att sitta på golvet etcetera) blir verktyg för görande av kön, ålder, klass, sexualitet, etnicitet och så vidare (jfr Measham 2002; Moore & Measham 2013). Det kan också innefatta hur alkoholens effekt, berusningen, tolkas. Trots att de flesta västerländska kvinnor numera förväntas dricka alkohol, bedöms kvinnors berusning annorlunda än mäns (jfr Sigfridsson 2005). Exempelen är många, men en allvarlig konsekvens av könade föreställningar handlar om sexuella övergrepp. Omfattande forskning visar att våldtäkter av män mot kvinnor kommit att bedömas till kvinnans nackdel om hon varit berusad, men till mannens fördel om han varit det (Nilsson & Lövkrona 2015; Wiklund & Damberg 2015, s. 187ff). En sammanhängande problematik är hur kvinnors synbara berusning fördöms. Frilansjournalisten Lisbeth Borger-Bendegard skriver i sin bok *Öppet brev om kvinnor och sprit* från 1975:

Det anses fult för kvinnor att dricka. [...] Manliga alkoholister på Karolinska sjukhusets gruppterapi föraktar ofta sina kvinnliga kamrater, trots att de vårdas för samma sak. Även tjejer som själva dricker tycker att det "är läskigare att se en full tjej än en packad kille". [...] Inom alkoholismen finns ingen jämlikhet. (s. 12)

Etnologen Lisa Wiklund och journalisten Jenny Damberg citerar "fotbollsfrun" Malin Wollin som intervjuades i Malou von Sievers program *Efter tio*: "En mamma ska vara där för barnen på något sätt. [...] Det är mer patetiskt med fulla kvinnor!" (*Som hon drack: kvinnor, alkohol och frigörelse* 2015, s. 124). Wiklund och Damberg kommer efter sin genomgång av kvinnors kulturella villkor vad gäller alkohol till följande slutsats: "Rätten att göra bort sig som berusad är långt ifrån jämställd. Domen faller hårdare över en full kvinna än över en full man." (ibid, s. 188). Och vidare: "Att släppa på tabut kring kvinnor och alkohol är ett sätt att visa att kvinnor och män inte har olika uppgifter, utan att alla människor bör få ta del av samtliga delar av livet." (ibid, s. 191). Wiklund och Damberg låter med andra ord förstå att det är självklart att jämställdhet bäst uppnås genom en friare syn på alkohol och kvinnor, vilket gör rätten att dricka till en feministisk fråga. Men samma genusbalans skulle uppnås av ökat tabu

kring mäns drickande, vilket exempelvis skulle kunna ha dämpande effekter på mäns våld. I en rapport från BRÅ uppges att män i nio fall av tio är gärningsmän vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott, och att de i över hälften av fallen oavsett brottstyp varit onyktra (Olseryd 2015). Dock är sambandet mellan våld och alkohol eller andra droger starkast vad gäller mäns brott mot andra män. Relationen mellan rus och feministiska strategier med sikte på jämställdhet är i vilket fall inte solklar. Å ena sidan påverkas kvinnors frihet och självkänsla av stigma och tabu, å andra sidan kan alkohol kopplas till hälsorisker och våld. Denna avhandling fokuserar främst på illegala droger, så kallat knark. Men den som föreställer sig tydliga avgränsningar mellan illegala och legala droger, eller att illegala droger förpassats till ett mörkt, väl definierat hörn i samhällets utkant, kan komma att bli oroad av den följande texten. Ju längre avhandlingsarbetet har fortskridit, desto mer har gränserna mellan olika droger framstått som vaga och undflyende, baserade på kulturella föreställningar snarare än kemiska sammansättningar.

Detta är inte unikt för droger och borde kanske inte överraska en kulturforskare. Etnologen Gabriella Nilsson har analyserat populärmedicinska texter med fokus på föreställningar kopplade till nyttig respektive onyttig mat (Nilsson 2011). Hon visar på hur matens kulturella laddning snarare än dess näringsmässiga innehåll är avgörande för uppfattningar om matens hälsoaspekter. Småskalighet i produktionen jämfört med massindustri, och föreställningar kopplade till ett tryggt "förr" jämfört med ett riskfyllt "nu", är nyckelbegrepp som sorterar mat i dålig och bra utifrån vad hon menar handlar om en underliggande modernitetskritik. Det är en kritik som utvecklades i takt med industrialiseringen och som tenderar att romantisera tidigare samhällen då utbudet var mindre och lokalt producerat och utmåla det industrialiserade och urbana livet som hotfullt och hälsofarligt (se också Nilsson, F. 2011; Johannisson 1995). Sociologen Sven-Åke Lindgren menar i sin avhandling *Den hotfulla njutningen: Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890–1970* (1993) att droger, exempelvis piller, konstruerades som en måltavla för kritiken under undersökningsperioden. Droger, med sina konnotationer av njutningslystnad och omåttlighet, menar han manifesterade det artificiella, i kontrast till det naturliga.

I de populärmedicinska texter Gabriella Nilsson studerat framställs det moderna samhället på ett sätt som har paralleller till Courtwrights intryck på flygplatsen:

Billig mat och dryck finns tillgänglig dygnet runt, var vi än befinner oss. Barn kan konsumera sötade drycker och energität mat var som helst, när som helst och till nästan ingen kostnad. Samhället är avreglerat och i det närmaste invaderat av möjligheter till onyttig konsumtion. (2011, s. 208)

Oavsett om diskussionen rör mat eller droger framstår den moderna världen som en plats där mängden onyttigheter är överväldigande och hotfullt närvarande. Här ingår också illegala droger och den illegala drogmarknaden. Under rubriken ”Här säljs knarket i stan – framför dina ögon” i lokaltidningen *Mitt i Stockholm* intervjuas narkotikapoliser i Stockholm om drogernas utbredning (Bonnichsen 2017). Ur artikeln:

På bakgator, i parker och i krogsvängen. Här säljs droger öppet i innerstan.

– Det finns överallt, säger narkotikapolisen Lennart Karlsson.

[...] Drogerna som är i omlopp är allt från cannabis och narkotikaklassade tabletter – till tyngre droger som heroin. Kokain är vanligast framför allt i krogsvängen.

Möjligheterna till onyttig konsumtion, inklusive alla slags droger, finns enligt citaten ”överallt”. Men de kulturella föreställningarna, och därmed de vardagliga besluten, ser olika ut i olika sociala sammanhang. Vissa tampas med dagliga beslut om huruvida heroin ska användas eller inte och i så fall i vilken mängd. Andra kämpar med frågan om det ska ätas choklad till trekaffet och i så fall hur stor biten ska vara, och ytterligare andra bekymrar sig om båda dessa problem. Antropologen Richard Wilk skriver att den moraliska regleringen av konsumtion är helt grundläggande för moderna konsumtionskulturer: ”[...] if there are any universal characteristics underpinning consumer cultures it is the desire for the moral balancing of virtue and excess.” (2014, s. 1).

Men att regleringen av dygd och förlustelse på vardaglig basis gäller ett brett spektrum av njutningsmedel betyder inte att det inte finns skillnader mellan choklad och heroin. Faktum är att skillnaderna mellan den populära sötsaksingrediensen och en av världens mest dödliga och beroendeförknippade droger är stora. De ser olika ut, används på olika sätt, de kan kopplas till olika effekter och de har olika kulturell och legal status. Men detsamma gäller också skillnaderna mellan många olika illegala droger, mellan olika slags legala droger och mellan samma droger, det vill säga samma aktiva substanser, som beretts på olika sätt (Nutt et al. 2010; Olsson 2017, s. 28; Schivelbusch 1993). Tvetydigheterna kring droger och möjliga förhållningssätt till dem har ofta varit överväldigande i sin omfattning, och jag är inte den första författaren som stått inför denna svårgripbarhet. Filosofen, kulturteoretikern och romanförfattaren Sadie Plant uttrycker sig, i inledningen till sin bok *Writing on Drugs* från 1999, träffande för hur jag också har känt:

To write on drugs is to plunge into a world where nothing is as simple or as stable as it seems. Everything about it shimmers and mutates as you try to hold its gaze. Facts and figures dance around each other; lines of enquiry scatter like expensive dust. The reasons for the laws and the motives for the wars, the nature of the pleasures and the trouble drugs can cause, the tangled web of chemicals, the plants, the brain, machines: ambiguity surrounds them all. (s. 248)

Plant sätter fingret på hur förkunskaper, undersökningar och tankespar när det handlar om droger gång efter annan kommer till punkter där de verkar upplösas i alltför många motstridiga delar för att verka möjliga att få ett grepp om. Var går gränsen för det skrämmande? Vem bestämmer det och varför? Vad är sjukt och farligt och vad är mänskligt och friskt?

Ett perspektiv som fokuserar på psykoaktiva substansers utbredning och etablering leder till frågor som kan vara obehagliga att tänka på. Kommer människors måenden, personligheter, önskemål och drivkrafter i allt större utsträckning hänga samman med konsumtion av substanser som ändrar hjärnans kemiska balans? (Jfr Berridge 2013; Preciado 2013). Hur långt kommer det att gå? Vad händer med det mänskliga när psykoaktiva

substanser får central betydelse för människors inre liv? Detta är retoriska frågor som jag uppfattar präglar dagens samhälle.

Men leder tillgänglighet och ett stort utbud automatiskt till problematisk konsumtion och/eller normlöshet? Många forskare, inte minst etnologer, har pekat på hur självdisciplin, skötsamhet och kroppskontroll tvärtom fungerat som starka borgerliga ideal som fortlevt genom olika förändringar i historien och motbevisat alarmistiska farhågor om samhällets upplösning (jfr Frykman & Löfgren 2019; F. Nilsson 2011; G. Nilsson 2011; Jönsson 2005, s. 156). Det vore samtidigt knappast rättvist att betrakta de senaste 500 åren, det vill säga den period som Courtwright kallar den psykoaktiva revolutionen, som en period då hälsorelaterade livsvillkor försämrats. Medellivslängden har ökat dramatiskt och det finns numera kraftigt utökade medicinska hjälpmedel att tillgå vid exempelvis livskriser, smärttillstånd, ångest och beteendeproblematik (jfr Johannisson 1990). Men problem i kölvattnet av drogkonsumtion är samtidigt högst närvarande som globala såväl som lokala angelägenheter.

Droglagar och drogkultur

Handeln med psykoaktiva substanser har kommit att se olika ut beroende på vilken substans det handlar om. Ett antal av dessa har skiljts ut och faller under narkotikalagstiftningen, antingen som narkotikaklassade receptbelagda läkemedel eller som illegal handelsvara.⁵ Historikerna Brian Cowan (2005) och de tidigare nämnda David T. Courtwright (2002) och Virginia Berridge (2013) är några av de forskare som försökt reda ut varför olika substanser och preparat, såsom opium, alkohol, kaffe och tobak, fått så olika legal och kulturell status, och varför deras status förändrats över tid. De härleder orsakerna bland annat till komplicerade kontexter av internationella och nationella handelsrelationer, politiska strider, nykterhetsrörelser, samt föreställningar om sjukdom och hälsa, vilket lett fram till olika typer av reglering. Berridge påminner om att väldigt få substanser belagts med totalt förbud. Handel med exempelvis opiater och amfetamin är tillåten men endast genom kontrollerade läkemedelsbolag och recept-

⁵ Se Narkotikastrafflagen (SFS 1968:64)

förskrivning (2013, s. 7). När jag skriver ”illegala droger” betyder det alltså illegalt införskaffade droger, men inte nödvändigtvis att de också är illegalt producerade eller i alla led illegalt saluförda.

Ett annat exempel på hur substanser regleras är genom försäljningsbegränsningar. Alkohol, som från medeltiden och framåt fortsatt vara en populär substans i alla samhällsklasser i Sverige, har präglats och präglas fortfarande av begränsande regelverk. Framför allt har ansträngningarna för att hålla nere användningen fokuserat på att avhålla kvinnor och arbetare från att dricka (Jönsson & Tellström 2018, s. 154f; Berridge 2013). Etnologen Håkan Jönsson och måltidsforskaren Richard Tellström beskriver hur omfattande dryckenskap inom arbetarklassen från 1800-talet började betraktas som ett socialt problem. Det kunde leda till böter eller fängelse (2018, s. 116f). Exakt hur stor konsumtionen var är svårt att säga då de uppgifter som finns nertecknade inte framstår som rimliga, vilket Jönsson och Tellström menar indikerar att alkoholstyrkan i olika drycker inte var densamma som idag. De tar ett exempel från en konsumtionsförfordning från 1770 som anger en lämplig reskost för en resenär i hästdragen vagn. För en resa på sju mil ansågs två kannor brännvin per person gå åt, vilket är detsamma som dryga fem liter per resenär. Resan kunde ta mellan en och två dagar beroende på hur vägen såg ut, skriver Jönsson och Tellström, och forskarna drar slutsatsen att det förmodligen inte handlade om 40-procentigt brännvin eftersom en sådan konsumtion hade kunnat vara dödlig. Ändå verkar alkoholkonsumtionen ha varit hög.

Den första prototypen till Systembolaget upprättades i Dalarna 1850, med syfte att minska en dryckenskap som satte stora spår i samhället. I Systembolagets historiska material anges att det kanske snarare var på grund av ekonomiska intressen än av omsorg om arbetarnas hälsa som gruvägarna slog sig samman och etablerade ett system för försäljning.⁶ Nykterhetsrörelserna växte starkt under denna tid och olika versioner av kontrollerad försäljning följde de inledande försöken. Brattssystemet med motbok och starkt reglerad krogverksamhet infördes i hela riket 1919 och denna lag, motbokslagen, visar hur problemen med alkohol egentligen inte

⁶ Från Systembolagets arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria. Tema: Ursprunget. [2021-02-28]

lokaliserades till alkohol i sig utan till kön och klass (se Jönsson & Tellström 2018, s. 205; Edman 2019a, s. 15, 27). Kvinnor som bodde tillsammans med någon man – oavsett om de var anställda som hembiträden, var hemma-boende döttrar eller gifta – fick inte tillgång till motböcker eftersom de då räknades in i männens hushåll. Ensamboende kvinnor kunde få motbok men vanligen bara halv ranson. Motboken reglerade brännvin och öl hårt, men gav nästan helt fri tillgång till vin, vilket var dyrt och framför allt dracks av borgerligheten. Jönsson och Tellström beskriver Bratts syn på arbetarklassens rus i relation till borgerlighetens, som att nykterhet respektive superi inte hade att göra med alkohol i sig utan handlade om vissa beredningsformer i vissa kroppar.

För Bratt och hans meningsfränder var det borgerliga samhällets vindrickande och rikligt förekommande representationsmiddagar i såväl hem som på restaurang något fundamentalt annorlunda än arbetarklassens superi och behövde därför inte inskränkas för att uppnå målet om ett nyktrare samhälle. (2018, s. 205)

Brattssystemet påverkade mängden konsumerad alkohol, men flyttade också på konsumtionen. År 1878, alltså innan Brattssystemet inrättats, utskänktes, enligt Jönsson och Tellström, 6,5 liter brännvin per invånare på bolagskrogar i Stockholm. År 1915 utskänktes bara 0,3 liter, och minskningen var nästan lika stor i Göteborg (ibid, s. 206). Fram till våra dagar har Systembolaget fortlevt med en majoritet av det svenska folket på sin sida, även om det varit nära att förlora sin popularitet flera gånger.⁷

Arbetet med att reglera alkohol har med andra ord hela tiden landat i tillåten försäljning till vissa av de njutningslystna, medan narkotika, det vill säga den myriad av ämnen som numera gäller under narkotikalagstiftningen, har gjort andra resor. Narkotika för njutnings skull är kriminaliserad medan narkotika för medicinska ändamål utgör en stor marknad. Courtwright (2002) och Shivelbusch (1993) menar att det helt enkelt var omfattningen av bruket av tobak, kaffe och alkohol som gjorde

⁷ Från Systembolagets arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria. Tema: Händelser [2021-02-28]

det omöjligt att helt förbjuda dem, medan opium, kokain och cannabis användes av ett mindre antal vilket möjliggjorde sträng lagstiftning. Ordet narkotika användes först som benämning på medel såsom opium vilka kunde framkalla narkos, men har allteftersom narkotikakonventionerna utvidgades kommit att innefatta psykoaktiva droger ”med beroendeframkallande egenskaper eller euforiserande effekter” (SFS 1968:64, §8). Men vissa preparat med sådana egenskaper, exempelvis tobak och alkoholdrycker, har alltså aldrig kommit att definieras som narkotika trots att de uppfyller definitionskriterierna. Den svenska Nationalencyklopedin uttrycker det helt enkelt som följer: ”Av hävd räknas dock inte de beroendeframkallande substanserna alkohol, nikotin, koffein och organiska lösningsmedel till narkotika.” (Nationalencyklopedin u.å. ”Narkotika.”).

Opium, som utgjorde huvudanledningen till den första Internationella överenskommelsen om kontroll, nämligen den internationella opiumkonventionen som undertecknades den 23 januari 1912 i Haag,⁸ utgör exempel på hur betydelsen av ett psykoaktivt ämne kan skifta genom historien. De första spåren av opiumanvändning är runt 6 000 år gamla, och opium hade en betydelsefull plats i såväl grekisk och romersk som arabisk medicin (Berridge 2013, s. 9). Till Europa kom drogen på 1300-talet och i Sverige kunde opiumpreparat som laudanum köpas över disk ända in på 1900-talet, skriver ekonomihistorikern Daniel Berg (2016). Sociologen Börje Olsson skriver att opium framför allt omtalades i positiva termer i medicinska tidskrifter under hela 1800-talet (1994, s. 50–52, 59).

Det som sedan utspelade sig och ledde till internationella överenskommelser om allt kraftfullare reglering grundade sig enligt Berridge (2013), Courtwright (2002), Shivelbusch (1993) och Berg (2016) i stor utsträckning på handelstrider mellan stormakter (främst Englands massiva och aggressiva försäljning till Kina av opium som odlats i det koloniserade Indien, men också USAs inblandning) och olika aktörers ekonomiska

8 Konventionen ingicks, enligt ekonomihistorikern Daniel Berg efter påtryckningar från USA mot Kina och riktade sig ursprungligen främst mot asiaters opiumrökning, men opiumanvändning i västländerna överlag ansågs alltmer utgöra ett hot mot arbetares disciplin (2016, s. 42f). År 1913 och 1914 utvidgades konventionen till att innefatta import och export av opium, morfin och heroin och reglerade inhemsk medicinsk handel genom recepttvång. Den angav också att all användning av rökopium skulle motarbetas (ibid, s. 25, 45).

intressen, de västerländska nykterhetsrörelsernas genomslag och professionella strider mellan apotekare och läkare.

De potenta opiaterna morfin och senare heroin utvecklades 1804 respektive 1899 och fick stor spridning genom apoteken, innan framför allt intravenös användning av morfin och heroin ledde till en märkbar beroendeproblematik som blev alltför omfattande för att ignoreras. Detta var dock inte fallet i Sverige där det skulle dröja till mitten av 1970-talet innan användning av heroin kommit att utgöra ett mer betydande problem (Olsson 2017, s. 29). I Sverige utgjorde i stället intravenös användning av amfetamin länge den mest problematiska droganvändningen, vilket kriminologen Leif Lenke tillsammans med Börje Olsson menar är uppseendeväckande vid internationell jämförelse och svårt att förklara orsaken till (2002). Aspirin började omkring 1920-talet ersätta opium när syftet med medicineringen var att minska smärta. Samtidigt förekom, enligt den brittiske antropologen Andrew Sherratt (1995), kritik mot framför allt arbetare som ägnade sig åt ”hedonistisk” användning av opium, med argument som handlade om disciplin. Omkring mitten av 1900-talet och framåt ser opium och alkohol ut att i vissa avseenden byta plats i samhällsordningen i Sverige. Berg beskriver hur opiatberoende personer fram till dess i första hand förstås som ensamma och socialt harmlösa och i behov av individuell vård, snarare än som samhällsproblem (2016, s. 49f). Historikern Jenny Björkman menar att läkare och bohemer var exempel på grupper som antogs använda narkotika i Sverige fram till 1960-talet:

Narkomaner antogs till skillnad från alkoholister komma från medel- eller överklassen och ansågs, delvis på grund av detta, inte vara hotfulla eller farliga. De uppfattades inte som något hot för samhället eftersom de varken betraktades som våldsamma eller opålitliga. Inte sällan antogs de vara läkare eller möjligen bohemer som rörde sig i de växande storstädernas subkulturer. Snarare än farliga betraktades de som sjukliga och till skillnad från alkoholister erbjöds narkomaner till följd av detta läkar- och sjukhusvård. (Björkman 2002, s. 47)

Narkomanerna var med andra ord inte stigmatiserade, utan sågs som sjukliga representanter för medel- och överklassen. Alkoholisterna,

däremot, representerade enligt Björkman en högljudd, omoralisk och utåtagerande arbetarklass:

Alkoholister antogs vara män ur arbetarklassen som oftast var att betrakta som farliga både för sina närmaste och för samhället i övrigt. De saknade inte sällan både arbete och bostad, de utnyttjade sin omgivning och beskrevs ofta som hustrumisshandlare. De utgjorde därmed ett hot mot ett normalt och samhällstillvänt liv. Åtgärderna och behandlingen av dem syftade följaktligen både till att skydda samhället och till att återföra missbrukarna till ett nyktert liv. De lösdrivande och asociala alkoholisterna representerade allt det som man ville sanera samhället ifrån och för dem ansågs tvångsvård och anstaltsvård nödvändigt. Genom hårt arbete och frisk luft skulle de återställas till nyktra och ordentliga medborgare. (ibid, s. 44-47)

Alkoholisterna var alltså enligt Björkman manliga representanter för arbetarklassen. Kvinnor nämns i Björkmans beskrivning av alkoholister bara som de hustrur som misshandlades av denna samhällsfarliga grupp, till skillnad från narkomangruppen som använde sig av preparat som hon skriver ansågs ”mer attrahera kvinnor” (ibid, s. 44). Artikeln karaktäriserar samhälleliga föreställningar om två i det närmaste väsensskilda grupper, men fanns det över huvud taget ingen överlappning dem emellan? I Sven-Åke Lindgrens avhandling beskrivs viss problematisk droganvändning, exempelvis missbruk av morfin, som vanligare bland kvinnor än män (1993). Detta gällde också sömnmedel och ångstdämpande medel som då inte klassades som narkotika. Han skriver att läkare på 1950-talet oroade sig för ett ”massätande” av barbiturater, ett numera förbjudet ångstdämpande medel, och att detta beskrevs som ”en ny form av alkoholism” (Lindgren 1993, s. 152). Lindgrens studie saknar ett genusperspektiv och han drar inga slutsatser från dessa uppgifter, men jag uppfattar att sådana exempel indikerar att det inte var fullt så vattentäta skott mellan synen på alkoholism och andra problematiska drogbruk, respektive kvinnors och mäns bruk av psykoaktiva preparat under denna tid, som Björkmans artikel kan ge sken av.

Läkemedel och kvinnor

En av många aspekter som kan vara förvirrande när droger eller narkotika kommer på tal är att det alltså finns två huvudsakliga narkotikamarknader, som också överlappar varandra och där de ämnen som säljs ofta liknar varandra. Narkotika är enligt narkotikastrafflagen ”läkemedel eller hälsofarliga varor med beroendeframkallande egenskaper eller euforiserande effekter eller varor som med lätthet kan omvandlas till varor med sådana egenskaper eller effekter” (SFS 1968:64, §8). Den ena marknaden utgår alltså från den legala läkemedelsindustrin och den andra är den illegala drogmarknaden. Den legala industrin saluför narkotikaklassade ämnen efter läkarbesök och receptförskrivning, genom apotek. Legalt producerade preparat kan säljas vidare illegalt, och övergår då från den ena marknaden till den andra. Den andra marknaden är ljusskygg och bygger i stor utsträckning på illegal produktion, smuggling och gatuhandel. Dessa två marknader kan tyckas väsensskilda, deras kulturella betydelser är radikalt olika, men historiskt, materiellt och vad gäller varornas farmakologiska egenskaper är de inslingrade i varandra (se också kapitlet ”Droger och läkemedel”). Exempelvis kan ett begrepp som ”den narkotikarelaterade dödligheten” (*drug-related deaths*, DRD) som mäts av Folkhälsomyndigheten och jämförs med europeisk statistik genom EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction) leda tankarna till illegala preparat. ”Narkotikarelaterad dödlighet” har konnotationer av okontrollerade preparat som orsakar dödsfall på offentliga toaletter. Svenska Dagbladet rapporterar om Sveriges mätning under rubriken ”Rekordmånga svenskar dör av knark” (Ögren 2019), vilket i ännu större utsträckning än själva narkotikabegreppet signalerar att det rör sig om illegala preparat. Men statistiken inkluderar läkemedelsförgiftningar och de ämnen som statistikförs som orsak till dessa dödsfall är till största delen legalt producerade (Socialstyrelsen 2016, s. 17ff). Ofta handlar konsumtionen även om legalt införskaffade preparat, det vill säga överdoser av läkemedel som hämtats ut på den dödes egna recept (ibid). Dessa överdoser är dessutom i många fall avsiktliga: när det gäller kvinnor är suicid, det vill säga självmord, den vanligaste orsaken till narkotikarelaterade dödsfall enligt samma rapport. ”Suicid med hjälp av läkemedel” ger en helt annan bild av de narkotika-

relaterade dödsfallen än den som exempelvis Svenska Dagbladets rubrik leder tankarna till. Dessa självmord hade kanske utförts på ett annat sätt om läkemedlen inte funnits till hands. De behöver inte alls ha med tidigare överkonsumtion av narkotikaklassade preparat att göra.

När den legala marknaden får uppsving i försäljningen växer och stärks företagen och vinster delas ut till aktieägare. Med Courtwrights ord sker då en etablering av psykoaktiva preparat på en plats vilket, enligt honom, vanligen innebär att de stannar kvar i flera generationer (2002, s. 98). När det gäller läkemedel sker etableringen via sjukvården. Den illegala marknaden hålls tillbaka av polisväsendet, men etablering av nya preparat sker ändå och droganvändningen ökar (CAN 2019). Etablering via apotek är historiskt ett vanligt sätt för droger att få spridning. Även en drog som heroin, som länge varit beryktad som en stigmatiserad och självklart illegal drog, har en historia av betydelseförändringar. Som så många andra nu illegala droger togs den fram som läkemedel av entusiastiska kemister, och spreds över världen genom läkare och apotek. Kemisten Jie Jack Li beskriver hur heroin (det kemiska namnet är diacetylmorfin) när det framställdes i Tyskland 1897 antogs kunna fungera som ett icke beroendeframkallande preparat, som skulle kunna ersätta morfin (Li 2006, s. 162f). Det ansågs så ofarligt, skriver Jack Li, att heroin de första åren såldes över disk, utan recept, till skillnad från aspirin som framtagits av samma kemist, Felix Hoffman, men ironiskt nog belagts med recepttvång eftersom det bedömdes innebära risker för hjärtat. De dödligaste narkotikaklassade preparaten, i synnerhet när det gäller kvinnors narkotikarelaterade dödsfall, säljs alltså fortfarande i stor utsträckning via apotek i Sverige (Socialstyrelsen 2016, s. 7). Icke-receptförskrivna narkotikaklassade läkemedel har också seglat upp och var 2017 den vanligaste illegala drogen (CAN 2019, s. 18). Vad detta innebär och kan komma att innebära uppfattar jag vara en understuderad aspekt av droganvändning i Sverige.

Användning av narkotikaklassade läkemedel är alltså en form av droganvändning som i större utsträckning angår kvinnor än män. Fler män än kvinnor använder illegala droger, men kvinnor använder mer narkotikaklassade läkemedel (Socialstyrelsen 2016; Statens Folkhälsoinstitut 2010, s. 12; se också Socialstyrelsens statistikdatabas för läkemedel på socialstyrelsen.se). Skillnaderna mellan könskategorierna män och kvinnor är så

stora att det finns anledning, endast utifrån dessa siffror, att tro att könsidentiteter spelar roll för hur droganvändning görs och omvänt (jfr Measham 2002; Measham & Moore 2013, s. 16). Det skulle exempelvis gå att läsa statistiken som att män huvudsakligen använder narkotiska preparat för att berusa sig, medan kvinnor använder dem i medicinskt syfte. Kvinnors berusning, i synnerhet arbetarklasskvinnors, har en historia av moraliska fördömanden och stigmatisering som skiljer sig från männens (Damberg & Wiklund 2015). I Wiklund och Dambergs bok berättar en tidigare baranställd att så sent som på 1980-talet vågade kvinnor inte gå ut för att dricka utan män i sällskapet eftersom ”de blev uttittade eller utskälda” (s. 26), men författarna skriver att arbetarklasskvinnornas drickande även på 2000-talet utmålas som en framträdande hotbild, samtidigt som just den gruppens problematiska drickande är lågt och den alkoholrelaterade brottsligheten marginell. I stället dricker kvinnor med hög utbildning mest bland kvinnorna (ibid, s. 74, 136f, 181). Detta visar enligt författarna på att drickandet inom den gruppen bryter mot könsnormer, vilket i sin tur möjliggörs av starka kapital. Men de mest kännbara normbrotten för kvinnors del görs ändå av arbetarklasskvinnor, som när de dricker bryter såväl klass- som könsnormer och riskerar sin respektabilitet (jfr Skeggs 2000).

Kvinnor har samtidigt en historia av medikaliserade psykiska tillstånd, något som idéhistorikern Karin Johannisson ägnat flera böcker åt (1990, 1995, 2015). Se också Lisa Appignanesi, *Mad, Bad, and Sad: A History of Women and the Mind Doctors from 1800 to the present* (2009). Johannisson beskriver i sin bok *Den sårade divan: Om psykets estetik (och om Agnes von K., Sigrid H och Nelly S)* (2015), med utgångspunkt i tre fallstudier av tre kända författare hur kvinnlig galenskap konstruerats, både som upprätthållande en repressiv samhällsnorm om normal kvinnlighet och av de ”galna” kvinnorna själva. Hon beskriver hur snäva femininitetsnormer på 1800- och tidiga 1900-talet, som uteslöt självförverkligande, hade betydelse för den lätthet med vilken kvinnor kunde framstå och uppfatta sig själva som psykiskt sjuka. Sjukligförklarade kvinnor under 1900-talets första hälft utsattes för våldsamma integritetskränkningar: de kunde stängas in på mentalsjukhus och behandlas med alkohol, psykoterapi, ECT, lobotomi och droger såsom morfin och eter. Lobotomering utfördes

i mycket större utsträckning på kvinnor: 1944–1945, exempelvis, var 58 av sammanlagt 65 lobotomipatienter kvinnor. Dödligheten var hög och biverkningarna svåra och oåterkalleliga (Johannisson 2015, s. 139f). Men vissa behandlingar kunde också vara uppskattade av vissa patienter, skriver Johannisson.

[Läkarna] tycks experimentera rakt ut i luften [...]. Sömnmedel som kloroform, kloral, veronal och medinal, lugnande som brom och de tyngre opiaterna morfin och opium ges i stora doser. Agnes von K älskar dem alla. [...] Kemiska experiment blev en del av hospitalvardagen. Extrema var sömnkurerna. Det innebar att större doser sömnmedel (till en början opium eller morfin) injicerades intramuskulärt en till två veckor i sträck. Patienten kunde hållas i kontinuerlig sömn upp till 20 timmar per dygn [...] Agnes von K kan titta till sig sådan konstgjord sömn. (2015, s. 133)

Agnes von Krusenstjernas kärlek till drogbehandlingarna visar på en flytande gräns mellan medicinsk användning av narkotikaklassade ämnen och användning för njutnings skull (jfr Race 2009). Johannisson skriver att hela sjukdomsbilden, exempelvis hysteri som var en typisk kvinnlig diagnos vid 1900-talets början, delvis var en estetisk konstruktion som låg i tiden och som inte bara förtryckte utan också kunde användas av vissa kvinnor. Agerande i enlighet med diagnoserna, skriver Johannisson, kan läsas som ett möjligt ”frigörelsespråk” (ibid, s. 16), men bara under vissa klassrelaterade omständigheter. Hysteri menar hon gick i linje med en nervositetsetetik och en dekadensestetik som spreds genom litteratur, fotografier, expressionistisk bildkonst och film. Ryckiga gester, darrande och vrängande kroppar, autistisk självförsjunkenhet och kataton förstelning är exempel på visuell hysteri och galenskap (ibid, s. 78f). Även om den misogynna patologiseringen självklart var repressiv menar Johannisson att sådana symtom och krav på droger och behandlingar gjorde kvinnorna besvärliga, snarare än fogliga.

Sociologen Beverley Skeggs visar hur patologisering av arbetarklassen varit ett grundläggande verktyg i skapandet av medelklassen (2004, s. 4ff), men Johannisson menar att kvinnor i alla samhällsklasser utsatts för patologisering, men med stora skillnader vad gäller hur och på vilka grunder.

Kön, klass, konvention och kultur avgör när ett tillstånd skjuts över kanten mot det sjuka, eller kan tolereras som ett personlighetsdrag, en egenhet eller en kreativ resurs. (2015, s. 58)

Men om att leva sig in i sina diagnoser och utnyttja dem på kreativa sätt, såsom Agnes von Krusenstjerna gjorde, är ett klassprivilegium, så är drogernas njutningspotential knappast selektiv utifrån ett socioekonomiskt perspektiv. Hur upplever de kvinnor vars känslor och erfarenheter inte tog sig uttryck på detta sätt narkotikaklassificerad läkemedelsbehandling? Finns det ett arbetarklasskvinnors sjukdomskopplade frigörelsespråk?

En kvinnlig läkemedelsanvändning som ofta beskrivs i negativa termer är behandling med lugnande preparat i pillerform. De första bensodiazepinerna kom ut på marknaden 1955, under namnet Miltown, och kopplades i USA till kvinnor, i synnerhet hemmafruar. Inte minst genom låten *Mother's Little Helpers* av The Rolling Stones som kom 1966 och som handlar om hemmafruans användning. Texten kommenterar bland annat en antagen avsaknad av underliggande sjukdom:

Mother needs something today to calm her down
And though she's not really ill, there's a little yellow pill
She goes running for the shelter of her mother's little helper
And it helps her on her way, gets her through her busy day

Vad fick då kvinnorna att använda preparaten om de inte var sjuka, alternativt vad var det för sjukdom de hade? Forskaren i socialpsykologi Jonathan Metzl (2003) menar att det å ena sidan inte är så konstigt att kvinnor kulturellt kopplats till bensodiazepinpreparat. Reklam riktades specifikt mot kvinnor och kvinnor medicinerades i långt större utsträckning. Bland annat beskrevs läkemedlet kunna åtgärda frigiditet, ångest och humörsvängningar. Å andra sidan menar Metzl att detta knappast kan kopplas till kvinnlig neurologi, utan till orimliga hemmafruideal som gick ut på att männen skulle vara nöjda. Förväntningarna på kvinnorna handlade, menar Metzl, inte bara om att uppvisa rätt sorts femininitet i hemmet utan också i stor utsträckning om motstånd mot kvinnors deltagande i arbetslivet (jfr Björk 2011). Metzl skriver att läkemedlet innebar ett skifte från problematiska genusanalyser baserade

på psykoanalys som inte gav några konkreta resultat i form av fogligare kvinnor, till en medikalisering som riktade sig mot en neurologisk funktion som är densamma hos män och kvinnor. Detta menar Metzl avslöjar hur sociala konstruktioner hela tiden varit problemet (2003, s. 261f).

I Sverige verkar det delvis ha sett annorlunda ut. Maria Björk beskriver i sin avhandling *Problemet utan namn* (2011) hemmafruidealet på 1950-talet i termer av att vara "Kvinnan", den naturliga, som representerade intimitet och renhet och höll samman familjen. Däremot ansågs detta inte vara kopplat till psykisk sjukdom (ibid, s. 116). Kvinnan med stort K var nämligen den moderna världens antites och att fylla denna roll som familjens ankare fungerade som ett skydd mot industrialiseringens och det urbana livets stress och jäkt. Värre var det med de kvinnor som förutom att sköta hemmet också förvärvsarbetade. Dessa personer bedömdes befinna sig i ett dubbelarbetande moment 22. Båda uppgifterna var nödvändiga att utföra, ingen annan kunde utföra dem, men resultatet var att kvinnorna blev sjuka och utslitna (ibid, s. 101). Samtidigt, skriver Sven-Åke Lindgren (1993, s. 152), pågick en upphetsad debatt i 1950-talets dags- och fackpress om svenskarnas pillerätande, vilket bland annat innefattade barbiturater, sömnmedel och bensodiazepiner (meprobamat). Pillren konsumerades i större utsträckning av kvinnor än av män men jag hittar inga exakta siffror vad gäller bensodiazepiner. De kallades "själens penicillin", skriver Lindgren, och salufördes som botemedel mot allt möjligt, bland annat sömnstörningar, menstruationsstress, muskelspasmer, huvudvärk, beteenderubbningar hos barn och psykoser (ibid). Beträffande barbiturater anges att av de barbituratnarkomaner som vårdats på Karolinska sjukhusets psykiatriska klinik 1941–1950 var 60 män och 120 kvinnor. Upprördheten över pillerätandet kom dock, enligt Lindgren, sedermera att överskuggas av politiska utspel om ungdomens användning av amfetamin, vilket tog över som samhällsproblem (ibid, s. 156; se också Olsson 1994, s. 179). Lindgren beskriver detta som en motsättning mellan *njutningslystnad* och *pliktuppfyllelse* där, i termer av samhällsfara, njutningslystnaden som motiv vida övertrumfade pillerätarnas avsikter att lindra, bedöva, söva och lugna (1993, s. 199f).

Kvinnor har alltså fortsatt konsumera psykoaktiva läkemedel, inklusive narkotikaklassade preparat, i större utsträckning än män. År 2019 använde

drygt 13 procent av kvinnorna i Sverige antidepressiva läkemedel, jämfört med 7 procent av männen; 6,7 procent av kvinnorna använde lugnande och ångestdämpande medel, jämfört med 3,6 procent av männen; och 8,1 procent av kvinnorna använde opioider, jämfört med 6 procent av männen (uppgifterna är hämtade från Socialstyrelsens databas för läkemedelsstatistik⁹). Sociologen Nikolas Rose (2019, s. 42, 45f), liksom författaren Lisa Appignanesi (2008, s. 513ff), varnar för att tolka könsskillnader vad gäller depression, ångest och medicinering oförsiktigt, och utan att väga in sociala omständigheter. Sjukdomsbilden är tydligt överrepresenterad i ekonomiskt och socialt utsatta grupper och Appignanesi pekar på hur andra faktorer också kan antas påverka kvinnors kontakter med sjukvården. Till exempel normaliseras kontakterna för många kvinnor genom att börja med förskrivning av p-piller och läkemedel mot menstruationssmärter i tonåren till barnafödande på sjukhus senare i livet. Forskaren i medicin och folkhälsa Therese Kardakis visar också i studien *Har genus en roll i förskrivningen av läkemedel?* (2008) att läkare tenderar att skriva ut läkemedel i högre utsträckning till kvinnor än till män med likartade besvär. Kardakis menar att det finns anledning att tro att dessa skillnader bottnar i stereotypa uppfattningar om kvinnor som mera smärtekänsliga och sjuka och männen som tåligare. Sociologen Elizabeth Ettorre är kritisk mot läkares utskrivning av lugnande läkemedel till kvinnor och menar att ett feministiskt perspektiv måste ta fasta på att läkemedlen gör patienterna passiva och beroende. Hon skriver:

While these drugs might help her to “stop making a fuss” [...] she is levelled out, unable to fight back and separated off from any positive form of resistance. Rather than being empowered she is “depowered”. (1992, s. 70)

Ingrid Lander problematiserar att ökad kvinnlig frigörelse ibland beskrivs innebära en risk att kvinnors drogkonsumtion i större utsträckning ska

9 Uppgifterna finns registrerade i Socialstyrelsens databas för läkemedelsstatistik på socialstyrelsen.se, som är tillgänglig för allmänheten. Jag beställde även en sökning på uttag av narkotikaklassade läkemedel i Sverige under 2019, fördelade på kön, den 4 februari 2021 via Socialstyrelsens Registerservice (vilket också är öppet för allmänheten). Av data framgår antalet patienter, expedieringar, dagliga dygnsdoser och förpackningar. 690634 män och 956694 kvinnor hämtade ut något narkotikaklassat läkemedel under 2019.

komma att likna mäns (2003, s. 78ff). Dels framför hon argumentet att ett sådant tankesätt baserar sig på föreställningen om mannen som norm (se även Measham 2002), dels pekar hon också på feministiska invändningar om att kvinnors droganvändning traditionellt varit kopplad till legal förskrivning av läkemedel, med syfte att stå ut med livet som kvinna (se också Malloch 1999, s. 353, Laanemets 2002, s. 251f). Detta skulle alltså kunna indikera att kvinnor slipper använda droger om könsrollerna upplöses, något som dock förutsätter att rusets syfte är njutning genom bedövning, inte njutning som en berikande upplevelse i en situerad kontext. Kan det ena övergå till det andra och omvänt? Varför dricker exempelvis högutbildade kvinnor mest alkohol? De vitt skilda motiv som kan föranleda droganvändning ser ut att handla om bedövning såväl som njutning, och dessutom om ytterligare motiv som inte med säkerhet kan kopplas till vare sig bedövning eller njutning, såsom att utforska sig själv, etablera en identitet eller göra revolt (Hilte, 2019; se också fotnot 3, ovan). Kriminologen Fiona Hutton är en av de forskare som visar hur olika droger kan spela olika roller i kvinnors liv. Hon visar hur kvinnorna som intervjuades i hennes etnografiska studie *Risky pleasures? Club cultures and feminine identities* (2006), tenderade att söka sig bort från traditionella platser för alkoholkonsumtion där mäns agerande uppfattas som burdust i enlighet med traditionella könsroller. Alkoholrus, menar hennes intervjupersoner, gör både männens och deras eget beteende mer okontrollerat. I stället samlas de där droger som ecstasy konsumeras, vilket bidrar till en annan social miljö. Dock beskrivs andra koder, som att kramar och beröring anses höra till och föreställningar om att någon som är påverkad av ecstasy vill ha sex, som inte heller gör dessa miljöer befriade från ovälkomna närmanden (2006, s. 44, 79ff).

Den moraliska kvinnokroppen

Föreställningar om hälsa, sjukdom och botemedel, liv och död, och hur kulturella gränser förhandlas och omförhandlas i relation till dessa begrepp i specifika historiska kontexter har länge varit etnologiska forskningsfält (jfr Tillhagen 1958; Alver et al. 1980; Rørbye 1982). Inom denna tradition studeras bland annat hur friskt förhåller sig till sjukt (Gerholm 1993; Drakos 1997; Malmberg 1991; Hammarlin 2008). Illegal droganvändning

hamnar i detta sammanhang i en paradoxal position. Legal användning som föranleds av sjukdom blir illegal om preparaten överdoseras eller överläts till en frisk person, samtidigt som den illegala användningen beskrivs som missbruk och kopplas till sjukdom. En person som följer en läkares råd och använder sina utskrivna mediciner enligt ordination gör det för att bli frisk, eller åtminstone friskare. Detta innebär implicit att samma preparat eller substanser, om de införskaffas illegalt, av användaren kan uppfattas möjliggöra friskhet. Som etnologen Susanne Lundin har visat är också falska läkemedel en stor och växande marknad, det vill säga läkemedel som säljs och inköps illegalt i syfte att bli frisk, men som kan innehålla överksamma ämnen eller i värsta fall skadliga ämnen som gör användaren sjuk (se t.ex. artikeln "Kampen mot falska mediciner", skriven tillsammans med läkaren Margareta Troein, 2016).

Många narkotikaklassade ämnen, illegalt eller legalt införskaffade, kan användas i syfte att bli friskare och prestera bättre (Iversen 2008; Lanni et al. 2009). Sömn, vakenhet, aptit, skärpa, uthållighet och humör är exempel på förmågor som droger kan påverka, på det ena eller andra sättet. Flera ämnen, bland annat amfetamin, kan exempelvis ge effekter som underlättar gestaltningen av en smal kropp, vilket etnologen Fredrik Nilsson beskriver som en "moralisk kropp" (2011, s. 13), som genom sin form signalerar borgerliga ideal om ansvarstagande för hälsan genom träning och matvanor. En sådan smal kropp har lockat många, inte minst kvinnor, att använda amfetamin sedan 1950-talet då de första amfetaminbaserade bantningspillren kom (Olsson 1994, s. 74). Kroppsideal är en fråga som med oförminskad styrka har fortlevt och som Beverley Skeggs beskriver som en klassad investering i sig själv med syfte att göra sig själv värdefull (2004, s. 146). Att engagera sig i praktiker som syftar till att upprätta en värdefull, moralisk kropp kan således anta motsägelsefulla former när det gäller droganvändning. Skådespelaren, dramatikern och författaren Lo Kauppi skriver om sin användning av amfetamin i den självbiografiska romanen *Bergsprängardottern som exploderade* (2007), om hennes uppväxt och ungdom. Det är en bok i högt tempo om utsatta livsvillkor och kamp för personligt värde och mening. Berättelser om stölder, inbrott, droganvändning, livsfarliga fysiska tillstånd och drogsmuggling varvas med skildringar av sårbarhet, kärlek, vänskap, en ihärdigt genomförd frisörutbildning och jobb. Romanen kan därför sägas på så vis gestalta ett

arbetarklassens frigörelsespråk som även i bilder uttrycks genom en punkig estetik och livsstil, men det är ett ambivalent språk. Hon upplevde att amfetaminet var nödvändigt för att kunna hålla kroppen tillräckligt smal, och brist på amfetamin ledde till desperation med fokus på kroppsform.

När jag inte hade amfetamin på några dagar var det som att hela kroppen lade av. Jag blev svullen, fick oftast munsår, mer astma och jag var hungrig hela tiden, förutom när jag hetsåt. Allt satt fel. Kläderna korvade sig. Jag ville bara slå på mig själv och jag var så otroligt trött, som om jag vore hundra år. (ibid, s. 172)

Den smala kroppen, vars ideal bygger på hälsomässigt föredömliga levnadsvanor, gestaltas alltså i Kauppis fall av någon som tar andra, ofta farliga, vägar mot den ”moraliska” kroppen, vilken därmed tappar sin koppling till hälsa. Denna smala kropp gör på samma gång revolt mot vissa samhälleliga normer, och riskerar livet för att följa andra. Samtidigt visar citatet hur erfarenheten av att upphöra med droganvändningen ser ut att göra henne sjuk.

Kvinnors användning av droger har alltså, i större uträkning än mäns, präglats av motsättningar mellan anpassning och utlevelse. Amfetamin, lugnande tabletter, morfin etcetera är exempel på droger som kan användas strategiskt för att följa eller bryta normer. Drogers egenskaper att göra sjuk eller frisk, anpassad eller oanpassad, sedlig eller osedlig – utan att vara helt förutsägbara – komplicerar dem och bidrar till svårigheterna att hantera dem, i samhället såväl som kulturellt. I det följande avsnittet redogör jag översiktligt för hur droger kommit att betraktas efter 1900-talets mitt, och hur detta förändrat livsvillkoren för dess användare.

Sveriges drogproblem från 1960-talet och framåt

Om opium kunde användas utan att någon lyfte på ögonbrynen åtminstone fram till 1923 (Berg 2016) så förändrades alltså droganvändningens anseende under de följande decennierna. I USA, i juni 1971, utnämner Richard Nixon drogmisshandling till ”samhällets fiende nummer ett” (se t. ex. Nelson 2021) vilket också markerar en tid av förändring i Sverige. Historikern Johan

Edman och sociologen Börje Olsson skriver att eftersom ”drogproblemet”, det vill säga problem som identifierades som följer av framför allt amfetamin- och morfinanvändning, sågs som individuella medicinska problem i Sverige fram till mitten av 1960-talet, så utgick lösningarna fram till dess helt från sjukvården i form av avgiftning och behandlingar (jfr Björkman 2002). Men problemet kom enligt dem att vid den tiden omformuleras till att handla om en offentlig och social fråga, delvis beroende på att amfetamin började användas av kriminella och ungdomar (Edman & Olsson 2014, s. 509). Moraliska fördömanden av kriminella förflyttades, menar de, i den rörelsen över till droganvändare i allmänhet (ibid, s. 523).

Sociologen Dolf Tops visar hur den svenska narkomanvårdskommittén 1965–1968, vars medlemmar i första hand var yrkesverksamma inom medicinska discipliner, beskriver samtidens droganvändning som en epidemi, vilket Tops menar var ett begrepp som fick stor genomslagskraft i den svenska narkotikapolitiken (2001, s. 23). Psykiatern Nils Bejerot, som inspirerade polisens arbete för nolltolerans och kontroll av droganvändare (Lenke & Olsson 2002), använde sig i stor utsträckning av epidemiologiska modeller. I boken *Narkotikafrågan och samhället* (1969) beskriver han narkomani som en smittsam sjukdom: ”Ingen debutant lär sig den avancerade intravenösa injektionstekniken utan att en annan missbrukare introducerar honom i den; det är alltså fråga om ’kontaktsmitta’ i en ny bemärkelse.” (Bejerot 1969, s. III). Bejerot formulerar en handlingsplan i fem punkter som går ut på att drogerna ”så långt det är möjligt måste elimineras”, spridningsvägarna måste blockeras, preventiva åtgärder ”beträffande de mottagliga och riskhotade men ännu inte infekterade befolkningsgrupperna” måste komma till stånd. Redan drabbade skulle få behandling och för ”de höggradigt smittsamma” gällde tvångsvård och isolering (ibid, s. 456–458).

Droganvändningen blev under denna tid snabbt hårdare reglerad och stigmatiserad (Träskman 1981). År 1968 antogs narkotikastrafflagen (SFS 1968:64), som inte kriminaliserade användare utan försäljare. Maximistraffet var fyra års fängelse, men redan året därpå skärptes det till sex år och 1970–1972 skärptes straffet ytterligare (Tham 2003). Jag uppfattar begreppen epidemi och smitta som centrala både för hur strafflagarna betraktades som rimliga svar på ett hot mot samhället, och hur narkomanen symboliskt stigmatiserades som den som förkroppsligade hotet. Rebecka Lennartsson

beskriver ett stigmas funktion som att det pekar ut gränserna för det normala, godtagbara och önskvärda i ett samhälle. Stigmats relation till lagen och samhället fungerar, menar hon, som ett sätt att oskadliggöra vedertagna hot:

Ett stigma måste helt enkelt ha en förståelseram som grundar sig i vedertagna normer, sanningar och lagar. Stigman används för att marginalisera, "ofarliggöra", skilja ut och ofta fysiskt separera och brännmärka individer och grupper som upplevs som annorlunda och inte sällan hotfulla eller farliga. (Lennartsson 2019, s. 35f)

Att bli föremål för stigma får i sin tur stora konsekvenser för den stigmatiserade:

[...] försämrade livschanser, en dömande attityd från samhället, ett ogiltigförklarande av erfarenheter, åsikter och kompetenser, och ett bemötande som om du vore bärare av något smittsamt. (ibid, s. 36)

Föreställningar som omtalas som smitta och epidemi utgör i narkomanernas fall alltså både det samhällshot som de är offer för, och det som gör dem själva hotfulla för samhället. Detta försätter dem i sin tur i stigmatiserade och utsatta samhällspositioner. Att bli kategoriserad som smittsam fungerar således performativt, oavsett om droganvändning smittar eller ej. Den antagna smittsamheten leder till ett bemötande som om smittsamhet föreligger, försämrade livschanser etcetera, genom kulturella föreställningar såväl som institutionaliserade maktutövningar (jfr Skeggs 2004, s. 45).

Tal om okontrollerad spridning och risk för smitta som begreppet epidemi signalerar skapar oro (Chitwood, Murphy & Rosenbaum 2009) och utgör anvisningar om hur människor bör orientera sig.¹⁰ Om smitta

¹⁰ Begreppet orientering används analytiskt genom hela avhandlingen, med utgångspunkt i Sara Ahmeds fenomenologiska queerteori, vilket jag förklarar i kapitlet "Queer fenomenologi". Orientering är dock ett användbart ord även i dess bokstavliga betydelse: "placering eller rörelse i viss riktning" i förhållande till andra riktningar (Nationalencyklopedin u.å., "orientering") vilket avses här, även om fenomenologisk teori naturligtvis påverkat hur jag läser och tolkar texter över huvud taget efter fem års avhandlingsskrivande (Tjora 2016).

sprids i samhället bör gemene man hålla sig på avstånd och professionella måste närma sig de smittade. Det innebär således ett inbyggt budskap om hälsomotiverad exkludering av narkomaner från samhällets sociala vardagsliv och samtidigt nödvändigheten av samhällelig intervention. Begreppen smitta och epidemi är hämtade från medicinska fält och har fortsatt att användas om vissa droghändelser, exempelvis i samband med USA:s nuvarande ”opioidepidemi” (se New York Times 2020; Centers for Disease Control and Prevention 2020), som bland annat lett till en mångfaldig ökning av antalet döda i överdoser under 2000-talet. Vetenskapshistorikern Nancy D. Campbell (2000, s. 194) menar att kvinnor i större utsträckning än män tolkas som smittsamma i drogsammanhang inte minst på grund av risken att ”smitta” barn genom reproduktion (Campbell & Ettorre 2011, s. 157ff). Att uppfattas som kvinnlig narkoman är i sin tur, som sagt, ett avvikande som hör samman med det för kvinnor ständigt närvarande hotet om horstigma, som alltså inte utgår från handel med sex utan från normavvikande (Ettorre 1992, s. 78). Lennartsson skriver att det gick upp för henne under arbetet med boken om horstigma att stigmat föregått sexhandeln med råge.

En sak står klar: horstigmat föregår prostitutionen. Prostitution är en produkt av ett mångtusenårigt horstigma. Stigmat är en förutsättning för den handeln – inte ett resultat av den. (Lennartsson 2019, s. 19)

När det gäller kvinnor kombineras alltså detta underliggande mångtusenåriga stigma med narkomanstigma, vilket skapar specifika, könade villkor för kvinnor som använder droger (Lander 2003, s. 86; Malloch 1999, s. 352; Ettorre 2007; Moore & Measham 2013). Relationen mellan kön och droger kompliceras i sin tur ytterligare av andra sociokulturella strukturer såsom klass och ras.¹¹ Samtliga dessa fyra kategorier är synnerligen betydelsefulla när

¹¹ Begreppet ras används här och genomgående i avhandlingen som beteckning för en social konstruktion som härrör från kolonialtiden. I Sverige debatteras ordets användbarhet eftersom ras å ena sidan på felaktiga grunder kan referera till föreställningen att människor kan indelas i raser utifrån biologi. Sådana indelningar har förkastats av den biologiska vetenskapen. Det *borde* därför vara ett irrelevant begrepp. Å andra sidan utgår förståelsen av människan i den postkoloniala världen från det rasistiska tänkande som tog form under

det gäller föreställningar om droganvändare (Moore & Measham 2013; Ettorre & Campbell 2011). I denna avhandling ligger fokus på relationen mellan kön, klass och droger, men det betyder inte att andra maktperspektiv saknar betydelse, tvärtom. Relationer till andra kategoriseringar är avgörande för vad kön, klass respektive droganvändning innebär. På samma sätt som vi kan veta något om klass (Skeggs 2004, s. 27) är vetandet om såväl kön som droger producerat genom kunskapssystem som är kopplade till moraliska system, och som först och främst säger något om perspektivet varigenom kunskapen produceras. När det gäller narkomaner kom de med andra ord att fungera på samma sätt som horor fungerat under lång tid: som representationer av bristande respektabilitet, moral och anständighet (ibid, s. 39). Det vill säga, perspektivet handlar om att upprätta en civiliserad medelklass som definieras genom skillnad, från arbetarklassen såväl som narkomanerna och hororna (jfr Skeggs 2004, s. 118).

Under 1980-talet intensifierades anti-drogkampanjerna i Sverige och kriminologen Henrik Tham skriver att både drogdebatten och officiella riktlinjer slog in på en "hård linje" (Tham 1995). Detta begrepp används också av straffrättsforskaren Per Ole Träskman: "Utmärkande för den svenska narkotikakontrollen kan sägas vara att man på alla plan har valt en 'hård' linje." (2003, s. 19). Denna hårda linje handlar alltså om straffbarhet, exempelvis att det i Sverige är straffbart att vara påverkad av droger. Fängelse ingår sedan 1993 i straffskalan, vilket utgör en förutsättning för att polisen ska ha utökad befogenhet att stoppa misstänkta personer och kontrollera deras kroppsvätskor. Detta är en lag som ådragit sig mycket kritik (Gynnå Oguz 2017; Träskman 2003; BRÅ 2000) bland annat rörande andelen uppvisade positiva resultat i relation till den integritetskränkning en kontroll innebär. Exempelvis är bara hälften av kontrollerade ungdomar i åldern 15–17 år påverkade av droger (BRÅ 2018).¹² Forskaren i socialt

kolonialismen, vilket gett upphov till fortsatt rasistiskt våld och ytterst konkreta skillnader mellan människor vad gäller materiella villkor och sociala rättigheter (Gilroy 2009). För att erfarenheter och villkor grundade i rasistiska kategoriseringar – som lägger grund för förtryck såväl som vithetsprivilegier – ska kunna benämnas används därför begreppet ras och rasifiering i avhandlingen. Det senare begreppet visar just hur ras inte är en naturgiven egenskap utan något som görs genom att reproduceras socialt.

12 57 % av pojkarna och 48 % av flickorna uppvisade positiva provsvar. (BRÅ, 2018)

arbete Philip Lalander pekar också på konsekvenserna av lagen när det gäller socialt marginaliserade grupper av vuxna droganvändare. Han menar att de böter som åläggs drogpåverkade fungerar kontraproduktivt ur ett samhällsperspektiv, eftersom de ofta läggs på hög i form av skulder som senare kommer att utgöra ett stort problem för den som försöker bli drogfri (2016, s. 110). Lagarna och deras relation till stigma och utsatthet är ett ständigt ämne för debatt och under avhandlingsarbetet, som inleddes hösten 2015, har debattartiklar och ledare avlöst varandra i dagspressen med argument för en ”mjukare” linje, vilket ofta innebär synsättet att droganvändare ska få vård snarare än straff.¹³ Detta är en debatt som återkommer genom historien (se t.ex. Berridge 2013): Är narkomanerna (och alkoholisterna) sjuka eller är de legitima ärenden för rättssystemet? En följdfråga som kan vara värd att ställa är om en syn på droganvändning som sjukdom är ett argument mot synen på droganvändning som epidemisk och smittsam eller om den tvärtom är en förutsättning. Följdfrågan pekar på flera problematiska och motsägelsefulla förhållanden som handlar om kulturella såväl som medicinska relationer mellan droganvändning (inklusive narkotikaklassade läkemedel), sjukdom, brottslighet och stigma. Dock har den inte några säkra svar. Är det mer eller mindre stigmatiserat att vara en sjuk droganvändare än en brottslig? (jfr Ettorre 2015). Är det farligare, det vill säga mer ”smittsamt”, för övriga samhället med sjuka droganvändare eller med socialt avvikande droganvändare? Om droganvändaren är sjuk, när och varför insjuknade hen och vilken behandling är att föredra? I Sverige har regelverket under 2000-talet sakta svängt mot en mer och mer vårdande och skadereducerande inriktning, men i praktiken hanteras droganvändare över hela världen genom olika kombinationer av vård och straff. Det är ett delvis motsägelsefullt förhållningssätt som Nancy D. Campbell och sociologen Elisabeth

13 De Basso, Sargon, et al (2019), Avkriminalisera bruk av narkotika i Sverige. *Aftonbladet* 30 januari, uppdaterad 11 februari. [Debattinlägg författat av 18 advokater och jurister]; Svensson, Johan (2020), Det är dags att avkriminalisera narkotikan. *ETC*, 30 juni. [Debattinlägg av Föreningen tryggare ruspolitik]; Magnusson, Lisa (2016), Lisa Magnusson: Lyssna på FN - avkriminalisera drogpåverkan och sluta moralisera. *DT*, 30 augusti. [Opinionstext]

Ettorre kommenterar:

[...] drug users are morally reprimanded and culturally disciplined for having a 'disease of addiction' that is somehow embedded in their brains and bodies [...] (Campbell & Ettorre 2011, s. 14) [Jfr Lalander 2016; s. 110; Edman 2019a]

Campbells och Ettorres argumentation, som starkt kritiserar sjukdomsperspektivet och medikaliseringen av droganvändning, men samtidigt företräder ett feministiskt och anti-repressivt förhållningssätt gentemot droganvändare, komplicerar motsättningen mellan sjukdom och klandervärd social avvikelse. De efterfrågar i stället forskning – framför allt vad gäller kvinnors droganvändning – som utgår från feministisk teori och ett maktkritiskt fokus på sociala skillnader. De menar att drogforskning såväl som drogpolitiska åtgärder präglas av epistemologisk ignorans vad gäller droganvändares behov och att drogforskningen måste utvecklas bortom landvinningarna inom neurokemisk forskning, som fokuserar på hjärnans anatomi och kemiska reaktioner, och i stället se droganvändningar i sina sammanhang för att komma vidare.

[There is a] pressing need for new knowledge about social relations in post-disciplinary societies stratified by race, class, gender, and other modes of difference, but also stratified, increasingly, by health status and categorization within multiple biomedical diagnoses and classificatory systems. (2011, s. 6)

Campbells och Ettorres perspektiv är alltså kritiskt mot såväl drogforskning som politik. Men de ser samtidigt framtida forskning som (delvis) ansvarig för att förnya och förbättra villkoren för droganvändare, i synnerhet kvinnor. I Sverige har dock en stor mängd forskning utförts som inte fått något större politiskt genomslag, inklusive neurologiskt inriktad forskning som Campbell och Ettorre alltså vänder sig emot, vilket indikerar att forskning inte ensam kan förändra villkoren för droganvändare. Leif Lenke och Börje Olsson beskriver relationen mellan forskning och politik som hämmad av ett ideologiskt präglat politiskt klimat som delvis vuxit fram

genom nykterhetsrörelsernas breda folkliga stöd. Detta klimat, menar de, har inte gett utrymme för att diskutera forskningsresultat.

Researchers and other drug policy experts were in many ways placed in intellectual quarantine where they remain to this day. [...] The political parties either try to avoid the topic – the left-wing parties – or take the opportunity to gain votes – the Conservatives – by sharpening their law-and-order profile. Thus, the incentives for experts to try to introduce relevant facts into the debate are rather limited. One consequence is that public awareness slowly withers away, and anything can be presented as a fact in the debate without the risk of scrutiny. (Lenke & Olsson 2002, s. 75; se också Edman 2019a, s. 38)

Forskarna menar alltså att drogdebatter i Sverige präglas av kunskapsbrist, inte bara inom politiken utan också hos allmänheten, på grund av en ovilja att förändra synsätten. Detta är en situation som undersökts av flera forskare (inklusive dess effekter för droganvändare) och som jag nu kortfattat redogör för. Vad säger de svenska drogforskarna?

Glapp mellan politik och forskning

Den svenska drogpolitiken har kartlagts av en rad forskare, huvudsakligen inom vetenskaper som kriminologi, medicin, juridik, sociologi och socialt arbete. Denna forskning riktar ofta en mycket skarp kritik mot hur drogpolitiken har utformats, hur den tagit sig uttryck och mot de ramar olika samhällsbärande institutioner arbetar inom på grund av politikens utformning.

Forskningen kan grovt indelas i två tongivande riktningar, som dock ofta överlappar varandra. Argumentation mot svensk drogpolitik och för livräddande insatser och tillgång till vård är en av dessa riktningar, medan kritiska analyser av samhällseliga system utgör det andra. Detta senare kan gälla rättsväsendet, sociala myndigheter och andra samhällsfunktioner som kommer i kontakt med droganvändare (inklusive institutioner för vård). Det första perspektivet företräds exempelvis av neuroforskaren och beroendeläkaren Markus Heilig och forskaren i socialt arbete Björn

Johnson. Markus Heilig har bland annat i böckerna *Beroendetillstånd* (2004), och *Alkohol, droger och hjärnan: tro och vetande utifrån modern neurovetenskap* (2015), samt i antologikapitlet ”Dogmer som dödar” (2017), argumenterat mot vad han menar är ett cyniskt och ideologiserat tankesätt kring drogberoende i Sverige. Han menar att en syn på beroende som moralisk brist i stället för behandlingsbart sjukdomstillstånd har lett åtskilliga människor i döden när de kunde ha behandlats, i synnerhet opiatberoende som kan behandlas med metadon eller buprenorfin (2017). Socialstyrelsens riktlinjer för metadonbehandling ändrades 2016, så den skarpaste kritiken mot vårdsystemet gäller inte längre fullt ut. Däremot förklarar Heilig i de båda böckerna – med utgångspunkt i neurovetenskapliga upptäckter – beroendetillståndet med ett uttalat syfte att skapa förståelse för beroendes situation, vilket jag uppfattar som en strävan efter att ändra seglivade, samhälleligt förankrade synsätt på beroende.

Björn Johnson har i sin bok *Metadon på liv och död* (2005) undersökt hur det kommit sig att det funnits ett sådant motstånd mot metadonprogram i Sverige, och menar precis som Markus Heilig att motståndet orsakat åtskilliga dödsfall som kunde ha undvikits. Han argumenterar för utökade möjligheter för metadonbehandling och tillgång till sprututbyte för droganvändare.

Både Johnson och Heilig ger uttryck för starka ställningstaganden till förmån för droganvändarna. Anklagelserna om politiskt och ideologiskt grundade orsaker till många människors död är uppseendeväckande men finner stöd också i en rad andra forskares arbeten (jfr Kakko 2011, 2017; Edman 2012; Richert 2013; Olsson, 2017). I sin uppmärksammade bok *Knark: en svensk historia* (2015) finner journalisten Magnus Linton sina grundläggande utgångspunkter i beskrivningen av den svenska narkotikapolitiken, och hela den kulturella förståelseram beträffande droger som präglat det svenska samhället, som ideologisk och i avsaknad av vetenskapligt stöd (se också Goldberg 2007, 2011; Eklund 2017). Linton tar därvid fasta på de många svenska drogrelaterade dödsfallen, som sticker ut i internationell statistik,¹⁴ och går igenom Sveriges drogpolitiska historia

¹⁴ Enligt statistik som rapporterats till det europeiska centralorganet för övervakning av narkotikasituationen, EMCDDA, har Sverige under den senare hälften av 2010-talet

med avsikt att bidra till djupare förståelse för vad svenska samhälleliga riktlinjer, föreställningar och synsätt handlat om och hur de nu utvecklas. Han intervjuar forskare, användare och anhöriga och tecknar en bild av svenska droganvändare som ytterst utsatta och av forskare som närmast desperata i sina strävanden att få gehör för sina resultat.

Det andra perspektiv som är tongivande i den forskning som kartlagt Sveriges drogpolitik utgörs av analyser av hur politiken format olika samhällsinstitutioner. Denna forskning är generellt kritisk mot drogpolitikens negativa påverkan på droganvändare och mot repressiva beslut som inte fått droganvändningen att minska och/eller varit ideologiskt drivna snarare än vetenskapligt underbyggda. Kriminologen Henrik Tham har i böcker och artiklar exempelvis beskrivit de svenska narkotikastrafflagarnas effekter, med syfte att visa hur repressiva åtgärder inte resulterat i minskad användning (1995, 2003; jfr Träskman 1981, 2003). Sociologen Börje Olsson och historikern Johan Edman har både tillsammans och var för sig skrivit ett stort antal böcker och artiklar, exempelvis *Narkotikaproblemets bakgrund: Användning av och uppfattningar om narkotika inom svensk medicin 1839-1965* (Olsson 1994) och *Vård och ideologi: narkomanvården som politiskt slagfält* (Edman 2012), om det

legat i topp vad gäller narkotikarelaterade dödsfall per capita, i jämförelse med övriga europeiska länder. I en rapport från CAN (2016) beskrivs dock ändrade mätningmetoder som en orsak till att så många dödsfall registrerats, och rapporten ifrågasätter också andra länders i vissa fall förmodade underrapportering av dödsfall, samt huruvida det går att över huvud taget göra jämförelser länder emellan när mätningarna sker på olika sätt. I EMCDDA:s texter omtalas också dödsfallen i statistiken som "overdose deaths" orsakade av illegala droger (2017, s. 9) medan det framgår av Socialstyrelsens dödsfallsstatistik, som utgår från samma mätningar som rapporterats till EMCDDA, att mer än hälften av kvinnors dödsfall orsakats av narkotikaklassade läkemedel och att en stor andel dödsfall handlar om självmord och att detta är vanligt även bland män (Socialstyrelsen 2016, s. 6). Det finns med andra ord anledning att ifrågasätta i vilken utsträckning Sveriges (såväl som andra länders) höga dödstal kan kopplas till illegala droger. Dock menar CAN att vid en revidering av statistiken där hänsyn tagits till metodförändringarna så kvarstår en ökning av dödsfallen på 33 % i absoluta antal från 2008 till 2014, och att denna ökning kan relateras till oavsiktliga överdoser av opiater, medan suicidfallen ligger på samma nivå som tidigare. Sammantaget kan sägas att många drog- och läkemedelsanvändare i Sverige dör, av såväl legala som illegala preparat, men vad gäller statistiska jämförelser med andra länder så är läget oklart.

svenska samhällets relation till droger och svenska myndigheters problemformuleringar. En central och återkommande diskussion handlar om huruvida – och varför – problemen formulerats i medicinska eller sociala termer och vad detta inneburit för droganvändning och droganvändare genom tiderna. Närläsningar av myndigheters sätt att formulera olika frågor över tid ger möjlighet att följa hur perspektiven skiftar. I artikeln ”The Swedish Drug Problem: Conceptual Understanding and Problem Handling, 1839–2011” (2014) går Olsson och Edman igenom medicinska tidskrifter och statens offentliga utredningar för att undersöka hur drogproblem formuleras i relation till tidens aktuella politiska situation. Artikeln belyser hur språkbruket ändrats fram och tillbaka för att passa samtidens ideologiska inriktning. Undersökningen visar på hur betydelsen av begreppet beroende och sökandet efter orsaken till beroende, det vill säga sjukdom eller sociala faktorer, slås fast för att sedan ändras, om och om igen. Edman skriver i den senare texten *Drogerna, den nya berusningspolitiken* (2019a):

Den oprecisa användningen av centrala begrepp [beroende] gör att denna beskrivning kan legitimera lite allt möjligt [...] detta [är] knappast [...] ett område som låter sig styras av forskningen. Berusningspolitiken influeras av en mängd faktorer, och de gånger som den legitimeras av forskning handlar det inte sällan om noga utvald kunskap som stöd för vissa politiska argument. (s. 37f)

Forskaren i socialt arbete Johan Nordgren tar i sin avhandling *Making drugs ethnic: Khat and minority drug use in Sweden* (2017) ett perspektiv som närgranskar hur vissa politiska argument – och hur de implementeras – snarare än i forskning finner stöd i rasistiska föreställningar som överförs på vissa droger i kombination med vissa invandrargrupper. Han fokuserar på användningen av khat i Sverige och hur drogen ensidigt pekats ut som ett etniskt och kulturellt problem som angår somalier. Det har exempelvis förekommit att skolelever med somalisk bakgrund skiljs ut för att ges information om khatmissbruk, vilket han skriver gör den somaliska bakgrunden, snarare än droganvändning, till markör för problem. Detta menar han går i linje med en historisk uppfattning i

Sverige av vissa droger som utländska, främmande och ett hot mot nationen, vilket skapar föreställda kopplingar mellan dessa droger och människor som invandrat.

Tina Mattson undersöker i sin tidigare nämnda avhandling *I viljan att göra det normala: En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården* (2005) en annan aspekt av hur drogpolitiska åtgärder tagit form. Hennes fokus är på hur personalen på två behandlingsinstitutioner för droganvändare gör kön i sin praktik. Bakgrunden är ett intresse för genusfrågor och den motsättning som hon uppfattar mellan en strävan efter ett mer jämlikt samhälle genom att ifrågasätta normer, och införlivandet av en sådan strävan inom institutioner som syftar till att (åter)upprätta det normala, såsom inrättningar för missbruksvård. Hon använder ett intersektionellt perspektiv och identifierar, ofta genom att fokusera på frågor som uppfattas som självskrivna av personalen, såsom varför det är viktigt att de intagna kvinnorna håller vikten, men inte att männen gör det (s. 122ff), en problematisk maktutövning baserad på normer och ideal om vad som är normalt i förhållande till kön. Missbruket behandlas, visar Mattson, i betydande utsträckning genom undervisning i hur kön görs. Den kritiska analysen väcker frågor om maktförhållanden mellan personal och intagna och visar på ett svårlost problem vad gäller hur narkomanstigma påverkar vårdkvaliteten, särskilt inom tvångsvården. Hur kan institutioner avsedda att upprätta normalitet genom kontroll undvika att ytterligare befästa de intagna som avvikande "underklass"? (ibid, s. 79; se också Petersson 2013).

Sociologen Dolf Tops jämför i sin avhandling *A society with or without drugs? Continuity and change in drug policies in Sweden and the Netherlands* (2001) svensk restriktiv narkomanvård med den liberala holländska. Han är kritisk mot den svenska vården och menar bland annat att den svenska Narkomanvårdskommitten (1965–1968), med läkaren Nils Beijerot i spetsen, frammanade en hotfull bild av narkotika som en ond, smittsam kraft. Denna bild menar han fick fäste och lade grunden för hur narkotikapolitiken utformades utan att leda till vare sig mindre användning eller färre dödsfall (se även Tops, 2003; jfr Lenke & Olsson 2002).

Sammantaget ger dessa forskningsinriktningar en bild av en fallerande och ytterst problematisk drogpolitik och missbruksvård i Sverige, som

resultat och resulterar i stigma, kränkande behandling och död.

Den drogpolitiska forskning som fokuserar på droganvändningens risker för användaren och det omgivande samhället, och som i större utsträckning ligger i linje med en repressiv politik, är i stor utsträckning av ett annat slag än den forskning jag nämnt ovan. Det finns omfattande forskning som visar på risker med alla sorters droger. Ett exempel är forskning om cannabis skadlighet. Läkaren Kerstin Käll visar på studier som rapporterat att användares IQ kan sänkas av cannabis och påvisar risker för psykos och kognitiva svårigheter till följd av användning (UR Samtiden 2018a; jfr Hermansson & Allebeck 2007; Allebeck 2007; Manrique-Garcia et al. 2012). Droganvändning som skadlig gestaltas i dessa arbeten alltså på samma gång som droganvändaren som skadad. Forskaren i socialmedicin Peter Allebeck skriver:

It is well documented that regular cannabis use, especially when more potent forms of the drugs are used, is detrimental to health. Reduced cognitive function, dependence, psychosis are the more well-known consequences, while increased risk of certain cancer forms, and risk of transition to 'hard drugs' are still debated. (Allebeck, 2019, s. 387)

Cannabisanvändaren tar i dessa beskrivningar form som en ohälsosam och ointelligent person på gränsen till psykos. Att droger kan vara skadliga är knappast ett kontroversiellt påstående, men att låta kroppsliga och kognitiva förändringar definiera droganvändaren kan bilda grund för argument för kontrollåtgärder. Forskaren i medicin- och hälsovetenskap Ulric Hermansson argumenterar för drogtestar på jobbet med hjälp av en liknande beskrivning:

Vi vet att enstaka eller återkommande missbruk av cannabis kan leda till bland annat inlärningsproblem, minnesstörningar, försämrad reaktionsförmåga och tidsuppfattning. Förmågan att sätta samman delar till en helhet påverkas. Ytterligare riskfaktorer som finns med i en bedömning är "bad will-effekten", kriminalitet... (Hermansson 2001)

Droganvändarens skador kopplas i citatet samman med kriminalitet och

”bad will”, vilket jag förstår som en devalvering av den anställdas värde för arbetsgivaren. En sådan anställd kan i sena skeden kännas igen enligt Hermansson, om man letar efter vissa tecken:

Koncentrationsproblem och ökad trötthet, likgiltighet, instabilt humör, smålug och ”dribbel”, ekonomiska problem, positiva attityder till droger, glömsk (Hermansson 2021, s. 7)

Den droganvändare som gestaltas blir genom användningen av vissa substanser (oavsett dosering, frekvens eller motiv som inte framgår av drogtester) i sådana beskrivningar en moraliskt sviktande karaktär som ser ut att kunna urskiljas, och enligt Hermansson borde urskiljas, från exempelvis medicinerande personer, alkoholanvändare och stressade personer som också skulle kunna uppvisa olika tecken på psykisk obalans. Denna vilja att urskilja droganvändaren som moraliskt underlägsen uppfattar jag skiljer detta forskningsperspektiv från de tidigare nämnda perspektiven. Forskningsresultaten används av organisationer som arbetar mot droger, såsom Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle, Kris, Sveriges invandrare mot narkotika, Blåbandsrörelsen, Anhöriga mot droger med flera, och jag uppfattar ett avstånd till de forskare som nämndes i föregående stycken vad gäller synen på droganvändarens subjektivitet, vilket exempelvis kan påverka forskarnas positioner i debatter om hur droganvändning ska bemötas politiskt. Ett perspektiv som utgår från droganvändaren som definierad av skador och moraliska brister synliggör också dödsfall och stigma, men med utgångspunkten att droganvändningen först och främst måste upphöra för att stigma såväl som (ytterligare) skador och dödsfall ska kunna undvikas.

Det skapar en kontrast till de tidigare riktningarna. Denna syn på droganvändaren kan i vissa fall kopplas till frågor om livräddande insatser, då motsättningar kommer till tydligt uttryck, exempelvis som motstånd mot sprutbyte (se till exempel Käll et al. 2005). Argumentation mot sprutbyte står i konflikt med omfattande studier som påvisar goda resultat (se t.ex. Wodak & Cooney 2004) och även med argument som framhålls av svenska forskare med andra perspektiv, såsom tidigare beskrivits (Antoniussen et al. 2005). Forskningsperspektivet som handlar om risker och droganvändarens karaktär kan i sådana fall, såsom jag läser det, på

detta sätt i slutänden komma att handla om droganvändares människovärde i relation till risker för icke droganvändare. Sprutbyten, så kallad substitutionsbehandling (när opiatberoende personer erbjuds läkemedel såsom metadon eller subutex under en övergångsperiod) och tillgång till läkemedlet naloxon som häver överdoser, är exempel på åtgärder som alla visat livräddande resultat (Johnson 2005; Eklund 2017). Risken att människor lockas till att låta sig påverkas av droger, om droganvändning förenklas eller görs mindre riskfylld, ställs när det gäller dessa frågor mot droganvändares möjligheter till överlevnad. I sakfrågor som dessa kan alltså olika drogpolitiska forskningsperspektiv, alla med syfte att rädda liv, på olika sätt ställas mot varandra.

Bengt Svensson skriver i sin bok *Narkotikapolitik och narkotikadebatt* (2012), vars syfte anges vara att ge en neutral redovisning av den svenska drogpolitiken, att ungefär 80 procent av den forskning som bedrivs i Sverige utgår från ett antiprohibitionistiskt perspektiv samtidigt som detta går emot Sveriges prohibitionistiska politiska hållning och kan skapa problem för drogforskarens karriärmöjligheter (s. 85ff). Jag uppfattar dock inte att termerna antiprohibitionism respektive prohibitionism speglar vad de båda synsätten står för och anledningen till att de krockar. Prohibitionism handlar om förbud, "förbudsivrare" är den sökträff som kommer högst när jag letar översättning från engelskan. Men frågan om droger ska regleras i lag, och i så fall vilka som ska omfattas, är en annan diskussion än den som handlar om hur droganvändande människor ska bemötas, huruvida vård respektive annan behandling ska erbjudas och i så fall på vilka villkor. Jag uppfattar inte att huvudinriktningen hos någon av de ovan nämnda forskarna rör frågor om huruvida *droger* generellt ska släppas fria på marknaden eller beläggas med ytterligare restriktioner. I stället verkar punkten där drogdebatterna krockar handla om huruvida *personer* kan leva värdefulla liv under pågående droganvändning, eller om droganvändningen måste upphöra för att livet ska anses människovärdigt. Detta kan i förlängningen bli frågor om huruvida droganvändaren ska ha rätt till livräddande insatser eller ej och under vilka premisser. Utifrån en sådan tolkning blir även den medicinerande patienten ett problem, hur ska människovärdet hos en person som använder narkotikaklassade läkemedel på recept bedömas? Detta leder i sin tur till frågan om hur problemen ska formuleras: handlar det om att hindra

människor från att inta ämnen som degraderar människovärdet, skadar dem och gör dem skadliga i sin sociala kontext, eller om att hjälpa människor med drogproblem att överleva och leva så värddiga liv som möjligt? Dessa frågor är förenklade och kompliceras av en mängd faktorer såsom social utsatthet, hälsorisker, risker för övriga samhället och så vidare. De står dessutom inte nödvändigtvis i motsättning till varandra i alla delar. Men de handlar inte ytterst om förbud utan om hur droger, droganvändning och framför allt droganvändare tolkas ontologiskt.

Sociologen Ted Goldberg skriver kritiskt att prohibitionistiska synsätt och policyer vilar på underliggande antaganden som innefattar dels att droganvändare själva har dålig impulsstyrning och förmåga till självkontroll, dels att droger har kemiska egenskaper som ”gör att individens vilja antingen helt försätts ur spel eller åtminstone förvrängs” (2007, s. 109; se också kapitlet ”Beroendeöglor”, för en fördjupad diskussion om vilja i relation till droganvändning). Kulturvetenskapliga intervjustudier med droganvändare ser då inte ut att vara möjliga utifrån ett ”prohibitionistiskt” synsätt. Det vore cyniskt att intervjua personer som antas vara viljemässigt förvrängda. Att som i denna studie intressera sig för droganvändares perspektiv, att lyssna till dem (jfr Lalander 2016), blir enligt sociologen Torkel Richert ett uttryck för att ha *valt sida* (2014, s. 60) – droganvändarnas sida i en samhällskontext – men en sådan sida blir också en viss sida i det drogpolitiska forskningsfältet. Detta val ser jag som etiskt oundvikligt som en följd av valet att över huvud taget utföra en intervjustudie med aktiva droganvändare, men det för med sig ytterligare närheter till och distanser från andra ställningstaganden och forskningsperspektiv. Kombinationen människa–droger värderas i avhandlingen på samma sätt som människor som inte intagit droger. En sådan inställning gör att motstånd mot livräddande insatser såsom sprutbyten, metadonbehandling och så vidare inte skulle kunna motiveras etiskt. Det innebär å andra sidan inte heller något argument för att droger och psykoaktiva ämnen överlag, som inte räddar liv, borde förespråkas och spridas, vilket jag inte heller uppfattar att någon av de forskare som nämns i detta avsnitt gör.

För mig handlar ställningstagandet om att jag från en etnologisk utgångspunkt undersökt människors vardagsliv i en värld där olika former av psykoaktiva preparat redan är del av alla människors kroppsliga såväl

som kulturella levda verkligheter (jfr Race 2009). Samma substanser, exempelvis opioider, påverkar människor i olika kontexter, och från mitt perspektiv kan själva människan inte värderas olika beroende på om substansen inköpts illegalt eller ej. Jag ser inte hur detta skulle kunna försvaras. Ordvalet ”välja sida” (Richert 2014) signalerar att det rör sig om ett laddat och polariserat fält, där sidorna på grund av sina olika perspektiv förknippas med en uppsättning antaganden om vad droganvändning är och hur den bör hanteras. Frågorna som debatteras handlar om liv och död, samhällets överlevnad och bedömningar om hur ungdomar bäst ges möjligheter att klara sig i livet, med andra ord tungt laddade frågor som leder till spänningar i fältet.

Sammantaget har dessa forskares arbeten, främst de som nämnts som företrädande de två första perspektiven, bidragit till avhandlingen med centrala kunskaper om fältet och dess specifika villkor: hur lagar och regler förändrats över tid, hur synsätt och riktlinjer formuleras genom vårdapparaten, hur sociala attityder uttrycks och förändras men också hur drogfrågor debatteras vetenskapligt och politiskt och vilka medicinska risker droganvändning kan innebära. Men hur relaterar då droganvändare till dessa villkor?

Kvalitativ forskning om droganvändare

Kartläggande forskning om droganvändning i Sverige har, som jag redogjorde för i förra avsnittet, tjänat som utgångspunkt för att förstå hur samhälleliga institutioner såsom rättsväsendet, sociala myndigheter, vården och akademien relaterar till droger, droganvändning och droganvändare. Näraliggande min egen studie är svenska etnografiska studier som visar hur droganvändare relaterar till övriga samhället, såsom Philip Lalanders etnografier av heroinanvändare och gatukultur, exempelvis *Människor behöver människor: Att lyssna till de misstänkliggjorda* från 2016. Boken bygger på hans tredje studie om heroinister i Norrköping, och innefattar tre delar. En första del fokuserar på etiska aspekter som rör fältarbete och intervjuer med misstänkliggjorda personer. Den andra delen innehåller uppföljningar om hur livet utvecklats för tidigare intervjupersoner och en sista del

diskuterar olika medicinska frågor, återigen med fokus på misstänklighöjande. Lalanders arbeten har framför allt varit viktiga för denna avhandling genom att visa på vikten av ett etiskt hållbart förhållningssätt - okomplicerat, ödmjukt och rakt - i möten med misstänkliggjorda intervjupersoner. Det finns en tydlig riktlinje i Lalanders arbeten om att utjämna maktbalansen mellan forskaren och den beforskade så långt det är möjligt utan att utsätta sig för fara. En sådan etisk princip återfinns också hos flera feministiska forskare.

Särskilt näraliggande min egen studie är kvalitativa studier som använder ett feministiskt perspektiv (mer eller mindre uttalat) och handlar om kvinnor som använder droger. Den tidigare nämnda kriminologen Ingrid Landers avhandling *Den flygande maran: en studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm* (2003) utgör ett exempel på en sådan etnografisk studie. Syftet är att utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv studera hur de åtta kvinnorna förhåller sig till konstruktioner av dem som "missbrukande kvinnor" (ibid, s. 4f) och hur de villkor de lever under påverkar dem. Det finns med andra ord en kritik inbyggd i syftet, som handlar om konstruktioner av intervjupersonerna som mindre värda. De har alla erfarenhet som klienter hos socialtjänsten, kriminalvården och/eller narkomanvården. Lander utgår från Simone de Beauvoirs tes att man inte föds till kvinna utan blir kvinna (Beauvoir 2004) och visar i avhandlingen hur kvinnorna internaliserar samhällsinstitutionernas föreställningar om dem som missbrukande kvinnor, vilket förlägger ansvaret för den stigmatiserade sociala avvikelsen hos dem själva (se exempelvis Lander 2003, s. 255). Men Lander visar också hur kvinnorna lär sig att "spela sina kort" (ibid, s. 267) enligt myndigheternas spelregler och på olika sätt framlever sina liv inom ramen för ständig kontroll (jfr Johannisson 2015). Avhandlingen ger därmed en bild av hur myndighetsutövandet gentemot kvinnorna är fundamentalt inflätat i deras liv och utgör förutsättningen för hur konstruktionen av det sociala avvikandet tar form, både när kvinnorna följer riktlinjerna och när de försöker undkomma straff eller vinna något genom att avvika.

Leili Laanemets avhandling *Skapande av femininitet: om kvinnor i missbrukarbehandling* (2002), är en sociologisk studie om droganvändande kvinnor i behandling, med ett deskriptivt och synliggörande syfte (ibid,

s. 15). Även denna studie närmar sig utsatta kvinnor där droganvändningen är en del av kvinnornas svåra livssituationer. Laanemets intervjuar både behandlare och klienter och har i likhet med Tina Mattsson (2005) en kritisk blick mot hur de missbrukande kvinnorna konstrueras inom vårdinstitutionerna, och reflekterar i likhet med Lander över hur kvinnorna blir en specifik typ av kvinnor, som droganvändare i behandlingskontexterna. Behandlarna utgår från olika förståelsemodeller på de olika institutionerna, och Laanemets lägger märke till hur kvinnorna övertar ordval och sätt att förklara problem när de pratar om sig själva. Laanemets använder begreppet ”kategoriellt par” för att belysa hur mötet mellan klient och behandlare är ett asymmetriskt möte mellan kategorier av människor (2002, s. 151ff). Klienten står utanför det accepterade i samhället och har problem som föranlett samhällelig intervention. Legitimiteten hos behandlaren som företrädare för samhällets insats ligger därför i en professionell frihet från dessa problem. Kontakten dem emellan är enligt Laanemets en starkt ritualiserad maktrelation som förhindrar djupare förståelse för varandra, vilket ger ett intressant perspektiv på de relationer som beskrivs exempelvis i Landers studie, som ofta ger en känsla av oöverbryggbar distans mellan kvinnorna och samhällsrepresentanterna. Laanemets skriver in ”rusmedel”¹⁵ i studien, som meningsfulla och komplexa objekt som både kan innebära positiva såväl som negativa möjligheter och konsekvenser för kvinnorna (ibid, s. 250ff). Det ger möjligheter till förståelse som effektivt löser upp kategorin missbrukande kvinnor genom att visa på personliga intentioner och vägval. Hon skriver bland annat:

Flera talade om att anledningen till att de började använda rusmedel var nyfikenhet. De ville något annat och sökte något nytt. (ibid, s. 191)

¹⁵ Utsagor från personer med hög och frekvent användning av droger anger att dessa inte längre ger rus, utan att användningen handlar om att undvika abstinens eller om att på andra sätt hålla sig kapabel att agera i vardagslivet (Heilig 2015, s. 90; se också Nylander 2011, s. 57ff). Jag uppfattar därför begreppet rusmedel som ett märkligt val i relation till just problematisk användning. Rus är ett vagt begrepp vad gäller subjektiva upplevelser, men innefattar konnotationer av förändrad verklighetsuppfattning och eufori (se t.ex. Nationalencyklopedin u.å., ”Rus”), vilket står i motsättning till att använda droger just för att kunna anpassa sig till ”verkligheten”.

En intervjuperson, Anja, beskriver sig inte ha velat bli en ”perfekt husmor”, som sin mamma, utan ville istället röka hasch med killarna på fritidsgården, skriver Laanemets.

De första åren beskrev hon som ett enda stort festande och i likhet med några andra av de intervjuade sa hon sig leva ’livets glada dagar’ med hjälp av alkohol, hasch och amfetamin. Ruset var frigörande och häftigt. (ibid)

Nyfikenhet och motstånd mot begränsade kvinnoroller ger ”den missbrukande kvinnan” för att använda Landers begrepp, en handlingskraft som inte var destruktiv, till en början, utan självbejakande. Dock återfinns samtliga intervjupersoner under studien på institutioner, varav en tvångsvårdsinstitution, med anledning av kvinnornas allvarliga drogproblem. Studien ger därmed även en bild av drogers omvända potential, som begränsande och skadliga, och av de kraftfulla kontrollåtgärder som kan sättas in mot en kvinna som kanaliserat sin nyfikenhet och vilja till normbrott på detta sätt.

Etnologen Anette Rosengren har studerat droganvändande kvinnor i hemlöshet i boken *Mellan ilska och hopp: om hemlöshet, droger och kvinnor* (2003). Den utgör ytterligare ett exempel på etnografiska studier om kvinnor som använder droger med ett maktanalytiskt syfte. Rosengren uppger att hon följt drygt 60 kvinnor i Stockholm, i huvudsak i åldrarna 40–60 år gamla. Framför allt har materialinsamlingen skett på härbärgen och på gatan. Hon skriver att hon velat söka kunskaper om kvinnornas vardagsliv, bortom statistik och stereotyper, och bidrar därmed på liknande sätt som Lander och Mattsson och i viss mån Laanemets till den fältarbetsbaserade forskning som visar på glapp mellan forskning och politik. I studien varvar hon kvinnornas utsagor med samhällskritiska analyser och droganvändning framstår ofta som rimliga handlingar i utsatta livskontexter. Hon skriver till exempel om kvinnors ilska och motstånd mot socialtjänstens insatser:

I den retorik som finns kring narkotikabruk, och som både kvinnorna och personalen [socialtjänstemännen] använder sig av, ingår det att säga att det då var suget efter narkotika eller alkohol som tog överhand. Själv ser jag det som en begriplig följd av krav och kränkningar. (2003, s. 82)

Rosengren komplicerar således relationen mellan utsatthet och droganvändning och beskriver också hur drogerna ibland underlättar livet som hemlös. Om droganvändning kan vara en "begriplig följd" av myndigheters agerande flyttas visst ansvar för användningen från droganvändaren till statens företrädare. Om den dessutom kan vara till hjälp för att stå ut med underprivilegierade livsvillkor blir den ett verktyg med konstruktiv potential. En sådan syn skiljer sig från exempelvis Karin Trulssons studie *"Det är i alla fall mitt barn!" En studie om att vara missbrukare och mamma skild från barn* (1997) om droganvändande kvinnor vars barn omhändertagits av myndigheter. Trulsson beskriver i stället uppfattningen att missbruk är orsak till att kvinnornas barn omhändertas och droganvändningen som att den "fryser" känslolivet (ibid, s. 98). Om missbruket är orsaken till att barnen omhändertas, även om missbruket i sin tur anges ha varit en följd av sociala svårigheter, döljs statens ansvar för det trauma som orsakas. Till skillnad från Tina Mattsson, som uppfattar att missbruket hamnar i bakgrunden i Trulssons studie (2005, s. 41) ser jag missbruket som framskjutet. Kvinnornas anledningar att ta till droger i sina psykiskt, socialt och materiellt utsatta situationer framstår som allt annat än märkliga, ofta snarare som rationella överlevnadsstrategier, en "begriplig följd". Trulsson signalerar förvåning när hon beskriver insikten att missbrukande kvinnor bryr sig om sina barn (1997, s. 1) vilket jag uppfattar som grundat i en föreställning om missbrukande kvinnor som fundamentalt annorlunda än andra kvinnor, även om Trulsson ifrågasätter vissa delar av kvinnornas avvikande och hittar förklaringar till det. Jag tolkar det därför som en konträr studie i relation till Ingrid Landers. Den senare dekonstruerar hur kvinnorna görs till "missbrukande kvinnor" medan Trulsson "gör" den missbrukande kvinnan.

Både Rosengren och Trulsson visar på samhällsinstitutioners brister och på kvinnors behov från sina respektive perspektiv, men i Rosengrens studie blir droganvändning alltså en ofta begriplig och ibland konstruktiv handling. I Trulssons studie, däremot, hamnar droganvändning i fokus som problem. I stället framstår då avlägsnandet av barnen som rimligt, även då huvuddelen av de redan utsatta kvinnorna till följd av förlusten beskrivs gå in i kris. Är det då rimligt? Finns det verkligen ingen annan tänkbar lösning än att utsätta droganvändande mödrar för något som många skulle uppfatta som det värsta som går att föreställa sig?

Forskning om myndigheters omhändertagande av droganvändande kvinnors barn har varit betydelsefull i denna studie eftersom en av intervjupersonerna har förlorat sina barn och en person oroar sig för att det ska ske. Utförlig forskning om kvinnor och droger – och där det feministiska perspektivet är i fokus – har utförts av historikern Nancy D. Campbell och sociologen Elizabeth Ettorre, som huvudsakligen bedrivit sin forskning i England och USA. Båda forskarna tar upp svåra möten med kvinnor vars barn har omhändertagits eller riskerar att omhändertas av myndigheter, och beskriver de sammanhang som utgörs av droganvändande mödrar som präglade av sorg. Ettorre använder termen övergrepp för att beskriva den typ av intervention som avlägsnande av barn utgör (2017, s. 368). Hon skriver in sig själv i forskningen i sin artikel *Feminist Autoethnography, Gender, and Drug Use: "Feeling About" Empathy While "Storying the I"* (2017), där hon drar paralleller mellan droganvändande kvinnors samhälleliga avvikande och hennes eget avvikande som queer kvinnlig drogforskare. I en fältdagboksanteckning efter ett omskakande möte med kvinnor som förlorat eller riskerat att förlora sina barn skriver hon:

I am a privileged White woman, an academic researcher. I may feel I work in a bullying, sexist, male dominated environment, but I am deeply aware that I don't have the same hurdles that these women must overcome. It feels as if the whole patriarchal, treatment system is against them. (2017, s. 365)

Det återhållna raseri med fokus på maktstrukturer som präglar både Ettorres och Campbells arbeten liknar Rosengrens. De beskriver livsvillkor och statliga interventioner som ingen, med eller utan amfetaminer, opiater eller andra ämnen i kroppen, kan förväntas acceptera. Samtidigt verkar det finnas en kulturell, politisk, ideologisk och social samstämmighet om att droganvändare måste behandlas annorlunda än andra. Denna samstämmighet går dock, såsom jag visat ovan, på tvärs med en stor del av den forskning som utförts, även om genusperspektiv ofta saknas (Campbell & Ettorre 2011; Moore & Measham 2013). Men även om den avser att kritiskt belysa maktskillnader så går forskning om socialt utsatta personer i linje med en historisk, klassad intresseriktning från dem som anser sig besitta kunskap, det vill säga forskare, mot dem som studeras, de märkliga/obekanta

(”strangers”) (Skeggs 2004, s. 130). Detta menar Skeggs oundvikligen innebär moraliska värderingar.

Underlying the perspective that is taken (the interests that are held) is not just power but also morality. How people are valued (by different symbolic systems of inscription; by those who study them; by systems of exchange) is always a moral categorization, an assertion of worth, that is not just economic (e.g. good or bad; is or ought). (2004, s. 14).

Men måste forskarens värdering av intervjupersonerna vara ojämn? Nej, skriver hon, det är inte hennes erfarenhet och även om relationer mellan forskare som studerar marginaliserade grupper är problematisk ur ett maktperspektiv så innebär de ojämna sociala villkoren att ett undvikande av att beforska sådana grupper skulle betyda att få skulle veta något om dem. I stället menar hon att forskaren måste ta ansvar för sin position, sina perspektiv och den kunskap som produceras (ibid, s. 130f). I detta sammanhang undrar jag vilken betydelse ett fokus på den moraliskt laddade användningen av droger har, när den sammankopplas med socialt utsatta grupper. Det vill säga, vilken kunskap produceras genom denna inskription?

Campbell är kritisk mot vad hon benämner ”state ethnographies” (2000, s. 200ff). Hon menar att realistiska skildringar av utsatta och stigmatiserade människor, från forskares perspektiv och i statens tjänst, löper stor risk att reproducera stereotyper och därigenom maktförhållanden, mot forskarens vilja, helt enkelt därför att vissa realistiska skildringar av droganvändning i socialt utsatta miljöer talar ett starkt laddat symboliskt språk som den akademiska läsaren inte kan relatera till (se även ”Metod och material”). Skeggs skriver på ett liknande sätt att det perspektiv som olika aktörer har spelar en fundamental roll för hur klass görs, alltså hur klasskillnader som sådana skapas (2004, s. 45). Överordnade perspektiv, såsom medelklassperspektiv, konstruerar på så sätt arbetarklass genom att konstruera sig själv som något annat (2004, s. 118). Hur kan droganvändning förstås som något annat än avvikande om den exklusivt studeras som avgränsad till marginaliserade samhällsgrupper, främmande från den moraliska klassen? Skeggs menar

i likhet med Campbell att språkliga tecken som fästs på vissa samhällsgrupper fungerar moraliskt värderande:

Attempts by the state to deflect attention away from class inequalities, through rhetorical signs of 'lone mother', 'smoker', 'unhealthy school', create moral divisions between worthy and unworthy recipients, the respectable and good citizen and the socially irresponsible and excluded. (ibid, s. 60)

Jag uppfattar att studier av "den missbrukande kvinnan" löper risk att falla i just fällan att reproducera stereotyper såsom Campbell beskriver, när missbruket vävs samman med beskrivningar av social utsatthet på alla fronter. Missbruk blir i exempelvis Landers bok studerat genom ett filter av social utsatthet och ett specifikt förhållningssätt till stora mängder droger – beroende. I detta spelar en specifikt svensk begreppslik oklarhet en roll. Begreppet missbruk har ingen klar definition, men brukar avse all användning av narkotikaklassade substanser som inte förskrivits av läkare (Olsson 1994, s. 5). Missbruksforskning skulle med andra ord kunna innefatta en stor mängd högst varierad droganvändning. Ändå fokuserar sociologer av uppenbara skäl vanligen på droganvändning som socialt problem, läkare fokuserar på användning som lett till medicinska problem och så vidare. Men även kriminologen Lander och etnologen Rosengren har valt att studera socialt utsatta droganvändare. Dessa val av perspektiv gör att deras arbeten får en motsägelsefull karaktär: på samma gång som föreställningar, stereotyper och kategoriseringar dekonstrueras, konstrueras samtidigt droganvändarna, av samtliga forskare som diskuterats i detta avsnitt, i termer av klass, även om etnograferna varit noggranna med att återge mänsklig komplexitet. Problemet ligger dock inte, som jag ser det, i den enskilda forskningen – hur skulle den missbrukande kvinnan kunna dekonstrueras utan en sådan studie? – utan uppstår som ett resultat av forskningssituationens maktobalans i kombination med bristen på forskning om droganvändning i andra samhällsgrupper. Genom att reproducera en samhälleligt förankrad bild av droger kopplade till vissa kroppar döljs på så vis en ansevärd del av den droganvändning som försiggår i Sverige. Sammantaget återskapar perspektivet en uppdelning som påminner om Brattssystemets åtskillnad

mellan problematisk respektive oproblematisk onykterhet, beroende på klasstillhörighet. Jag menar att droger med sina kopplingar till omoral, risk, kriminalitet och sjukdom inte oproblematiskt kan knytas till vissa samhällsgrupper på detta sätt. I vems intresse upprätthålls bilden av att drogerna är de socialt utsattas angelägenhet?

Grundläggande nyfikenhet på vad droger är för slags objekt och hur de blir ett med kroppen, som därmed förändras, uppfattar jag ofta saknas i studier som vill undvika avvikelserreproduktion. Hur används droger när de inte ingår i socialt utsatta liv och inte har lett till beroende? Vad är det då som lockar, hur förändrar droger, och hur förhandlas risker? Vilka betydelser har beroende för droganvändare och hur undviks beroende? Andra frågor som jag uppfattar som viktiga är hur droganvändares positioner och perspektiv, exempelvis i termer av klass, kan påverkas av droger. Detta är frågor som jag sökt svar på och som jag generellt saknat i studierna av kvinnor som använder droger.

De första idéerna för denna avhandling utformades med inspiration av de brittiska kriminologerna Fiona Meashams och Karenza Moores arbeten. De båda utgår från ett intresse för hur droger används i nöjeslivet och visar på droganvändning som en vanlig företeelse – men med omfattande konsekvenser – och skriver att den är i behov av fördjupade studier, inte minst genom feministisk lins (Moore & Measham 2013). Det som intresserade mig var just forskarnas feministiska och maktkritiska ansats, som i relation till droger betraktade som vardagsföremål utgör en ovanlig kombination i en svensk kontext. I Meashams artikel *Doing gender – doing drugs* från 2002 skriver hon att drogforskningen fram till 1980-talet betraktade droganvändande kvinnor som ”mad, sad and bad”, men att framför allt feministiska forskare bidragit till en breddad bild av kvinnliga droganvändare. Artikeln avslutas:

The gendering of drug consumption, of the drug set and setting, and the formal and informal drug-related economies reflect the gendered nature of wider society. Moving beyond the oppression/victimization-liberation/emancipation polarization, we can see that the multifaceted nature of these drugs cultures reflects the complexities of these accomplished femininities for female drug users: as “club babes”, mothers, professionals, “good girls”,

“badass” street-wise women, and so forth. Thus for women, “doing gender” through “doing drugs” allows the possibility of both constructing and challenging traditional and nontraditional notions of femininity. (2002, s. 364f)

Droganvändande kvinnor framstår oftast åtminstone som ”sad”, om inte också ”mad” och ”bad” i forskning som riktar in sig på droganvändare som får problem med sin användning. Bilden av kvinnliga droganvändare som fina flickor, mödrar, professionella, ”badass” och så vidare, som konstruerar och utmanar femininitet, såsom tecknas i citatet, utgör en intressant samling karaktärer som lyser med sin frånvaro i svensk forskning. Det var denna typ av perspektiv som intresserade mig och som nu ligger till grund för denna studie.

Metod och material

Drogforskaren och kriminologen Fiona Measham säger i en intervju att de intervjusvar hon får tenderar att väsentligen skilja sig åt beroende på om frågan ställs en fredagskväll eller en måndagsmorgon (Adams 2010). Hon menar att droganvändning måste undersökas både *in situ*, på den plats där drogeffekterna upplevs, och när drogernas effekter avtar och kan ge upphov till obehag, för att sammantaget ge en adekvat bild av en droganvändares förhållningssätt till droger. Det kan jämföras med ett fenomenologiskt förhållningssätt till analyser av föremål som används och är i rörelse, när de upplevs, känns och tänks *med*, när de är *tillhanda*, i stället för att betrakta dem i vila, som åskådningsobjekt att tänka *på* (Frykman 2006, s. 72). I Meashams forskning, som framför allt riktar sig mot klubbesökare, kan tidsangivelsen – fredagskvällar respektive måndagsmorgnar – säkert fungera som riktlinje då droganvändningstillfällena kan förväntas inträffa under helgerna då klubbarna är öppna. Men i min undersökning, där vissa intervjupersoner dagligen intar droger och/eller läkemedel medan andra bara sporadiskt använder dem, blir frågan om tid svårare att förhålla sig till. Jag har dessutom inte avsiktligt närmat mig intervjupersoner under rus, då jag har bedömt att ett material som utgår från utsagor under märkbart rus inrymmer en etisk problematik som riskerade att förflytta fokus från avhandlingsprojektets syfte. Droganvändning kan förändra känslomässiga tillstånd, perception, omdöme och uppträdande (jfr Aldrige & Charles 2008) i en utsträckning som hade kunnat försvåra tolkningen av materialet och undergräva ett informerat samtycke. Däremot har jag heller inte kunnat vara säker på huruvida intervjupersonerna varit påverkade av droger eller inte under intervjutillfällena, vilket är en osäkerhetsfaktor som accepterades som ofrånkomlig redan under planeringsstadiet.

Kriminologerna Judith Aldridge och Vikki J. Charles rekommenderar inte att avstå från intervjuer med påverkade personer, bland annat därför att bedömningar om påverkan är svåra att säkerställa utan integritetskränkande ingrepp såsom drogkontroller och för att påverkan inte nödvändigtvis innebär en försämrad datainsamling (2008, s. 193). De påminner om att vanliga tillstånd som stress också påverkar uppfattningar och beteenden och rekommenderar i stället att noggrant följa de etiska riktlinjer som är praxis, för att säkerställa informerat samtycke (se även Donnelly 2014). De belyser betydelsen av att informationen som ges är begriplig, och att forskaren ger tid till eftertanke och försäkras sig om att den information som delas ut uppfattas korrekt. Under insamlingen av material till denna avhandling gavs tid till eftertanke genom att information om studien delades ut innan intervjutillfället, oftast med flera dagars, upp till flera veckors, mellanrum. I de fall (två) då informationen gavs strax innan den första intervjun hade personerna sedan tidigare kontakt med en föreståndare för en sprutbytesenhet, som informerat dem om det huvudsakliga syftet med avhandlingen och tillfrågat dem om de ville delta, innan vi träffades. I samtliga fall informerades intervjupersonerna upprepade gånger om att deltagandet när som helst kunde avbrytas och kontaktuppgifter till mig lämnades ut för att möjliggöra detta även i senare skeden (jfr Aldridge & Charles 2008, s. 194).

Kärnan i Meashams kommentar om vikten av att studera droganvändning *in situ* uppfattar jag handlar om att droganvändares uppfattningar om droger varierar beroende på användarens situerade utgångspunkt, vilket inte enbart handlar om rus. Detta har jag bemött genom att träffa droganvändarna vid tider och platser de själva har valt, och genom intervjufrågorna lett personerna tillbaka i minnet av tidigare droganvändningstillfällen. Jag har också gjort flera intervjuer med samma person när så har varit möjligt och utöver detta gjort go-along- intervjuer med dem som önskade det, vilket var hälften av deltagarna. Sammantaget söker mitt angreppssätt att komma nära droganvändares situerade praxis (Frykman 2006, s. 66), såväl som situerade kunskap (Haraway 1988), genom att röra på kroppen i rummet, rota i minnet och tänka på framtiden.

Etisk etnografi

En etnografisk studie utgår från fältarbete och kan innefatta många olika typer av insamlat material (i denna avhandling handlar det om intervjuinspelningar, anteckningar från observationer och go-along-intervjuer, mejlkorrespondens och i någon mån fotografier). När det gäller texter överförs sedan ljud och anteckningar till transkriberade dokument, för att därefter tolkas, analyseras och sätts samman till en text, i detta fall avhandlingen. Texten, slutprodukten, kommer ofta att inbegripa litterärt inspirerade delar, exempelvis berättelser, dialoger och liknelser, allt med syfte att levandegöra de människor, händelser och situationer som studerats (Arvastson & Ehn 2009, s. 28ff). I alla dessa led gör författaren olika typer av etiska såväl som kreativa val (jfr Högdahl 2005; Liliequist 2020, s. 20ff) som ligger till grund för hur människorna, miljöerna, händelserna och så vidare kommer att framstå för läsaren. Vilka val kan då vara relevanta att fundera kring när det gäller en studie av droganvändande kvinnor?

Etnografen och forskaren i socialt arbete Philip Lalander skriver i sin bok *Människor behöver människor - Att lyssna till de mistänkliggjorda* (2016):

Den etnografiska forskaren går in i sociala och kulturella sammanhang med ett syfte att förmedla något annat än ytliga, stereotypa och ideologiskt laddade beskrivningar, som ofta framställs i massmedia, i vardagligt tal och i viss forskning där mänsklighetens komplexitet kraftigt reduceras. (s. 53)

Lalander skriver vidare att droganvändare ”tillskrivs en låg status som människor, som om de tillhör en annan kategori människor som inte är lika mycket värda som andra” (ibid, s. 53), vilket han menar gör det särskilt viktigt för studier som rör dem att applicera det etnografiska syftet att beskriva mänsklig komplexitet utan att falla in i stereotypa och ideologiskt grundade tolkningar.

Den feministiska drogforskaren Nancy Campbell går ännu längre och varnar, såsom jag tidigare tagit upp, för hur etnografiska skildringar av droganvändare, även om syftet varit det motsatta, kan förstärka stereotypa, negativa bilder (2000, s. 200ff). Hon pekar bland annat på hur läsare för att begripliggöra en text måste använda sig av sin förförståelse av ett ämne (ibid,

s. 206). Hon menar att när det gäller studier av droganvändning och i synnerhet droganvändande kvinnor innebär detta att etnografen fogas till en förståelse huvudsakligen baserad på stigmatiserande och vad hon i senare texter (Campbell & Ettorre 2011, s. 17) begreppsliiggör som ”avvikelse-förstärkande” rapporter i medier och vardagliga konversationer. Hon ger exemplet hur användande av ord som opiatanvändare eller crackberoende kan tyckas vara neutrala och helt enkelt referera till personer som använder opiater eller crack. Men läsare har redan moraliskt fördömande bilder av personer som benämns i sådana termer, menar hon. Det synbart neutrala kan på så sätt fungera värderande, och riskerar att bidra till en bild av personer med begränsad mänsklig komplexitet, i stället för att ge utrymme åt komplexiteten, om etnografen inte är uppmärksam. Ett annat problem som hon tar upp gäller klass och ras. Hon pekar på etnografiska studier från USA som beskriver droganvändare i olika sociala situationer, vilket syftar till att ge en bild av droganvändning som spridd i olika klasser och etniska grupper, och inte som en praktik som exklusivt kan sammankopplas med minoriteter eller fattiga. Men risken är att porträtterade privilegier som kontrasteras mot utsatthet gör den privilegierade personen igenkännbar och relaterbar för den akademiska läsaren, samtidigt som en realistisk skildring av en utsatt person skapar ytterligare distans. Maktstrukturer kan genom sådan etnografi framstå som ännu mer självklara, snarare än belysas, varnar hon. Hela Campbells kapitel som kommenterar etnografi ger en känsla av avrådan från angreppssättet som sådant, men mellan de långa kritiska styckena skriver hon korta kommentarer där hon anger att etnografiska skildringar trots allt behövs för att kontextualisera droganvändning, motverka platta karikatyrer och ”mänskliggöra” droganvändare (ibid, s. 202). Hon menar alltså att etnografen kan undgå att förstärka stigmatiserande föreställningar med hjälp av lyhördhet inför dess villkor som text.

Men vad betyder det att ”mänskliggöra” en människa, och är det verkligen etnografens uppgift? Ja, om människor inte uppfattas som människor skulle mänskliggörande, eller snarare synliggörande av det mänskliga, kunna betraktas som ett ofrånkomligt första steg för bedrivandet av en humanistisk kulturstudie. Mänskliggörande är således en framskjuten uppgift inom kritisk kulturteori som fokuserar på ojämlika villkor utifrån normer om mänsklighet, såsom feministiska och postkoloniala studier.

Kvinnor som ”det andra könet” (Beauvoir 2004), och ”den Andre ” (Said 2004) som beteckning på en rasifierad person, är begrepp som utvecklats för att just kunna tala om hur människor som inte är vita män ses som mindre mänskliga i förhållande till den vita mannen som norm. Att uppfattas som människa är alltså varken en självklarhet för alla människor eller ett nödvändigtvis definitivt begrepp. Mänskligheten hos en människa varierar, beroende på vem som bedömer den. Den postkoloniala teoretikern Frantz Fanon skriver, med utgångspunkt i Hegel:

Människan är bara mänsklig i den mån hon strävar efter att göra sig gällande inför en annan människa för att vinna dennes erkännande. Så länge den andre¹⁶ inte har erkänt henne, kommer denne andre att bli föremålet för hennes handlingar. Det är på den andre, på dennes erkännande, som hennes mänskliga värde och verklighet beror. Hennes livs mening kondenseras i den andre. (2011, s. 192)

Värdet i att vara mänskliggjord framstår i citatet som fundamentalt, och erkännandet som människa av en annan människa avgör det mänskliga värdet. Utifrån Fanons resonemang hamnar då intervjupersonernas strävan, inte forskarens, i centrum. Om intervjupersonernas mänsklighet uppfattas som icke-erkänd, såsom Lalander, Ettorre och Campbell med flera menar att droganvändare uppfattas, antas de orientera sig mot erkännande enligt Fanons tolkning av Hegel. Detta skulle följaktligen kunna utgöra en anledning till deltagande i studien och ställer krav på forskarens bemötande och reflexivitet, som länk mellan den icke-erkända och den kontext som inte erkänner (som forskaren i så fall måste medvetandegöra sig om för att kunna vara en länk och inte bara en del av). Är det då så som drogforskarna Ettorre, Campbell och Lalander skriver, att droganvändare är stereotypiserade, osynliggjorda som människor, och hur märks det i så fall?

Ett exempel på hur jag ser droganvändare som subjekt ”försvinna” in i droganvändare som kategori och vidare in i betydelselöshet, är i etnologen

¹⁶ Obs, inte att förväxlas med begreppet ”Den Andre” som förklarades ovan. Här avser Fanon en medmänniska, en annan person.

Ingeborg Svenssons avhandling *Liket i garderoben* (2013), om bögar som dött i aids på 1980-talet. Boken ligger till grund för Jonas Gardells trilogi *Torka aldrig tårar utan handskar* (2014) och är en oerhört smärtsam läsning om bögar som skam- och skuldbelagd grupp som i stor omfattning drabbades av sjukdomen, och skambelagdes ytterligare. Men bögar var inte den enda grupp som drabbades. Under den undersökta perioden, då aidsepidemin gjorde sitt intåg och orsakade sjukdom, död, trauma och panikartade åtgärder, utpekades också narkomanerna, i synnerhet den prostituerade droganvändande kvinnan, som smittspridare. Lagändringar hastades fram för att med tvångsåtgärder stävja den eskalerande smittspridningen narkomaner emellan och framför allt deras möjligheter att smitta ”vanliga” människor, det vill säga genom de som köpte sex av injicerande kvinnor och som i sin tur kunde tänkas smitta sina familjer (Thorsén 2013, s. 112ff).

Knarkarna och hororna dog naturligtvis i samma utsträckning som bögar när de smittats av hiv och utvecklat aids. Undersökningen av bögaras begravningar, som är Svenssons huvudfokus, blir ett fönster mot ett heteronormativt moralistiskt Sverige som skäms och räds för de aidssjuka bögar som tynar bort i smärter och begravs i svarta plastsäckar. Men de andra stigmatiserade grupperna av offer i aids-epidemin, knarkarna och hororna, som på samma sätt fick sina tårar torkade (om de nu fick det) med handskar, och på samma sätt begravdes i svarta plastsäckar är påtagligt frånvarande i avhandlingen. Bögaras lidande och död framstår på så vis som att det inte passar in i det fruktansvärda, medan ”missbrukare som delar sprutor” (2013, s. 16), blir en ouppmärksammasad fond av döende, de är bara självklart där. Utan erkännande som mänsklig erkänns inte heller sorg (jfr Ahmed 2010a, s. 109; Svensson 2013, s. 17). Om bögar som dog i aids nu har upprättats och blivit sörjbara (Svensson 2013, s. 18) så har knarkarna och hororna ännu inte sörjts.

Svenssons avhandling passar bra som exempel på osynliggörande av droganvändares (och sexarbetares) mänsklighet. Inte för att Svensson har underlåtit att rapportera detaljerat också om dem, hon undersökte trots allt bögaras död, utan för att det i en avhandling som lyfter fram just osynliggjort lidande passerar som självklart att narkomaner och horor dog på samma sätt. Svenssons formuleringar om tårar som torkas med plasthandskar, svarta liksäckar i plast, skam och lidande uppfattar jag som

medvetna etnografiska ansträngningar för att mänskliggöra bögarne som dog och sörjde under denna tid. Men formuleringarna är lika relevanta för att beskriva knarkarnas och horornas situation under samma tidsperiod och genom att inte diskuteras lämnas de kvar som icke-mänskliga grupper. Det är en redan befäst bild som knappast sticker ut. Mänskliggörande och mänsklig komplexitet har därför framstått som angelägna frågor i relation till avhandlingsämnet, avhandlingsarbetet igenom.

När forskningsplanen utformades var detta en fråga som jag förutsåg som svårhanterlig. Hur kunde kvinnors relation till droganvändning som praktik undersökas utan att riskera att förstärka stereotypa bilder, i synnerhet av utsatta och marginaliserade personer? En strategi som avsåg att parera stereotypa förförståelser om droganvändare som grupp var att söka intervjupersoner genom snöbollsmetoden (mer om den senare) och efterfråga alla slags drogerfarenheter. Vad en drogerfarenhet innebär var upp till den potentiella deltagaren att bestämma, enligt inbjudan. Kriterierna för att delta i studien var att personerna skulle identifiera sig som kvinnor, ha använt droger och tänkte sig att det skulle hända igen. Ingen person som passade in på dessa kriterier nekades. Det hade kunnat sluta med att materialet bestått av likartade droganvändningsmönster hos personer från likartade sociala förhållanden (jfr Waters 2015, s. 372), men min förhoppning var att kriterierna skulle appellera till många olika slags förhållningssätt till droger från skilda positioner. Och så blev det. Materialet innefattar vitt skilda droganvändningspraktiker och kvinnornas sociala förhållanden skiljer sig åt markant. Vad gäller problemet med att utsatta personer som kontrasteras mot privilegierade framstår som svårare att förstå och relatera till har jag försökt avvärja genom lyhördhet och noggrannhet i att själv försöka förstå varje intervjuperson, så långt det varit möjligt. Att efterfråga vardagserfarenheter och börja därifrån, i linje med Sara Ahmeds *queera fenomenologi* med fokus på riktning, känslor och objekt men utan att bortse från politiska och sociala villkor, är inte bara användbart som teoretiskt perspektiv utan också som metod. Denna metod uppfattar jag som näraliggande det Donna Haraway beskriver som strävan efter "situated knowledge", vilket utgår från en mångpositionerad, maktkänslig konversation med omgivningen (1988).

Situerad kunskap

Varje steg under forskning, från idéer till angreppssätt, litteratur, val av metod och språk positionerar forskaren. De kan vara noga genomtänkta ur ett maktkritiskt perspektiv eller mera slumpmässigt valda. I det senare fallet är risken stor att studien reproducerar det som Donna Haraway kallar "the god-trick" (1988). Begreppet beskriver föreställningen om att forskningen utförs av objektiva forskare och kommer att leda till objektiva insikter. En sådan föreställning är en grundläggande idé bakom västerländsk vetenskap genom historien fram till idag. Även om forskningen har en feministisk ambition, menar hon, kan varje steg i forskningsprocessen utgå från en upprepning av ojämlika maktrelationer, vilket hon kallar feministisk empiricism. Men hur kan arbete för att belysa privilegier och förtryck över huvud taget utföras med en maktinstitution som akademien i ryggen, utan att samtidigt stärka andra ojämlika maktstrukturer?

Skeggs skriver om forskningsperspektivets betydelse med referens till Haraway:

[...] knowledge is always a matter of positioning. It is the space from which we speak, the political, disciplinary and social inheritances that we travel through, which leave traces and marks upon us, enabling us to see some things and be blind to others. This is, of course, tautological, because it is our social positioning and categorization (of which class is one) that enables our only ever partial perception [...] (2004, s. 45)

Att ha en plats, akademien, från vilken vi kan prata innebär å ena sidan ett privilegium som gör att vissa perspektiv hörs och syns mycket mer än andra. Å andra sidan innebär positioneringen, som jag läser Skeggs och Haraway, ett feministiskt ansvar att vidga synfältet genom att inte underlåta att påtala vad vi ser, även om få andra verkar se samma sak. Haraway skriver:

Rational knowledge is a process of ongoing critical interpretation among "fields" of interpreters and decoders. Rational knowledge is a power sensitive conversation. (1988, s. 590)

För att vetenskapen som produceras ska vara rationell menar Haraway att många perspektiv behövs. När det gäller frågor om droganvändning är representation i nuläget praktiskt taget förhindrad. Illegalitet, stigma och föreställningar om att utsagor ändå inte är tillförlitliga gör att droganvändare ytterst sällan kommer till tals. Elizabeth Ettorre skriver:

Even within the women's movement, women's drug use was considered as emblematic failure of gendered performativity [...]. Drug-using women were seen as "failures" as women. As Campbell [...] has argued, drug using women are not epistemologically credible; they continue to be constructed as willfully wayward women who are morally corrupt and "deviant" in socially unacceptable ways. (2015, s. 795)

Droganvändande kvinnor är på så sätt omöjliga subjekt, både som droganvändare och som kvinnor. Trots att just droganvändande kvinnor knappast uppfattas som förskonade från mäns våld, från sexism eller trakasserier, menar alltså Ettorre att till och med feministiska rörelser är exkluderande. I Sverige, där den narkotikarelaterade dödligheten beskrivs som drygt fyra gånger så hög som medeltalet för Europa (EMCDDA 2019, s. 80) och fortsätter stiga, men jämställdhetsfrågor är prioriterade, kan det tyckas märkligt att droganvändande kvinnor inte hörs. Men eget bruk, det vill säga narkotikapåverkan, är som jag tidigare skrivit kriminaliserat sedan 1988 och en straffskärpning 1993 införde fängelse i straffskalan. Dessa lagar placerar effektivt den drogpåverkade rösten utanför samhällsdebatterna. Avhandlingsprojektet har handlat om att insamla material från sådana positioner, och bygga upp texten i dialog med tidigare och samtida forskning såväl som med intervjupersonerna.

Snöbollsmetoden

Min intention var att hitta informanter via den så kallade snöbollsmetoden, en metod som innebär att forskaren för ut information om studien genom de sociala nätverk som finns till hands, med förhoppning om att informationen ska föras vidare till tänkbara deltagare (Zinberg 1984; Waters 2015). Det visade sig emellertid svårare att tillämpa denna metod än vad jag

väntat mig, av skäl som i efterhand tycks förutsägbara. Då studien i första hand fokuserar på användare som inte har kontakt med myndigheter (med anledning av droganvändning), fanns inga självklara platser att börja leta. Jag hade dessutom av etiska skäl inte avsett att söka upp människor eftersom det skulle kunna uppmuntra till deltagande på ett sätt som kunde upplevas som svårt att dra sig ur. I stället ville jag att varje person, efter att ha fått kännedom om studien, själv skulle vända sig till mig. Jag skickade ut ett antal stelt formulerade, men etiskt oklanderliga, informationsblad med rubriken ”Droger klass och kön, en etnografisk studie om kvinnor som använder droger” till vänner och bekanta som jag hoppades skulle skicka det vidare. En vän beskrev hur hon kände en ilning av skam när hon öppnade mejlet på sitt jobb, och såg sig över axeln för att se efter om någon sett vad hon fått. Jag hade underskattat ämnets stigma och det obehag det väcker. Kriminologen Jaime Waters skriver i sin artikel *Snowball sampling: A cautionary tale involving a study of older drug users* (2015) just om snöbollsmetodens begränsningar när det gäller studier av stigmatiserade praktiker. Waters studie om äldre droganvändare, över 40 år, visade sig svår att genomföra eftersom få potentiella deltagare rörde sig inom större sociala nätverk av likasinnade som kunde få snöbollen att ”rulla”. Istället visade sig droganvändningen ofta vara en högst privat angelägenhet som i stor utsträckning företogs i ensamhet (ibid, s. 378). Hon menar också att ålder och social position kan bidra till ämnets känslighet:

[...] older users [...] started using at a time when drug use was perhaps more secretive, and they are therefore less inclined to talk openly about it. [...] older adults [can also] have more to lose when compared with younger people. For example, they are more likely to have stable jobs, families and other ties to ‘mainstream’ society that could be jeopardized. This was particularly the case given the target population of this study; they are not the ‘junkies’ of popular imagination [...] (ibid. s. 375)

Flera vänner, bekanta och åhörare till presentationer jag hållit om projektet har kommit fram och berättat att de vet precis vem jag ska prata med och att den personen helt säkert kommer att vilja delta, men haft fel i det antagandet. Trots detta sattes ”snöbollen” sakta i rullning. En bekants bekant anmälde sig, en bekant till någon jag träffat på en konferens, en

kollegas tidigare intervjuperson och så vidare, och tillsammans är de nu tolv personer varav fem är över 40 år.

Intervju

Minst 60 minuters semistrukturerad djupintervju har utförts med var och en av de tolv deltagarna och vissa har därefter intervjuats en eller flera gånger till. Intervjuerna har skett på platser deltagarna själva har valt, företrädesvis i hemmet eller på café. I vissa fall har även efterföljande epost-, messenger- och whats app-kommunikation blivit del av materialet. Sex go-along-intervjuer genomfördes, till platser som intervjupersonerna ansåg vara betydelsefulla för dem i relation till droganvändandet. Två observationer på klubbar där mycket droger var i omlopp har genomförts, varav en direkt anknöt till en intervjupersons droganvändning, då hon ville visa mig platsen och vi stämde möte där men hon dök då inte upp (denna observation beskrivs mer ingående nedan).

När det gäller djupintervjuerna har jag använt mig av en intervjuguide, som i de flesta fall huvudsakligen följdes, men med utrymme för följdfrågor och utvikningar. Eftersom ämnet omgärdas av stigma och moraliska fördömanden kan intervjupersonerna ha incitament för att försköna, underdriva och på andra sätt vinkla sina redogörelser. Psykologen och intervjuexperten Steinar Kvale skriver:

An interview is literally an inter-view, an interchange of views between two persons conversing about a theme of common interest. (2007, kapitel 1, s. 6)

Det låter enkelt. Men att en intervju innebär ett delande av personliga uppfattningar betyder inte att den bild som intervjupersonerna delar med sig av är en rättvisande bild, ens utifrån personens egen synvinkel. Men för att nå syftet att få en uppfattning om hur intervjupersonerna orienterar sig i relation till droger och föreställningar finns ett värde i hur denna orientering artikuleras och förhandlas. Sociologen Bengt Svensson kommenterar frågan om intervjupersonernas trovärdighet i relation till en studie av cannabisanvändning: ”Även om personer som använder rusmedel blundar för preparatens negativa konsekvenser är den sanning som de

eventuellt friserar samtidigt deras egen verklighet.” (2014, s. 25). De förhållningssätt som beskrivs i intervjun utgör med andra ord en uppsättning betydelsefulla perspektiv som ger en direkt inblick i de orienteringsprocesser som försiggår under intervjuutfallet.

Under insamlingen av mitt intervjumaterial har den maktbalans som ämnet skapat forskare och droganvändare emellan varit en relevant fråga som jag framför allt försökt hantera genom ett rakt och respektfullt tilltal och genom att agera och ställa frågor på ett sätt som, så långt det är möjligt, inte liknar ett myndighetsspråk (Nairn, Munro & Smith 2005). Etnologen Signe Bremer beskriver intervjumaterial som insamlade versioner av en social verklighet, en produkt av ett mellanmänskligt möte (2011, s. 196). Detta sätter fingret på forskarens egen roll i intervjusituationen, och hur andra forskare skulle samlat in ett åtminstone delvis annorlunda material från samma intervjusituation, vilket återknyter till Skeggs ord om att kunskap alltid är en fråga om positionering och att denna position gör att vi kan se vissa saker men vara blinda för andra (2004, s. 45). Men det gäller dessutom intervjupersonen själv och det specifika perspektiv som denna bidrar med.

De metodtexter som specifikt handlar om att intervjua droganvändare beskriver vanligtvis möten med utslagna människor, där maktrelationen mellan intervjuare och intervjuperson blir iögonfallande:

When a person who is labelled as outsider, for example a narcotic user, meets people who are “normal”, he or she may try to hide the stigma in order to “pass” (Garfinkel 1967) as a normal person. The objective is then to avoid being labelled and seen as inferior in the encounter and in the gaze of the other. If that is difficult, if the stigma is easily discovered, for example, through a worn appearance, an individual may experience the encounter as uncomfortable, an occasion of inferiority. (Grønnestad & Lalander 2015, s. 168)¹⁷

17 Narkotikaanvändare ställs i citatet i motsättning till ”normal”. Citationstecknen visar att forskarna inte helt oreflekterat återger begreppet normal, men de lämnar det okommenterat, vilket ändå antyder en bild av den egna utgångspunkten som neutral. Jag ifrågasätter användningen av citationstecken kring ett ord som signalerar en objektiv forskningsansats, eftersom ”the god-trick”, med Donna Haraways ord (1988), det vill säga idén om att utgångspunkten kan vara objektiv, på så sätt reproduceras utan att förändras nämnvärt (jfr Landers diskussion om 1960-talets icke-reflexiva och ”objektiva” etnografi, 2003, s. 59).

De flesta intervjupersonerna som jag träffade befinner sig på helt andra positioner än de "outsiders" som beskrivs ovan. Flera är påtagligt stolta över sina karriärer och livsval och lyfte fram dessa, med eller utan tanke på att överskugga en stigmatiserande droganvändning. Detta fick till följd att jag ibland kunde känna att jag "studerade uppåt" (Nader 1972), samtidigt som intervjupersonerna, precis som de "outsiders" som beskrivs i citatet, förhöll sig till föreställningar om normalitet som droganvändningens antites på olika sätt. Detta kan beskrivas som att en tredje närvarande, eller ibland snarare en "frågande vålnad" (Pripp 2011, s. 69), ljudlöst ifrågasätter intervjupersonerna utifrån förväntade negativa föreställningar. I lägen där jag upplevde att en sådan frågande vålnad började ta överhand, eller intervjun på andra sätt tog vändningar bort från studiens syfte, kunde intervjuguiden vara till hjälp. Ett abrupt byte av ämne efter en titt på utskrivna papper kunde införlivas som del av intervjusituationen utan att skapa obekväma känslor. Utan intervjuguiden hade jag haft svårare att lämna utvecklingar, som lett in samtalet på sidospår som engagerade intervjupersonen, utan att ställa följdfrågor.

Go-along-metoden

Avsikten med go-along-metoden är att genom promenader till platser som forskningspersonen av olika anledningar förknippar med droganvändning väcka associationer, minnen och känslor och på så sätt generera en fördjupad berättelse som är svår att komma åt i en ren intervjusituation (Kusenbach 2003). Sociologen Margarethe Kusenbach beskriver go-along-metoden som en fenomenologiskt grundad metod som avser att föra samman olika styrkor i metoderna observation och intervju. Detta, menar hon, gör go-along-metoden bättre lämpad att fånga två nyckelaspekter av levd erfarenhet: dess konstitutiva roll och den transcendentia betydelsen av den fysiska miljön (ibid, s. 458). Hon menar att metoder som kan ta rörelse genom omgivningen i beaktande är ett nödvändigt steg i att bedriva fenomenologisk etnografi som tar fasta på hur upplevelser förändras i relation till plats.

En situation som kan uppstå vid go-along-intervjuer, och som hade kunnat bli ett etiskt problem vad gäller studier av känsliga ämnen, var att

bekanta till intervjupersonen hade kunnat dyka upp. Av etiska skäl vore det inte alltid möjligt att informera dessa personer om att forskning pågår, eftersom det skulle innebära att forskningspersonen tvingas avslöja sin droganvändning. Detta inträffade inte men jag förberedde för ett sådant scenario genom att berätta att det var upp till intervjupersonen att bestämma om hon ville berätta om studien och för vem. Vi kom även på förhand överens om hur jag skulle presenteras, om detta skulle bli nödvändigt. Jag skulle heller inte samla in material från sådana situationer.

Även om det inte går att veta exakt vad go-along-intervjuerna gav som inte hade framkommit under reguljära intervjuer, var det givande att följa intervjupersonernas riktningar, hur de orienterade sig och samtidigt resonerade kring uppdykande minnen i relation till platserna. I linje med Sara Ahmeds queera fenomenologi blev upplevelser av desorientering ofta betydelsefulla (2006b, s. 157ff) som uppmärksammade och grundligt beskrivna förlopp. Dessa upplevelser tror jag inte hade nämnts alls eller omtalats på andra sätt i en sittande intervjusituation. Vid besöken på plats kunde scenarier som var förvirrande och motsägelsefulla för intervjupersonen berättas i detalj utifrån minnen av känslor som uppstått på platsen, medan jag tror att sammanfattande redogörelser för samma händelser hade kunnat ge andra intryck (jfr Kusenbach 2003, s. 472ff). Se kapitlet ”Oanständig placering” under rubriken ”Att hålla rytmen” för ett exempel.

Kropp och observation

Etnologen Signe Bremer skriver att ”materialinsamlande och författande av vetenskaplig text känns och bränns i kroppen” (2011b, s. 213). Hon menar att ett synliggörande av den egna forskarkroppen skulle kunna ”bidra till reflexiva diskussioner som går bortom föreställningen om reflexivitet som en forskarens positionella bikt och till analytiska poänger om forskningsprojektets fokus i allmänhet” (ibid). Forskarkroppen är nämligen situerad i forskningsprojektet och upplever det, kroppsligen, från sin sida. Det innebär att känslor, viljor, ställningstaganden, med mera, från forskarens sida ingår som en del av materialinsamlingen, såväl som under analys och författande. En situation som ledde till fördjupade insikter i droganvändningens sociala specificitet inträffade när jag, förgäves, väntade

på en intervjuperson på en svartklubb. Hon hade beskrivit klubben som en trevlig men sjabbig plats där droger flödade ohämmat. Vi bestämde att ses där för att genomföra en go-along-intervju, men då hon inte dök upp blev det i stället ett observationstillfälle. Jag tog en taxi dit en lördagsmorgon när klubben hade varit öppen sedan natten innan. Utdrag ur fältanteckningarna visar att min egen kropp och dess avsaknad av psykoaktiva substanser hamnade i fokus:

Svartrålad trappa ner. Kostar femtio kronor att gå in. [...] Jag frågar var det finns en bankomat och försöker se ut som att jag inte kommer nyduschat och utsövd. Hämtar pengar, kommer tillbaka och går in. Lukt av cigarettrök och rökmaskin. [...] Techno. [...] Sparsam belysning, små spotlights i vitt, rött och gult. [...] bås med tre soffor och bord. Ett bås under en trappa där två killar sover. [...] Litet dansgolv med bar. DJ-bås med två killar med hörlurar. [...] Folk rör sig slirigt. Sätter mig i en soffa.

Ett par dansar en påtänd tango på technogolvet. [...] Andra dansar mindre utsvävande, i enlighet med musiken. Upprepade rörelser. Det märks att det har hunnit bli morgon. Många har trötta kroppar som rycker mer än de dansar. Undrar vem jag är här. Känner mig inte bekväm med forskarrollen. Vill inte snoka och vill inte avslöja min klara blick. Undviker aktivt att titta folk i ögonen. [...] Är rädd att de ska tro att jag är polis. Allas kroppar rör på sig, även när de sitter stilla. Min är för stilla, för en gångs skull. Jag börjar följa musiken med huvudet och foten.

Musiken blir bättre. Tänker att jag kommer att lukta cigarettrök. Önskar att jag kunde känna mig lugn för jag trivs med att sitta här och skriva. Jag gillar musiken och de jag hittills träffat men kan inte komma ifrån oron att det skulle vara provocerande om folk visste att jag var nykter och jobbade. Blir plötsligt rädd att det ska bli razzia. [...] Dansar lite. Sitter och skriver. Bestämmer mig för att gå.

Utanför är våren. Fåglar kvittrar i solen.

Under resan till klubben ser jag fram emot tillfället, som jag tycker ska bli spännande, men när intervjupersonen inte dyker upp kan jag inte värja mig från känslan av att vara på fel plats, oinbjuden. Flera personer närmar sig mig under tiden jag sitter i soffan och de är vänliga och välkomnande, men drogpåverkan är klubbens signum och jag har inga droger i kroppen

och vill inte använda några. Därför känner jag mig som en främling, som någon som hade kunnat råka illa ut om min kemiska sammansättning skulle ha avslöjats. Jag vill inte heller uppfattas som en spion, och det blir en etisk fråga. Ingen i rummet hade gett sitt godkännande till observation och jag har därför utelämnat alla anteckningar som på något sätt skulle kunna knytas till andra människor.

Grønnestad och Lalander (2015) skriver att droganvändare kan komma att försöka dölja sin droganvändning inför en forskare, men här blir alltså rollerna omvända. Jag döljer forskarkroppen inför droganvändare. Som anteckningarna avslöjar försöker jag strategiskt röra kroppen på ett sätt som passar in, och undviker att titta människor i ögonen. De icke-påverkade ögonen ser klubben från en illegitim, forskande position. Jag upplever sammanhanget som intimt och villkorat och att vara där ensam ger en överraskande upplevelse av risk för avslöjande, av besökare, personal eller omvänt, av (eventuella) poliser.

Studiet av känslomässigt intensiva situationer eller situationer som inkluderar illegala aktiviteter, har beskrivits av många etnografer, exempelvis sociologen Shane Blackman (2007), Daniel Briggs (2012) och Philip Lalander (2016, t.ex. s. 54–56, 78–81). De beskriver just hur sådana situationer kan problematisera forskarrollen genom att framkalla svårbemästrade känslor hos forskaren, ta forskaren till lagliga gråzoner eller på annat sätt pröva gränserna för vad som är möjligt att inkludera i, respektive utesluta ur, arbetet eller arbetssituationen. Här blir frågor om etik centrala, vilket etnologen Susanne Lundin också diskuterat bland annat i förhållande till sin forskning kring organhandel (2014). Shane Blackman använder begreppet "gömd etnografi" i artikeln *'Hidden Ethnography': Crossing Emotional Borders in Qualitative Accounts of Young People's Lives* (2007) där han ger en rad exempel på känslomässigt laddade situationer som uppstått under fältarbete. Han har gråtit, skjutsat en heroinberoende till sin langare och blivit blyg och osäker inför ett gäng tjejer som flirtade med honom, med mera. Blackman föreslår, i likhet med Bremer (2011b), ett självreflexivt förhållningssätt som öppnar upp för att inkludera även känslomässigt omtumlande upplevelser. Han menar att dessa situationer lett till användbar information och starkare band till respondenterna samtidigt som informationen upplevts problematisk att använda i forskningen.

I mitt fall handlade klubbesöket snarare om en etisk problematik som skapade osäkerhet, än om en allvarlig känslomässig situation. Att platsen var en laglig gråzon var ingen överraskning, men att nykterhet och mina kroppsliga uttryck skulle ge en så stark upplevelse av illegitimitet och exkludering var överraskande för mig. Jag var inte i samklang med de övriga besökarna (Ahmed 2014, s. 50) och upplevde hur kroppens rörelsemönster oväntat blev ”klumpigt”, eller snarare icke-klumpigt. Erfarenheten ställer frågor om vilka miljöer som över huvud taget kan beforskas på ett etiskt försvarbart sätt, och gav insikter i vidden av upplevelser som kan inträffa under fältarbete (Lalander, 2016).

Intervjupersonerna

Vithet

Studien bygger på intervjuer med tolv kvinnor. De är alla svenska medborgare men fyra av dem föddes i andra länder och kom till Sverige som små barn i tre fall, och som ung i ett fall. Två bor utomlands sedan några år. Samtliga kan uppfattas som vita svenskar, och jag tror – men frågade inte om det – att alla själva i situationer där en sådan identifikation efterfrågas skulle beskriva sig så (men i ett par fall kanske barndomslandets nationalitet också skulle nämnas). Vithet är, enligt Sarah Ahmed, ett privilegium utifrån en rasifiering som ”uppfunnits” av vetenskapen, som å ena sidan konstruerar en föreställning om att den faktiskt handlar om egenskaper hos personer och grupper och å andra sidan gör olika utrymmen bekväma och självklara för vita personer men obekväma och svåråtkomliga för andra. Vithet, skriver hon, kan delvis förstås som en nedärvd, implicit kunskap om var saker finns och hur de kan användas (2010b, s. 56). Kroppens rörelser struktureras på så sätt av ras. Vidare är vithet en ”erfarenhetskategori som försvinner som kategori då den upplevs, och [...] detta försvinnande gör vitheten ’världslig’” (ibid, s. 50).¹⁸

¹⁸ Denna förklaring av vithet har uppenbara paralleller till habitus- och medelklassbegreppet i Bourdieus och Skeggs tolkning. Se vidare under rubriken ”Respektabilitet och värde”.

Eftersom jag själv uppfattas som svensk och vit – jag och informanterna liknade alltså i detta avseende varandra (jfr ibid, s. 55f) – och intervjuerna hade droganvändning i Sverige som utgångspunkt, försvann vitheten genom att ta formen av förväntad och hemmahörande självklarhet. Samtidigt är jag inte helt bekväm med att, liksom Skeggs gör i sin bok *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön* (2000), låta kvinnornas vithet definiera dem som grupp. Någon eller några av de kvinnor som inte fötts i Sverige skulle exempelvis kunna uppfatta sig själva som ”not quite white”,¹⁹ det vill säga inte fullt ut uppleva sig vara helt vita och/eller bli accepterade som vita. Jag avstod generellt från att ta in frågor om vithet eftersom det både kan vara svårt att relatera till en identifikation som uppfattas som osynlig och självklar, men också vara en känslig fråga i ett sammanhang där en moraliskt ifrågasatt aktivitet som droganvändning är i fokus. Det känsliga skulle både kunna handla om upplevelser av skuld på grund av rasprivilegier och, tvärtom, om att inte passa in i vithet (eller båda dessa motstridiga känslor samtidigt). Det blev därför svårt att se vad som hade kunnat vara intressanta utgångspunkter för en genomgående vithetsanalys, utan att riskera att det påverkade studien negativt.

Kön

Vad är då en kvinna? Jag utgår i avhandlingen från att kön görs (West & Zimmerman 1987), både subjektivt och av omgivningen i dialog. Eftersom framställningen också innefattar omgivningens tolkningar och reaktioner erfar personer som gör kvinnlighet upplevelser som kan likna andra kvinnors och skilja sig från andra könskategoriernas. Anledningen till att jag valde att rikta mig till personer som identifierade sig som kvinnor var delvis, såsom jag har beskrivit tidigare, att mäns och kvinnors droganvändningsmönster ser olika ut. Men hur är det med personer som ställer sig utanför könskategoriernas dikotoma uppdelning, så kallade icke-binära personer? Eller personer som genomgått en transprocess och

19 Uttrycket används för att fånga hur vissa folkgrupper, såsom arbetarklass eller personer från fattiga länder, inte uppfattas som vita trots ljus hudfärg. Se till exempel Jamil Khourys och Stephen Combs dokumentär *Not Quite White: Arabs, Slavs, and the Contours of Contested Whiteness* (2012) för en lättillgänglig introduktion.

kanske upplevt två olika slags görande av kön och nu identifierar sig som män? Alla som inte passar in i heteronormativa mallar och därför har skevande och skavande (Göransson 2012) erfarenheter av queerhet i samband med görande av kön? Sådana könsidentifikationer är osynliga i den statistik och den kartläggande drogforskning som jag använt mig av, men erfarenheterna av att inte göra normativt kön i drogsammanhang vore alla intressanta. Jag kom fram till att jag redan i inbjudan till studien borde ha varit tydlig med att det inte spelade någon roll om personen identifierade sig som kvinna. Det som var viktigt för studien var att undersöka droganvändning som inte utförs av män som identifierar sig som män, uppfattas som män och har gjort det livet igenom, det vill säga så kallade cis-män. Det är cis-männens droganvändning som fungerar normativt och därigenom utgör utgångspunkt för hur droganvändning förstås. Icke-normativa könsidentifikationer hade komplicerat studien, men just enkelheten i att gå vidare utifrån fastställda kategorier uppfattar jag i efterhand som en missad kulturanalytisk möjlighet att undersöka det förgivettagna (Ehn et. al 2015), med problematiska politiska dimensioner. Det finns ett osynliggörande inbyggt i att utgå från osynliggörande statistik. Trots utformningen av inbjudan identifierar sig i varje fall fyra av intervjupersonerna som lesbiska eller queer, varav en person har genomgått könskorrigering.

Presentationer

Här presenteras intervjupersonerna kort med fingerat namn, ungefärlig ålder, sysselsättning och nuvarande konsumtionsvanor vad gäller droger, läkemedel och alkohol enligt vad de själva har uppgett.

Agnes, i 25-årsåldern, psykolog: Använder amfetamin och det amfetaminliknande preparatet mefedron (4-metylmetskatinon) samt MDMA/ecstasy till fest. Röker cannabis. Dricker enligt egen utsago mycket alkohol.

Nanne, i 65-årsåldern, pensionär, var tidigare journalist. Använder cannabisolja, så kallad CBD-olja. Får opiatläkemedel på recept mot sina smärttillstånd. Dricker ofta vin.

Boel, i 30-årsåldern, jobbar som PR-ansvarig. Använder helst hallucinogena droger såsom LSD, samt MDMA. Använder även kokain och amfet-

amin samt poppers när tillfälle dyker upp. Mikrodoserar MDMA under stressiga perioder på jobbet. Säger sig dricka mycket alkohol och vara en "rolig alkoholist".

Katy, i 40-årsåldern, konsult på arkitektkontor. Använder kokain vid väl valda tillfällen. Röker cannabis. Dricker sparsamt med alkohol.

Madelene, i 35-årsåldern, teknisk chef. Använder en mängd olika narkotikaklassade läkemedel som hon får på recept, främst Xanor, Oxynorm och Iktorivil, mot ångest. Injicerar heroin ett par gånger i månaden. Dricker ingen alkohol.

Dora, i 25-årsåldern, studerar. Röker cannabis några gånger om året. Dricker alkohol nästan dagligen men inte så mycket åt gången när det inte är fest.

Carolina, i 35-årsåldern, musiker. Använde amfetamin dagligen i åtta år men har slutat och använder endast Klomipramin mot depression och tvångssyndrom. Dricker ingen alkohol.

Thea, i 35-årsåldern, bildkonstnär. Använder främst hallucinogener såsom psilocybinsvamp och LSD, men vid tillfälle även amfetamin, ketamin, MDMA, kokain och cannabis. Har genomgått en längre sjukdomstid som inneburit mycket fysisk smärta och upplever sig vara i för dåligt skick för att använda särskilt mycket droger eller alkohol under intervjuperioden, men det sker vid enstaka tillfällen. Använder tidvis narkotikaklassade smärtstillande opiatläkemedel, både illegalt köpta och utskrivna på recept.

Pernilla, i 40-årsåldern, arbetar på ett bokförlag. Använder helst kokain men på grund av det höga priset i Sverige så blir det inte så ofta. Använder ibland amfetamin till fest. Röker marijuana (cannabis). Dricker gärna alkohol.

Angela, 45-årsåldern, målar, får sjukersättning. Använder bland annat läkemedlen Elvanse mot depression och som en del i behandling för ADHD, Lyrica mot ångest samt amfetamin och MDMA på fester. Uppger att hon dricker ganska mycket vin i perioder.

Hanna, i 50-årsåldern, får ekonomiskt bistånd, snattar mat och kläder, säljer sex då och då. Injicerar heroin dagligen. Tar narkotikaklassade läkemedel såsom bensodiazepiner när de kommer i hennes väg. Dricker i princip inte alkohol.

Filippa, i 25-årsåldern, psykologistuderande. Använder cannabis och psilocybinsvampar. Dricker gärna alkohol.

Filippa bad i efterhand om att bli ytterligare anonymiserad vilket gör att jag bara använder utsagor från henne när intervjuaren går i linje med andras. Meningar som "flera intervjupersoner menar att ..." kan alltså delvis bygga på Filippas intervjuvar, men i övrigt har hennes utsagor utelämnats. Vi kom överens om detta då hon oroade sig för att på något sätt röjas, exempelvis genom ett personligt sätt att uttrycka sig. Övriga intervjupersoners uppgifter som inte har betydelse för studien har i vissa fall ändrats för att förstärka anonymiteten.

Övrigt material

Förutom intervjumaterialet har fem skönlitterära böcker av svenska kvinnliga författare som skrivit om droganvändning använts för fördjupade insikter i ämnet. Böckerna är Birgitta Stenbergs *Rapport* (1969), som är en självbiografisk skildring av en flera år lång, intensiv period av problematisk amfetaminanvändning. Hon injicerar amfetaminet och lever ett våldsamt och nedbrytande liv, som samtidigt inkluderar passionerade kärleksrelationer och en fascination för de starka drogupplevelserna. Droganvändningen blir i slutet av boken så destruktiv att hon är nära att dö, vilket inte handlar om ett enskilt riskabelt tillfälle utan om en utsträckt period på flera månader när hon är i mycket dåligt skick. Detta tar en vändning när hennes välbärgade vänner erbjuder ett rum där hon kan bo och tillfriskna, utan droger.

Josefine Adolfssons *Kärnulf was here: En hembygdsskildring i fyra delar och två samtal* (2004) är en annan självbiografisk bok om droganvändning i Sverige. Josefine skildrar sin barndom och uppväxt där framför allt lugnande tabletter i stora mängder konsumeras av henne själv och hennes närmaste vänner. Framför allt läser jag boken som en klasskritisk skildring av hur vissa beteenden som grundas i utsatthet, i detta fall flickors utsatthet, inte kan hanteras av vuxensamhället och leder till marginalisering av barn och unga. Det blir samtidigt tydligt hur oemotståndliga ångestdämpande tabletter kan te sig när ångest och oro är överhängande problem som formar vardagen.

Lo Kauppis *Bergsprängardottern som exploderade* (2007) är, som tidigare nämnts, en annan skildring av droganvändning. Även denna biografi har en klasskritisk och feministisk utgångspunkt och beskriver en utsatthet som inte passar in i samhällssystemen. Samtidigt visar hon också på hur amfetaminanvändningen kopplas till normer om att hålla kroppen smal. Boken avslutas med en beskrivning av en nästan övermänsklig prestation, när hon slutligen intagits på ett behandlingshem, där hon trots en ytterst repressiv och kränkande behandling gör sig fri från sitt drogberoende genom att börja träna hårt. Den moraliskt högtstående träningen imponerar på personalen och blir ett sätt att slippa ifrån institutionsvardagen.

Tone Schunnessons *Tripprapporter* (2016) har ett annat fokus, där drogerna inte beskrivs som problem – utan att för den skull endast omskrivas i positiva termer – utan som rusigt utgångsläge. Hon förhandlar kön, klass och sexualitet genom att smutsigt och o censurerat ta plats som droganvändare och kvinna som ofta saknar pengar men kallar sig hängiven i sitt drickande. Hon kommer aldrig till någon punkt där eftertanke leder till någon annan riktning. Jag läser den därför som en queer redogörelse om att leva i konflikt med normer och värderingar, om att stanna kvar i det opassande.

Konstnären Johanna Gustavssons bok *Vi är den här platsen eller tillståndet* (2017), som också framförts som ”hörlursföreställning”, handlar också om droganvändning utifrån en upplevande position. Den utgår från en eller två kvinnor som omväxlande omnämns som ”jag” och ”vi”, och skildrar en utsatt, aggressiv och våldsbejakande droganvändning som samtidigt innefattar stark intimitet och solidaritet. Boken är en klasskritisk skildring med fokus på kropp och känslor utifrån droganvändande och marginaliserade livsvillkor.

Dessutom har en dokumentärfilm använts: *Alla vilda*, av Lisa Belfrage och Marianne Gustavsson (2012) om Birgitta Stenbergs liv. Stenberg, då nära 80 år gammal, berättar om sina resor, relationer och droganvändning, och tittaren får följa med när hon söker upp tidigare vänner och partners och minns tillsammans med dem det tidigare vilda livet.

Illustration: Sarah Katarina Hirani

Droger och läkemedel

Detta kapitel är avsett att ge en översiktlig bild av de objekt som ingår i denna studie, nämligen drogerna och läkemedlen. Preparaten och substanserna hålls vanligtvis dolda av användare och huvuddelen av dessa objekt är okända för de flesta. De riskerar därför att tolkas som mystiska och genom ett filter av laddade kulturella föreställningar. Detta har jag velat undvika och därför sammanfört olika vetenskapliga beskrivningar av drogerna och läkemedlen i denna lista²⁰. Alkohol utelämnas här trots att det är ett psykoaktivt ämne som ofta nämns i avhandlingen eftersom olika alkoholhaltiga produkter inte är dolda utan tvärt om, synliga och vanligt förekommande.

För att kontextualisera objekten och ge perspektiv på de föreställningar de omges av i nutid har jag redogjort kortfattat för varje drogs historia. Med tanke på flera drogers kontroversiella position i politiska debatter har jag gjort avvägningar utifrån denna listas ändamål, översiktlighet, och eftersträvat att återge uppgifter som jag uppfattar ger en så rättvisande vetenskaplig bild som möjligt. En aspekt av droger som jag ville skulle ingå utifrån syftet om avmystifierande var drogernas utseenden, men sådana uppgifter är svåra att hitta i vetenskapliga texter. Därför används vad gäller denna typ av uppgifter exempelvis polisens publikation *Föräldraskolan* (2020), eftersom jag uppfattar polisens vittnesmål vad gäller drogers utseenden som rimligtvis adekvata, trots att uppgifterna inte granskats som vetenskaplig text.

En forskare som starkt influerat drogforskningsfältet är Norman E. Zinberg (1984), som visat hur droger upplevs olika och får olika konsekvenser beroende på droganvändarens psykiska tillstånd och förvänt-

²⁰ Listan är inte komplett men innehåller alla droger och läkemedel som omtalas i de empiriska kapitlen.

ningar ("set") och den kontext droganvändningen sker ("setting"). Drogers effekter handlar alltså inte bara om deras farmakologiska egenskaper. Jag uppfattar detta som en viktig utgångspunkt, men det innebär inte att drogers farmakologi är betydelselös. Intervjumaterialet i denna avhandling indikerar att drogers egenskaper - såväl som dess kulturella innebörder, "set" och "setting" - kan vara centrala för användare. Dessa egenskaper är, såsom listan visar, av ytterst varierande slag även om effekterna av psykoaktiva preparat också varierar starkt mellan individer (Iversen 2008, kap 1, s. 11). Dessutom står effekterna i direkt relation till dosering och kvalitet.

En viktig aspekt som enligt Fiona Measham ofta förbises är att illegala droger vanligtvis är okontrollerade. Det innebär att de droger som personer vill köpa och använda och i efterhand berättar om benämns utifrån vad användaren har trott sig ha införskaffat (Measham 2017; Measham 2018, s. 2). I verkligheten kan hela doser, exempelvis tabletter, bestå av helt andra ämnen än vad som uppges (Measham 2017; se också Iversen 2008, kap. 8, s. 8; jfr Lundin 2014).

Amfetamin, MDMA/ecstasy och amfetaminbaserade läkemedel (i avhandlingen nämns läkemedlet Elvanse)

Utseende: Amfetamin är ett vitt pulver eller vita tabletter. Pulvret kan skifta i gult, rosa eller grått (Polisen 2020, s. 9). MDMA/ecstasy kan vara färgglada tabletter i olika former, vitt pulver eller kristaller (ibid, s. 12). Elvanse säljs genom apoteket som kapslar i olika färger (FASS 2021c).

Ursprung: Amfetamin syntetiserades första gången 1887 men dess effekter på det centrala nervsystemet upptäcktes inte förrän i början av 1930-talet (Fischman 2009, s. 148). Det fick snabbt ett flertal användningsområden: exempelvis att motverka trötthet, depression och graviditetsillamående och som viktnedsettande preparat (ibid). Under 1940- och 1950-talet användes amfetamin i stor skala i stora delar av världen, och var exempelvis vanligt förekommande inom militären (ibid; Iversen 2008, kap. 4). I Sverige fanns under åren 1942–1943 runt 200 000 användare enligt Sven-Åke Lindgren, vilket motsvarande tre procent av den vuxna befolkningen (1993, s. 154).

Omkring 140 000 av dessa beräknades vara tillfällighetsbrukare. De övriga 60 000 uppskattades använda amfetamin med en frekvens av flera gånger årligen upp till dagligen, varav antalet missbrukare beräknades till 200 personer (ibid). Användningen sköt i höjden när bantningsmedlet Preludin och Ritalin, som då förskrevs som antidepressivt läkemedel, introducerades i slutet av 1950-talet. År 1959 hade den legala försäljningen stigit till 33 miljoner doser (Olsson 1994, s. 69). Läkemedlen togs ur marknaden 1965 respektive 1968 men 1970 uppskattades mängden injicerande amfetaminberoende användare i Stockholm uppgå till 0,5 procent av stadens befolkning (Rasmussen 2009, s. 157).

MDMA/ecstasy är ett amfetaminderivat som patenterades av det tyska läkemedelsföretaget Merck 1914. Det fick till en början ingen stor spridning. Inte förrän i slutet av 1960-talet kom studenter att börja använda drogen för dess psykedeliska effekter (Iversen, 2008, kap 8, s. 3).

Effekter: Vad gäller amfetamin kan användare uppleva att humöret höjs, att de kan vara vakna och alerta längre och att monotona uppgifter blir enklare att utföra (Iversen 2008, kap 2, s. 14f). Mer specifikt rapporteras upprymdhet, ökat självförtroende, euforiska känslor och ökad vänskaplighet som effekter av amfetamin. Användare kan också uppfatta att prestationsförmågan höjs, vilket inte har kunnat fastställas genom tester. Bara i de fall som sömnbrist redan föreligger påverkas testpersoners prestationsförmåga på ett tydligt positivt sätt jämfört med kontrollgrupp (Fischman 2009, s. 151f).

Effekterna av MDMA/ecstasy skiljer sig delvis från andra amfetaminer. Såsom amfetamin kan MDMA/ecstasy framkalla eufori, men även psykedeliska effekter som känslor av djup självinsikt och kärlek till sig själv och andra är typiska (Iversen 2008, kap 8, s. 1).

Negativa effekter som tidigt rapporterades som följd av långvarigt bruk av höga doser amfetamin var psykoser med paranoida vanföreställningar (Rasmussen 2009, s. 156). Långvarig användning kan också ge ryckiga kroppsrörelser (Polisen 2020, s. 9). Överdosis kan bland annat ge bröstsmärtor, förlorad talförmåga, koma, hög feber och leda till döden (Iversen 2008, kap 7). Effekter av mindre doser kan vara muntorrhet, hjärtklappning, huvudvärk, muskelsvaghet, störd sömn och minskad aptit (Iversen 2008,

kap 2, s. 15). Amfetamin ger vanligtvis inga fysiska abstinensbesvär när användning upphör, men kan orsaka ett starkt sug och depression, i synnerhet efter höga intag (Fischman 2009, s. 152).

De vanligaste negativa effekterna av MDMA/ecstasy är generellt kortvariga, skriver Iversen. Dessa kan bland annat vara snabb hjärtrytm, spända käkar, aptitförlust, huvudvärk och obehag av starkt ljus (2008, kap 8, s. 14). Kroppstemperaturen kan öka, vilket kan innebära risker för hälsan. Allvarliga skador och dödsfall menar dock Iversen är ovanligt sett till den stora mängd MDMA/ecstasy som används (ibid, s. 15). Känslor av trötthet och depression är vanliga efter användning, och det är oklart hur länge sådana effekter kan dröja kvar (ibid, s. 17). MDMA/ecstasy ser till skillnad från amfetamin inte ut att ha någon hög beroendepotential (ibid, s. 15ff).

Förekomst: Den globala illegala produktionen av amfetamin uppskattas enligt kemisten Leslie Iversen till mer än 500 ton om året (2008, kap 1, s. 5). I Sverige är illegalt amfetamin en vanlig drog (Olsson & Lenke 2002; Folkhälsomyndigheten 2016). Amfetaminbaserade läkemedel förskrivs framför allt till patienter med diagnosen ADHD. MDMA/ecstasy används huvudsakligen som så kallad klubbdrog och beräknades uppta två procent av den totala drogmarknaden i Sverige 2019 (CAN 2020).

Möjliga sätt att inta drogen: Injektioner, sniffning, oralt (Polisen 2020, s. 9).

Bensodiazepiner

(i avhandlingen nämns Xanor och Iktorivil)

Utseende: Tabletter av olika slag. Polisen beskriver insmugglade Xanor som ”små blå” eftersom dessa är små, ljusblå tabletter (Polisen 2020, s. 7).

Ursprung: Bensodiazepiner kom ut på marknaden första gången 1955 under namnet Miltown. Det utvecklades av kemisten Frank M. Berger, som initialt letade efter en antibakteriell substans som kunde fungera när penicillin var överksamt. När han upptäckte att möss blev avslappnade när han injicerade substansen mephesisin, gjorde det honom intresserad av att utveckla ett läkemedel som hade en sådan effekt. Intresset ledde till att

han hittade en ännu mera verksam substans, meprobamate, vilket ligger till grund för Miltown (som fick namn efter hans bostadsort i New Jersey). Läkemedlet blev en försäljningssuccé och marknadsfördes som en mirakelkur mot oro och ångest (Jack Li 2006, s. 134). Senare kom en rad läkemedel med samma verkamma ämne, såsom Valium (som nu är avregistrerat i Sverige).

Effekter: Lugnande och ångestdämpande. Bensodiazepiner var tillsammans med opioider den vanligaste substansen som återfanns i analyser av narkotikarelaterade dödsfall enligt Socialstyrelsen (2016). I rapporten anges att effekter av höga doser såsom andningsdepression och djup medvetlöshet kan vara livshotande, i synnerhet när bensodiazepiner kombinerats med opioider (s. 10). Från ett annat perspektiv skriver kemisten Jie Jack Li i sin bok *Laughing Gas, Viagra and Lipitor: The Human Stories Behind the Drugs we Use* (2006) att bensodiazepiner är anmärkningsvärt säkra läkemedel. ”in fact, there is almost no known drug safer than benzodiazepines.” (ibid, s. 135). Motsättningen mellan de olika uppgifterna pekar på hur svårt det är att beskriva en drogs potentiella farlighet. Beroende på vilka faktorer som inkluderas eller utesluts i bedömningen, kan en substans vara säker eller farlig, läkande eller dödlig. När det gäller bensodiazepiner är dessa relativt svåra att överdosera om inga andra preparat intagits samtidigt (Ciraulo & Knapp 2009, s. 220). Dessutom rapporterar vanligtvis inte användare utan samtidig konsumtion eller historisk problematisk konsumtion av exempelvis alkohol eller opioider upplevelser av eufori. Det gör däremot användare med sådan samtidig användning eller historisk problematisk användning, och det är alltså i första hand i sådana kombinationer som preparaten kan vara dödliga (ibid, s. 221f). De mycket vanliga biverkningarna enligt FASS är bland annat depression, dåsighet, koordinationssvårigheter, försämrat minne, talsvårigheter, yrsel, huvudvärk, förstoppning, utmattning och irritabilitet (FASS 2020).

Förekomst: Bensodiazepiner är vanligt förekommande som läkemedel såväl som gatudrog. 2017 beslagtogs 3,7 miljoner tabletter av polisen och bensodiazepiner var vanligare än opioider (CAN 2019, s. 18).

Cannabis: hasch, marijuana och CBD-produkter

(i avhandlingen nämns CBD-olja)

Cannabis sativa är ett samlingsnamn för olika delar av cannabisplantan. Framför allt har kådan från honplantor, det vill säga hasch, studerats (Mills 2009, s. 277). Marijuana är toppbladen och blommorna, också dessa från honplantor (Hollister 2009, s. 281). Cannabis innehåller ett stort antal cannabinoider. Tetrahydrocannabinol, THC, är den främsta cannabinoiden vad gäller psykoaktiva effekter (Hollister 2009, s. 281). Cannabinoiden cannabidiol, CBD, har en liknande kemisk struktur, men ger ingen psykoaktiv effekt (Lichtman 2009, s. 275).

Utseende: Hasch är klumpar av brun eller brunsvart kåda, marijuana är gröna blommor och blad med fem karaktäristiska flikar (Polisen 2020, s. 10; Hollister 2009, s. 281).

Ursprung: Cannabis har använts i tusentals år i Afrika och Asien för religiösa, rekreationella och medicinska syften (Lichtman 2009, s. 275). Regleringsdebatter världen över har omgärdat bruket av cannabis på olika sätt under historien (Mills 2009, s. 278). Cannabis inkluderades i den Internationella opiumkonventionen 1925 men användes då i mycket liten utsträckning i västländerna (ibid, s. 279).

Förekomst: Migrantarbetare kom sedermera att ta med sig cannabis som spreds i USA och Europa, och på 1960-talet blev cannabis en symbol för motståndskultur (ibid, s. 279) och är nu en av de mest spridda och använda drogerna i världen (Hollister 2009, s. 280) och så även i Sverige (CAN 2019). Flera länder har under 2000-talet legaliserat bruk av cannabis. Exempelvis Canada och Uruguay har legaliserat användning som sådan, emedan en lång rad länder och delstater i USA har legaliserat medicinsk användning. I december 2020 ändrade FN klassificeringen av cannabis så att drogen inte längre är listad i den högsta klassen, vid sidan

av exempelvis heroin, i Allmänna narkotikakonventionen²¹. Samma månad beslutade Europadomstolen att CBD inte ska klassificeras som narkotika²².

THC används medicinskt bland annat som aptitstimulerande medel för AIDS-patienter, för att förhindra illamående efter kemoterapi och för att minska spasticitet hos patienter med multipel skleros (Lichtman 2009, s. 275).

Effekter av cannabis: THC kan ge upplevelser av mild eufori, intensifierade sinnliga upplevelser och ökad aptit, med mera. Negativa effekter kan vara ökad hjärtfrekvens, sämre korttidsminne, förändrad perception och tidsuppfattning (Lichtman 2009, s. 275). Flera studier visar på ökad risk för psykos och schizofreni (Allebeck, 2007, Manrique-Garcia et al. 2012). När det gäller cannabis, i synnerhet CBD, framstår dock forskningsläget som ett slagfält. En stor mängd forskning pågår, men olika studier visar motsatta eller osäkra resultat. I en systematisk analys av empiriska studier om medicinsk användning av cannabis från USA, framgår att det är vanligt att patienter använder cannabis mot smärta, ångest och depression (Kosiba et al. 2019). En hög andel av patienterna rapporterar att användningen är till hjälp (ibid, s. 187) men forskarna visar på oklarheter och ifrågasätter tillförlitligheten i en stor andel av studierna. CBD ger som sagt inget rus, men används medicinskt mot en rad åkommor. I Sverige är CBD godkänt som läkemedel vid behandling av epilepsi och multipel skleros (Läkemedelsverket 2020). I korthet är forskningsläget vad gäller effekter med andra ord oklart, samtidigt som cannabis, både som rekreationell drog och som läkemedel, har många användare.

Möjliga sätt att inta drogerna: Cannabis kan ätas och rökas (Nyberg 2011, s. 170).

21 <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079132> [2021-03-05]

22 https://www.emcdda.europa.eu/news/2020/cannabidiol-cbd-is-not-considered-a-narcotic-drug-under-european-law_en [2021-03-05]

Kokain och crack

Utseende: Kokain är ett vitt, kristalliskt pulver. Crack kan se ut som grågula klumpar eller flingor (Franck 2011, s. 184).

Ursprung: Kokain är en alkaloid som utvinns ur kokablad, som växer på buskar i tropiska klimat, främst i östra Anderna i Sydamerika. Historikern David T. Courtwright skriver att de tidigaste lämningarna av kokakonsumtion är från ca 3000 år före vår tideräkning, men att kokablad förmodligen hade tuggats ännu mycket längre tillbaka (2002, s. 46). Till Europa fraktades kokablad i liten utsträckning av spanska kolonisationer redan på 1500-talet, men de kom fram i dålig kondition och drog inte till sig något intresse. Inte förrän 1860 då Albert Niemann i Göttingen skrev en avhandling om hur kokain kunde isoleras från bladen. 1862 inledde bolaget Merck i Darmstadt produktion i liten skala, som framförallt såldes till forskare (ibid). Forskningsintresset tog sedermera fart på grund av kokainets terapeutiska egenskaper. Det började användas som lokalbedövning och bland andra Sigmund Freud var en entusiast vad gällde kokainets användningsområden. Det prövades som behandling av en rad tillstånd, såsom morfinberoende, impotens, alkoholism och matsmältningsbesvär (Karch 2009, s. 318; Freud & Byck 1974). Användningen sköt i höjden och på 1880-talet hade en mängd läkemedel såväl som kommersiella produkter utvecklats med kokain i ingredienslistan, exempelvis drycker som Vin Mariani och Coca Cola (Courtwright 2002, s. 46-48). När efterfrågan steg blev kokablad en bristvara och kokain började utvinnas på plats i Sydamerika. Kokabuskar planterades också på Java, som snabbt blev en storproducent. 1912, skriver Courtwright, producerades 800 ton kokablad bara på Java och den största producenten var Nederländska Kokainfabriken, NCF, med säte i Amsterdam. Priset gick ner från 280 dollar per uns (ounce) 1885 till 3 dollar per uns 1914, vilket gjorde kokain tillgängligt för alla samhällsklasser och användningen utvecklades till vad Courtwright kallar en global epidemi (ibid, s. 50). Ett exempel på produkter från denna tid var Coca Bola-tuggummi. Varje tuggummi innehöll 710 milligram kokain, vilket motsvarar mer än tio moderna doser kokain eller crack (Karch 2009, s. 319f). Kokablad framkallar illamående om de överkonsumeras vilket motverkar en hög konsumtion (ibid, s. 317). Kokain däremot,

kan intas i mycket högre doser. Användningen ledde till utbredda beroendeproblem och förgiftningar och började regleras, vilket innebar att användningen minskade. I slutet av 1960-talet började dock användningen återigen ta fart i USA (ibid, s. 320f) och på 1980-talet hade kokain blivit en populär men dyr drog för rika - i synnerhet i USA men även i vissa europeiska länder såsom Storbritannien - och omskrevs i positiva ordalag. I Sverige, skriver Börje Olsson, hade däremot kokain i princip upphört att omnämnas i medicinska tidskrifter på 1960-talet (1994, s. 37f, 125f).

Från 1986 började crack spridas i USA. Crack har samma farmakologiska egenskaper som kokain, men röks och ger därigenom ett kortare och mera intensivt rus (Fischman 2009, s. 327). Kokain omvandlas till crack genom tillförsel av ammoniak eller bakpulver och vatten, och tar då formen av en rökbar sten. Ett gram kokain kan delas upp i 10-25 sådana stenar, vilket gör priset per sten relativt lågt, och därför används crack även bland ekonomiskt underprivilegierade grupper (Fischman 2009, s. 423f).

Effekter: Användare rapporterar bland annat upplevelser av eufori, ökad kraft, ökad vänskaplighet och minskad trötthet. Upprepad användning kan leda till impulsivitet och dåligt omdöme (Fischman 2009, s. 329). Större/långvariga intag kan bland annat leda till oro, hallucinationer, irritabilitet, psykos och olika allvarliga hjärtproblem, såsom stroke (ibid, s. 328).

Förekomst: Kokablad används fortfarande i Anderna där kokabuskar traditionellt har odlats, men förknippas inte med problem (Fischman 2009, s. 316). Kokain används medicinskt som lokalbedövningsmedel vid operationer (ibid, s. 327). Omkring tio ton går årligen åt till lagliga medicinska ändamål. Den totala produktionen ligger dock på runt 1000 ton årligen (2007) och huvuddelen av världens kokain används alltså illegalt (Karch 2009, s. 323). Framför allt i USA är konsumtionen fortsatt hög. I Sverige har konsumtionen gått upp kraftigt, från låga nivåer, under 2000-talet (CAN 2019, s. 16). 2018 uppgav 0,9 procent av befolkningen, 17-84 år, att de använt kokain under det senaste året (ibid, s. 15).

Möjliga sätt att inta drogerna: Kokain kan sniffas, injiceras eller gnidas mot slemhinnorna. Crack röks eller sniffas (Franck 2011, s. 184).

LSD och psilocybin

Utseende: LSD är en av de starkaste kända hallucinogenerna. En dos kan bestå av 10–300 mikrogram. Därför blandas LSD vanligen med vätska och droppas på papper (Freedman & Pechnick 2009, s. 374). Psilocybin återfinns i svampar, bland annat i slätskivlingar. Dessa växer på mark, trä och dynga. De är småväxta med klibbig hatt (nationalencyklopedin u.å. ”Slätskivlingar.”).

Ursprung: LSD (lysergsyradietylamid) togs fram på 1930-talet av kemisten Albert Hofmann som arbetade på läkemedelsföretaget Sandoz i Basel, Schweiz. Substansen utgick från en slags svamp, mjöldryga, som växer på råg, men framstod inte som att den hade någon intressant terapeutisk egenskap. Ändå, skriver Hofmann, dröjde ett intresse kvar hos honom (2019, s. 18f). Endast baserat på en känsla av att LSD på något sätt skulle kunna vara intressant kom han att framställa det igen, 1943. Han började då känna sig yr och åkte hem. I sin säng, med ögonen stängda, upplevde han under två timmar en intensiv ström av färgglada, kalejdoskopiska bilder. Utan att vara säker på att det verkligen varit LSD som orsakat upplevelsen gjorde han om experimentet, och intog då vad han bedömde vara en ytterst liten mängd, 0,25 milligram, oralt. Detta ledde till en överväldigande upplevelse fylld av ångest. Han tappade kontrollen över sig själv och kunde varken skriva eller prata. Omgivningen fick groteska former, människor i hans närhet tog demoners gestalter, han upplevde att han var utanför sin kropp och sörjde sin föreställda, förestående död. Detta tillstånd övergick dock efter några timmar i upplevelser av lycka och vackra, färgglada hallucinationer (ibid).

Hofmanns beskrivning av sitt eget rus kan betraktas i relation till 1960- och 1970-talens omskrivna LSD-rus inom exempelvis hippierörelsen. Å ena sidan fanns förespråkare, som psykologiforskaren Timothy Leary, övertygade om att LSD kunde visa på storslagna dimensioner av människans kapaciteter. Å andra sidan hamnade många panikslagna på psykiatriska akutmottagningar (Freedman & Pechnick 2009, s. 373). Hofmann själv var kritisk till att Leary uppmuntrade ungdomar att använda LSD och till Learys egen utsvävande användning av substansen, som han menade hade tappat all koppling till akademiska, potentiellt fruktbara undersökningar (Hofmann 2019, s. 61ff).

Den globalt mest kända psilocybinsvampen är den mexikanska *Psilocybe mexicana* som har en lång historia av att användas i religiösa riter (ibid, s. 308). I Sverige växer tre arter av psilocybesläktet: rotslätskivling, skogsslätskivling och toppslätskivling (Nationalencyklopedin u.å. "Slätskivlingar."). Dessa är narkotikaklassade.

Efter flera decennier av stränga förbud som i princip förhindrat forskning är LSD på 2020-talet återigen en substans som undersöks, exempelvis för att mildra ångest hos patienter med livshotande sjukdomar (Liechti 2017) och behandla beroende (Kvam et al. 2018). All effekt upphör efter tre till fyra dagar om LSD tillförs kontinuerligt (Freedman & Pechnick 2009, s. 376f). Substansen förknippas inte med beroende och trots att den är extremt potent är den inte toxisk (Hofmann 2019, s. 53). Däremot kan upplevelserna av LSD leda till traumatiska erfarenheter och psykiska svårigheter, särskilt om dosen varit hög.

Effekter: Känslor av lycka, insiktsfullhet och närhet till andra, färgstarka hallucinationer, audiovisuell synestesi, förändringar vad gäller meningen av vad som uppfattas, förstärkta känslor i relation till musik, med mera, har rapporterats (Liechti 2017, s. 2116ff).

Maniska tillstånd och depression kan uppkomma och leda till livsfarliga handlingar. I synnerhet höga doser kan leda till skrämmande visioner, döds-skräck och rädsla att bli galen (Hofmann 2019, s. 54). 10-24 timmar efter intag har olika biverkningar rapporterats såsom svårigheter att koncentrera sig, huvudvärk, yrsel, brist på aptit, muntorrhet, illamående, känslor av utmattning med mera, som kan vara upp till 72 timmar (Liechti 2017, s. 2119).

Psilocybin ger liknande effekter som LSD, men mildare (Freedman & Pechnick 2009, s. 307).

Förekomst: I Sverige är LSD relativt ovanligt även om beslagen ökat under senare år (CAN 2019, s. 17). EMCDDA uppger att användningen överlag i Europa ligger på en låg, stabil nivå sedan flera år. I de flesta länder uppger färre än en procent av unga vuxna, 15-34 år, att de använt LSD under året (2019, s. 54). Slätskivlingar växer fritt i hela landet, men jag hittar inga uppgifter om hur utbredd användningen av dessa är.

Möjliga sätt att inta drogerna: Både LSD och psilocybinsvamp intas vanligtvis oralt. I en dom från 1995 uppges att psilocybinsvamp kan tillredas i mat och att det är vanligast att äta den på pizza (NJA 1995).

Opioider: Opium, heroin, morfin och syntetiska läkemedel

(i avhandlingen nämns det smärtstillande läkemedlet Oxynorm)

Opioider är en grupp substanser med morfinliknande verkningsmekanism. I gruppen ingår opiat, som baseras på alkaloider från opium, samt semi-syntetiska och helsyntetiska opioider (Pasternak 2009, s. 161).

Utseende: Opium kan se ut som en brun, gummiaktig klump (Britannica u.å.). (Heroin är ett vitt, gråvitt eller brunt pulver eller små stenar (Polisen 2020, s. 13). Oxynorm säljs genom apoteket som kapslar i olika färger samt som oral lösning (FASS 2021a).

Ursprung: Opium är växtsaften från vallmoblommans *Papaver somniferum*. De tidigaste indikationerna på användning daterar 6000 år tillbaka (Berridge 2013, s. 9). Framför allt har opium odlats i Asien och på Balkan. Opium kan rökas, vilket främst varit en tradition i Östasien (Berridge & Mars 2004, s. 749).

Opioider har gjort och gör fortfarande stora avtryck världen över - politiskt, ekonomiskt och vad gäller hälsa och sjukdom. Två gånger har England startat krig mot Kina, de så kallade *opiumkrigen* från 1839 till 1842 och från 1856 till 1858, för att få bedriva handel med opium mot den kinesiska marknaden. Samtidigt ville statsmakterna i Västvärlden begränsa opiumrökning på hemmaplan (Schivelbusch 1992, s. 222). Historikerna Virginia Berridge och Sarah Mars skriver att opiumrökning då inte var någon utbredd företeelse i Väst. Ansträngningarna för att begränsa den menar de snarare handlade om att sedvänjan ansågs utländsk, än om att bekämpa ett problem. Bruket, skriver Mars och Berridge, provocerade den samtida politiska upptagenheten med social- och rasmässig renhet (2004, s. 749).

Till skillnad från rökopium var olika blandningar av opium, alkohol och vatten vanliga apoteksvaror i Europa från kolonialtiden (Olsson, 1994, s. 43).

De användes mot en rad åkommor och fungerade bland annat smärtstillande, hostdämpande och som lugnande preparat, exempelvis under namnet Laudanum (ibid, s. 179). Flera preparat var specifikt avsedda för att lugna småbarn. I Sverige användes ”rogifvande droppar” som exempelvis *Tinctura dulcis Hartmanni* i detta syfte (Olsson 1994, s. 52f). Historikern Daniel Berg har försökt hitta register som ger en bild av omfattningen av den medicinska opiumanvändningen i Sverige innan 1923 års reglering förbjöd handel utan receptföreskrivning, men menar att uppgifterna han fått fram inte ger en fullständig bild. Åren 1916-1920 importerades i varje fall åtminstone mer än ett ton opium per år till Sverige, enligt Berg (2016, s. 311). Kodein och morfin är alkaloider utvunna ur opium, och heroin är en semi-syntetisk alkaloid, som framtoqs första gången 1874 på St Marys Hospital i London genom att modifiera morfin (Berridge & Mars 2004, s. 747).

I USA och i stora delar av Europa var problem relaterade till morfin och senare heroin utbredda redan i början av 1900-talet (Schivelbusch 1992, s. 214). I Sverige dröjde det dock till 1970-talet innan beslagsstatistiken av heroin ökade (Lenke & Olsson 2002). Användningen steg men har sedan 1990-talet till viss del ersatts av opioidläkemedel som blivit en vanligare dödsorsak (Socialstyrelsen 2016; CAN 2019, s. 14f).

Effekter: Känslor av välbegag, minskad oro och smärta, hostdämpande och ångstdämpande effekter med mera (Pasternak 2009, s. 162, Olsson 1994, s. 44). Om användningen upprepas avtar de behagliga effekterna (Martin 2009, s. 167). Mycket vanliga biverkningar av Oxynorm är enligt FASS bland annat illamående, yrsel, förstoppning, klåda och kräkningar (FASS 2021a) vilket ser ut att överensstämma även med övriga opioider. Andningsdepression är den mest allvarliga biverkningen och kan leda till döden (Martin 2009, s. 167). När en frekvent, upprepad användning upphör upplever användare abstinenssymptom i varierande grad. De akuta symtomen kan vara rastlöshet, rysningar, känslor av ineffektivitet, ledsmärtor, muskelryckningar och kräkningar (Martin 2009, s. 168f). Dessa avtar efter några dygn eller veckor beroende på substans. Därefter kan flera veckor eller månader av utdragen abstinens följa, som delvis liknar den akuta fasen. Tidigare opioidberoende kan på nytt uppleva ökat självförtroende, känslor av effektivitet, eufori och välbegag om de återigen

intar opioider (ibid). Sammantaget innebär dessa verkningar att drogerna i denna grupp starkt sammankopplas med beroende.

Förekomst: Opioider är vanliga som smärtstillande läkemedel och genom de långtidsverkande preparaten metadon och subutex som behandling mot opiatberoende. Drygt sju procent av befolkningen i Sverige hämtade ut receptförskrivna opioider 2019 (se Socialstyrelsens statistikdatabas på socialstyrelsen.se). Som gatudrog är opioidläkemedel vanligare än heroin. 3,7 procent av personer 17-84 år uppgav 2017 att de använt icke förskrivna opioidläkemedel, emedan bara 0,2 procent uppgav att de använt heroin. Av beslagtagna läkemedel är bara bensodiazepiner vanligare (CAN 2019, s. 18).

Möjliga sätt att inta drogerna: Opioider kan intas på många olika sätt beroende på substans, exempelvis genom rökning, sniffning, injektioner eller oral (Hoffman 2011, s. 201).

SSRI och tricykliska antidepressiva läkemedel

(i avhandlingen nämns bland annat det tricykliska preparatet Klomipramin och SSRI-preparatet Zolofit)

Utseende: Tabletter eller kapslar.

Ursprung: De vanligaste antidepressiva läkemedlen sedan 1988, då läkemedlet Prozac godkändes, kallas SSRI-preparat. Namnet betyder selektiva serotoninåterupptagshämmare (Selective Serotonin Reuptake Inhibitors). Dessa ersatte de tricykliska antidepressiva läkemedel (vars namn refererar till molekylernas utseenden, Jack Li 2006, s. 146) som utvecklats på 1950-talet. De äldre läkemedlen har många biverkningar - exempelvis svettningar, blodtrycksfall och förstoppning är vanligt - och de är relativt lätta att överdosera (ibid, s. 149) vilket de nyare läkemedlen i viss grad undgår. Båda läkemedlen fungerar genom att hindra återupptaget av kroppsegna signalsubstanser, vilket leder till en förhöjd halt av dessa i hjärnan. De signalsubstanser som kan ge effekt vid depression är bland andra serotonin, noradrenalin och dopamin, och de

selektiva återupptagshämmarna har alltså framför allt effekt på serotonin (ibid, s. 146).

Prozac, eller fluoxetine som den aktiva substansen kallas, utvecklades i USA av kemisterna Bryan Molloy och David Wong genom att bearbeta antihistaminer. Därefter har ytterligare ett antal liknande läkemedel utvecklats och blivit försäljningssuccéer, däribland Zoloft, vars försäljning uppgick till ett värde av 3,36 miljarder dollar 2003 (Jack Li 2006, s. 149). De färre biverkningarna till trots är ett stort antal biverkningar kopplade till denna läkemedelsgrupp, exempelvis sömnstörningar, nedsatt sexuell förmåga, oro, illamående, yrsel och huvudvärk (FASS 2021b), och de är inte mer effektiva mot depression än de tricykliska läkemedlen (Jack Li 2006, s. 149). De kan också orsaka det livshotande tillståndet serotoninergt syndrom. Barn reagerar annorlunda än vuxna på läkemedlen och ökad självmordsfrekvens har rapporterats som en följd av medicinering med SSRI-preparat, vilket lett till försiktighetsföreskrifter (ibid). Detta gäller även vuxna i inledande skeden av behandlingen (se FASS 2021b).

Effekter: Utöver de önskade effekter som redan nämnts används SSRI-preparat mot exempelvis ångest, lågt stämningsläge och koncentrations-svårigheter. Dessa symtom kan lätta eller avhjälpas vid behandling (Wallskär 2019). Behandling med SSRI-preparat ger inget rus och leder inte till ”sug” efter mera läkemedel (jfr Heilig 2015) och beskrivs därför inte som beroendeframkallande trots att utsättning, det vill säga att upphöra med medicineringen, kan ge en rad obehagliga effekter och ta lång tid (se FASS 2021b).

Förekomst: I Sverige är användning av SSRI-preparat vanligt och konsumtionen har ökat under hela 2000-talet. Användningen ökade med 25 % mellan 2006 och 2018. 2019 användes SSRI-preparat av ca 8,6 procent av alla kvinnor och 4,2 procent av alla män (se Socialstyrelsens 2019, samt Socialstyrelsens statistikdatabas på socialstyrelsen.se). Sverige ligger högt vad gäller konsumtion av antidepressiva läkemedel (varav SSRI-preparat utgör en stor del) i internationella jämförelser. 2019 låg Sverige på sjätte plats i världen med 97 dygnsdoser antidepressiva läkemedel per 1000 invånare (OECD 2019).

Queer fenomenologi

I avhandlingen fungerar Sara Ahmeds queera fenomenologi (2006a, 2006b) som teoretiskt huvudspår. Vad skiljer queer fenomenologi från annan fenomenologi, och hur kan queer fenomenologi användas för att studera droganvändning?

Fenomenologiska perspektiv på kropp, rum och objekt, som de utvecklats av exempelvis filosoferna Martin Heidegger (1962), Simone de Beauvoir (2004), Maurice Merleau-Ponty (1968, 2010) och Sara Ahmed (2006a, 2006b) har använts flitigt av etnologer som Jonas Frykman (2006), Frykman tillsammans med Nils Gilje (2009), Kristofer Hansson (2007), Signe Bremer (2011a), Michelle Göransson (2012) och Åsa Alftberg (2015). Teorierna utgår från den levda erfarenheten och kroppen och medvetandets riktningar och rörelser i rummet. Sara Ahmed skriver:

[...] phenomenology emphasizes the importance of lived experience, the intentionality of consciousness, the significance of nearness or what is ready to hand, and the role of repeated and habitual actions in shaping bodies and worlds. (Ahmed 2006a, s. 544)

Vad som är nära och vilka rörelser som upprepas, skriver Ahmed, är betydelsefullt för hur kroppar och världar tar form. Vidare förutsätts medvetandet alltid vara riktat mot objekt och är därför alltid världsligt, situerat och förkroppsligat (ibid). Fenomenologin fokuserar alltså på hur kroppar och objekt (alla slags objekt, vilket alltså inkluderar droger) tar plats i världen, och hur kroppar och objekt tar den platsen tillsammans, hur de närmar sig och tar avstånd från varandra. Hur tar då kroppar, objekt och platser i närheten av varandra form, när droger är ett av objekten?

Heidegger beskriver hur objekt när de används kan försvinna från medvetandet och bli förlängningar av kroppen (1927). Frykman exemplifierar en sådan förändring av relationen mellan kropp, medvetande och objekt som skillnaden mellan att tänka *på* ett objekt, respektive att tänka *med* objektet (2006). Han tar ett exempel med en bil. När en bilförare tar sig fram på vägen med lantstället i sikte, förbi andra trafikanter och med bråkiga barn i baksätet, är bilen ett objekt som föraren upplever världen genom, snarare än något denne tänker på utifrån vad den representerar (ibid s. 66 ff). I droganvändningssammanhang kompliceras denna fenomenologiska utgångspunkt. Drogena kommer ännu närmare kroppar än en bil kan göra. De är objekt i världen som kan förflyttas och tänkas *på*, men dess syfte för användaren är att införas i kroppen och upplösas i kroppsvätskorna, vilket leder till kroppsliga förändringar (jfr Alftberg 2015, s. 7). Drogen *blir* alltså temporärt kropp i fysisk mening. Föreningen mellan kroppen och drogen påverkar i sin tur medvetandets riktningar. När drogen intagits måste användaren tänka *med* drogen, även då användaren tänker på drogen, fram till att dess verkan upphört. Bilföraren kan stanna, gå ur bilen, och gå in i den igen. Medvetandet är då inte påverkat av bilen eller bilkörning, på samma sätt som droganvändning är för den som nyss intagit droger. Den levda kroppen förändras således på ett distinkt sätt som skiljer användning av droger och läkemedel från de flesta andra slags användningar av objekt.

Den typ av objekt som droger utgör har dessutom sedan 1960-talet behäftats med starka kulturella laddningar av fara och hot (Edman 2019b). Droger kan därför framkalla upplevelser av desorientering både genom sina farmakologiska egenskaper vid användning och som stigmatiserade och kriminaliserade föremål som följaktligen är socialt riskfyllda att över huvud taget närma sig. För att analysera användning av en sådan typ av föremål måste fenomenologin stanna kvar vid de desorienterade upplevelserna, deras betydelser och även vid villkoren som omgärdar droganvändning som handling. Ahmed skriver att fenomenologin måste vara queer för att uppfatta hur desorientering kan fungera som källa till betydelsefulla utgångspunkter. I stället för att snabbt gå vidare från desorienterade queera ögonblick – som kan upplevas som obehagliga och som att möjligheten att handla förhindras (2006b, s. 66, 159) – menar hon

att en queer fenomenologi kan orientera sig på andra sätt i förhållande till dem. Hon argumenterar:

A queer phenomenology might find what is queer within phenomenology and use that queerness to make some rather different points. Phenomenology, after all, is full of queer moments, moments of disorientation. (2006a, s. 544)

Betraktade som betydelsefulla fokuspunkter menar hon alltså att teoretiska desorienteringar kan öppna för andra insikter än orienterade utgångspunkter, när saker så att säga är på sina förväntade platser. Men upplevelser av desorientering kan också handla om forskarens kroppsliga utgångspunkt. Ahmed tar ett exempel med den kvinnliga filosofen som avviker från den manliga normen.

[...] bodies can take up spaces that do not extend their shape, which can in turn work to 'reorientate' bodies and space. [...] there are women philosophers, and [...] they still cause trouble as 'bodies out of place' in the 'home' of philosophy [...] So what happens when the woman philosopher takes up her pen? What happens when the study is not reproduced as a masculine domain by the collective repetition of such moments of deviation? (2006b, s. 61)

Att som kvinna rikta sig mot filosofi och ta upp pennan för att skriva är att orientera sig på ett oväntat sätt och kan leda till upplevelser av desorientering. Men att "göra" det som var tänkt, att skriva, menar Ahmed är att trampa upp en ny väg som blir framkomligare genom att rum, objekt och kroppar tar form av varandra. Nya vägar trampas både av den kvinnliga filosofen som insisterar på att skriva, vilket, poängterar Ahmed, kan innefatta ett annat, feministiskt förhållningssätt till vad som bör uppmärksammas (ibid, s. 61ff). På så sätt blir queer fenomenologi en politisk fenomenologi, som går i linje med exempelvis kritisk kulturteori, feministisk teori och postkolonial teori, som alla intresserar sig för skapande och upprätthållande av makt.

Till skillnad från Ahmeds huvudsakliga arbeten bygger denna avhandling på fältarbete och intervjupersoners berättade bidrag. Den queera fenomenologi som Ahmed utvecklat får därför ytterligare dimensioner. Att följa i Ahmeds fotspår och tänka i linje med hennes teori gör mig till den kvinnliga forskaren, som tar upp pennan och söker orientera sig, inte i första hand som filosof men som feminist och etnolog inom ett fält beforskat av företrädesvis manliga drogforskare och etnologer som sällan forskar om droger. Det som då uppmärksammas är inte alltid detsamma som vad som tidigare uppmärksammats. Vägen har i viss mån trampats upp av andra feminister men i den utsträckning den har trampats av etnologer är det andra tankesätt än de som är vanliga inom drogforskningen som inspirerat. Strävan efter reorientering har därför oftast varit allt överskuggande. Men det som uppmärksammas utgår från fältarbete, det vill säga vad intervjupersonerna, de droganvändande kvinnorna, uppmärksammat. Den queera fenomenologin utförs därför delvis av dem – de stannar exempelvis kvar i minnet av de desorienterade ögonblicken tillsammans med mig, och formulerar det material jag har att utgå från. Detta skapar en länk mellan fältet och skrivbordet, vilket jag vill uppmärksamma, i synnerhet därför att avvikelssereproduktion inom forskning om droganvändande kvinnor är ett problem som forskningen har svårt att lösa (Campbell 2000). Det finns intressanta likheter mellan filosofer, andra forskare och droganvändare. Droger är inte ensamma om att kunna förändra medvetande och intentioner. Desorientering och orientering som analytiska begrepp fungerar som en brygga mellan intervjupersonernas orientering (vad är deltagande i en intervju om droganvändning, men egentligen om vad som helst, annat än ett försök att konkretisera desorientering, orientering, intentionella riktningar och villkoren för dem?) och min egen strävan efter att orientera mig analytiskt genom materialet i form av textproduktion.

Drogpåverkan har ofrånkomliga kopplingar till desorientering, genom drogeffekter och illegalitet, vilket i sin tur innebär drogrelaterade orienteringar – strävan efter eller självklarheten i att känna sig orienterad. Att uppmärksamma upplevelser av orientering respektive desorientering i studier av riktning, rörelse och villkoren för dem i relation till omgivningen kan som sagt belysa maktförhållanden och möjligheter till handling.

Sådant uppmärksammande handlar om vad intervjupersonerna lagt märke till, såväl som vad forskaren ser och hur riktningar tas ut därifrån.

Droganvändare riktar sig mot droger så som filosofer riktar sig mot sitt skrivbord (och då blir filosofer) (2006b, s. 52, 55). Det är genom droganvändningen som kvinnorna blir droganvändare vilket kanske med ännu större intensitet än kvinnors filosofiska skrivande kan ge upplevelser av att vara "out of place", eftersom droganvändning, till skillnad från filosofi, är förbjudet i lag. (Detta är ett förhållande som har förändrats över tid men i motsatta riktningar. Filosofiska institutioner öppnades i Sverige för kvinnor 1873 och strafflagen för droger fastslogs, som tidigare beskrivits, 1968.) Det som händer då, under tänkandet respektive under drogpåverkan, är kanske inte så väsensskilt som det först kan låta? Båda tillstånden syftar till olika former av sinnesförändring. Filosofen David Hume beskriver sin arbetssituation som en utsatt och närmast paranoid tillvaro:

When I look abroad, I foresee on every side, dispute, contradiction, anger, calumny and detraction. When I turn my eye inward, I find nothing but doubt and ignorance. All the world conspires to oppose and contradict me; tho' such is my weakness, that I feel all my opinions loosen and fall of themselves, when unsupported by the approbation of others. Every step I take is with hesitation, and every new reflection makes me dread an error and absurdity in my reasoning. (1896, s. 264f)

Humes tillstånd har likheter med beskrivningar av paranoidea tillstånd framkallade av droger, exempelvis amfetamin. Känslor av att när som helst riskera konflikt med en hotfull, anonym, konspirerande omgivning är välbekanta i rapporter om droganvändning. Kemisten Leslie Iversen citerar en fallstudie utförd av psykiatern Burton Angrist:

On the street he became preoccupied with the idea that the person with whom he had argued might have called friends to 'get' him. Thus, anyone on the street might have been sent after him. He went into a bar where people seemed to be looking at him in a sinister, amused way. (Iversen 2008, kap. 6, s. 4)

En likhet mellan droganvändning och utövande av filosofi (och annan forskning) är således att medvetandet kan förändras och att desorientering kan uppstå, varifrån nya orienteringar sker. Droganvändare kan uppleva att världen är emot dem. Det kan också vara en obehaglig upplevelse att skriva om ett tabubelagt ämne, och låta forskning och empiriskt material leda tanken, när detta inte går i linje med tungt moraliskt laddade kulturella föreställningar. Jag har ofta varit både arg, rädd och vilsen (jfr Ettorre 2017 och Hume i citatet ovan). Humes rädsla för kritik, såväl som min egen, är inte tagen ur luften. Akademiens arbete bygger som bekant på kritik, vilket kan medföra konsekvenser. Ahmed skriver:

[...] disorientation happens when the ground no longer supports an action. We lose ground, we lose our sense of how we stand; we might even lose our standing. (2006b, s. 170)

Humes oro utgår just från en sådan upplevelse av desorientering: självtvivel, att inte veta hur han står och en rädsla för att förlora sin ställning. Men att göra saker queera är att störa ordningen, skriver Ahmed (ibid, s. 161) och det medför ett avvikande som inte alltid är bekvämt men som kan utgöra en förutsättning för att se nya mönster (ibid, s. 171). En bärande tanke genom avhandlingen är därför att hålla detta förhållande i minnet. Orientering sker utifrån den punkt där medvetandet om kroppen befinner sig, och riktningar pekas ut därifrån (2006a, s. 544). Detta är en process i ständig förändring, oavsett om medvetandet/kroppen påverkas av filosofi (och annan forskning), droger eller något annat, och nya riktningar tar form i ständig strävan efter orientering *genom* temporära, långdragna, osäkra, växlande tillstånd av desorientering. Det jag uppfattar som det queera i queer fenomenologi, med paralleller till de risker som såväl forskare som droganvändare utsätter sig för, är en syn på desorientering inklusive de känslor den kan ge upphov till – av osäkerhet, oro och många fler – som utgångspunkt för möjligheter till en förnyelse som kanske inte upphör att vara obekvämt. Att intervjua droganvändare är således ett queert möte mellan olika processer av orientering, desorientering och reorientering, och mellan subjekt som ibland hävdar ”jag kan” trots att utgångspunkten inte förefaller vara i linje med omgivningen (2006b, s. 159).

Maktrelationer

I sina arbeten fokuserar Ahmed ofta på kön, sexualitet och ras. De har en tydlig politisk riktning och dessa fokusområden gör tydligt varför obekväma känslor av att inte höra hemma är betydelsefulla utgångspunkter i Ahmeds analyser. När hon skriver "queer" handlar de analytiska exemplen ofta om icke-heterosexuella relationer. Droganvändning har vissa likheter med sexualitet, eftersom båda ofta handlar om nyfikenhet, njutningssökande och begär som riktar kroppar, får dem att följa "desire lines" (2006b, s. 19) och kan leda till sociala följder, såsom kategorisering och identifikation. Både sexualitet och droganvändning kan också manifesteras som kärleksrelationer (jfr Svensson 1996; Lander 2003, s. 180). Men är det verkligen ok att överföra teori som utformats för att belysa rasistiska, misogyna och heteronormativa strukturer, för att analysera något som kan verka så banalt och temporärt som droganvändning?

Som har framgått genom tidigare forskning behöver droganvändning inte vara banal och temporär, utan kan ha avgörande betydelse för hur människor värderas och deras möjligheter att röra sig i världen. Men även den mest banala droganvändningen sker, som vi ska se i de empiriska kapitlen, i relation till riskerna för sådan värdeförändring. Sådana värdeförändringar sker inte i ett vacuum utan är i sin tur kopplade till andra maktrelationer, vilket queer fenomenologi synliggör. Men jag har också undrat om det finns en risk att urholka begreppet queer när det används i forskning som inte fokuserar på sexualitet.

Ahmed använder ordet queer både i bemärkelsen av det engelska uttrycket för något märkligt eller avvikande och i betydelsen icke-straight sexualitet eller icke-heterosexuell (2006a, s. 565). Hon skriver att hon tycker att det är viktigt att framhålla båda dessa betydelser för att begreppet ska behålla sin fulla bredd med ett gemensamt historiskt ursprung, utan att betydelserna för den skall vara reducerbara till varandra. Hon skriver:

This means recalling what makes specific sexualities describable as queer in the first place: that is, that they are seen as odd, bent, twisted. The root of the word queer is from the Greek for cross, oblique, adverse. The word might allow us to 'twist' between sexual and social registers, without

flattening them or reducing them to a single line. Although we risk losing the specificity of queer as a commitment to a life of sexual deviation, we would also sustain the significance of deviation in what makes queer lives queer. (ibid, s. 565)

Betydelsen av det udda, böjda och skruvade, med rötter i spatiala betydelser som kors och skevhet, tillåter begreppet queer att vara tvinnat, menar Ahmed. Det behöver inte rätas ut utan kan få behålla både sina sexuella och sina sociala dimensioner, vilket hon påpekar är fundamentalt för varför queera liv är queera. Samtidigt ser hon en risk med att en sådan användning kan göra att begreppet tappar sin sexuella innebörd.

Begärets riktning, i fallet med droganvändning en riktning mot psykoaktiva substanser, skulle kunna tolkas som intressant för en halvt queer fenomenologi. Användningen är varken nödvändigtvis queer (avvikande), eller queer (sexualitet). Men kan då en aktivitet som droganvändning analyseras inom denna idétradition utan att just lösgöra den från dess förbund med sexuellt avvikande liv? Min förhoppning är att en queer studie vars huvudfokus inte handlar om queer sexualitet kan utveckla förståelsen för hur förkroppsligat avvikande och icke-avvikande levs, och på så sätt stärka även sexualitetsforskningen.

Sexualiteten kan också hävdas utgå från en teknisk-biologisk kroppslig utgångspunkt, vilket inte minst postmodern transsexualitet belyser. Filosofen Paul B. Preciado, som själv använder testosteron, beskriver farmakologiska preparat som en självklar, icke-naturlig del av att vara människa i den postmoderna världen (2013, s. 35). Bilden han målar upp genom att beskriva omfattningen av de globala industrierna bakom tekniska uppfinningar avsedda att förändra kroppen och medvetandet, såsom läkemedel, proteser, sexhjälpmedel och droger, gör människan som lever i den världen till en cyborg, med referens till Donna Haraways begrepp som betecknar människan som en fusion mellan kropp och teknik. Han menar att Judith Butlers analys av kön som performativa akter, som producerar de subjekt de menar sig beskriva, nu tryckts ännu längre in i kroppen. Numera, menar han, handlar även organen, cellerna, kroppsvätskorna, kromosomerna och generna om performativ produktion (2013, s. 110). Om vi alla är cyborger som lever som techno-biologiska varelser är en sådan subjektivitet inte queer

per se, men Preciado menar att strategisk användning av de tekniska möjligheterna kan få de dikotoma uppdelningarna mellan män och kvinnor, hetero- och homosexualitet och så vidare att implodera. Å andra sidan kan de tekniska lösningarna också användas för att förstärka just dessa dikotomier. Huruvida psykoaktiva preparat queerar sexualiteten blir därför en subjektiv eller åtminstone kontextbunden fråga, vilket också har med klass och möjligheter till performativitet att göra (jfr Skeggs 2004, s. 67).

Linjer

Avhandlingen placerar sig tydligt inom det fält som etnologen Helena Hörnfelt kallat maktkritisk etnologi. Vad betyder då det? Hörnfelts avhandling, *Prima barn, helt U.A.: normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923-2007* (2009), som är en studie av de svenska fyraårskontrollerna av barn, utgår från Michel Foucaults granskningar av hur vetande tar form och utgör förutsättning för hur exempelvis normalitet kan förstås. Hon nämner granskande av disciplinerande vårdmetoder, studier av vem som har möjlighet att vara mänsklig, och frågeställningar om hur praktiker skapar åtskillnad i termer av normalitet och avvikelse, som exempel på maktkritiska ingångar. Foucaults strukturalistiskt inspirerade intresse för, och kartläggningar av, hur makt och diskurser fungerar och gör skillnad är dock inte den enda vetenskapliga utgångspunkten för maktkritisk etnologi. Som jag beskrivit ovan har också fenomenologi, och i synnerhet queer fenomenologi, utgjort teoretiska utgångspunkter för många maktkritiska arbeten. Signe Bremer (2011a) och Michelle Göransson (2012) har exempelvis i sina avhandlingar båda placerat sig inom den maktkritiska etnologin genom att undersöka kropp, objekt, rum och rörelse med utgångspunkt i queer fenomenologi. Av dessa är Bremers avhandling, *Kroppslinjer: Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering* (2011a), den text som haft störst betydelse för mitt val av teoretisk ingång. Hennes användning av Ahmeds linjebegrepp, med dess fokus på kroppens intentionella *rörelse* (i rummet) i enlighet med, eller som avvikande från, normativa och performativa linjer, visade mig på något som jag tidigare saknat: möjligheten att teoretiskt få grepp om konstant, upplevd förändring av utsiktspunkterna i ett empiriskt material. Bremer skriver:

Linjer formar tillvarons konturer, i den meningen att de fungerar som de grundläggande färdleder genom vilka vi rekognoscerar i världen. Att linjer är performativa betyder att de fungerar som redan upptrampade leder för hur liv ska utformas för att kännas igen som liv värda att levas. [...] genom att vi först trampar upp leder och därefter kontinuerligt nöter dem kan linjer uppstå, upprepas och bestå som vore de självklara riktningar [...] (ibid, s. 40)

Disciplinerande regelverk, möjligheterna att vara mänsklig och skillnaden mellan normalitet och avvikelse analyseras fenomenologiskt från ett kroppsligt perspektiv. Detta perspektiv varierar hela tiden beroende på kroppens förflyttningar, dess perspektivbyten, intentioner och begär, vilket innebär kvardröjande, såväl som nya, upplevelser av normalitet (vilket Ahmed exempelvis beskriver i termer av att vara bekväm eller hemma) och avvikelse. Den dubbeltydiga och relationella aspekten av hur makt fungerar som något vardagligt och på samma gång konstitutivt och repressivt enligt Foucault (jfr Bremer, 2011a, s. 42) studeras genom ett fenomenologiskt perspektiv, alltså från en upplevande, förkroppsligad förstahandsposition som tar form och förändras. Linjebegreppet används inte i singular utan det handlar om linjer som följs eller inte följs på olika sätt. Kroppen är en mötespunkt för olika sektioner såsom kön, ras, klass och sexualitet, vilket får konsekvenser för möjligheterna att vara i linje med omvärlden.

Bremer jämför linjebegreppet med Judith Butlers användning av normer, som i sin tur influerats av Foucaults maktteori. Linjer utgör, på samma sätt som normer, förutsättningar för hur människors liv begränsas och möjliggörs. Men Bremer pekar på en viktig skillnad: Ahmeds queerfenomenologiska perspektiv på relationen mellan kropp och rum gör linjebegreppet till en spatialisering av normbegreppet (Bremer, 2011a, s. 42). Även Michelle Göransson pekar i sin avhandling, *Materialiserade sexualiteter* (2012), på denna relation mellan kropp och rum som viktig för hennes studie, men breddar perspektivet genom att beskriva sitt intresse för det ”dialektiska förhållandet mellan kropp, ting och rum, liksom mellan kropp och själ, fysiskt och psykologiskt liv” (ibid, s. 23). Syftet med Göranssons avhandling är att undersöka hur föreställningar om sexualiteter länkas till, och formas genom förbindelser med, olika typer av materialiteter, samt den betydelse materialiteter har för hur normer formas och görs

verksamma (ibid, s. 12). Göransson ser Bremers användning av linjebegreppet som alltför näraliggande normbegreppet, vilket hon menar riskerar göra det statiskt och determinerande för vem som är i linje och vem som avviker. Hon understryker mångfalden av linjer som genomkorsar människor och menar att Deleuzes och Guattaris begrepp rhizom, där trådar kan vara tjocka och beständiga eller tunna och transparenta, är en mer rättvisande bild av hur linjer fungerar (ibid, s. 25f). Det blir därmed tydligt om det är Bremers eller Ahmeds användning av linjebegreppet som inte fullt ut visar på mångfaldiga samtida linjer, enligt Göransson.

Jag uppfattar att upplevelse är nyckelordet för vilken linje som synliggörs, både för den som upplever linjerna (intervjupersonen) och för forskaren som analyserar upplevelsen. Linjer kan därför inte vara statiska utan existerar bara som upplevelse och som föränderligt perspektiv. För att som forskare över huvud taget kunna använda queer fenomenologi som teoretisk riktning i en empirisk studie uppfattar jag därför följandet av linjer och utstakande av linjer inte bara som ett mångfaldigt görande och mångfaldiga möjligheter för intervjupersonen, utan också som mångfaldigt i relationen mellan intervjuperson och forskare. Intervjupersonen berättar från sitt perspektiv och synliggör linjer. Men de linjer som synliggörs för forskaren måste inte nödvändigtvis ha varit eller vara synliga för intervjupersonen (jfr Geertz 1974). Det som synliggörs utgår från forskarens perspektiv och erfarenheter, det vill säga de linjer som följs och stakas ut under forskningen och de perspektiv som möjliggörs därifrån. Att i detta steg beskriva intervjupersoners linjer, exempelvis så att de framstår som statiska, är alltså en analytisk handling som belyser hur forskaren tolkat en viss linjes karaktär från sitt perspektiv. Jag uppfattar att Ahmed, som sällan använder sig av empiriska inslag, gör just det, det vill säga karaktäriserar olika linjer – vilket jag snart förklarar närmare. Dock uppfattar jag kritiken av linjer som statiska som en fråga som har att göra med det svåra arbetet med att länka teori till material. En människas relation till en linje kompliceras av att linjen är ett abstrakt teoribygge som utgår från människors upplevelser av riktning i två led.

I denna avhandling har linjebegreppet använts på ett sätt som tar fasta på dess utgångspunkt, kroppen: där den befinner sig och de perspektiv som möjliggörs därifrån. Upplevelser av att vara orienterad och därifrån peka ut en riktning, att vara i linje med en riktning eller tvärtom att inte vara i

linje och att uppleva desorientering, uppfattar jag som komplexa och ibland motstridiga, vardagliga och ständigt skiftande erfarenheter. Ahmed synliggör normativa linjer som "straight lines", vilket får en dubbel betydelse: både som "tjocka" och beständiga linjer som trampats av många, men också som raka linjer som inte utformats för queera personer (2006b, s. 554f). Att följa "straight lines" menar hon kan vara belönande (2010, s. 115; 2006a, s. 179). Samtidigt kan människor låta bli att följa normativa linjer, exempelvis genom att ta strid mot rasism eller för att få leva ett liv som queer. Både normativa och icke-normativa linjer kan således ge upplevelser av att vara orienterad och beroende på kontext kan linjen handla om att följa eller staka ut.

Att rikta sig åt ett visst håll och röra sig ditåt är alltså enligt fenomenologin en intentionell handling. Ahmed beskriver intentionen att rikta sig och närma sig som sammanhängande med begär och med punkter längs de linjer som följs. Att exempelvis skaffa barn och att gifta sig är punkter längs en normativ linje. Linjer tar därför form som föreställningar om långa linjer, exempelvis en "straight line", en förväntad linje där målet är lycka och många punkter är synliga från långt håll, såsom att skaffa barn och gifta sig (2010a, s. 91). Men linjerna kan också vara avvikande, slingriga, osäkra, diffusa eller avbrutna. I ett empiriskt material kan en slingrig linje se kort ut, som en plötslig avstickare utan tankar på framtiden, mot något som dykt upp i synfältet som en effekt av att ha riktat sig åt det hållet (2006b, s. 15, 27). En sådan linje kan utvecklas i nya riktningar. Synfältet ändrar sig när kroppen rör sig, från en viss punkt vecklar världen ut sig på ett annorlunda sätt än den gjorde innan den punkten har nåtts (ibid, s. 28ff). Från kroppens här och nu sker vidare orientering. Ahmed skriver:

Orientations are about how we begin, how we proceed from here. [...] The starting point for orientation is the point from which the world unfolds: the here of the body and the where of its dwelling. (2006a, s. 545)

Detta är en central utgångspunkt för avhandlingens fokus på drog-användning. Orientering utgår från en situerad kropp och droganvändningen ändrar utsiktspunkten, kroppens upplevelse av hur världen utvecklar sig. Det kan få betydelse såväl för vidare orientering som för hur

linjer följs och vad som dyker upp i synfältet. Men kroppens utgångspunkt är alltså också situerad. Var den bor eller brukar befinna sig, sociala och materiella sammanhang med en historia formar hur linjerna dras.

Respektabilitet och värde

Fenomenologins utgångspunkt i kroppen kompletteras av den queera fenomenologins fokus på maktrelationer och materiella villkor. Perspektivet breddas alltså genom att queeras. Men den queera fenomenologi som Ahmed företräder tar också ideligen in andra typer av forskning, texter och referensmaterial och hon menar att hennes icke-filosofiska bakgrund leder till andra frågor, som också queerar själva fenomenologin (2006b). I denna avhandling queeras fenomenologin ideligen på detta sätt, och det teoretiska huvudspåret hamnar ibland i bakgrunden av andra teoretiska spår. Framför allt har det varit nödvändigt att förstå hur ett etnografiskt material kan analyseras i relation till klass och andra analytiska begrepp. Vad menas då med klass i avhandlingen?

Sociologen Beverley Skeggs har utfört en rad etnografiska studier med huvudfokus på just klass. Hon beskriver klass som positioneringar som handlar om medelklassens strävan att konstruera sig själv som den moraliska, moderna, kunniga, rena och pålitliga samhällsgruppen. Men för att dessa värden ska betyda något behövs en motpol, en klass vars medlemmar definieras från medelklassens perspektiv som misslyckade på varje punkt (jfr 2004, s. 6). Hon skriver:

What we read as objective class divisions are produced and maintained by the middle-class in the minutiae of everyday practice, as judgements of culture are put into effect. Any judgement of the working-class as negative (waste, excess, vulgar, unmodern, authentic, etc.) is an attempt by the middle-class to accrue value. This is what the representations of the working-class should be seen to be about; they have absolutely nothing to do with the working-class themselves, but are about the middle-class creating value for themselves in a myriad of ways, through distance, denigration and disgust as well as appropriation and affect of attribution. (2004, s. 118)

Skeggs definition kan alltså tolkas som att prefixet i arbetarklass snarast handlar om ett ständigt arbete med att konstituera medelklassen, utan att få något betalt. Tvärtom försätts arbetarklassen i positioner varifrån det är svårt att ackumulera kapital. Att befinna sig i en utsatt samhällsposition är en konkret, levd erfarenhet med ytterst kännbara konsekvenser (Skeggs 2011, s. 503), men klassbegreppet finns inte inneboende i personer eller saker utan avser att lyfta upp analysen av levda erfarenheter till en abstrakt nivå, där frågor kan ställas om hur klasskonstruktioner opererar.

Skeggs beskriver klass som tätt knutet till respektabilitet och därmed moral. En person som saknar respektabilitet har lågt socialt värde och svag legitimitet (2000, s. 12), vilket kan överföras till betydelsen av låg klass. Att i stället ha respektabilitet och moral visar hon på som en inneboende del i hur medelklassen konstruerats historiskt. Hon skriver:

Respektabilitet inbegriper moralisk auktoritet: De som är respektabla besitter en sådan auktoritet, de som inte är respektabla gör det inte. Men det var endast vissa grupper som betraktades som kapabla att vara moraliska, de övriga ansågs behöva kontrolleras. (2000, s. 12)

Detta förhållande menar Skeggs har levt vidare med oförminskad styrka och genomsyrar samhället på alla nivåer. Det innebär bland annat, enligt Skeggs, att medelklassen tillskrivs individualitet, ett unikt sätt att vara, till skillnad från arbetarklassen. Att förvalta individualiteten genom att välja menar Skeggs är en tvingande, kapitalistisk norm för medelklassen som avser att öka jagets värde (2004, s. 140). Dessa val utförs alltså från en klassposition med tillgång till kulturellt, moraliskt kapital. Hon skriver:

Using culture as a resource is one of the ways morality is coded into social relations and institutionalized through property relations, most obviously institutionalized through law. Morality is always present in the 'social contract', through the ways we know and relate to others in civil society. (ibid, s. 174)

Men för att uttrycka det komplexa jaget behövs tillgång till spännande kulturella uttryck som motsägelsefullt nog ofta approprieras från arbetar-

klassen (ibid, s. 105). Det som tas och förvaltas är inte detsamma som det som innehades och förändringen avgörs av relationen (ibid, s. 12).

Att överföra en sådan analys, där moralisk auktoritet tillskrivs vissa grupper i samhället medan andra saknar den, till avhandlingens ämne innebär att frågor om droganvändning luckras upp i ett moraliskt perspektiv. Det indikerar en flytande värdering av droger om det moraliska i en handling bestäms av den handlandes klassbestämda moral. Drogen får då olika betydelser beroende på vem som handhar den. Detta har flera drogforskare pekat på vad gäller exempelvis opium, amfetamin och tobak, som alla har gjort nedåtgående klassresor i samma utsträckning som de blivit populära hos arbetarklassen (Berg 2016; Olsson & Edman 2014; Berridge 2013). Samtidigt har socialt utsatta droganvändare, såsom beskrivits ovan, i samma takt formulerats som utgörande ett samhällsproblem, till och med "samhällets fiende nummer ett" (se t. ex. Nelson 2021). En rad forskare (se ovan i avsnittet "Glapp mellan politik och forskning") har hävdad att ideologiska ställningstaganden – som inte gått ut på att hjälpa droganvändare utan på att disciplinera dem men ofta saknat resurser även till detta (Lander 2003, s. 259f, s. 301) – orsakat ett stort antal onödiga dödsfall. Hur kan människor bli så värdelösa?

Föreställningar om vissa samhällsgrupper som hot mot nationen har en lång historia. Den postkoloniala forskaren Anne McClintock länkar klassbegreppets uppkomst till imperialistiska och rasistiska idéer (se även Johannisson 1995, s. 81) om "degenererade klasser":

The degenerate classes, defined as departures from the normal human type, were as necessary to the self-definition of the middle class as the idea of degeneration was to the idea of progress, for the distance along the path of progress traveled by some portions of humanity could be measured only by the distance others lagged behind. [...] Normality thus emerged as a product of deviance, and the baroque invention of clusters of degenerate types highlighted the boundaries of the normal. (McClintock 1995, s. 46)

Enligt McClintock var alltså degeneration, som definition av de klasser som ansågs icke-normala, nödvändig för föreställningar om samhällets framtidskridande. Därmed förenades föreställningar som gav upphov till

medelklassens raskategoriseringar och deras syn på den icke respektabla arbetarklassen (vilken skilde sig från den respektabla arbetarklassen som kunde och ville arbeta, se *ibid*, fotnot 56, s. 401) i en gemensam bild av "farliga klasser". Sådana föreställningar, menar Skeggs, får en tautolog karaktär, då de försätter människor i positioner som i sin tur påverkar tillgången till kulturella och ekonomiska resurser (2000, s. 16). Föreställningen om arbetarklassen som massa, icke-individer som patologiseras och förfrämligas, menar hon i högsta grad fortfarande är verksam i akademiska och folkliga framställningar (2000, s. 13, se också 2004, s. 173ff). Hon exemplifierar med beskrivningar av "socialbidragsmammor" eller "crackbarn" i USA och visar hur dessa bygger på historiska tankekonstruktioner som ger begreppen deras mening (2000, s. 13), och skriver att skadorna och sårerna som de som inte erkänns som människor orsakas, inte heller erkänns (2004, s. 184).

Den bild av framgångsrika kvinnors individualiserade användning av droger i kontrast till utsatta, anonyma personers användning, som jag tecknade i början, kan genom ett historiskt perspektiv tolkas som att arbetarklassens droganvändning blir farlig och patologisk men väntad, eftersom gruppen redan anses degenererad. De framgångsrika kvinnornas droganvändning blir delar av komplexa individuella jag. Men brukar inte droganvändning överlag patologiseras, om än på olika sätt för olika sociala grupper? Idéhistorikern Karin Johannisson beskriver i sin bok *Den mörka kontinenten* (1995) hur kvinnor ur såväl högre som lägre klasser ansågs sjukliga på 1800-talet. Överklasskvinnan, skriver hon, var svag, ömtålig och sjuklig, medan underklasskvinnan var stark, farlig och smittsam (*ibid*, s. 14). Men den svaga kroppen var inget lyte utan ett adelsmärke. Den värderades högt som genomsyrad av *själ*, medan starka och dugliga *kroppar* var ämnade att arbeta (*ibid*, s. 81). Hon skriver:

Genom en slags kollektiv projektion fick underklassen överta den kroppslighet – smuts, lukt, ljud och sexualitet – som bourgeoisie hade sorterat bort från den egna kulturen genom långa processer av disciplinering. Underklassen blev bärare av de förbjudna impulserna. Den identifierades med det lägre och primitivare, en restprodukt av passerade utvecklingsstadier: den söp, sörplade och kopulerade obekymrad om civilisationens framsteg (Johannisson, 1995, s. 81).

Underklassens smutsiga, impulsstyrda kroppslighet blev alltså, trots att – eller faktiskt därför att – den var stark och arbetsduglig ett kännetecken för degeneration som kontrasterades mot en svag civiliserad kropp. Synen på överklasskvinnans sjuklighet förändrades dock och började på 1900-talet betraktas som ett problem (ibid, s. 92). Svaga kvinnor kunde inte föda starka barn. Synen på borgerliga kvinnors hälsa svängde istället mot uppfattningar om moraliskt ansvar om att ta hand om sig, vilket har likheter med hur den moderna individen i konsumtionssamhället förväntas investera i sin hälsa (jfr Lupton, 2012, kap 2, s. 13f), och som gör sig själv värdefull genom att välja genom konsumtion (Skeggs 2004, s. 56f). Dessa val som krävs och görs visar moral, men behöver numera också visa på individualitet, vilket enligt Skeggs görs genom performativ reflexivitet. Motsättningarna mellan krav på moralisk plikt känsla och hedonistisk konsumtion som visar individualitet beskriver hon som en etisk problematik, inneboende i kapitalismens premisser, som övervinns genom förmågan att kräva erkännande för smärta (2004, s. 184). Hur själva framförandet av individualiteten utförs utgör således såväl moralen som övriga komponenter i ett värdefullt jag (ibid, s. 56f, se också s. 119ff).

Om performativ individualitet överhuvudtaget framförs och hur denna värderas har att göra med vilka resurser som finns till hands. Skeggs använder den franske sociologen Pierre Bourdieus begreppsapparat för att teoretisera medelklasskapital. Fyra former av klassdefinierande kapital tjänar som utgångspunkt för hans klassbegrepp: ekonomiskt kapital (som handlar om pengar), kulturellt kapital (som inkluderar institutionaliserat kapital som utbildning, objektifierat kapital i form av kulturella tillhörigheter och förkroppsligat kapital, såsom habitus²³), socialt kapital (det vill säga en persons sociala nätverk) och symboliskt kapital (Bourdieu 2010). Förenklat innebär hans klassteori att de första tre kapitalformerna förankras i konkreta tillgångar. Men ingen av dessa tillgångar fungerar som statushöjande klassdefinition i alla sammanhang. Kapitalen måste erkännas av omgivningen som klassmarkörer för att de ska bli symboliska. Med utgångspunkt i denna typ av kapital kan alltså värdefulla jag framföras. Men ett problem är att

23 Habitus refererar till den kroppsliga inkorporeringen av kulturellt kapital. Vanor, smak, kunskaper och dispositioner som formats av olika erfarenheter.

arbetarklassen enligt Bourdieus teori definieras som brist, och det blir svårt att analysera värden som inte passar in i medelklassens kapitalmetaforer.

En tid efter att Skeggs bok *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön* (2000) hade kommit ut insåg hon att respektabilitet egentligen handlade om värde (2012, s. 69). Det kvinnorna i hennes studie hela tiden kämpade för var att upprätta och upprätthålla sitt värde, skriver hon. Men för att teoretisera arbetarklassens värde, alltså en samhällsgrupp som konstitueras som brist, räcker Bourdieus kapitalmetaforer inte till (Skeggs 2011, s. 501f). Metaforerna handlar om värden som värderas som värdefulla enligt medelklassens kapitalistiska logik, alltså som marknadsvärden. I stället menar Skeggs att vi behöver en analys som tillåter oss att se personligt värde, som den borgerliga blicken inte uppfattar (2011, s. 496), såsom integritet, omsorg och kärlek (ibid, s. 504). I avhandlingen har jag således strävat efter att komma bortom kapitalmetaforerna, men att göra det i en akademisk text utifrån en akademisk position integrerad i de perspektiv som ligger till grund för hela den akademiska begreppsapparaten är svårt. Analysen visar snarare utrymmen för värde bortom kapitalmetaforerna än på en subversiv omförhandling av värde. Det behövs ett nytt språk för dessa utrymmen.

De första besöken

För kvinnorna i den här studien ser droganvändningsmönstren olika ut. De använder olika slags droger, i olika omfattning och med skilda syften. Ändå har de gemensamma referenspunkter i bilder, upplevelser och begrepp som kan kopplas till droganvändning. De förstår den egna användningen genom de kulturella betydelser som droganvändning kommit att få i Sverige, och genom betydelser de stött på under resor i övriga världen. Utifrån sådana intryck bestämde de sig vid någon tidpunkt i livet att själva skaffa sig erfarenheter av droganvändning. Hur gick detta till och hur har erfarenheterna förändrat deras syn på droger över tid?

Inkörsport

Ett vanligt sätt att beskriva hur droganvändning inleds är genom användning av metaforen ”inkörsport”. Innebörden kan variera, men utgår från idén att användning av ett mindre skadligt ämne leder till användning av mer skadliga ämnen (se t.ex. Ellgren 2007). Inkörsport som begrepp representerar något som spelar en viktig roll som entré till droganvändning, och relaterar till oro för eskalerande användning och beroende (Tham 2003, s. 14f). Begreppet frammanar bilder av riskfyllda erbjudanden som det gäller att undvika. På webbplatsen drugnews.nu, en nyhetstjänst som drivs av bland annat organisationerna Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle och Förbundet Blå Bandet, finns över hundra artiklar (111 stycken, 2020-02-01) som berör inkörsportar. *Cannabis inkörsport till heroinmissbruk* (2007), *Nikotin inkörsport till droger* (2012), och *Snus inkörsport till ungas rökning* (2015) är tre artikelrubriker. Både vad inkörsporten representerar och vad som antas finnas bakom den varierar men något som förenar användningarna av begreppet är att inkörsporten är placerad i ungdomen.

Intervjupersonerna använder sällan ordet inkörsport för att beskriva hur de börjat använda droger men däremot beskriver de ofta droganvändningen i rumsliga termer. Droganvändningen gestaltas som en plats. Jag undersöker här hur de kom till den platsen och hur världen utvecklade sig därifrån, med särskilt fokus på klass.

Jag träffar Agnes på ett café i Dublin en lördagsförmiddag när solen lyser in genom höga fönster. Hon har precis avslutat sin psykologutbildning och är lättad och glad över att ha klarat av den. Samtidigt står hon nu vid ett vägskäl där mycket är ovisst. Om hon ska åka tillbaka till Sverige eller stanna i Irland är en av frågorna som måste besvaras inom kort. En annan handlar om hur den framtida drogkonsumtionen ska se ut. Framför allt menar hon att hon dricker mycket alkohol, men hon reflekterar kritiskt kring allt drogintag.

Ibland känner jag att jag skulle vilja sluta med allt [...] jag märker att... det märktes inte lika mycket när jag var yngre men nu, att jag har lite svårare att uttrycka mig, det märks att jag ändå har... varit ute mycket och sådär, och jag vill få tillbaka min skärpa. Faktiskt.

Hennes inställning till sina drogerfarenheter är med andra ord inte okritisk. I citatet märks en oro för att den intellektuella skärpan kan ha påverkats negativt. Hon ger långa och självreflexiva svar på de frågor jag ställer, och resonerar kring sina funderingar över relationen till droger.

När vi kommer in på hennes första drogupplevelser beskriver hon dem som om aktiviteterna vore platser, det vill säga, görandet beskrivs som rumslighet. En pojkvän under tonårstiden i Stockholm säger hon befann sig ”inne i den [drog]världen”, och den egna användningen beskrivs som något hon ”hoppade i”, som om det var ett bad:

[Jag hade] ganska, lugna kompisar ända fram tills jag var 14–15, då träffade jag en kille, som var ganska mycket inne i den världen. Han hade bott i Frankrike innan... och tog allt möjligt men ja, främst rökte [cannabis]. Så jag började röka väldigt mycket då. [...] Men, när jag kom *hit* [Dublin] så var det en uppsjö av, av allting. Eh, man har ju inte så bra omdöme när man är, 20 [skratt] så jag, hoppade väl bara i där, liksom.

Med samma terminologi som författaren Birgitta Stenberg använder i sin självbiografiska bok *Rapport*, där hon hänvisar till droganvändnings-sammanhangen som "den andra världen" (1969, se t.ex. s. 49), beskriver Agnes hur hon genom en cannabisrökande pojkvän får kontakt med en "värld". I citatet verkar det som att cannabis skulle ha kunnat fungera just som en inkörsport, som uppdagade sig för henne via en kärleksrelation. Men Agnes beskriver inte förloppet så, utan som något som inträffade efter hennes egen avsiktliga rörelse mot droger. Hon säger:

Ja, alltså när jag var ganska liten var jag väldigt, jag läste ganska mycket böcker och [tittade på] filmer som visade droganvändning, på ett ganska okomplicerat sätt. Och jag kommer ihåg när jag var yngre att jag var såhär "åh jag kan inte *vänta* tills jag kommer in i den åldern när jag *också* kan, dra ut på festivaler, och..." Jag tyckte allt var så *tråkigt*. "Varför kommer inte folk *igång*" liksom?

Agnes beskriver med andra ord ett otåligt och aktivt uppsökande. Hon letar "inkörsportar" till droganvändning och roliga upplevelser som hon hoppas hitta i kombination i den "världen", exempelvis på festivaler. Från hennes perspektiv som barn såg hon inkörsportarnas placering i ungdomen som en placering i framtiden. Samtidigt kritiserar hon sig själv för att ha dåligt omdöme när hon slutligen "hoppar i". Inkörsporten, i bemärkelsen ingången till drogvärlden, gestaltas snarare som pojkvännen än som att den "lättare" drogen cannabis ledde till "tyngre" droger. I jakt på roliga och samtidigt drogrelaterade upplevelser hittade hon honom, och det råkade vara cannabis som han gav tillgång till.

Flera andra intervjupersoner beskriver en liknande, tidig längtan efter att prova droger. Madelene som är teknisk chef på ett dataföretag är en av dem. Hon föredrar opiater och till skillnad från Agnes, som använder droger när hon går ut tillsammans med vänner, använder hon dem framför allt i ensamhet i sin lägenhet i Göteborg. Men vägen till denna radikalt olikartade drogpraktik och kontext började också för henne med ett tidigt intresse.

[...] jag har alltid varit intresserad av droger på ett sätt som andra inte är, har jag märkt. [skratt] Jag blev helt fascinerad av filmen *Trainspotting*... och jag

och min kompis vi ville ha en sådan lägenhet. Hur många, när man är femton tänker så? Och sedan så bestämde jag tidigt att jag ville prova typ *allt*. [paus]²⁴

För henne blir alkohol och lugnande läkemedel, stulna från hennes mosters badrumsskåp, de första drogupplevelserna. Men Madelene framställer inte heller de första drogerfarenheterna som avgörande för fortsatt användning, utan säger att siktet från början var inställt på att prova ”allt” och hon beskriver en längtan efter en fysisk plats för droganvändning. Tjugo år senare använder hon dagligen olika receptbelagda opioider, både sådana som skrivits ut till henne själv och sådana hon köper illegalt. Hon uppger att hon injicerar heroin ett par gånger i månaden.

Både Agnes och Madelene kan förstås som vana konsumenter av illegala droger efter vad de själva uppger, och det är en konsumtion som de målinriktat eftersökt redan från tidiga tonåren. Sökningarna ledde fram till en mosters badrumsskåp respektive en pojkvän i kontakt med en ”värld”, och vidare mot andra platser och världar, såsom opioiddrus i det egna hemmet och MDMA och amfetamin på dansklubbar och technofester. Droganvändningsvärldarna är således upplevda platser som utgörs av drogerna och dess effekter i kombination med geografiska och sociala platser som hittats genom att röra kroppen i målmedvetna riktningar.

Kriminologerna Fiona Measham och Michael Shiner menar att ett för stort fokus på agens, när det gäller studier av ungas drogkonsumtion, riskerar att överskugga betydelsen av strukturella villkor. De använder de jämförbara begreppen ”situated choice” respektive ”structured action” för att visa att ungdomarnas val och handlingar alltid måste kontextualiseras i relation till strukturella göranden såsom kön, ras och klass för att bli begripliga (2009, s. 505). Begreppen ligger i linje med Sara Ahmeds sätt att använda fenomenologi – som ett sätt att få syn på omgivningen och dess villkor och i relation till dem förstå kroppens och medvetandets riktningar.

Phenomenology asks us to be aware of the ”what” that is around. After all, if consciousness is intentional, then we are not only directed towards

²⁴ Filmen *Trainspotting*, baserad på en roman av Irvine Welsh, kom 1996 och handlar om en grupp heroinanvändare i Edinburgh. Lägenheten som Madelene syftar på är en trasig och nedgången lägenhet där filmkaraktärerna ohämmat använder heroin tillsammans.

objects, but those objects also take us in a certain direction. The world that is around has already taken certain shapes, as the very form of what is more and less familiar. (Ahmed 2006a, s. 545)

Att börja från startpunkten i kroppen situerar personer geografiskt, strukturellt och socialt; därifrån kan orientering ske och vissa objekt är nåbara men inte andra. Vad innebär detta vad gäller Agnes och Madelenes inledande droganvändning? Varför riktade de sig mot droger och gjorde dem nåbara?

Utgångspunkten för att orientera sig är alltså inte bara kroppen utan också den plats där kroppen vanligtvis befinner sig, där den bor. Därifrån vecklar världen ut sig. Personer orienterar sig avsiktligt mot mer eller mindre bekanta objekt och vägarna dit blir riktningar som kroppen tar. Vidare tar de objekt som kan nå personerna vidare i nya riktningar. Pojkvänner som leder till cannabis, exempelvis, blir på samma gång en intentionell utstakad riktning och en fråga om vad som finns inom räckhåll. I en drogkontext ligger det nära till hands att förstå droganvändningens ingångar som kopplade till uppväxtförhållanden präglade av socialt utanförskap, föräldrars missbruk och annan utsatthet (Laanemets 2002, s. 51; Trulsson 1997, s. 133). Men varken Agnes och Madelene beskriver sina uppväxter så, utan nämner i stället filmer, öppna för vem som helst att titta på, som inspirationskällor för hur de senare stakade ut sina vägar mot droger. Närheten till droger handlade för dem i förstone om en kulturell närhet invävd i populära kulturuttryck. Det är filmerna som gjort droger igenkännbara och möjliga att leta reda på som fysiska objekt. Båda anger sina klassbakgrunder som "övre medelklass" och beskriver trygga uppväxtförhållanden där de har nära relationer sina släktingar. De strukturella villkor som ligger till grund för hur deras orientering mot droger kunde ske verkar inte handla om utsatthet eller social exkludering, utan om kulturell inspiration till hur livet skulle kunna inrymma droger. Hur kan då filmer såsom *Trainspotting*, som i stor utsträckning gestaltar misär och lidande, inspirera svenska medelklassflickor till droganvändning? Agnes beskriver sin orientering mot droger som ett sökande som utgick från tristess, och droganvändningen stod för henne som barn placerad i framtiden, i vuxenheten:

[...] jag tror bara att det är, sökande på något sätt och att, ja, nyfikenhet eller som jag sa att man, sitter och är uttråkad några år och triggas sig själv ”snart ska jag bli vuxen, då kan jag börja”.

Att ”bli vuxen” tolkar jag som en praktisk fråga för Agnes; när hon inte längre befinner sig under hindrande förmyndarskap kan hon fritt sträcka sig mot drogerna. I vuxenheten är hon därför fri att inte ha tråkigt. Droger verkar med andra ord, trots sina kopplingar till lidande, stigma och problem, ha gestaltats för henne som icke-tråkiga, en väg ut ur tristess.

De strukturella villkor inom vilka Agnes och Madelene börjat leta efter droger är privilegierade i en global kontext, men också i en svensk kontext. Madelene blir fascinerad av den klasspräglade misären i *Trainspotting* utifrån en respektabel position, utanför riskzonen att behöva hamna i social utsatthet om den inte aktivt söks upp. Beverley Skeggs beskriver hur konstruktionen av medelklassen som den moraliska klassen samtidigt placerade allt som var farligt, störande och sexuellt hos arbetarklassen, vilket gjorde den senare intressant och lockande ur medelklassperspektiv (2004, s. 22). Det måste alltså inte spela någon roll om droger sammankopplas med fattigdom och misär för att de ska uppfattas som åtråvärda, tvärtom. Agnes och Madelenes klassvillkor har inte fjärmat dem från droger, som i stället tidigt framstod som intressanta och blev lockande. Men olika personers klassrelaterade villkor för droganvändningen skapar viktiga skillnader i hur den tar form när den utövas. Utgångspunkter i privilegierade positioner gör det möjligt för Agnes och Madelene att närma sig användningen på ett prövande sätt som inte kompromissar med deras vidare riktningar genom medelklassen. Skeggs uttrycker detta som att medelklassens aproprieringar av arbetarklassens kulturella tillgångar inte behöver betyda att det som åtnjuts är detsamma som det som tas:

[...] what has been extracted [from the working class] and attached to the middle-class body is [not] necessarily the same as that which was taken. It is in the relationship that the transformation occurs. (2004, s. 12)

Det är med andra ord i relationen mellan vad som tas och vem som tar som betydelsen av vad som används uppstår. Agnes och Madelene hänger sig numera åt droger vid sidan av jobb som psykolog respektive teknisk chef. De har närmat sig droger, och stannat kvar vid dem, utan att förlora sina klassrelaterade riktningar. På ett liknande sätt förefaller de flesta kvinnorna i Leili Laanemets avhandling i socialt arbete, om 29 kvinnor som vårdas för missbruk på olika institutioner, att ha stannat kvar i klasspositioner präglade av det missbruk och den sociala utsatthet som de beskriver sig ha vuxit upp med (2002, s. 51f; se också Olsson 1994, s. 193). Klass måste med andra ord inte vara avgörande för att närma sig droger per se, men påverkar däremot hur drogpåverkade riktningar sedan stakas ut. Droganvändares rörelsemönster i klassamhället och hur linjerna ritas till, mellan och från droger ser inte ut att nödvändigtvis bestämmas av drogernas egna klasspositioner, där exempelvis heroin som Madelene använder är starkt kopplat till utsatthet och misär, utan av andra faktorer kopplade till användarna.

Drogernas ”inkörsportar” framstår också som demografiskt spridda, i närheten av olika klassmiljöer genom olika kulturutbud, men det finns en faktor som oavsett klassrelaterade villkor ser ut att påverka avståndet till dem, och det är ålder. Droger ser ut att befinna sig i kulturell närhet till vissa åldrar men på distans från andra, exempelvis från yngre barnåldrar men också från yngre medelåldern och uppåt vilket jag återkommer till i kapitlets sista avsnitt.

Även Boel beskriver en trygg barndom och säger att hon fått en strikt men kärleksfull uppfostran. I likhet med Agnes använder hon framför allt droger vid fest, men också i så kallade mikrodoser när hennes jobb som PR-ansvarig på ett stort företag, som hon beskriver som krävande och intensivt, blir för mycket. Men när hon berättar om sin ingång till drogerna beskriver hon det inte som att ”porten” söktes upp på samma målmedvetna sätt som Agnes och Madelene gjorde. I stället beskriver hon ett mer tveksamt förhållningssätt till porten, när den i yngre tonåren befann sig bara något steg bort:

[...] jag testade nog droger första gången när jag var, 14 tror jag. [...] Och sedan så kände jag mig, lite väl feg och backade ur och sedan så, tog jag ecstasy någon gång när jag var 17 och då märkte jag att det var jättemånga som började må dåligt och då backade jag ur det igen [...]

Boel berättar att hon efter sin första upplevelse av drogvärlden direkt valde att lämna den igen. Hon går ut samma väg som hon kom in, men hon vänder sig inte om utan ”backar” ut efter provande försök. I likhet med Agnes, som uttryckligen beskriver drogvärlden som något hon ”hoppat i”, beskriver också Boel i rumsliga termer hur hon närmar sig drogerna. Även hennes sätt att närma sig platsen där drogerna finns kan liknas vid ett bad. Hon testar ”vattnet”, som en tveksam badare doppar tårna, men backar i stället för att vända sig om och gå eller hoppa i. Hennes vänner befinner sig på samma plats – i ungdomen, vid droganvändningen – och att helt lämna området framstår som en fråga för framtiden. Om Agnes beskriver sin barndom som en otålig väntan på något bekant men onåbart, gestaltar Boel tonåren som en tid då droganvändningens sociala sammanhang, det vill säga hennes droganvändande vänner, väntar i närheten på henne.

Jag återkommer till kopplingen mellan ålder och drogers närhet, men först undersöker jag vad som finns på andra sidan ingången eller inkörsporten. Föreställningar om försåtliga ingångar till droganvändning, som begreppet inkörsport implicerar, anger också att det är svårt att ta sig ut för den som väl kommit in. När Agnes gestaltar droganvändningen som ett vatten hon glatt men omdömeslöst ”hoppa i” ligger det nära till hands att diskutera ytterligare en metafor som brukar användas i arbetet mot droger – bilden av droganvändning som ett förrädiskt träsk.

Knarkträsk

Ingången till drogvärlden som efterlängtd och uppsökt, eller som en gräns som går att överträda och backa tillbaka från, står i motsättning till framställningar av inkörsportar som aktiva och lömska. I politiska och mediala sammanhang framställs ingångar till drogvärlden ofta som fallgropar eller som sugande träsk, nedåtriktade i social bemärkelse. Den socialdemokratiska statsministern Stefan Löfven exemplifierar detta i ett tal 2018: ”Vilkas barn är det som lider störst risk att dras ned i kriminalitet och narkotikaträsk? Det är de, som redan har det svårast!” Han visar här hur ingången till träsket inte bara är placerad i ålder utan också i klass. Talet som helhet kretsar kring fattigdom i Sverige historiskt och i nutid, och orden som sammanfattar problemen är: ”Trångboddhet. Arbetslöshet.

Brottslighet. Ohälsa. Missbruk.”²⁵ Med andra ord begrepp som tillsammans ger en bild av klassrelaterad desorientering. Den som hamnar i narkotikaträsket definieras utifrån en kombination av sociala markörer som innebär att vara trängd av omständigheter.

Synonymt med narkotikaträsk används metaforen knarkträsk, en metafor som konnoterar en illegal och stigmatiserad relationsstruktur. Knarkträsket innefattar droger, sexhandel, kriminella människor, stöldgoods och så vidare och har ett sårigt förhållande till övriga samhället, där brott, tiggeri, bidrag och sjukvård med mera utgör mötespunkter. En spatial avgränsning, att placera träsket på en viss plats eller koppla begreppet till en viss kropp, får således bara betydelse utifrån sociala och kulturella föreställningar och villkor. Författaren till boken *Knark* (2015), journalisten Magnus Linton, säger i en intervju i ETC (Beeck 2015) att ordet knark haft en betydelsefull roll för en varnande drogpolicy som fungerat särskilt effektivt tillsammans med ordet träsk. ”Det har en fonetisk fränstötande klang, särskilt kombinerat med ordet träsk. ’Knarkträsk’ är det ultimata ordet för den som vill beskriva någon sorts avgrund eller sammanfall.” (ibid s. 17). Den koppling Linton gör mellan orden träsk, avgrund och sammanfall måste utgå från den sentida innebörden av träsk som sumpmark. En tvetydig mark som varken är stabil att bygga och stå på, eller öppen att bada i. Den befinner sig i ett obestämbart mellanläge, vilket enligt antropologen Mary Douglas signalerar fara (2011, s. 58ff) och kopplas till känslor av hotfullhet och obehag. Dessutom finns en aspekt av smuts förknippad med tanken på att bada i något som varken är fast eller flytande. I stället för att bli ren skulle någon som badar i sumpmark bli klibbig. Drogräsket får därigenom en tidslig dimension som sträcker sig bortom den rumsliga vistelsen däri. Klibbigheten antyder att kroppar som befunnit sig i träsket märks som smutsiga, även om de ”kommer upp”.

Användning av begreppet knarkträsk respektive knarkare blir följaktligen ett sätt att tillskriva och placera människor i stigmatiserade och fallande positioner som inte utgår från droganvändning som sådan, utan från droger i kombination med socioekonomisk status genom att indikera smutsighet, hotfullhet och fara. Att hävda att någon befinner sig i drogräsket fungerar således även som ett negativt karaktärsomdöme.

25 Löfven, Stefan (2018). Stefan Löfvens tal på Järvaveckan. Socialdemokraterna, 17 juni.

Om knarkträsket befolkas av knarkare innebär inträdandet samtidigt en metamorfos för användaren. Personen i fråga blir en knarkare, en identitet som i sin tur kopplas till begreppet beroende. Och om ingången – eller inkörsporten, för att återknyta till den andra starka metaforen som används för att beskriva droganvändning, är nedåtriktad handlar utgången följaktligen om att ta sig i riktning uppåt, men också om att återigen byta identitet. Att sluta med droger och bli en före-detta-knarkare brukar, som diskuteras i nästa kapitel "Knarkaren", beskrivas som att "bli ren", vilket emellertid inte är samma tillstånd som att aldrig ha varit beroende (Keane 2002). Denna komplicerade resa är ett narrativ som inte accepteras av flera intervjupersoner. Världar där droger finns, och som Agnes beskriver hur hon "hoppas i", behöver inte uppfattas som klubbiga trask, som stigmatiserade platser som gör något med individen, utan kan uppfattas som platser som det är möjligt att träda in i, och ut från, utan att identiteten förändras negativt. Droger kan befina sig i statusfyllda sammanhang vilket i sin tur kräver helt andra ingångar än nedåtvinklade inkörsportar.

Pernilla sitter i sin soffa med en kopp te i knät. Hon ger intryck av att vilja ta intervjutillfället i akt för att resonera på djupet om sitt förhållningssätt till droganvändning, men har samtidigt en slagfärdig humor och kan gå in i olika tonlägen för att förmedla vad hon vill säga på ett underhållande sätt. Det gör att vi skrattar mycket. Hon beskriver förvåningen när hon på gymnasiet förstod att droger och droganvändning i stor utsträckning går att finna i helt andra sammanhang och kroppar än dem hon fått lära sig att identifiera som utslagna, stigmatiserade och farliga.

[...] allting man hade fått med sig av information [i grundskolan] och bara generellt hur det [droganvändning] sågs på, ifrågasattes då [...] att helt plötsligt umgås med människor som man tycker väldigt mycket om och möta olika människor med inifrånperspektiv som håller på med droganvändning och var i miljöer där droger är och så, och som hade en *helt* annan typ av syn, en avslappnad syn på det liksom. [...] Det var såhär de internationella som gick på den skolan, vars föräldrar var diplomater eller jobbar mycket utomlands [...] väldigt uppstyra och högrepresterande på många sätt och verkligen, smarta människor liksom, jag upplevde dem så. Men de hade ett helt annat förhållningssätt till, till droger.

Pernilla flyttade från landet till staden och började på ett gymnasium där en väsentlig andel av eleverna kom från välbärgade familjer med kontakter i utlandet. Hon beskriver hur dessa elever hade "en avslappnad syn" på droger, som skiljde sig markant från den drogsyn hon vuxit upp med. Senare i intervjun säger hon att hon "tappade hakan" när en klasskompis uttalade sig drogliberalt och att insikten att flera av hennes nya vänner använde droger blev en "ögonöppnare". Detta ledde alltså till att hon ifrågasatte all den information hon tidigare fått, från grunden.

Jag tolkar henne som att förflyttningen av föreställda substanser och rus mellan kroppar, och den betydelseomvandling som detta ger upphov till från stigmatiserade kroppar till betydelsefulla och förtroendeingivande kroppar, ligger till grund för den hisnande upplevelse hon beskriver. Drogerna gör en klassresa uppåt inför hennes ögon. Droganvändare tar form på oväntade sätt framför henne, samtidigt som det festande på landet som hon varit van vid, fritt från illegala droger men inkluderande stora mängder alkohol, klassreser nedåt. Hon säger bland annat: "tongivande på det festandet som var på landet, på högstadiet, var ju såhär bröliga snubbar", vilket hon ställer mot det närmaste umgänget i staden som hon beskriver som "lugnare typer" som främst rökte cannabis och drack måttliga mängder alkohol. Hon ser tillbaka på alkoholanvändningen under ungdomsåren på landet som destruktiv:

[...] när vi var typ 13, 14, när alla började så var det ju verkligen *fyllor* liksom, och det är klart att slagsmål, eller jamen det är klart att det är destruktivt. Eftersom det också är en sådan utåtagerande drog på något sätt. Alkoholen leder ju till många saker [...] kopplat till hela puberteten och sexualiteten och, du vet såhär...

Sammantaget blir illegala droger viktiga i Pernillas liv, och hon upplever att det finns en diskrepans mellan samhällets officiella syn på droger och innebörden av droger och droganvändning i praktiken. Den "information" och den "syn" som Pernilla beskriver att hon fått, och som bygger på metaforer såsom inkörsport och knarkträsk, konstruerar alltså allt som har med knark att göra som smuts. Men Pernilla uppfattar det som att hon avslöjat att detta inte stämmer. Hon speglar sig i vänner som omöjligen passar in i bilden av knarkare; de befinner sig inte i knarkträsket. Därför

beskriver hon inga känslor av smutsighet trots att hon använt droger då och då i mer än 20 år. Hon är på så sätt ren även när hon är påtänd, knarkaren är inte hon och de droger hon använder är inte smutsiga.

Även Katy beskriver hur bilden av droger och droganvändare målades om på ett överraskande sätt i övre tonåren, för hennes del när hon rest för att arbeta som au pair i Italien. Hennes tidigare bild av cannabis var som en inkörsport till ett utdömt liv:

[...] för man hade ju det där med sig, jamen, det är inkörsporten till tyngre droger och börjar du jamen då kommer du hamna på gatan. Eller du kommer bli inlagd, på psyket.

Men i hennes nya miljö fanns cannabis i andra kroppar än de hon förväntat sig:

Men där fick jag upp ögonen för att ”fan folk gör ju det här, och har helt normala liv!”, liksom. De har barn och de har högt uppsatta tjänster och de tjänar skitmycket pengar och, de måste leverera. Men så gör de det när de kommer hem. Liksom. När de kopplar av.

Katy använder också, precis som Pernilla, ett uttryck för hur ögonen öppnas inför de nya insikterna om var droger kan finnas sig. En ordning blir synlig som förut var dold av metaforer som inkörsport och drogtrask. Det är som att de känner sig lurade: de har fått veta att droger finns på otillgängliga och oinbjudande platser på botten av samhället, men i stället visar de sig finnas i attraktiva sammanhang kopplade till ”skitmycket pengar” och ”högt uppsatta tjänster”, i kroppar som de uppfattar som ”högpresterande” och ”smarta”. De nya insikterna utmanar inte bilden av knarkarens och knarktraskets platser längst ner i samhällsordningen, men drogerna visar sig inte vara smutsiga i sig. Snarare uppfattades de som renare i Mary Douglas mening (se kapitlet ”Knarkaren”) än Katy och Pernilla själva var, som precis börjat installera sig i nya sammanhang. Insikterna blev vändpunkter för både Katy och Pernilla som fortsättningsvis använder droger då och då, utan planer på att upphöra med det, och utan att tappa orienteringen genom sina yrkesarbeten och karriärer.

Att sjunka ner i miljön

Ahmed beskriver orientering på många olika sätt, men återkommande liknelser är att känna sig hemma (2006b, s. 7), att vara bekväm, och därmed kunna sjunka in i den miljö som omger en, som i sin tur upplevs som förlängningar av kroppen (ibid, s. 134ff). Desorientering innebär det motsatta: kroppen kan inte sjunka in i miljön, och fötterna hittar ingen mark att sjunka ner i, vilket framkallar obehagskänslor och en slags illamående (ibid, s. 138f). Ahmed skriver:

The ground into which we sink our feet is not neutral: it gives ground to some more than others. Disorientation occurs when we fail to sink into the ground, which means that the "ground" itself is disturbed, which also disturbs what gathers "on" the ground. (2006b, s. 160)

Platser är inte neutrala, marken låter vissa fötter sjunka ner mer än andra, och när fötterna inte tillåts sjunka ner innebär det att marken störs av fötterna, vilket i sin tur också stör dem som samlas där.

Detta sätt att beskriva upplevelser av desorientering kommer i en intressant relation till metaforen drogträsk. Drogträsket implicerar stora möjligheter att sjunka ner i marken: det är det som är faran med träsket, att uppslukas av en specifik, farlig miljö. Som Stefan Löfven gav exempel på används träskmetaforen även som en bild av en aktiv markyta som drar ner ungdomar, i synnerhet de som befinner sig i socialt utsatta situationer. Vad är det då som händer inne i drogträsket, det vill säga i stigmatiserade och samtidigt drogkopplade livsmiljöer? Ahmeds metafor, om möjligheterna att sjunka in i miljön som en bild av orientering, ser ut att stå i motsättning till drogträskmetaforen som en desorienteringsmetafor, men genom en närgranskning av hur utsatt och stigmatiserad droganvändning levs ser båda metaforerna ut att kunna vara användbara.

När jag träffar Hanna på ett litet kontor som vi fått låna för intervjun ger hon intryck av att vara nedtyngd av sorg. Hennes intresse för mode och design gör avtryck i en elegant klädstil och frisyr, men hela hennes person framstår som kuschad. Hon är i 50-årsåldern, injicerar heroin varje dag och vill komma ur sitt självdefinierade beroende. Under intervjun

pratar hon långsamt och försiktigt och leder vid flera tillfällen in samtalet på förlusten av barnen, som tagits om hand av socialtjänsten. Hennes ekonomiska villkor som främst innefattar socialbidrag och snatterier, heroinberoendet, hennes bostadsförhållanden som hon beskriver som att hon "bor hos en vän" och inte minst sorgen över att myndigheterna omhändertagit barnen gör hennes situation präglad av en samling sociala villkor som jag identifierat som knarkträskets symboliska komponenter. Men drogernas koppling till hennes situation är komplicerad. När jag frågar Hanna vad hon gör när hon är påverkad,²⁶ svarar hon:

Hanna: Jag brukar göra det som jag är mest rädd för att göra när jag inte är påverkad. Hu! [skrattar till]

Emma: Till exempel?

Hanna: Nej, det... det är väl, i stort sett... i stort sett allt som jag behöver göra.

Stunderna av kännbar påverkan är då hon känner sig kapabel till handling. Med hjälp av drogen kan hon orientera sig och klara vardagsbestyren. Metaforen om knarkträsket som plats för droganvändning ser ut att vara dubbeltydig. Å ena sidan upplever Hanna att hon befinner sig i en stigmatiserad och utsatt position, en sådan position som brukar kopplas till termen drogträsk. Å andra sidan leder droganvändningen tillfälligt till en träskfri zon, där upplevelser av desorientering byts mot orienterad handling. Hennes fötter sjunker således ner i marken med hjälp av heroin, men samma sjunkande leder till ett socialt sjunkande, djupare ner i drogträsket.

Hur hamnade hon här, omringad av oländiga livsvillkor? När hon minns tillbaka säger hon att hennes uppväxtförhållanden var helt "vanliga" och att siktet var inställt på mode och design:

[...] jag var en helt vanlig tjej från ett helt vanligt hem. [låter trött, uppgiven] Min pappa är kommunpolitiker och min mamma är, ja,

²⁶ Påverkad innebär här tillstånd av märkbar sinnesförändring i direkt anslutning till intaget av de dagliga doser Hanna intar. Det är ett ord med en flytande betydelse eftersom en person i Hannas situation ständigt påverkas av droger, inte minst under abstinens, det vill säga när hon *inte* använt dem (Heilig 2015, s. 79ff).

arbetarklass. [...] Ja, jag visste ju vad jag ville och så sedan jag var tolv. Det visste jag ju. Som alla andra tonåringar. Jag ville ju bli modedesigner.

Hon situerar sig själv som barn i klasstermer och beskriver sin position som ”vanlig”, och därifrån pekar hon ut en riktning: utbildning i ett prestigefyllt, kreativt yrke. Men efter ett års utbildning på designhögskola hände något med riktningen. Hon flyttade till en större stad och träffade en man som hon beskriver som ”fel sällskap”:

Hanna: Nej [harklar sig] jag kom i fel sällskap. Mm. Kom i fel sällskap, träffade en kille som, ja, höll på med det då och såhär. Ja... fel folk. [säger mycket lågt]

Emma: Hur försörjde du dig då?

Hanna: Ja i början så sålde man saker och sen... började man prostituera sig. Mm...

Hannas beskrivning av sin inledande droganvändning handlar inte i första hand om drogerna, utan om sällskapet. Killen hon träffade verkar ha fungerat som hennes ingång, som den som visade henne till inkörsporten, och beskrivningen ger bilden av att hon plötsligt bara var där, på gatan, med ett heroinberoende. Svaren är trötta och kortfattade, och jag får intrycket att de upprepats många gånger, till socialtjänstemän, vårdpersonal och andra myndigheter. En helt vanlig tjej flyttar till staden och kommer i fel sällskap. Det är som att hon tappade riktningen, och därför inte hittade ut ur en situation som slumpmässigt inträffade.

Varför blev mötet med droger så annorlunda för intervjupersonerna? Hur blev Agnes efterlängtnad inkörsport, till exempel, möjlig att gå in och ut genom, medan den för Hanna ledde till att hon helt tappade orienteringen? Hur gick förändringen till från det att Hanna var ”en vanlig tjej” till dess att hon var en heroinist som sålde sex på gatan?

När Hanna blickar tillbaka beskriver hon sig som plötsligt omgiven av fel objekt: drogerna, ”fel folk” och kunderna som betalade för sex. Det senare är ett sätt att försörja sig på som hon pratar om med en blandning av vämjelse och trötthet. Hon berättar om en desorienterad tid i fel rum omgiven av fel objekt. Redogörelsen för vad som hände efter att hon börjat

använda heroin låter monoton och hon berättar kronologiskt. Livet pågick på samma sätt i ungefär 15 år, säger hon, men sedan blev hon gravid och födde två barn. Hon beskriver hur hon höll sig drogfri under åtta år från och med den första graviditeten genom att träna på gymmet och låta all övrig tid gå åt till att ta hand om barnen. Hon säger att hon minns det som en lättnad att vara drogfri.

[...] jag kände befrielse när jag var drogfri. Kände befrielse av att kunna gå upp på morgonen utan att behöva den här, första fixen ... det var en riktig lättnad. Ja... för man är fången i, det här.

Hanna ställer begreppet drogfri i motsättning till att vara fången i droganvändningen. Hon upplever sig nu sitta fast igen och blickar tillbaka på känslan av befrielse. Men hon berättar också att barnens pappa efter en tid började misshandla henne.

Jag blev misshandlad av min, av pappan till mina barn. Han... började slå mig. Jag födde en dotter... mitt tredje barn, och han, började slå mig, och... någon gång så misshandlade han mig inför barnen, inför alla tre barnen. Den äldsta berättade på dagis. "Fredrik slår mamma". Då anmälde de till socialtjänsten.

Män som misshandlar är ett återkommande tema i studier av socialt utsatta kvinnor som använder droger. Anette Rosengren skriver att deltagarna i hennes studie av medelålders kvinnor som levde i hemlöshet generellt utsatts för mycket våld, och att det i första hand rör sig om våld som utförs av deras manliga partner men också av poliser, väktare och andra. Samtidigt skriver hon att "[m]ännen representerar skydd och kärlek" (Rosengren 2003, s. 207) för kvinnorna. Denna dubbelhet vad gäller orienteringsvillkor kopplade till männen – å ena sidan skydd och kärlek som möjliggör viss orientering och å andra sidan våld och otrygghet som förhindrar rörelser i rummet – ser ut att ha paralleller till droganvändningen i drogtrasket, inte minst såsom Hanna beskriver det. Det som möjliggör är samtidigt något som förhindrar. Det är en bild av ett sjunkande som inte kan frikopplas från den bekväma känsla av trygg hemmamiljö som Ahmed beskriver som att

vara orienterad, men sjunkandet leder till ett socialt sjunkande, en plats ”på botten av samhället”, där livsvillkoren kännetecknas av brist. Nu blir Hanna inte längre misshandlad, men barnen är borta och villkoren för att få dem tillbaka handlar till synes om att samla rätt objekt i närheten – ett hem och drogfri partner till exempel – och hålla andra på avstånd, såsom heroin. När jag frågar Hanna, efter att hon flera gånger sagt att hon vill sluta med heroin, varför hon inte gör det, ger hon inget svar som handlar om trygghet eller hemtrevnad utan ett svar som handlar om tid:

Hanna: [...] mitt heroinanvändande handlar om att jag, inte har tid att tända av. Så kan man säga. Förstår du vad jag säger nu?

Emma: Ja. Jag förstår vad du säger.

Hanna: Så enkelt är det. Jag tar mig aldrig tid till det.

Hanna säger alltså att heroinanvändningen fortgår på grund av tidsbrist. Det kan framstå som paradoxalt eftersom hon angett att den största delen av hennes tid upptas av att ”jaga pengar till heroin”. Det som tar hennes tid borde alltså ge henne tid att tända av om aktiviteten upphör. Men hur droganvändning förändrar upplevd tid är en aspekt som flera forskare pekat på som underteoretiserad (Klingemann 2000; Klingemann & Schibli 2004; Järvinen & Ravn 2017). Sociologen Mats Hilte menar att olika droger påverkar tiden på radikalt olika sätt (2019). I sin studie jämför han alkohol, nikotin, cannabis och heroin, och han menar att tidsförändringarna utgör grundläggande delar av användares rusupplevelser.

Även journalisten och författaren Ann Marlowe har skrivit om droganvändning och tid. I den självbiografiska boken *How to stop Time, Heroin from A to Z* (2000) beskriver hon hur heroinet ger upplevelser av att leva i ett evigt nu, där både framtiden och dåtiden blockeras. Marlowe använde heroin i många år, och återkommer boken igenom till rusets förmåga att ändra tiden, och få den att stå stilla. När ruset upphör, däremot, finns inga andra sätt att värja sig mot tidens framfart än att ta en ny dos heroin.

Hannas liv är präglad av sorg på grund av en förlust som ständigt är närvarande, att barnen omhändertagits och placerats hos en fosterfamilj.

Ett medel med förmåga att stanna tiden framstår som ett allt annat än märkligt val i hennes situation. När hon säger att hon inte har tid att tända av är det tiden utanför heroinpåverkan hon pratar om. Alltså utanför det tillstånd som hon berättat att hon behöver för att få något gjort. Att ta sig tid i drogräsket, utanför det skyddande rum som heroinet erbjuder, skulle kunna läsas som att utstå tid. Inte bara genom att vara abstinent och därför utstå plågsam tid, utan också genom att låta upplevelsen av tiden förändras, bli tid som går utan förmåga till handling. Men Hanna befinner sig på en plats där hon inte vill vara och det är där hon således stannar när hon stoppar tiden genom att använda heroin. Utifrån ser det ut som att hon befinner sig i drogräsket, men inifrån upplever Hanna att drogerna är det som möjliggör att ta itu med ”i stort sett allt” som måste göras. Rumsligt såväl som tidsligt ser heroinet ut att vara en lösning och samtidigt en återvändsgränd.

Intervjupersonerna beskriver alltså droganvändningen och tiden under påverkan i termer av platser eller världar, vilket också kan förstås som platser där tiden fungerar annorlunda (Hilte 2019). Som jag har visat påverkas intervjupersonerna starkt av den socioekonomiska struktur som omger dessa platser och de olika objekt som finns där, vilket relaterar till radikalt olika riktningar, sätt att förstå och förhålla sig till den egna droganvändningen. Metaforerna inkörsport och drogräsk har undersökts som vanliga svenska bilder av droganvändning som ett kronologiskt nedåtriktat förlopp. I materialet framkommer dock varierande sätt att inleda droganvändning, och inkörsportmetaforen har i enlighet med detta använts i kapitlet utifrån dess bokstavliga betydelse, som inledning, men med den metaforiska betydelsen som en rumslig och kontextuell orienteringspunkt. Ingången var för Pernilla och Katy uppåtriktad mot statusfyllda sammanhang, för Hanna var den en väg in i desorientering och våld. För Agnes och Madelene var den efterlängtd och eftersökt och för Boel var den ständigt närvarande under tonårstiden, och möjlig att upprepa gånger gå in genom och backa ut från. Olika sammanhang har för intervjupersonerna inneburit olika klassrelaterade möjligheter att besöka spännande men ibland farliga världar där inte bara droger finns nära utan ansamlingar av objekt. Världarna tar olika form som förlängningar av kroppen. Vissa intervjupersoner tar del av dem temporärt i fysisk mening,

emedan andra fastnat i dem, insnärjda som om en viss drogvärld och kroppen inte går att skilja åt (jfr Skeggs 2004, s. 177). Drogräskmetaforen har analyserats som en benämning på klassrelaterad desorientering, något som inte framstått som relevant för att beskriva lejonparten av studiedeltagarnas drogpraktiker. Men även när drogräskmetaforen undersöks som en bild av stigmatiserade och utsatta livsvillkor kompliceras kopplingen till drogerna vid en närmare granskning. Droganvändningen bildar ett skyddande rum innanför drogräskets obehagliga livsmiljö, varifrån det är svårt och plågsamt att komma ut.

När är droger farliga?

Bilder av drogers farlighet är tydligt kopplade till ålder. Metaforerna inkörspport och knarkträsk handlar om riskfyllda rum placerade i ungdomen. Ur samhälleligt perspektiv görs alltså en uppdelning i synen på drogers farlighet mellan ungdomstiden och den tid som följer. Eftersom det är tiden som ung som betraktas som särskilt riskfylld satsas såväl forskningsresurser som politiska resurser på att stävja och förhindra ungdomars användning. Anti-drogkampanjer pågår i skolorna, specifikt inriktade forskningsinsatser görs för att kartlägga ungdomars alkohol- och drogvanor och så vidare. Men samtidigt visar statistiken över drogrelaterad dödlighet en helt annan bild.

Både alkohol- och droganvändningen bland ungdomar i Sverige ligger under medeltalen för Europa. Men den andel användare i Sverige som registrerats av myndigheter på grund av drogrelaterade problem, så kallade problematiska användare, tycks enligt Centrum för Alkohol och Narkotikaforskningens statistik (2017, s. 6) ligga på genomsnittlig europeisk nivå samtidigt som dödligheten i Sverige ligger avsevärt högre än europagenomsnittet (EMCDDA 2019, s. 80).²⁷ Statistiken ger ett förvirrande intryck och metaforen om drogräsket som drar ner ungdomar kan inte förklara varför det svenska träsket verkar vara svårt att komma upp ifrån.

²⁷ Se fotnot 14 för en redogörelse över risker för missvisande statistik vad gäller jämförelser av dödsfall.

När det gäller kvinnors narkotikarelaterade dödlighet finns en överrepresentation i åldersgruppen 40 till 49 år och det är inte illegala droger utan narkotikaklassade läkemedel som orsakar en majoritet av dödsfallen (Socialstyrelsen 2016). I många fall handlar det då om preparat som förskrivits till den som sedan överdoserat en enskild substans eller kombinerat flera läkemedel med varandra, med alkohol eller illegala droger vilket åstadkommit en dödlig effekt (2016, s. 18f). I Socialstyrelsens rapport *Narkotikarelaterade dödsfall: En analys av 2014 års dödsfall och utveckling av den officiella statistiken* (2016) framgår att självmord eller "förgiftningar med oklar avsikt" utgör omkring hälften av dödsorsakerna när det gäller kvinnors narkotikarelaterade dödlighet (ibid, s. 15). Oavsiktliga överdoser, som i högre utsträckning hör samman med illegal droganvändning, orsakar ungefär en tredjedel av dödsfallen.

Den dödligaste perioden i livet för kvinnor som använder droger, inklusive narkotikaklassade läkemedel, inträffar alltså inte i ungdomen utan i tidiga medelåldern och den vanligaste kontakten som leder till drogrelaterad död är med läkare och apotek. Detta står i motsättning till farhågor om ungdomars droganvändning, och även till metaforerna inkörsport och drogträsk. Dödsfallen, i synnerhet när det gäller kvinnor, har i stor utsträckning att göra med en typ av droganvändning som inte kan kopplas till kriminella drogmiljöer, det vill säga knarkträsk eller så kallade "öppna drogsccener",²⁸ och de dödliga substanserna har i många fall förskrivits av läkare men använts med avsikt att avsluta livet.

Det är alltså omvänt heller inte nödvändigtvis eller omedelbart döden som väntar i knarkträsket, såsom jag har tolkat dess betydelse, utan ett degraderande, fattigt och kriminellt liv.

Hur relaterar då intervjupersonerna droganvändningens risker till livets åldrar? Något som förenar intervjupersonernas inledande användning är att den initierades i ungdomen. Madelene var bara elva år när hon hittade sin mosters badrumsskåp fyllt av narkotikaklassade mediciner, men de flesta av intervjupersonerna var i tonåren eller de tidiga 20-årsåldern när

²⁸ Begreppet avser en geografisk, bestående plats som till exempel Sergels torg, "Plattan", i Stockholm, 18e arrondissementet i Paris eller Vesterbro i Köpenhamn. På dessa platser sker en öppen droghandel som uppfattas som problematisk av myndigheter och/eller allmänheten (UR Samtiden 2018b).

de första droganvändningserfarenheterna gjordes. Åldrar beskrivs i likhet med droganvändning ofta i rumsliga termer, i åldrarnas fall som platser som passeras: "Jag var i tjugooårsåldern", "har passerat trettio", "kommit in i puberteten", och så vidare. Dessa passager säger dels något om hur kroppen förändras över tid – den åldras men förväntas också göra ålder, nya åldrar allt eftersom tiden går (Krekula & Johansson 2017, s. 14ff). Om kroppen är startpunkten varifrån världen utvecklar sig, är det alltså från en könad, sexuell, klassad, rasifierad (med mera) startpunkt som en person kan orientera sig, och denna startpunkt befinner sig också i en viss ålder. Dessa förkroppsligade utgångspunkter gör det möjligt att skilja "här" från "där" och de gör vissa objekt och möjligheter nåbara, men inte andra (Ahmed 2006b, s. 55f, III). Åldern som tid, kronologisk ålder, skulle kunna läsas som en bakgrund till kroppens ankomst, som en tidsresa som möjliggjort att kroppen är där den är i nuet. Åldern kan också läsas som historiska lagrade kroppsliga sedimentationer (Ahmed 2006a, s. 552), som avgör kroppens form och uttryck. Sammantaget kan åldern beskrivas som en yta på vilken det finns vissa (men inte andra) möjligheter att agera. Den kan ses som ett görande utifrån denna kroppsliga utgångspunkt: repeterade aktiviteter i linje med, eller i ofas med, tidigare göranden och samtida normativa göranden. Här fokuserar jag främst på åldern som plats och som görande.

Pernilla som är i 40-årsåldern känner att hon nu kan vara mer öppen med sin droganvändning eftersom den tolkas på ett annat sätt av omgivningen, än när hon befann sig i ungdomen:

Och jag kan idag, som vuxen, i 40-årsåldern, ändå känna att... jag kan tycka att det kan vara lite skönt att vara med och krossa fördomar. Nu att man känner sig tryggare i den man är och att man inte heller är så såhär någon, jag vet inte, ungdom som håller på med droger [...] Jag har gjort så mycket olika saker ... Men som vi också pratade om med jobb. Nu är jag inte någon karriärist men ändå att, att man *gör* saker [...] jag känner mig väldigt trygg i vem jag är och så, i förmågor på olika sätt och jag tycker att det är ganska skönt att vara med och krossa bilden av *vem*, vilka som [använder droger].

Pernilla säger att ungdomars användning tolkas negativt och att droganvändning i hennes nuvarande ålder inte kan tolkas på samma sätt. Hennes uttryck ”trygg i den man är” placeras i åldern, som blir en trygg position. Jag läser åldrarna ungdomen och 40-årsåldern som kroppsliga föränderliga identitetsmarkörer men också som platser, med utgångspunkt i Sarah Ahmeds beskrivning av platser som redan orienterade, efter andra kroppar, repeterade beteenden och föreställningar (Ahmed 2006a, s. 563). Pernilla säger att en ung person som använder droger kan uppfattas som en ”ungdom som håller på med droger”, det vill säga droganvändningen blir en identitet snarare än en praktik. Men Pernilla räknar numera med att bli tolkad utifrån sina övriga förmågor och meriter som samlats över tid och format henne. 40-årsåldern är alltså en omarkerad ålder i relation till droganvändning (Krekula & Johansson 2017, s. 28ff), och droganvändningen blir inte identitetsskapande på samma sätt som för ungdomen. Hon menar också att hon format drogerna till att passa henne och hennes identitet: måttfullt, i rätt blandningar och doser. Sättet att konsumera går i linje med historiska konstruktioner av hur en moralisk person med god karaktär ska åtnjuta lycka (av att konsumera rätt saker, vilket inte nödvändigtvis inkluderar droger), där just måttfullhet är kännetecknande (Ahmed 2010a, s. 36f). Därför räknar hon också med att ”krossa fördomar”, det vill säga bli bemött med förvåning när hon berättar om sin användning. Drogernas placering i närheten av henne förväntas skapa en upplevelse av desorientering hos den samtalspartner som föreställer sig att drogerna är placerade i och vid andra kroppar, i andra åldrar.

Vid ett annat tillfälle beskriver hon hur hon ser på sig själv som droganvändare i förhållande till lagen och polisen.

[...] jag tänker att i de sammanhang när man har varit ute och brukat, skulle man träffa på polisen så känns det ju mycket... *jag* känner såhär att jag lättare bara skulle kunna, slinka undan, än män eller killar beroende på vilken ålder man pratar om att man har varit. Att man hade kommit under radarn lättare... att polisen är mer, *på*, unga män.

Pernilla upplever att hon, som vit medelklasskvinna i 40-årsåldern, hamnar under polisens radar när hon använder droger ute på stan. I stället uppfattar

hon polisens fokus som riktat mot unga män. Det är unga män som förväntas vara nära droger – de är alltså redan på förhand formade efter varandra (Ahmed 2006a, s. 552).

Ungdomen, till skillnad från 40-årsåldern, är en ”markerad ålder” i relation till droganvändning, en ålder som antas vara relevant för att förstå och förklara en persons droganvändning (Krekula & Johansson 2017, s. 28ff). En kropp som beskrivs som ungdom har därför redan en passande form för droganvändning och Pernilla, till skillnad från ungdomen, kan välja att synliggöra sin användning och krossa fördomar, eller glida under radarn, beroende på vad som passar sig just då.

I inledningen till antologin *Introduktion till Kritiska åldersstudier* (Krekula & Johansson 2017) beskrivs hur ålder görs i förhållande till kulturella normer på ett liknande sätt som kön, men görandet av ålder passerar mindre märkbart som iscensättning, eftersom ålder i högre grad uppfattas som en neutral naturgiven kategori. Utifrån föreställningar om ålder upprätthålls maktordningar både genom lagar, regelverk och kulturella ordningsskapanden. Ålder är en av många sociala markörer som tillsammans med materiella tillgångar, eller brist på tillgångar, avgör maktpositioner och bestämmer utrymmet för handling. Sociologen Clary Krekula och etnologen Barbro Johansson skriver:

[...] att ålder förstås som ett görande, innebär att ålder ses som resultat av handling. I mängder av vardagliga situationer relaterar människor till sig själva och andra utifrån föreställningar om ålder. Man förstår sig själv, förklarar och bedömer beteenden med utgångspunkt i ålder, och man drar fördelar eller begränsar sig själv eller sin omgivning utifrån föreställningar om vad som förstås som ”passande” utifrån ålder. (2017, s. 14)

På ett liknande sätt beskriver sociologen Cheryl Laz ålder som en performance:

Age is an act, a performance in the sense of something requiring activity and labor, and age is normative. Whether we do it well or poorly, according to the dominant rules or not, our accomplishment of age – indeed age itself – is always collective and social. (1998, s. 86)

Färdigheten eller prestationen som enligt Laz uppvisas i kollektiva, sociala sammanhang börjar ur ett fenomenologiskt perspektiv med en orientering av kroppen, ut mot objekt vars närhet är betydelsefull för hur kroppen formas. Genom att länka beskrivningar av hur ålder görs som en social akt till fenomenologiska utgångspunkter om att vad som finns nära, men också vilka beteenden som upprepas, är betydelsefullt för skapande av kroppar och världar (Ahmed 2006a, s. 544), framkommer en bild av föränderlighet. Objekt och kroppar kan skapa olika rum beroende på hur akten framförs.

Föreställningar om ålder (såväl som kön, klass, ras och så vidare) visar att också objekt som förväntas finnas nära till hands formar kroppar och världar. Den som identifieras som ungdom (vilket är en vag kategori som saknar fasta gränser) förväntas förhålla sig till vissa objekt, inklusive kroppar, som nära och nåbara. Det spridda amerikanska slagordet "Say no to drugs" och den svenska kampanjen "I say no to drugs"²⁹ riktar sig framför allt till ungdomar. Det finns exempelvis T-shirts och armband att köpa med budskapet på och kampanjen sprids genom sociala medier såsom Facebook och Instagram. Ungdomarna förväntas ta ställning, som om droger finns i närheten, och vara aktiva i förhållande till droger. De förväntas göra ålder genom att säga nej (eller ja), oavsett om det finns droger i närheten eller ej, vilket innebär att objekts fysiska närvaro inte är avgörande för hur rörelser blir vanemässiga. Droger som ett föreställt objekt måste på så vis uppmärksammas av ungdomar. Orientering genom nej eller ja blir en fråga om olika grader av närhet, till skillnad från andra åldrar som inte förväntas innefatta denna närhet.

En person som identifierar sig själv som ung linjerar sig med förväntningarna eller sticker ut (Ahmed 2006b, s. 17, 160). Detta blir tydligt i mitt material där droganvändare som inte identifieras som ungdomar upplever att de inte längre associeras med droger, trots att de finns i deras närhet och återkommande intas.

Laz använder ordet "accomplishment" om görandet av ålder, men i bemärkelsen färdighet snarare än bedrift (1998). Under materialinsamlingen

²⁹ <https://www.isaynodrugs.org/droginformation-nu-kor-sveriges-coolaste-drogkampanj/> [2021-01-05]

till den här studien framstod dock båda dessa begrepp som relevanta för hur droganvändare kan relatera till ålder i förhållande till användningen. Att överleva risker trots utsatthet kan uppfattas som en bedrift, medan ett privilegierat liv som inkluderar droganvändning handlar om färdigheten att göra ålder och följa samhällets normer, trots eller inklusive droganvändning. De flesta intervjupersoner beskriver sitt görande av ålder omväxlande på båda dessa sätt, vilket i vissa fall skapar en förstärkande effekt. Att överleva risker och även vara linjerad blir på samma gång bedrift och färdighet.

Att ungdom, i kombination med social utsatthet i form av exempelvis Löfven's definition "Trångboddhet. Arbetslöshet. Brottslighet. Ohälsa. Missbruk" (2018), signalerar träskrelaterad droganvändning har betydelse för kvinnorna som deltagit i studien. I deras berättelser framhävs ofta ålder och olika slags kapital för att visa på hur föreställningar om inkörsporten respektive knarkträsket inte kan appliceras på dem. När jag träffar Katy, som är i 45-årsåldern, är det på hennes kontor i Gamla Stan i Stockholm. Hon tar vant emot med ett stort leende, visar mig till ett konferensrum och stänger dörren ut mot en livlig arbetsplats. Valet av plats för intervjun signalerar att hon inte vill skämmas över sin användning, men samtidigt säger hon att just jobbet är det sammanhang där det är viktigast att hålla användningen hemlig. Hemligheten skyddas av den stängda dörren, men framför allt av en social status som gör att ingen på kontoret förväntas misstänka vad vi ska prata om.

Hon beskriver sin ålder som en färdighet kantad av statusmarkörer som i sin tur också kan kopplas till ålder, då de har förvärvats över tid:

Katy: "[...] mina vänner, vi vet vad vi gör, de är psykologer och läkare och de gör sina jobb liksom. När man var yngre så pratade man mer om det. Nu är det ju en del av ens liv så att det är ju ingenting som man behöver gå in på. [...]"

Emma: Kommer du att sluta använda droger? I så fall när?

Katy: Nej. Jag tror inte det. Jag har, vi har pratat om det i vår umgängeskrets för att alla börjar bli i 40-årsåldern nu. Det är mycket barn, och de börjar bli äldre... men, vi har väl också pratat lite om att fan det är så himla trevligt. När vi väl gör det liksom. Så att, det är för bra för att sluta. Eller det är ju ingen egentligen som har fallit dit, och har man inte fallit dit nu, så... så...

Katy beskriver hur hon befinner sig i ett respektabelt sammanhang genom att ange sina vänners yrkestitlar. Läkartitlarna anger också att det rör sig om personer som själva skriver ut narkotikaklassade substanser till patienter i sina yrkesroller. Både läkare och psykologer har legitimitet att bedöma fysiska respektive psykiska hälsotillstånd, och den illegala droganvändningen kan framstå som mindre riskabel i ett sådant sällskap. Den sista meningen anger också ett antagande om att riskfylld droganvändning ligger bakom henne i tiden. Hon har inte fallit dit, det vill säga fallit genom den nedåtvinklade porten till knarkträsket. Och någon sådan ingång förväntar hon sig inte längre hitta.

När jag frågar om hon upplever att människor skulle se på henne annorlunda om de visste att hon använder droger ger hon ett långt svar som sammanfattningsvis handlar om att människor kopplar droganvändning till låg klass och att hon inte känt sig förmanad att sluta av de som fått veta. Jag frågar då om det också kan ha med ålder att göra.

Jamen det tror jag. Det var nog mycket mer, oro, tror jag. Jamen det var det, även bland oss, som tog liksom att "gud, vi måste vara försiktiga nu" och... och nu är det ju mer som att, jamen, vi vet ju hur vi... vi vet vilken mängd vi ska ta, vi vet hur vi blir, vi vet vad, *worst case scenario* är, liksom... vi känner varandra så pass väl så att vi är trygga med varandra och, med oss själva så det tror jag absolut att det har med ålder att göra.

I citatet glider hon från att svara på frågan hur hon upplever att andra bemöter henne, till att redogöra för erfarenhet och riskmedvetenhet. Jag tolkar henne som att förmåga till riskbedömning utifrån erfarenhet anger hur hon undgår riskfylld och problematisk användning i nutid. Men svaret innebär också ett implicit svar på min fråga: en person som fallit kan inte längre dölja sin användning och framstår då som problematisk. Eftersom hon inte har fallit dit kan hon hantera droganvändningen på ett sådant sätt att ingen ifrågasätter henne. Görandet av ålder innebär med andra ord ett erfarenhetsbaserat lugn. Men detta har föregåtts av en åldersbaserad oro. Innan de visste hur de blev, vilka mängder som skulle användas och så vidare fanns risken att hon själv eller någon annan skulle falla. Detta har hon berättat att hon har sett hända andra, men nu verkar hon anse att faran är över för hennes egen del.

Lugnet förmedlas av Katy genom en världsvan och ofta lättsam framtoning, men också genom försäkringar om att görandet av ålder utförs på bästa sätt. Måttfullhet, professionalism och ansvar om barn är tre nyckelord, som alla förstärks av statusmarkörer som signalerar framgång. Hon säger exempelvis när hon beskriver sin användning av ecstasy:

[...] jag är också *väldigt* försiktig så jag tar *väldigt* lite och... när alla andra bara "å men vi tar lite mer" då är det jag som får *hålla* på allting och bara "nej, nu väntar vi lite", liksom.

Ungdom kopplas ofta till måttlöshet när det gäller droger (Wilk 2014, s. 10) och därför kan måttfullhet som princip signalera att ungdomen har passerats. Principen återkommer ofta i intervjumaterialet både vad gäller mängden droger som används vid varje tillfälle och hur ofta tillfällena inträffar. Denna gränsdragning som handlar om njutning och förmåga att tacka nej till för stor njutning eller rumsligt och/eller tidsmässigt felplacerad njutning som riskerar att leda till fallande, är en svåranalyserad aspekt av droganvändning som jag diskuterar i kapitlet "Beroendeöglor". Richard Wilk skriver att ohejdad konsumtion med syfte att njuta, begränsas kulturellt när ungdomstiden har passerat genom att placeras vid vissa tidsbestämda högtider, exempelvis jul och halloween, och i vissa samhällsskikt, nämligen arbetarklassen. Men han pekar också på att ohejdad konsumtion är en ständig lockelse i moderna konsumtionskulturer, och att människors förmåga att reglera sig begreppsliiggörs som personlighet och naturliga förutsättningar i form av hormoner, instinkter och drifter (2014, s. 10f). Men vad som anses vara legitima respektive destruktiva konsumtionsmönster skiljer sig åt mellan olika kulturella sammanhang (ibid, s. 13), vilket innebär att gränserna mellan måttfullhet och överdrifter är flytande.

Gränsdragningarna framstår i intervjuerna ofta som självklara för intervjupersonerna. Utifrån verkar dock gränsen allt annat än självklar: varför just där? Min slutsats handlar om att de kontrollförluster som droganvändning kan innebära, inklusive njutning, måste upplevas som kontrollerade kontrollförluster, det som Fiona Measham kallar "controlled loss of control" (2002, s. 349, 358f), för att accepteras som ett rimligt

risktagande. Begreppet utgår från intervjustudier med unga kvinnor som återkom till önskemål om att intag av rusmedel, såväl legala som illegala, skulle ske på ett kontrollerat sätt. Measham drar slutsatsen att önskemålet har att göra med att traditionell femininitet inte går ihop med total kontrollförlust. Därför innefattade kvinnornas drogpraktiker, i större utsträckning än mäns, självövervakning och begränsningar.

Men Katy har överskridit nuvarande gränser tidigare i livet. Hon säger: "[...] jag har sagt till dem [vissa barndomsvänner] att jag har nästan testat alla droger, så jag vet vad det handlar om." I citatet framgår att provandet av de olika drogerna anges som underlag till att hon nu har kunskaper om dem. De tidigare erfarenheterna var med andra ord inte kontrollerade enligt riktlinjerna om mängder och kunskaper om möjliga scenarier. Ålder blir här ett "accomplishment" i bemärkelsen prestation. Hon har inte bara överlevt utan också tagit sig upprätt (vilket kräver en annan slags ingång än den nedåtgående) genom en lång testperiod av droger. Efter denna kan hon nu göra bedömningar utan att känna den tidigare oron, och med färdigheten att göra ålder utan att droganvändningen påverkar det negativt.

Processen liknar på många sätt vilken repeterad erfarenhet som helst. En utbildning, ett jobb eller att resa med tåg. Oro och misstag i början leder till insikter, kunskaper och efterhand minskad oro. Men droganvändningen sticker också ut i en sådan jämförelse genom att vara en aktivitet som baseras på illegala, stigmatiserade och okontrollerade substanser som för vissa leder till stort lidande. Och aktiviteten kopplas till en skrämmande föreställning om en nedåtgående, enkelriktad ingång till knarkträsket och en medföljande identitet. Det skapar en spänning kring användningen som jag tolkar som anledningen till att Katy argumenterar på ett sätt som tydligt placerar henne i sin sociala klass och i sin ålder, varav den första avviker från de sociala kategorier som förknippas med knarkträsket, och den andra från var ingången dit anses vara placerad. Som hon uttrycker det så har hon inte fallit, och i hennes nuvarande ålder betraktar hon det som osannolikt att det skulle hända.

Knarkaren

*Människor tvättar världen. Sopar, sanerar och bygger den kliniskt ren.
Såna som du och jag får inte plats på torg, i parker eller i andra offentliga
miljöer. Såna som du och jag min vän, såna som du och jag skräpar ner.
(Josefine Adolphsson 2004, s. 39)*

Hyresgästföreningens tidskrift *Hem och Hyra* har i två omgångar, 2008 och 2017, frågat medlemmarna: "Vilka tror du är de mest besvärliga grannarna?". Först 49 procent och senare 33 procent svarade "knarkare" som därmed kom först i båda enkäterna, före kategorier som "kriminella", "högljudda ungdomar" och "mc-gäng" (Lundmark 2008; Ljungqvist 2017). Tidskriften *Alkohol och Narkotikas* chefredaktör, Julius von Wright, riktar kritik mot hur stereotyper okritiskt reproduceras i artiklarna, och ifrågasätter syftet med att mäta fördomar (2017). Men just eftersom enkäterna gör det ger de information om den kulturella betydelsen av begreppet knarkare, och hur föreställningar om knarkare påverkar hur utrymmen organiseras. Knarkaren hålls på avstånd, och det antas vara förenat med obehag att ha den nära. Självdefinierade före detta narkomaner får uttala sig i artiklarna om hur otrevliga de varit som grannar, vid sidan av citat från personer som plågats av närboende knarkare. Artiklarna ger intryck av att knarkaren är en avgränsad, väldefinierad karaktär, där stölder, kanyler i sandlådan och avföring på golvet i källaren är den typ av miljö som denna skapar omkring sig.

En sådan knarkare syns och märks på grund av den skada den orsakar sin omgivning. Idéhistorikern Jenny Björkman definierar i sin text *Knarkarens förvandling* den "traditionella" bilden av knarkare som "hemlösa, prostituerade sprutnarkomaner i Kentas och Stoffes anda" (2002, s. 43), med hänvisning till Stefan Jarls dokumentärfilmstrilogi från 1968, 1979 och

1993.³⁰ Hemlösheten blir i den beskrivningen en indikation på ytterligare ett spatialt gränsdragande mellan knarkaren och andra, och utifrån *Hem och Hynas* artiklar verkar det allt annat än konstigt att knarkaren förlorar sitt hem. I Björkmans definition karaktäriseras dock knarkaren av sin utsatthet, och den skada den tillfogar sig själv. I båda beskrivningarna är knarkaren dock ett hot om fara som måste distanseras från andra människor (jfr Ettorre 2015, s. 801). Hur görs detta arbete med att hålla knarkaren på avstånd? Hur förhåller sig de droganvändande kvinnorna till knarkaren? Vilken plats har de olika drogerna och olika användningssätt i deras föreställningar om knarkare? I detta kapitel betraktas begreppen missbrukare, narkomaner och pundare som synonymer till knarkare, då de huvudsakligen refererar till samma sak: en karaktär som använder droger på ett destruktivt sätt och som besitter en mängd negativa egenskaper.

Historikern Johan Edman och sociologen Börje Olsson skriver att drogproblem började formuleras utan referens till specifika substanser efter andra världskriget i Sverige. Droganvändning blev då ett sammanhållet problem och droganvändare började diskuteras i medicinska tidskrifter som en definierad grupp (2014, s. 508). Författaren Birgitta Stenberg har hävdad att det var hon och poeten Paul Andersson som sedan uppfann ordet knarkare på 1950-talet, men som definition på amfetaminanvändare. Anledningen var att de tyckte att amfetaminister, som de själva, gjorde ett ljud som lät ”knark, knark” när de tuggade (Lindstrand 2001, s. 49). Begreppet kom senare att utvidgas till att omfatta alla slags droger och blev därmed användbart för hela den grupp som Edman och Olsson beskriver. Jag uppfattar den nutida betydelsen av ordet knark som huvudsakligen synonymt med begreppen droger och narkotika, främst syftande på illegalt inköpta substanser.³¹

30 Den första filmen *Dom kallar oss mods* från 1968 följdes av *Ett anständigt liv* (1979) och *Det sociala arvet* (1993). Dokumentärerna följer socialt utsatta ungdomar i Stockholm av vilka framför allt de droganvändande kompisarna Kenta Gustavsson och Stoffe Nilsson porträtteras. Filmerna distribueras av Folkets Bio.

31 Som beskrivits i inledningen kan narkotikaklassade läkemedel bli illegala om de säljs eller skänks vidare. De kan också användas med andra avsikter än vad förskrivningen angav vilket är lagligt men placerar användningen i en gråzon mellan legitim användning och illegitim och de kan uppfattas av användare eller andra som knark/droger trots att de används i enlighet med vad som förskrivits på recept. Knark- såväl som drogbegreppet har därför oklara och kontextbundna förhållanden till narkotikaklassade läkemedel vilket jag fördjupar diskussionen om i kapitlet ”Legitima droger”.

Knarkarens värde

Om föreställningarna om knarkaren tecknar en bild av en sammanhållen karaktär som märks och syns, visar materialet att gränsen mellan knarkare och icke-knarkare är oklar. Angela säger:

[...] om man säger...”Jag har tagit tjack [amfetamin] idag”, så tänker folk ”Ah! Hon är en sådan där tjackpundare. Hon är en sådan som alltid tar tjack”. [...] alla är liksom lite rädda för att bli betraktade som missbrukare, eller så, och därför blir det något förtroligt.

Den som Angela kallar missbrukare blir i citatet inte till genom synlig skada mot sig själv eller omgivningen, utan genom talet. Att berätta om ett användningstillfälle kan enligt Angela uppfattas som ett underförstått budskap om ett långvarigt närhetsförhållande till droger. Angelas avsikt, att berätta om något temporärt, får en annan betydelse för den tänkta lyssnaren som hör en berättelse om varaktighet och identitet. Betydelseskiftningen kan delvis härledas till en tidlig oklarhet i ordet användning. Den som använder står i ett närhetsförhållande som kan innebära att den potentiellt kan komma att använda igen. Användningen kan således förstås som konstant om den framställs som potentiell (Ahmed 2019, s. 29). När det gäller illegala droger förknippas upprepad användning med beroende, det vill säga tvångsmässig användning, och begreppet missbruk som ordagrant ger uttryck för användningen som felaktig. Ett uttalat närhetsförhållande till droger kan därför göra en betydelseglidning till att omfatta utvecklade föreställningar om tvångsmässighet och problem, det vill säga droganvändaren blir en knarkare/missbrukare/pundare. Det gör att Angela bara berättar om användning i förtroende.

Angela tydliggör gränsdragningen mellan användning och identitet när jag frågar om hon, som amfetaminanvändare, ser sig själv som pundare:

Pundare? [artikulerar tydligt] alltså *att* punda, jag kan punda, men jag är inte en *pundare*.

Att utöva pundande, även om handlingen upprepas, är alltså inte att vara en pundare för Angela. Hon vill inte förknippas med missbrukare, det vill säga personer som felanvänder, blir farliga, besvärliga och smutsar ner. Att vägra inskription och därmed värdering, skriver Skeggs, är en betydelsefull form av klasskamp som utmanar den symboliska ordningen:

The refusal to accept inscription and be bound by its value is a significant act in challenging the dominant symbolic order. And it is the symbolic that frames all other forms of exchange (including the economic)[...] (2004, s. 13)

Utifrån Skeggs resonemang, som utgår från Bourdieus teori om symbolisk ekonomi, argumenterar Angela med andra ord för sitt värde när hon vägrar kalla sig själv pundare. Hon gör motstånd mot att betraktas från ett perspektiv där hon kan komma att klassificeras lågt. Hon beskriver hur hon genom orden ”jag har tagit tjack idag” kan förändras framför ögonen på den hon pratar med, från någon som använder till någon som är missbrukare. Det är en förändring som kan få långtgående konsekvenser och därför undviks.

Mary Douglas beskriver föreställningar om renhet och fara som verktyg för att orientera sig kulturellt (2011). Hon använder begreppen för att belysa det godtagna respektive det utdömda och hur det senare snarare handlar om en aversion som bottnar i rädsla för det oklara, det okonventionellt placerade, än om egenskaperna hos det utdömda i sig. I kapitlet ”Profant orenande” (s. 47ff) beskriver Douglas skor på matbordet eller disk i sovrummet som exempel på felplacerade objekt som på sina förväntade platser inte framkallar samma känslor av obehag. Poängen är att smuts inte är smuts i sig utan materia på fel plats (ibid, s. 56).³² Det smutsiga är alltså

32 Kan då smuts inte vara smutsigt oavsett var det befinner sig, som till exempel sopor? Och hur fungerar det omvända? Allt som är på fel plats är knappast smuts. Jag uppfattar Douglas teori om smuts som att det öppnar upp för en fördjupning av smutsens symboliska betydelse i maktrelationer, och hur den betydelsen strukturerar kroppar och objekt på ett liknande sätt som äckel har betydelse för konstruktioner av klass (Skeggs 2004, s. 170). ”Där smuts finns, där finns också en ordning” skriver Douglas (2011, s. 55). Smuts kan därför sätta ljust på hur system producerar smuts, utan att välplacerade sopor förlorar sin smutsiga betydelse eller att vissa objekt som kommit på avvägar behåller sin renhet.

inte materian utan beror på föreställningar som kopplas till den. Om resonemanget överförs till en drogkontext kan epiduralbedövning vid barnafödande eller ett glas champagne på en 50-årsfest vara exempel på när materia som opiater och alkohol är rena, det vill säga kulturellt godtagna substanser, inordnade i vardagslivet. Men substanserna blir smutsiga och farliga på andra platser. Som i en kanyl på en offentlig toalett eller i en alkoholhaltig dryck i en plastmugg vid sidan av en tiggare (jfr Moore & Measham 2013, s. 87). Detta gäller oavsett dosering, bakteriehalter och så vidare. Douglas visar också hur könade kroppar systematiseras med hjälp av föreställningar om smuts och orenande. Kvinnor och män ska exempelvis inte röra varandra hur som helst, reglerna är olika på olika platser men förekommer överallt, både i lagtexter och som sociala kontrakt, i västvärlden såväl som i de ”primitiva” samhällen världen över som hon studerat. Det handlar om att hålla ordning, en ordning som upprättar och bevarar maktstrukturer genom att hålla isär och göra skillnad, och som legitimerar sin nödvändighet med känslan att de förhindrar att allt upplöses i kaos. Hennes bild av ordning är alltså att den konstrueras av föreställningar om smuts och renhet: ju mer smuts desto längre ner i makthierarkierna.

Knarkare utgör exempel på en oren grupp, en sådan grupp som Jonas Frykman definierar som marginaliserade individer i ett samhälle, historiskt såväl som här och nu. Han skriver: ”Smutsföreställningarna ingår som ett stående element i våra tankar om individer som av växlande orsaker upplevs som främmande eller udda.” (Frykman & Löfgren 2019, s. 157). Frykmans användning av begreppet marginalisering visar hur föreställningar om smuts kopplar till spatialitet. Det som finns i marginalen, i periferin, är det som inte finns i centrum, där utgångspunkten finns. Den som föreställer sig smuts och marginal tittar alltså från ett centumperspektiv. Marginaliserade individer har historiskt producerats som arbetarklass (Skeggs 2000, 2004, 2012), vilket Skeggs betonar innebär värdering (2004, 2011). Produktionen av bristfällighet, det icke-respektabla och icke-anständiga, konstruerar det värdefulla och respektabla. Att konstrueras som icke-respektabel arbetarklass blir därmed synonymt med brist, att vara i avsaknad av värde (2004, s. 118, 2011, s. 502). Men hur kan då personligt värde teoretiseras i relation till arbetarklass? Hur ser värden ut från andra perspektiv än medelklasskopplade centrum? Bourdieus kapitalmetaforer

ser inte ut att kunna användas för värden som inte passar in i en kapitalistisk förklaringsmodell om ackumulativa värden, såsom pengar, utbildning, sociala kontakter och så vidare (2004, 2011, s. 501f). Skeggs skriver att arbetarklasskvinnorna som hon studerade i sin bok *Att bli respektabel* (2000) positionsbestämdes som ”felaktiga, otillräckliga, ofullkomliga subjekt med bristande kultur, vanor och moral” (2012, s. 69) och vidare: ”hur deras kroppar tolkades som patologiska; hur de uppfattades som högljudda, smutsiga, ohygieniska, kaotiska” (ibid, s. 69f). Hur kvinnorna i Skeggs studie positionerades har med andra ord mycket gemensamt med hur knarkaren beskrivits ovan. Att uppfattas som kaotisk och smutsig blir i Douglas termer att manifesteras det som ständigt hotar: upplösning av ordning, det vill säga ordning såsom den ser ut från centrum, där ordning råder till skillnad från hur det ser ut i periferin. I Skeggs studie läggs fokus på motståndet mot sådana bedömningar. Hon analyserar kvinnornas kamp för att skaffa och behålla respektabilitet (2000) vilket hon senare kom att förstå som fortlöpande investeringar i bruksvärde (2004). Bruksvärden handlar exempelvis om omsorg, lojalitet och integritet som inte omsätts till utbytesvärden. Det är värden som får sitt värde när de används och därför inte kan ringas in på samma sätt som ackumulativa värden, det vill säga marknadsvärden. Distinktionen mellan dessa typer av värde – bruksvärde respektive ackumulativt värde – framhålls av Skeggs som avgörande för hur andra värden än medelklassens kapital, som exempelvis Bourdieu teoretiserat, ska kunna förstås (2004, 2011).

Jag uppfattar att när Angela vägrar identifikation som knarkare/missbrukare/pundare, men samtidigt beskriver sin droganvändning med slangord hämtade från gatan såsom ”att punda”, trots att hon uppfattar att hon riskerar att uppfattas som missbrukare, det vill säga klassificeras lågt, kan detta förstås som ett uttryck för upprätthållande av personligt värde och framhållande av integritet, vilket kan ses som motstånd mot marginalisering (jfr Skeggs 2011, s. 503). Angela visar hur hon själv bestämmer vad som är centrum och ordning. Hon berättar således om en alternativ ordning genom att slå fast att ”jag kan punda, men jag är inte en pundare”, och frånsäger sig på det sättet kaos och smuts. Jag tolkar Angela som att hon säger att hon håller ordning, men för den skull har hon inte för avsikt att generera kapital som är gångbara som görare av medelklass. Motståndet

kan alltså i min tolkning fungera som ett skapande av ordningar, olika sätt att hålla rent, snyggt och ordnat. Ordningarna kan vara tydliga och betydelsefulla från ett perspektiv, och samtidigt utdömas som kaos och smuts från ett annat (Skeggs 2004, s. 193). Smutsen, såväl som ordningen, finns så att säga i betraktarens öga.

Knarkarnas följeslagare är dock också knarket, som ur lagens perspektiv (med nära relation till stigma och samhällelig förankring) i sig kan definieras som smuts. När drogerna producerats och inköpts illegalt har de gjort förbjudna resor, ständigt befunnit sig på fel platser. När en människa intar denna smuts i sin kropp blir följaktligen kroppen i ett sådant perspektiv också smutsig; drogerna befinner sig fortfarande på fel plats och människan har närmat sig fel objekt och omslutit det. Men uppfattningar om drogers smutsighet varierar, och de lagförs också olika utifrån komplicerade och skiftande bedömningar om deras farlighet för innehavaren och samhället (se t.ex. Narkotikastraffutredningen 2014). Elizabeth Ettorre menar att varken droger eller droganvändare besitter en enda bestämd samhällsposition utan värderas hierarkiskt, vilket får konsekvenser för såväl droganvändning som drogforskning (se också Moore & Measham 2013, s. 88f). Kvinnliga användare anses exempelvis mera avvikande, döms hårdare moraliskt och beforskas mera sällan än män (se också Richert 2009, s. 366f). Både kön och drogtyp bidrar med andra ord till graden av knarkarens smutsighet, dess värde, vilket Ettorre menar gör avtryck i forskningen. I sin artikel *Storying the feminist "I"* skriver Ettorre om ett möte med en alkoholforskare som etsat sig fast i minnet:

I apply at least 15 times for Academy of Finland research monies on women drug users, but I am told by a leading alcohol researcher, "There is no illegal drug use in Finland," and, even if there is, "No one is interested in women drug users – they betray their roles as mothers." (2017, s. 366)

I citerat framställs droganvändande kvinnor som alltför moraliskt avvikande för att kunna intressera någon (alls? Någon forskare?). Jag tolkar en sådan värderingsfråga från forskarens sida som sammanhängande med åtskillnaden mellan ackumulativt värde och bruksvärde, och svårigheterna att teoretisera värden som inte är utbytbara. Skeggs skriver att det akademiska perspektivet

ger ett synfält som utgår från och begränsas till medelklassvärderingar, och därför lämnar andra värden än de ackumulativa osynliggjorda (2004, s. 45ff). Droganvändare som både vad gäller kön och klass positioneras som brist, i avsaknad av värde, blir i ett sådant perspektiv obegripliga annat än som definierande motpol till det värdefulla. Vissa kombinationer av människor och droger blir i termer av ackumulativt värde så värdelösa att kombinationen försvinner från synfältet. Frykman skriver att det smutsiga också kan innebära en lockelse (Frykman & Löfgren 2019, s. 162), men smutsighet i olika grader skulle utifrån den citerade alkoholforskaren ha en gräns, där olika sammanslutningar mellan människor och droger beroende på kön och drog kan bli alltför smutsiga för att vara intressanta.

Om kategorin droganvändare har en könspräglad, osynliggjord nedre sektion för kvinnor som använder droger blir också begreppet knarkare ett begrepp som framför allt gäller män. Knarkare som kategori befinner sig inte bara på botten av kategorin droganvändare, utan innefattar ytterligare ordningar varav vissa kan befinna sig så långt ner att de skapar en fond mot vilken andra knarkare framstår som i någon mån värdefulla. Jag uppfattar att Tina Mattssons studie om kvinnor respektive män på slutna drogavvänjningsinstitutioner i grunden också handlar om detta, det vill säga värdering av olika knarkare och kopplingen till bruks- respektive ackumulativt värde. Mattsson beskriver en markant skillnad mellan hur kvinnor respektive män betraktades utifrån deras kön. Kvinnorna som vårdades aktiverades sällan (2005, s. 77), men när det gjordes handlade det om att de skulle lära sig göra gångbar medelklassfemininitet, exempelvis att få hjälp att färga håret i en "naturlig" nyans eller träna kroppen genom aerobics (ibid, s. 189). Männen däremot, aktiverades i stor utsträckning så att värden liknade ett arbetsliv (ibid, s. 77) och identifierades av personalen som män (ibid, s. 243). De utbytbara värdena är värden som kan identifieras som kapital, exempelvis maskulinitet som sådan eller medelklasskopplad femininitet, medan exempelvis kvinnornas vilja att färga håret på ett "icke-naturligt" sätt (vilket nekas av personalen) utgör ett exempel på hur ett värde för kvinnorna, ett bruksvärde, inte känns igen som värde eftersom det inte genererar kapital, utan snarare befäster en kvinnlig icke-respektabel arbetarklassposition.

Sammantaget skapar ordningar utifrån droger i relation till olika kroppar skillnader mellan olika människor som kan vara påverkade av samma

aktiva substanser. Kropparna som fått en epiduralbedövning eller druckit ett glas champagne på en fest inordnas på andra sätt i relation till begreppet renhet och fara än de kroppar som påverkats av samma ämnen i andra sammanhang. Epiduralbedövning och champagne signalerar renhet och kulturellt inordnande, men ordningarna kan kompliceras ytterligare beroende på perspektiv och nyanserar även kulturellt utdömd, illegal droganvändning. Att som kvinna säga ”Jag har tagit tjack idag”, bedöms av Angela som en riskfylld redogörelse för närhet till ”tjack” vilket är slangspråk för amfetamin. Den aktiva substansen, amfetamin, finns i en rad olika läkemedel och i olika former i illegala droger, såsom MDMA och metaamfetamin, men Angela talar inte om läkemedel eller om amfetamin utan om tjack. Tjack återkommer som exempel på en drog som representerar låg klass i intervjuerna. Thea säger exempelvis: ”Tjack är liksom... tjack är lite lågt för mig. Låg klass för mig och jag inser klassföraktet i det.” Angela berättar därför inte bara om närheten till en drog, utan genom ordvalet också om närhet till ett visst socialt sammanhang där tjack är vedertaget språkbruk. Det är med andra ord inte bara den omtalade droganvändningen som sådan som kan försätta Angela i närhet till knarkarens låga klass om hon uttalade meningen om att ha tagit tjack, utan också hur hon väljer att beteckna amfetamin. Sammantaget drar jag slutsatsen att knarkaren, såväl som missbrukaren och pundaren betecknar just en låg klassposition som kan förvärfas genom vissa göranden av droganvändning. En person kan ”bli” en knarkare beroende på hur personen själv eller omgivningen uppfattar att droger används eller omtalas. Det handlar inte om vilka psykoaktiva substanser som ingår i en drog (såsom amfetamin, opiater, cannabis etcetera), utan framför allt om i vilken klasskontext användningen sker och från vilket perspektiv den bedöms.

Smuts

Carolina använder ordet smutsig för att beskriva en obehaglig, akut känsla som hon påminns om när jag frågar hur det var att vara kvinna i den miljö där hon befann sig under tiden hon använde amfetamin:

[...] jag är ju kvinna så jag vet ju inte hur det skulle vara på något annat sätt men det är ju... en... väldigt skam, att vara väldigt smutsig liksom, och att jag kände mig väldigt... horig.

Carolina understryker att hon aldrig sålde sex i bemärkelsen sexuella tjänster som kostar en viss summa pengar. Tvärtom var det en ständig källa till frustration att uppleva att detta förväntades av henne, när hon hellre hade haft en annan position, som langare.

[...] det var väldigt svårt för mig att liksom... kunna göra business [länga] till exempel, jag ville ofta sälja vidare och sådant där men jag fick aldrig det förtroendet. För att, för att jag var tjej liksom. Fastän att jag, insisterade på det. Utan jag fick fixa mitt [ekonomiska inkomster] på annat håll.

Detta är en arbetsordning i "drogvärlden" som beskrivits utförligt bland annat av Lisa Maher i hennes studie av gatuhandeln i Brooklyn, New York, *Sexed Work* (1997). Hon visar hur ras, klass och kön strukturerade marknaden och hur kvinnor, i synnerhet rasifierade kvinnor utan skyddsnät, exkluderades från drogmarknaden eller erbjöds utsatta och/eller lågt betalda uppgifter. En stor andel av kvinnorna sålde därför sexuella tjänster för att försörja sig. Sociologen Torkel Richert (2009) ger en delvis annorlunda bild baserad på en studie av svenska kvinnor som besöker en sprutbytesmottagning. Studien visar att största delen av kvinnornas inkomster kommer från lagliga försörjningsmedel, såsom socialbidrag, och en mindre andel än väntat säljer sex (2009, s. 374). Richert skriver också att langning var vanligare än vad som tidigare antagits, vilket han menar skulle kunna betyda att den manliga dominansen inom drogvärlden håller på att luckras upp (ibid; se också Rosengren 2003, s. 66). Carolina beskriver känslan av horighet som sprungen ur ett agerande som skulle kunna beskrivas som ett strategiskt görande av femininitet (jfr Skeggs 2004, s. 16). I stället för att vara krävande i förhandlingssituationer om droger intog hon den undergivna roll som hon upplevde förväntades av henne som kvinna. Bland annat säger hon att hon uppfattade sig själv som "lismande" inför en langare som misshandlat hennes vän och att hon ofta var trevlig mot personer som hon föraktade. Hon intog med andra ord en roll som

blidkade snarare än krävde, trots att olika arbeten försåg henne med de pengar hon behövde. Hon hade velat vara arg och otrevlig mot mannen som misshandlat hennes vän, men i stället agerade hon vänligt eftersom hon ”var rädd att [...] kranen [slang för langare] skulle stängas”. Det är med ruelle, sorg och kvardröjande självförakt som Carolina tar upp den smutsiga känslan av detta som hon kallar horande.

[...] jag kände mig så fruktansvärt hemsk som var såhär, jättetrevlig [...] att liksom fortsätta ändå och umgås och vara trevlig för att man, för att jag ville... ha något.

Hennes berättelse visar att känslan av horighet klibbade fast på henne som kvinna, vilket också går i linje med kulturella förståelser av kvinnliga droganvändare, vilket exempelvis begreppen ”tjackhora” och ”sprutluder” visar, och ingår i Björkmans kriterier för en traditionell knarkare. Oavsett om Carolina hade sålt sex eller inte verkar horigheten ha varit omöjlig att undkomma, givet att hon ville fortsätta använda droger, och därför behålla goda relationer med langare, som enligt hennes intervju svar var män. Denna typ av smutsighet var således en könad följd av droganvändning. Känslan av horighet har i hennes fall att göra med visad trevlighet och står i direkt motsats till Ahmeds begrepp *killjoy* (2010a, s. 50ff). Carolina dödade ingen glädje, inte andras, och inte sin egen drogrelaterade glädje. Men hon ville göra det och vred sig under horighetskänslan som var alternativet. Ahmed skriver att glädje och att låta bli att ställa till problem kan vara ett sätt att undvika sådant som inte kan bäras (ibid, s. 64). Carolina upplevde under många år trevligheten som ett sådant undvikande av något hon inte trodde sig klara av, att bli osams med ”kranen” och se den ”stängas”. Men hon upplevde sig inte heller klara av att låta den fortgå. Hon återkommer i intervjuerna till att hon vill kunna stå för det hon gör, vilket hon kan nu när hon ompositionerat sig långt borta från kranarna, men hon kan inte ta tillbaka en trevlighet som redan utspelat sig. Och den känns fortfarande som en smutsighet hon inte kan tvätta bort.

Men Carolina pratar också om hygieniska konnotationer av den upplevda smutsen. I vår första intervju berättade hon om sin situation några månader efter att hon provat amfetamin första gången:

[...] så var det som att jag, vaknade till igen, liksom och var i den här jävla sunkiga lägenheten, hade använt då i några månader på daglig basis och var så fylld med ångest och oro och ångest och halsbränna och allt det här och det luktade piss och... jamen du vet, sådär. Och att jag liksom bara, ”*woff*, hur faan hände det här?”

All den ångest hon beskriver sig uppleva i situationen gör att jag blir osäker på om lukten av urin var en uppmärksammas tillfällighet eller en självklar del av vardagen under den tiden. Om hon levde i en vardag som var smutsig i bemärkelsen illaluktande fick det mig att undra hur det i så fall gick ihop med jobben, i fråga om anställningsbarhet och hygienkrav på restaurangerna där hon arbetade. Jag frågar om det när vi ses för en go-along-intervju. Ur fältdagboken:

Hon stannar upp och säger efter en kort paus att det var nog mer en känsla, när det gällde henne själv. Att det luktade kiss i en knarkarkvart, besök på ställen fulla av ”mat, piss, blod” hände oftare i början, säger hon.

”Skitit inuti mig och utanför också, det blev för mycket. Det handlade om smutsen inuti. Knarket och att jag inte kunde stå för mig själv som människa. Att jag ljög, var full av lögner.”

Hon säger återkommande med eftertryck att hon hade så mycket hon ville göra och att hon alltid tänkte sig bort från knarkarlivet. Hon ”ville inte hålla på” och hade panik över att år efter år inse att hon var kvar.

Det fanns alltså en smutsig aspekt av knarkarlivet som handlade om lukter och ”mat, piss [och] blod” på fel ställen. Men framför allt framhåller Carolina det hon kallar för ”smutsen inuti” vilken utgjordes av amfetamin och att hon inte ville göra det hon gjorde och ljög om det. Det handlar alltså dels övertydligt om materia på fel plats. Amfetaminet skulle inte vara i hennes kropp men ändå var det där, vilket framkallade och fortfarande framkallar obehagliga känslor av smutsighet. De lögner hon berättar om handlade om pengar och lån, men också om lismande och ständiga påståenden om att det inte fanns amfetamin i hennes kropp när det gjorde det. När hon i intervjuerna berättar om smuts är den av flera slag och placeras i kroppen. Både amfetaminet, lismandet och lögnerna upplevs ha tagit plats inuti kroppen som smuts.

Jag ser det hon beskriver som känslor av ångest och panik över att hon fortsatte bära smutsen och tidsaspekten, att hon var kvar i de smutsiga sammanhangen så länge, som medkonstruktörer av det smutsiga. Hela hennes kropp var materia på fel plats, och den rörde sig i fel riktningar. På ett sätt som är välbekant och omdiskuterat inom beroendeforskning var hennes intention både att röra sig bort från amfetaminet och samtidigt att skaffa mer (se t.ex. Heilig 2015, s. 34ff, och neuroforskaren Marc Lewis 2017, s. 83, som framför olika neurovetenskapliga teorier om varför detta sker).

När Carolina var inne i sin långa period av daglig användning upplevde hon att hon var smutsig, det vill säga sorterad som utdömd. Nu, utan illegala droger i kroppen, är hon ren, men lider av att ha varit smutsig så länge. Jag uppfattar att hon tyngs av den tidigare smutsigheten, som alltså fortfarande har en vikt som påverkar henne. Renheten upprätthålls enligt tolvstegsprogrammet modell från dag till dag. I nuet är hon ”ren”, men hon beskriver beroendet som en kronisk sjukdom som ständigt måste medvetandegöras och bekämpas för att hållas stängd (jfr Keane 2002, s. 163). Det gör att hon lägger kraft på att hålla sig ren, både från droger och lögn. Hon redovisar noga sina tidigare misstag, dricker inte alkohol och säger att hon inte vill använda mediciner om en ADHD-utredning som hon genomgår skulle visa att narkotikaklassificerad medicinering kunde föreslås. Sammantaget ger hon ett intryck av renlevnad (jfr ibid, s. 163). Ändå hotar smutsen bakom varje gathörn. En öl skulle räknas som ett återfall, ner i smutsen. Sortering som ren i Douglas mening verkar inte längre vara ett alternativ, snarare är Carolina i sina egna ögon kroniskt klibbig, i ett mellanstadium. Klibbigheten kan kopplas till en specifik typ av frihet: drogfrihet, det vill säga ett medvetet avståndsförhållande till fysiska droger. Begreppet används ofta av Carolina, som bland annat berättar om hur hon *var* drogfri innan hon började använda amfetamin, om en tidigare pojkvän som var ”drogfri narkoman”, hur hon sedermera *blev* drogfri, om hur hon höll sig (*var*) drogfri under behandlingstiden och om hur hon nu fortsatt *är* drogfri. Begreppet betecknar snarare ett strategiskt förhållningssätt *till* droger, än en frihet *från* dem.

Min tolkning är att friheten i begreppet drogfrihet, eller ”renheten” i bemärkelsen ren från droger, ger intryck av andra kulturella villkor är de som Carolina har att förhålla sig till. Droganvändning innebär för henne

inte enbart användning av materia på nåbart avstånd utan har tagit formen av förkroppsligad skam (Campbell & Ettorre 2011, s. 182, 200). Knarkaren (smutsen) blir för henne således inte till genom att orientera sig mot droger utan har blivit en utgångspunkt som hanteras genom att aktivt och oupphörligen röra sig bort från den, vilket innebär ett görande av renhet. Om beroendets linjer ritar cirklar eller öglor som ständigt återkommer till droger (se kapitlet ”Beroendeöglor”) så handlar en ”ren” linje om att röra sig bort från droger, utan att tappa kontakten med utgångsläget. Frihet och renhet blir villkorade ideal, placerade bortom denna linje som sitter fast förankrad i knarkaren. Carolinas och även Hannas situation kan jämföras med kroniska sjukdomar som diabetes. Liksom för diabetespatienterna i en studie av Gabriella Nilsson och Kristofer Hansson (2016, s. 264) som erbjuds frihet *med* sjukdomen, villkorad av skötsamhet och noggrann medicinering, är frihet *från* sjukdomen/knarkaren inget alternativ. Knarkaren är utgångsläget och en före detta knarkare kan frigöra sig från droger men inte från smuts.

Madelene beskriver hur hennes avståndstagande från alkohol tolkas som en sådan ”frihet”, som utgår från ett beroende:

Folk har svårt att acceptera att man inte dricker, [...] då förutsätter de att man har problem med alkoholen. Men... det stör mig. För det har jag ju verkligen inte. [paus] Alkohol har jag liksom aldrig haft problem med. Det är ju bara att jag väljer att inte dricka för att det är, det är inte gott, och jag mår inte bra av det.

I Madelenes situation – som användare av ett stort antal ångestdämpande läkemedel och heroin – leder omgivningens tolkning, såsom hon uppfattar den, av hennes ogillande av alkohol till frustration. Hon beskriver sin användning av mediciner och droger som egenhändigt utstakade riktningar, som hon då och då låter bli att ta. Hon upplever sig därför ha kontroll, men kommer flera gånger in på tillfällena då kontrollen varit svår att upprätthålla och ibland förlorats. Hon för med andra ord en kamp mot upplevelser av beroende, men framhåller med bestämd stolthet att hon gått vinnande ur striderna och själv bestämmer om sitt drog- och läkemedelsintag. Men dessa kamper döljs för omgivningen och i stället framträder

hennes avståndstagande till alkohol i sociala situationer som om *det* var en tvingande riktning. Hon känner sig missförstådd som ofri.

Klibbighet

En grundläggande idé hos Douglas är att saker som befinner sig i mellanlägen, något som exempelvis är klibbigt, varken fast eller flytande, uppfattas som hotfullt och motbjudande och undviks. Hon skriver:

[Det klibbigas] klibbighet är som en fälla och det kletar sig fast som en igel. Det angriper gränsskiktet mellan mig själv och det viskösa. [...] Klibbighet är efterhängsen likt en alltför tillgiven hund eller älskarinna. (2011, s. 59)

Hotet från det klibbiga är alltså att det är svårt att kontrollera och ordna. Det kletar fast som om det tillhörde kroppen, men när detta har hänt motvilligt är det en typ av smuts, materia på fel plats, som det är angeläget att bli av med.

Ahmed skriver också om klibbighet. Hon förstår känslor som en ekonomi, de cirkulerar mellan människor, kroppar och tecken och förstärks av rörelsen.

Affect does not reside in an object or sign, but is an effect of the circulation between objects and signs (=the accumulation of affective value). Signs increase in affective value as an effect of the movement between signs: the more signs circulate, the more affective they become. (2014a, s. 45)

I känsløkonomier spelar yttranden roll. Att till exempel säga att något är äckligt, flyttar över klibbigheten i ordet äckligt till objektet eller personen som det riktas mot, som genereras som varande det som sägs (ibid, s. 94). Repetitionen av vissa yttranden, exempelvis "hotet om muslimsk terrorism" får effekten att känslor klibbar fast i kluster på vissa objekt och kroppar. Kroppar som uppfattas som bärare av hotfulla tecken läses genom hotfulla känsloupplevelser. Människor kan således uppfatta att vissa kroppar och objekt "framkallar" gemensamma känslor. Föreställningar om knarkare, såsom beskrevs i inledningen av kapitlet, är ett annat exempel på hur

känsloekonomier tar form. Kanyler i sandlådan är ett kraftfullt retoriskt verktyg som får betydelse för vissa kroppar.

Att se känsloekonomier som cirkulerande och klibbiga, med förmåga att klibba sig fast på objekt, gäller alla känslor, men vissa känslor menar jag kan beskrivas som klibbiga även i Douglas mening. Känslor som inte är del av en gemensam upplevelse av att de med rätta fäster sig på vissa saker, kan istället i sig utgöra tecken för hot. De kan befinna sig på fel platser och i fel situationer och utgör då ett slags smutsiga känslor som kan uppfattas som hotfullt klibbiga. Eftersom droganvändning i stor utsträckning handlar om känslor som förändras, bedövas eller förstärks har upplevelser kring droganvändning kopplingar till en sådan typ av smutsiga känslor. Pernilla berättar om ett tillfälle när hon blev mer påverkad av cannabis än hon hade förutsett, hemma hos en bekant precis innan hon hade planerat att åka hem. Hon beskriver hur det var en obehaglig upplevelse som handlade om känslor av oro och även yrsel, och när hon tänker sig in i hur hon skulle bemötas av omgivningen om hon gav sig ut i kollektivtrafiken bedömer hon att det helt enkelt inte skulle fungera.

[...] hur fan ska jag ens ta mig hem på tunnelbanan och bussen? [...] Nä gud, det går ju inte. Och då kommer jag inte heller säga såhär nämen ”ja, jag är jättefull och jättejättestenad [påverkad av cannabis].” Hur ber man om hjälp när man är påverkad av droger? Ja, för det blir ju annorlunda då. Då tar man ju in andra riskparametrar för man vet ju att man är påverkad av någonting som inte är helt socialt accepterat i alla sammanhang. Så slår det slint, så kan man ju kanske lättare bli avfärdad, tänker jag.

Om det ”slår slint”, det vill säga om Pernilla hade börjat må alltför dåligt i det offentliga rummet skulle hon behöva be om hjälp, det vill säga närma sig en annan person. Men att vara en ensam kvinna på stan som mår dåligt, påverkad av droger, är en provokation mot normer och konventioner om hur femininitet ska göras (Lupton, 1999, s. 165) med kopplingar till föreställningar om knarkarhoran. Sådana kvinnor är därför klibbiga kroppar, på vilka känslor som äckel och avsky kan fastna om någon kommer tillräckligt nära (Ahmed 2014a, s. 90). Om Pernilla skulle komma så nära en annan person att hon kunde be om hjälp finns en risk att

måendet och *hennes* känslor, det vill säga oron, yrseln och vad annat som kan uppkomma som följd av alltför hög konsumtion av cannabis skulle avslöja henne som ett sådant objekt (ibid, s. 85ff). Frågan ”Hur ber man om hjälp när man är påverkad av droger?” sätter fingret på hur olika förhållningssätt till droganvändning organiserar stadsmiljön och skapar ett avstånd mellan droganvändare och andra människor. Om Pernilla skulle må dåligt av droger förväntar hon sig att bli avfärdad. Både hon själv och det dåliga måendet skulle kunna komma att betraktas som hotfullt klibbiga och ett närmande vore då en risk att smutsa ner sig (ibid, s. 87). I stället fick hon sova på sin bekants soffa, och hon säger med lättnad i rösten att han, som tur var, var en person med stora erfarenheter av droganvändning.

[...] den personen är verkligen, han har hållit på med *mycket* olika droger i sitt liv, och så. Så han var helt bara ”jaja, lugnt!” Liksom.” Sätt dig på soffan. Vill du ha lite vatten?”

Skillnaden mellan det förväntade avfärdandet i det offentliga rummet och det hjälpsamma bemötandet från en annan droganvändare visar hur känslöekonomierna ser annorlunda ut i de två olika rummen. I kollektivtrafiken riskerar Pernilla att bli smutsig och likna något klibbigt i linje med Douglas, eftersom hennes mående inte skulle passa in. Hon stör därmed känslöekonomin i det offentliga rummet och därför kan känslor av klibbighet och smutsighet klibba fast på henne, i linje med Ahmed. I rummet hos den bekante däremot, blir det dåliga måendet ofarligt och hon välkomnas att sova på soffan.

Sammantaget ser droganvändande kvinnor, inklusive deras känslouttryck, ut att befinna sig i periferin av flera hierarkiska ordningar som definierar smuts, men utan ett klassperspektiv blir dessa ordningar inte begripliga. Drogerna kan komma att definiera en människa, men det går att undvika med rätt resurser. Även om begreppen kan fungera som förolämpningar är inte missbrukaren, knarkaren eller knarkarhoran vilken känslöyttrande, avvikande, droganvändande kvinna som helst utan en person med konnotationer av social utsatthet, såsom Björkman (2002) och *Hem och Hyras* artiklar visar (Lundmark 2008; Ljungqvist 2017). Pernilla kan välja bort att må dåligt av droger på egen hand i det offentliga rummet och

slipper därmed förknippas med smutsighet och klibbighet, det vill säga knarkare/knarkarhoran. I stället genomlever hon det obehagliga drogruset i en annan droganvändares soffa, och kan åka hem dagen därpå i ett opåverkat tillstånd som vem som helst. Möjligheten att välja rum är i hennes berättelse avgörande för möjligheten att slippa uppfattas som knarkare. Det smutsiga i knarkaren utgörs således av en kombination av knark som interagerar med en socialt utsatt person, en person som befinner sig på fel plats i fel tillstånd.

Icke-diskret droganvändning

De flesta deltagare i studien passar inte in i den traditionella bilden av knarkaren. De är varken prostituerade, hemlösa eller injicerar. Tvärtom framstår de som välanpassade och framgångsrika.

Jenny Björkman ställer frågan om vilken bild av knarkaren som kommer att ligga till grund för framtidens narkotikapolitik, den utsatta och socialt missanpassade eller den som sprids av drogliberala aktörer som ”pratar om clubkids och bruk av narkotika [...] till fest” (2002, s. 44). Björkman beskriver hur knarkaren gjort en klassresa neråt från ”äldre tiders morfinerande läkare” via ”jazztobak” och ”gättarpartyn” där langare under ’schabbiga’ former och ’starka inslag av sexualitet’ lurade ner flickor i knarkträsket” (ibid, s. 49) till det vägval mellan motstridiga bilder som hon uppfattar som konkurrerande (ibid, s. 49). Skillnaden mellan bilderna utgörs i stora drag av klass, och de olika villkoren för droganvändare gör att olika droger och användningen av dem får spridda betydelser med väsensskilda konsekvenser. Den språkliga definitionen ”knarkaren” uppfattar jag som ett etablerat begrepp för droganvändning kopplat till låg klass. Den värsta grannen i *Hem och Hyras* undersökning är inte en karriärist som nästan alltid är på kontoret men gärna använder kokain till fest, det vill säga gör medelklass, utan en person som kan tänka sig att dryga ut kassan genom att stjäla cyklar ur förrådet, smutsar ner och ägnar mycket tid åt sådant som av grannarna uppfattas som störningar. Den senare är med andra ord en person som uppför sig i enlighet med hur arbetarklassen beskrivits de senaste tvåhundra åren, som smutsig, oregerlig, farlig och omoralisk (Skeggs 2004, s. 4). Denna knarkares relation till droger är inte

självklar. Angela tänker sig att ett uttalande kan räcka för att föreställningen om knarkaren skulle kunna ta form, men drogernas relation till knarkaren är minst lika otydliga. Droger hanteras inte enbart av personer som upplever att de riskerar att läsas som knarkare.

Katy resonerar kring öppenhet och lagarna som reglerar droger, och beskriver dem som något som inte i första hand gäller henne själv och hennes vänner utan behövs för andra droganvändares skull. Hon säger:

[...] jag behöver inte, stå vid barrikaderna [...] jag behöver inte det [droger] så mycket att jag [...] kräver att få vara mer öppen. Och prata om det. Det gör jag inte. [...] Alltså det är klart att det är ett brott mot lagen att använda det. Men vi har ju aldrig råkat ut för, liksom, att hamna i en situation då vi, jamen att vi hamnar i rätten, eller vi har liksom aldrig, det har aldrig hänt att vi fått böter. För vi försöker sköta det så diskret så att det inte... så att jag känner att innanför ramarna kan jag vara ganska öppen. Så jag kommer nog inte att kämpa för en mer drogliberal politik, men jag förstår grejen. Sedan kanske inte alla är som vi...

Jag tolkar Katy som att hon uppfattar lagarna som utformade för andra droganvändare än hennes eget sällskap. Hon har heller inget emot att hennes handlingar teoretiskt sett utgör brott mot lagen, eftersom hon inte räknar med att utsättas för någon praktisk påföljd. Att det förhåller sig så för just henne hänvisar hon till diskretion. Sådan diskretion står i motsättning till den avvikande, som i detta fall representeras av knarkaren, och förutsätter såväl goda materiella resurser som en förkroppsligad passerbarhet. Ettorre skriver:

Regardless of how deviant behavior is defined, it always manifests itself in the substance/materiality of the "deviant's" body. Simply, individuals who deviate from the ideal, from "consensualized" norms, are seen as being socially and morally inferior and their social and moral trouble making is embodied. (2015, s. 795)

En märkt kropp kan inte (längre) vara diskret och då kan lagarnas praktiska tillämpning bli nödvändig, enligt Katy. Jag uppfattar henne som att hon

ser lagarna som ett skydd för samhället som värjer sig mot problemskapare, och kanske menar hon också att lagarna behövs för att via rättsliga praktiker fånga in personer som befinner sig i knarkträsket, sådana som fallit, för deras egen skull. Men den moraliska såväl som den rättsliga skulden hamnar i ett sådant resonemang ensidigt på den droganvändare som får problem med drogerna, den som inte längre kan vara diskret, det vill säga knarkaren/missbrukaren/pundaren, och som därför anses behöva det ramverk av hårda, straffrättsliga åtgärder som är praxis.

Katys inställning visar på hur stigma kring droganvändare kan konstrueras oberoende av hur droger i sig betraktas. Frågor om droger blir i stället frågor om människor. Ett exempel på när en sådan betydelseglidning diskuterats var i relation till den statliga kampanjen ”Knark är bajs” organiserad av Mobilisering mot narkotika, 2003–2007, vilken syftade till att förmå ungdomar att avstå från droger. Björn Fries, regeringens narkotikasamordnare 2002–2007 och en av de ansvariga för kampanjen, lyfter i en intervju i tidskriften *Vice* (Hagman Rogowski 2017) fram hur han uppfattat vissa reaktioner mot kampanjen som missförstånd:

Jag känner många i dag som tyckte att det inte var riktigt bra – ”knarkarna är väl inte bajs?” Nej, det är de inte men det stod det ju inte heller. Den handlade inte om människor som levde med ett utanförskap, missbruk, fattigdom och kanske psykisk ohälsa. Det är inte så att vi såg narkomanerna som bajs utan det blev en vantolkning.

Men frågan är alltså om knarkbegreppet kan avskiljas från ”utanförskap, missbruk, fattigdom och [...] psykisk ohälsa” eller om betydelsen ”bajs”, blir en träffande synonym för smuts som beteckning för sammanvävningen av dessa faktorer. Knarkaren är inte vilken droganvändare som helst, utan en smutsig representant för fusionen drog + människa och ”knark är bajs” leder tankarna till just denna smutsiga karaktär.

Om knarkaren framför allt karaktäriseras av smutsighet kan droganvändare förväntas engagera sig i förhandlingar om vad som är smutsigt och rent för dem, det vill säga vad som är ordning respektive kaos. I det följande avsnittet tittar jag närmare på den starkt symboliskt laddade sprutan. Hur relaterade de droganvändande kvinnorna till den?

Den äckliga sprutan

Knarkaren symboliseras av sprutan (Lalander 2016, s. 92) som har starka konnotationer av smuts när den befinner sig på ”fel” plats. Kanyler i sandlådan, där barn leker, skapar en kraftfullt laddad krock mellan oskuld och fara. Frågan om sprutor verkar självklar för intervjupersonerna. De som inte injicerar svarar med självklarhet i tonfallet nej på frågan om de gjort det. Men de två intervjupersoner som injicerar, Hanna och Madelene, ger mer komplicerade bilder av sprutans konnotationer av smuts och renhet.

Madelene som injicerar heroin då och då och ibland upplösta lugnande tabletter, beskriver sin inställning som en förhandling om metoder för införsel där alternativen har olika för- och nackdelar:

Emma: Vilka är de negativa aspekterna, med heroin?

Madelene: [paus] Alltså, det är ju det här med nålarna. Jag tycker det är så äckligt.

Emma: Ja... men du kan inte tänka dig att ta det på något annat sätt?

Madelene: Ja, jag har provat [låter negativ], att röka det men jag tycker inte att det ger någonting... det är väl det. [...] jag tror att man är kär i känslan som kommer efteråt [efter en injektion]. Liksom då vet man att den kommer, när man röker då är det på ett annat sätt. Det är liksom, det är inte det här, [visar hur effekten slår till] utan du ska hålla på med folie och, smutsa ner dig och... det känns mindre diskret, på något sätt också.

För Madelene värderas de olika sätten ur perspektiven diskretion och effekt. Trots att hon upplever sprutorna som äckliga gör den snabba och starka effekten att hon föredrar injektioner framför rökning från sotiga aluminiumfolieark, en praktik som hon beskriver som mindre diskret. Det är i citatet rökning som Madelene benämner som smutsigt. Samtidigt är sprutorna motbjudande för henne och hon använder dem motvilligt.

Det äckel hon beskriver kan framstå som självklart i relation till sprutan som den smutsiga knarkarens symbol, men sprutans betydelse har förändrats, i termer av smutsigt och rent, i relation till tid och plats.

När kanylen uppfanns på 1850-talet lanserades den som en sofistikerad, ren och säker metod för intag av läkemedel (Plant 1999, s. 6; Berg 2016, s. 66). Det blev populärt att injicera morfin, vilket börjat utvinnas ur opium 1804 men dittills tagits oralt. I New York fanns, enligt en tidskriftsartikel från 1908, besmyckade sprutor av guld i fodral att köpa som morfin-set hos de bästa smyckeshandlarna (Palmer & Horowitz 2000, s. 72). De snabba drogeffekterna genom den nya teknologin, tillsammans med kemiska landvinningar, ledde till entusiasm om vad injektionerna kunde användas till. Sprutan blev en manifestation av medicinsk expertis som ersatte tidigare ospecifika läkemedel, såsom opium (Berridge 2013, s. 113). Drogberoende var ett av de problem som injektioner – av andra droger – verkade kunna bota. I tur och ordning försökte läkare bota opiumberoende med morfininjektioner, för att sedan försöka bota morfinberoende med kokain och heroin. Det visade sig inte fungera. Ett exempel på entusiasmen inför droginjektioner som bot för beroende av andra droger är när Sigmund Freuds morfinberoende vän Ernst von Fleischl-Marxow blev ännu sjukare och sedermera dog efter att ha börjat injicera kokain på Freuds inrådan (Freud & Byck 1974, s. xvii, 117, 155–158; Plant 1999, s. 72). Efterhand som sprutorna kom att kopplas till beroendeproblematik och förfall fick de lägre status. Sven-Åke Lindgren beskriver sprutans ställning på 1950-talet:

Beträffande narkotikamissbrukets ikonografi är det injektionssprutan som får symbolisera narkotikamissbrukets innebörd. Sprutor som sticks i stasade armar, kvinnor som injicerar sig i låret, laddade sprutor, sprutor och kanyler tillsammans med preparat i glasampuller, burkar och rör... Det är en massiv dominans för denna typ av illustrerande bilder och tecknade vinjetter. Vi möter här ett verktyg som hamnat i orätta händer; en ursprungligt välsignelsebringande uppfinning som kommit på avvägar och blivit ett instrument i de nedbrytande krafternas tjänst. (1993, s. 166)

Lindgrens analys handlar om hur sprutan hamnat ”off line” (jfr Ahmed 2006b, s. 65ff). Den var ämnad att tjäna samhället, men orätta händer har tagit den på avvägar. De riktningar som den var avsedd att följa beskrivs som ”välsignelsebringande”, men i bilderna som han analyserat befinner de sig i stället i ”de nedbrytande krafternas tjänst”. Citatet förmedlar en känsla av

grämlse över sprutans ovärdiga öde. När arbetarklassen på 1960-talet började använda sig av droger som kan injiceras innebar det sprutans såväl som drogernas och droganvändarens klassmässiga botten (Lindgren 1993, s. 165ff).

Upplevelsen av att manifesteras en socialt utsatt injicerande droganvändare i nutid illustreras av Hanna, på en fråga om plats:

Emma: Var föredrar du att vara när du tar heroin?

Hanna: Ja, så långt borta från folk som möjligt.

Emma: Ensam?

Hanna: Jaja. [paus]

Emma: Varför då?

Hanna: Därför att det, det... man kan ju inte sitta och ta en spruta ute bland folk det... det vet väl alla. [Ohörbart]

Sprutorna är omöjliga att visa sig för andra med enligt Hanna, eftersom alla vet att det inte går för sig. Vetskapen om att sprutan är ett smutsigt objekt på avvägar – som en människa gör bäst att inte synas tillsammans med – gör heroininjektionerna till en ensam praktik. De får skötas i enrum, så långt borta från andra människor som möjligt. Samtidigt ger de inga lukter ifrån sig och kan vara mer diskreta – mindre smutsiga – än rökning, för den som har en dörr att stänga. Madelene kan stänga sin lägenhetsdörr, men för en person i Hannas situation är ett hem inte lika självklart. De enda stängbara dörrarna i det offentliga är toaletterna, som har allt som krävs: möjligheten att stänga dörren och vara ensam, utan insyn men också utan möjlighet att få hjälp om något går fel.

Renhet

Känslor som beskrivs i termer av äckel och smuts, användarens såväl som omgivningens, kan alltså befinna sig i närheten av drogpraktikerna och ta sig rumsliga uttryck. Motsatsen, beskrivningar av renhet, är dock också betydelsefulla och vanligt förekommande i beskrivningar av droganvändning. Vad innebär renhet kopplad till droger för kvinnorna?

Renhet är ett begrepp med flera betydelser i drogsammanhang varav jag här tar fasta på två – drogens renhet och kroppens renhet från drogen.

Renhet kan vara ett sätt att beskriva hur stor andel av en drog som utgörs av det aktiva ämnet. Rent kokain, till exempel, är ett vitt pulver som bara består av alkaloiden kokain, inget annat. Men illegala droger kan förväntas vara utblandade med andra ämnen (Measham, Moore & Østergaard 2011) vilket avspeglar sig i språket. Renhet kan fungera som ett högt värderat omdöme i drogsammanhang. Pernilla berättar till exempel om det bästa kokainrus hon någonsin haft och antar att förklaringen till upplevelsen handlar om renhet:

[...] det tror jag var bara att det var väldigt rent, för [...] du tog inte alls så mycket, men du var väldigt med och klar och det var bara kul och alla var liksom, jag vet inte. Det var fint. Det var såhär, klart på något sätt.

För en produkt som genomgår en illegal handelskedja med oklara vägar från planta till användare är råvarornas kvalitet, produktionssätt, förvaringsmetoder, lagringstid och så vidare höljt i dunkel för köparen. En förförståelse om att drogen är utblandad med odefinierad materia gör att föreställningar om relativ renhet från allt annat blir det främsta kvalitetsmättet. När det gäller Pernillas upplevelse så verkar hon också förstå renheten som avspeglad i ruset, som bland annat beskrivs som ”fint” och ”klart”. Det är som att själva ruset var rent, utan suddighet och fulhet. Ordet renhet är alltså betydelsefullt för hur en drog värderas, och kan ha betydelse för hur effekterna tolkas.

Det rena, fina och klara ruset är alltså en lyx, och hamnar i skarp kontrast till begreppet att ”bli ren”. En person som inte använder droger, i synnerhet personer som tidigare har använt droger men inte längre gör det, kan kallas ”ren”. Sociologen Frida Petersson visar i sin avhandling *Kontroll av beroende: Substitutionsbehandlingens logik, praktik och semantik* (2013), om behandling med metadon och subutex, hur renhet får en upphöjd betydelse i de institutionella kontrollpraktikerna trots att renheten lokaliseras i urin, det vill säga i något som vanligtvis anses smutsigt. Hon skriver:

[Klienterna måste] förhålla sig till en kontinuerlig granskning av sina inre kroppsvätskor och genom provlämning styrka att de är ”rena”. Det framstår som en paradox att dessa kroppsvätskor som annars i sig betraktas

som smutsiga, något som avlämnas i ensamhet och snabbt spolats bort, i stället får en nästan helig karaktär och kommer att beskrivas som ”rena”.
(s. 227)

Renheten kan alltså, precis som smuts, ha en stark symbolisk laddning som i detta fall överträffar urinens smutsighet. Men vägen till renhet från smuts kan vara mödosam. Carolina använder begreppet när hon tar upp att det kan vara svårt rent praktiskt ”att bli ren” när man saknar ett hem. Hon syftar då inte på möjligheterna att tvätta sig, utan på svårigheterna att vara abstinent och må dåligt utan en plats att dra sig undan till. I sådana situationer ser jag, såsom jag beskrivit tidigare, en koppling mellan föraktad klibbighet i Douglas mening, en person som befinner sig i ett mellanläge, varken påtänd eller ren, och en känsløkonomi där känslor av smuts klibbar fast på droganvändaren, i Ahmeds mening. Vid ett tillfälle när obehagliga känslor förstärks, som vid abstinens (Ettorre 2015, s. 801), kommer känslorna i oordning. Om känslorna inte är den abstinents egendom, utan ingår i en känsløkonomi där också omgivningens upplevelse av känslor kring den abstinenta förstärks, blir en känslomässigt ordnad person ett hot om kaos, det vill säga smuts. Svårigheterna med att bli ren utan ett hem att dra sig undan till blir i detta perspektiv ännu tydligare. Smutsigheten förstärks i takt med hur många som hotas av en människas ordnade känslor. Klibbighet respektive klibbig/symbolisk smuts är alltså ett förstadium till den typ av renhet som avser upphörande av droganvändning.

Mary Douglas teorikonstruktion om hur kulturella föreställningar om smutsigt och rent skapar ordning kan som jag har visat synliggöra hur knarkare blir till och hålls på avstånd. Klassade villkor och maktstrukturer samverkar intersektionellt och skapar grader av smutsighet. Ord såsom tjack för amfetamin och symboler som sprutor blir effektfulla markörer som signalerar smutsighet och låg klass, medan drogerna själva spelar en undanskymd roll. Vissa typer av renhet ser ut att stå i ständigt närhetsförhållande till smuts. Smuts och renhet kan finna sig på olika platser och manifesteras i olika situationer men får en rumslig karaktär då de kopplar till en klasspräglad kontext, det jag i tidigare kapitel kallat knarkträsket, en plats som undviks av de flesta intervjupersonerna.

En situation som tvingar personer som vill använda droger att röra sig mot stigmatiserad droganvändning är dock inköp. Den illegala drogmarknaden är ett sammanhang som i stor utsträckning symboliseras av knarkträsket. Hur gör då intervjupersonerna för att införskaffa de droger de använder?

Införskaffande

Närhet till droger är nödvändigt om användning ska ske, men illegala droger befinner sig inte nödvändigtvis i sammanhang som intervjupersonerna vill vara i. Närhet till droger kan också vara en ytterst känslig fråga, som förra kapitlet visade. Hur går då kvinnornas införskaffande av droger till? I detta kapitel tittar jag närmare på de olika sätt som kvinnorna orienterar sig på för att drogerna ska komma så nära att de kan införas i kroppen.

Droger ute på stan

Det är tydligt att drogmarknaden har förändrats under de senare decennierna. När Nanne berättar om sin marijuanarökning som hippie i Malmö i ungdomen framträder hur gatubilden förändrats över tid:

Nanne: Då var langarna *mitt* på Gustav Adolfs torg, mitt på Gustav Adolfs torg, sedan flyttade de till *polishusets parkering*. [skratt]

Emma: Vad gjorde poliserna då?

Nanne: Ingenting. [paus]

Emma: När var det här?

Nanne: 1970-talet. Sedan var det Kungsparken. På 1960-talet visste knappt svenskar vad cannabis var. Det var lagligt.^[33] *Och alltså så många som stod på Gustav Adolfs torg...*

Emma: Var det det?

Nanne: *Aah!* Smällfullt. Och sedan *polishusets parkering*.

33 Att cannabis var lagligt på 1960-talet stämmer inte. Narkotikastrafflagen kom 1968 (SFS 1968:64).

Nanne skrattar när hon drar sig till minnes att langarna på 1970-talet huserade på parkeringen intill polishuset vid Davidshalls torg i centrala Malmö. Hon uppfattar deras placering i staden vid de båda torgen – idag myllrande knutpunkter för shoppinggator – som anmärkningsvärd och upprepar sig med eftertryck. Vi sitter i hennes soffa i radhuset i Limhamn och hon bjuder på kaffe och kakor. Hon har ett vant sätt att använda sig av humor. Ofta brister hon ut i ett medryckande gapskratt som har förmågan att sätta fokus på det som hon tycker är roligt, men när hon ser tillbaka och letar i minnet blir hon också själv överraskad ibland och skrattar till av förvåning. Samtalet pendlar i snabba vändningar mellan skratt och allvar, dramatiskt berättande och reflektion. Hon beskriver hur torget och senare parkeringen var platser för umgänge, och berättar engagerat om olika haschkvaliteter som stod till buds.

[...] man köpte som små plattor. Det fanns marockanskt och det fanns afghan och det fanns... alla möjliga sorter. Man visste vilket *land* det kom ifrån. [...] Libanes, *det* var... högsta klass på det. [skratt] Och det var svart.

Tonen är lättsam, men samtidigt både eftertänksam och trotsig. Jag uppfattar det som att hon ser minnena av hur det var på 1970-talet i ljuset av hur det skulle se ut om hippietidens droghandel placerades där idag, och att det senare vore absurt. När den cannabishandel som sker i Malmö under 2000-talet omskrivs i medierna är det ofta dess koppling till gängkriminalitet och blodiga våldsdåd som lyfts fram.³⁴

Studier av gatuhandeln i början av 2000-talet visar på drogmarknader fjärran från Nannes lättsamma hippieumgänge. Campbell och Ettorre skriver “[...] what was once a largely innocuous, consensual, consumer market has been transformed into what is routinely described in policy terms as a war zone.” (2011, s. 22). Kriminologen Letizia Paoli (2002) och sociologen Sandra Bucerius (2007) skriver att den illegala drogmarknaden i det nutida Europa i hög grad är rasifierad, könad och präglad av våld (se

³⁴ Se till exempel: Erberth, Nellie, Federico Moreno & Helén Rasmusen (2018) Knarkande överklassen som betalar Malmös gängkrig. *Expressen*, 7 augusti; Tronarp, Gustaf (2019) Teorin: Tonåringar skjuts – i kampen om knarkhandeln. *Aftonbladet*, 17 november.

också Nafstad 2011). Den norska sociologen Sveinung Sandberg noterar: "The lowest and most dangerous positions are increasingly taken over by foreigners, both those who immigrated recently and second and third-generation migrants." (2008, s. 609).

Nanne hävdar att "cannabis är ingen drog", vilket ska förstås som att hon inte anser att det borde vara straffbart att använda, men citatet i inledningen av kapitlet visar att handeln har ändrats och med den också den kulturella innebörden av att befinna sig nära cannabismarknaden. Ahmed skriver:

What is at stake [...] is not only the relation between the body and "what" is near, but also the relation between the things that are near. [...] Orientations are binding as they bind things together. What puts objects near depends on histories, on how things arrive, and on how they gather in their very availability as things to do things with. (2006a, s. 558)

Att orientera sig mot en drog är att orientera sig mot en samling objekt, drogen och de objekt, inklusive personer, som befinner sig i närheten av den, som alla anlant på olika sätt och hamnat på samma plats. Det som var nära för Nanne som hippie är därför nu främmande och distanserat, eftersom det som är nära drogerna ute på stan inte längre är detsamma. Hennes väg korsas inte av rök-cannabis, trots den liberala inställningen till drogen som sådan. I stället handlar hon CBD-olja via nätet och får smärtstillande opiater utskrivna på recept för sin höftledsproblematik. Det är alltså posten och apoteket som utgör de mötespunkter mot vilka Nanne orienterar sig.

Parallellt med apotekens handel har alltså den illegala narkotikamarknaden växt fram och hårdnat i takt med samhällets ansträngningar för att eliminera den (Tham et al. 2003). Det är en särskild miljö där en viss uppsättning linerade objekt kan förväntas, som det förknippas med risker att närma sig. Apotekens kommersialiserade butiksmiljö med färgglada förpackningar och leende personal i vita rockar gör att de två främsta marknaderna för opiater i Sverige framstår som väsensskilda sammanhang. Substansernas effekter och kemiska sammansättning hamnar i bakgrunden i en sådan jämförelse.

Könad och rasifierad gatumarknad

I sin studie av 20 män i Oslo som sålde droger på gatan använder Sveinung Sandberg Bourdieus habitusbegrepp för att förklara hur drogmarknadens sociala utrymme görs av män som genom tidiga kroppsliga upplevelser av våld och exkludering, såsom krigserfarenheter, flykterfarenheter, att bli utsatt för rasism och/eller erfarenheter av att leva på gatan, har ett symboliskt kapital som i de norska drogförsäljningssammanhangen kan omvandlas till pengar och status. Sandberg menar att de unga männen som sökte sig till de öppna droghandelsscenerna hittade både kommersiella och socialt gångbara sätt att förvalta sitt "gatukapital", i kontrast till den marginaliserade positionen som rasifierade, fattiga och i avsaknad av gångbara kulturella kapital i vita samhällen (Sandberg 2008; Sandberg & Pedersen 2011). Beredskap att använda våld och performativ maskulinitet inspirerad av amerikanska hiphopartister (2008, s. 612) nämns som exempel på könade kapital som alltså utgick från erfarenheter av att hantera våld och utsatthet. Användandet av detta habitus på ett kapitalstärkande sätt befäster dock samtidigt männens position som längst nere i såväl droghandelshierarkin som det rasifierade samhället.

Drogmarknaden har en könad struktur (Maher 1997; Measham 2003) vilket inte minst framträder i språket. De könsneutrala orden knarkare, droganvändare, haschrökare, haschtomte, pundare, tjackis och så vidare refererar till användningen i sig och implicit även dess följder. De specifikt kvinnliga benämningarna för en person som använder droger – tjackhora, knarkarluder, sprutluder och så vidare – riktar i stället in sig på införskaffandet av substanserna genom att koppla samman droganvändningen med en annan aktivitet, sexförsäljning, och en stigmatiserande horidentitet. Ettorre menar att eftersom kvinnors kroppar alltid bedöms utifrån ideal formade utifrån historiska, vetenskapliga, medicinska och kapitalistiska idéer, så måste droganvändande kvinnor inte bara kämpa för att upprätthålla dessa ideal utan också göra det utifrån en märkt position eller en position som riskerar att märkas. Hon pekar på hur en märkt kropp som avviker bedöms som socialt och moraliskt underlägsen och menar att förkroppsligande därför måste vara centralt i en feministisk analys av kvinnors droganvändning (2015, s. 795). Ettorres resonemang går i linje med ett fenomenologiskt perspektiv, med

utgångspunkt i kroppen som rör sig i rummet, en plats med en historia och ett nu som påverkar hur kroppen tolkas. Ahmed beskriver ett rum som historiskt sett befolkats av vita människor, till exempel ett akademiskt rum, som format av vithet. När det besöks av en rasifierad kropp hajar andra besökare till och den icke-vita kan uppleva en känsla av att vara obekväm och synlig (2011, s. 136). På ett liknande sätt kan en vit drogvärld synliggöra rasifierade droganvändare/säljare (Nafstad 2011). En mansdominerad drogvärld kan också synliggöra kvinnor som avvikande, och ett samhälle där droganvändning både är stigmatiserad och förbjuden i lag kan göra droganvändare överlag synliga. Obekväma känslor spelar en roll för hur rum behåller sin form. Ettorre beskriver kvinnors dubbla avvikande som att “normal’ embodiment is foreclosed to women drug users” (2015, s. 794).

Kvinnors synlighet och linjering respektive avvikande återkommer jag till i nästa kapitel som en fråga som bland annat har med tid att göra, men i följande avsnitt undersöker jag hur kvinnorna förhåller sig till införskaffande och länkarna mellan olika former av drogvärldar: den öppna drogmarknaden och kvinnornas respektive droganvändningssammanhang.

I den egna världen

Den öppna drogmarknaden är en miljö som de flesta intervjupersonerna undviker. Madelene föreställer sig hur det skulle vara att ge sig ut i den öppna, illegala drogmarknaden för att köpa heroin:

[...] skulle jag vara tvungen att åka in till Brunnsparken, vilket jag aldrig skulle göra, så skulle jag antagligen vara rätt rädd. Men lika mycket för polisen som för dem man köper av.

I en köpsituation i offentligheten skulle den illegala handlingen aktualiseras som straffbar. Madelene skulle vara lika rädd för polisen som för okända heroinlangare i Brunnsparken (en park i centrala Göteborg, känd för öppen droghandel), om hon tänker sig in i situationen. Men det är en situation hon inte vill utsätta sig för. Hon säger att hon i stället vänder sig till en man som är bekant, och därför inte känns farlig. Enligt henne är det bekanta en förutsättning för att hon över huvud taget ska handla droger

illegalt. När jag frågar om hon någon gång kommer att sluta använda heroin svarar hon:

[...] om jag hamnar i en livssituation där det, inte går. Som när jag jobbat utomlands under långa perioder. Det är ju inte så att jag, letar upp en ny dealer i Milano bara för att jag ska vara där i ett år. Utan då struntar jag ju bara i det. Eller samma sak när jag jobbar i USA, det är ju [skrattar, liksom förnöjt] inte som att jag skulle våga mig på att göra något sådant där.

Madelene orienterar sig med andra ord bort från den öppna drogmarknaden. Drogerna måste befinna sig i sällskap med det som är bekant för att ett möte ska ske.

Thea beskriver sina inköp av de droger hon använder (utan att definiera vilka specifika droger som avses, men hon menar inte heroin eftersom hon inte använder det) på ett liknande sätt:

Thea: [...] jag är inte så förtjust i det här med att handla droger alltså, tycker det är ganska jobbigt med det där... Dealandet tycker jag är jättejobbigt. [skratt]

Emma: Men hur köper du droger då?

Thea: Nej, det är genom, folk som jag känner. Eftersom jag har rört på mig runt så mycket så har jag [...] jag har vänner som, jag vet *vilka* som *har*.

Thea beskriver ”dealandet”, det vill säga förhandlingar med okända om illegala transaktioner, som jobbiga. Som queer kvinna, och även som politisk och progressiv konstnär, beskriver hon sig i andra delar av intervjun vara obekvämt i heteronormativa sammanhang över huvud taget. Vi dricker flera koppar te vid hennes köksbord vid båda intervjutillfällena, och jag får bilden av en person som vill kunna prata fritt, personligt och sårbart, och att det är ett invariant sätt att prata för Thea. Det sårbara: hennes transprocess, smärtsamma operationer och komplikationer, tankar kring sexualitet och svåra barndomsminnen har alla beskrivits förut, för andra lyssnare. Att prata om det svåra kan göra det mindre sårbart och i stället till ett sätt att ta ställning, för sig själv och andra i liknande situationer. Vägen genom minnena har

trampats upp och blivit slätare, enklare att komma igenom (jfr Ahmed 2006a, s. 553). Men samtalen sker inte var som helst. Thea menar att hon bara vill vara i miljöer där hon känner sig trygg, och att konstnärsmiljöer visserligen inte är så dömande vad gäller droganvändning, men sammanhanget måste också vara queert för att hon ska känna sig väl till mods. Hon säger:

[...] jag lever ändå i... en begränsad miljö. [försiktigt skratt] Som jag har skapat [drar efter andan] delvis medvetet, delvis... inte. För att ha ett drägligt liv. Jag undviker en heterosexuell kontext. Våldigt mycket. Det har jag gjort i många år. Eller länge. Våldigt, väldigt länge. För jag behöver det.

Kanske kan en del av det jobbiga med "dealande" höra samman med att ta sig utanför de queera och familjära sammanhang som hon beskriver sig behöva för att leva ett drägligt liv. Intervjupersonerna i kriminologen Fiona Huttons studie, till exempel, beskriver hur utemiljöer med starka normer av heterosexualitet upplevs otrygga av queera personer. Samtidigt beskriver hon att kvinnorna i hennes studie helst avstår från att köpa droger av manliga langare.

Investigation around the source of the drugs taken by female clubbers showed that it was mainly from friends or 'friends of friends' that ecstasy was obtained, not from the stereotypical, dangerous, unscrupulous male dealer. (Hutton 2006, s. 79)

På ett liknande sätt som i Huttons studie sköts Madelene och Theas inköp, trots deras olikartade droganvändningar, huvudsakligen genom överenskommelser med bekanta. Där de införskaffas utgör drogernas närhet till andra objekt en bekant samling mot vilken orientering ter sig möjlig för intervjupersonerna. Det som syns i blickfånget är bekant, men hur drogerna kommit dit är dolt (Ahmed 2006b, s. 37). Thea reflekterar över det när kokain kommer på tal. Hon säger:

Allting är ju oetiskt men kokain är superoetiskt. Kemikalier kan man ju göra i något labb, MDMA kommer ju i bästa fall från ett lagligt labb, men det mesta kommer ju från... kokain kommer ju till olika platser i folks olika, ändtarmar.

Jag utläser en förhoppning hos Thea om att det MDMA (och andra kemiskt framställda droger) som hon använder ska komma till henne genom tillverknings- och transportprocesser som vore etiskt försvarbara, men också att hon inte tror att det särskilt ofta är fallet. Hon uppfattar kokainets ökända problematik, med våldsförknippade drogkarteller och smuggling via fattiga kroppar, som ett etiskt problem. En queer fenomenologi måste, enligt Ahmed, inte bara se en kropps orientering mot objekt utan också se till objektens bakgrunder, hur de hamnade på en viss plats, i möte med en viss kropp. Från kroppens perspektiv är orienteringen mot en viss typ av möte med droger av avgörande betydelse för hur droganvändning görs. För Thea hamnar drogernas färdväg till de platser där hon kommer i kontakt med dem i bakgrunden. Hon föreställer sig fragmentariska bitar av resorna: lagliga labb, smuggling i ändtarmar, men även om hon hade velat skulle det vara svårt, oftast omöjligt, att spåra hur en viss drog faktiskt rest. Men när hon orienterar sig mot drogerna kan hon slippa både obehaget i "dealandet" och insyn i de oetiska färdvägarna genom att vända sig till bekanta som finns närmare.

Thea och Madelene vänder sig alltså medvetet från den marknad som Campbell och Ettorre kallar en krigszon och sådana platser där Sandbergs rasifierade intervjupersoner hanterar våld och utsatthet. De rör sig i stället längs bekanta stigar där bekanta ansikten dyker upp, personer som fungerar som länkar mellan drogmarknaden och köpare som inte vill närma sig den. Susanne Lundin ställer i sin bok *Organ till salu* (2014) frågor om vad som händer med våra kulturella värderingar när den globala ekonomin fördelar resurser så ojämnt att vissa är beredda att sälja sina kroppsdelar, medan andra kan köpa dem (s. 191ff). De svårt sjuka, svenska intervjupersoner som hon pratar med uppfattar å ena sidan köpet som oetiskt, men å andra sidan är deras liv i fara och väntetiderna för transplantation är långa. Avståndet, i såväl fysisk som ekonomisk bemärkelse, till säljarna är så långt att valet att köpa kroppsdelar ter sig möjligt. Frågan om organtransplantationer och drogsmuggling ställer problemet på sin spets, men dessa är inte unika marknadsstrukturer. I grunden fungerar de flesta globala marknader som kedjor där de första stegen, kännetecknade av just rasifiering och socialt utsatt arbetskraft, är osynliga för den västerländska medelklassköparen (Schierup et al. 2015, s. 100). Köttindustrin, bomulls-

och klädindustrin och frukt- och grönsaksmarknaden utgör alla exempel. Dessa kan vara nog så dramatiska och då och då bli synliga för svenskar genom reportage och rapporter om dåliga arbetsvillkor, giftiga odlingar och undermåliga djurhållningspraktiker. Men drogmarknaden respektive organhandeln är, genom illegalitet och koppling till kriminalitet och tabu, särskilda marknader med specifika konnotationer där också införskafterpraktikerna i västländer kräver risktaganden, ställningstaganden och kunskaper av konsumenten, på ett sätt som inte liknar inköp av matvaror och kläder i varuhus.

Till skillnad från sådan konsumtion som förväntas och uppmuntras som några av de mest vardagliga praktiker som går att föreställa sig – osynliga rörelser av kroppar längs normativa linjers mittfåror – innebär möten mellan illegala droger och kroppar avvikande linjer. Droginköp innebär således dolda möten, ibland mellan olika världar, där olika nivåer av lagbrott begås från produktion till grossister, transporter, vidare köp och försäljning fram till den sista köparen, och slutligen den som konsumerar drogen. Det som intervjupersonerna undviker skulle alltså kunna beskrivas som möten mellan olika världar. I stället försöker Madelene och Thea hitta droger i sina egna världar, en drogvärld inom den värld som är deras.

Den slutliga köparen och den slutliga konsumenten kan vara samma person men det behöver inte vara så. Drogen kan också övergå från att vara en handelsvara på marknaden till en gåvoekonomi.

Droggåvor

För att något ska kunna användas måste det finnas inom räckhåll, kroppen måste befinna sig i närheten av det som ska användas. Men för att användandet av en drog som är nära ska ske krävs ytterligare närhet, den måste aktivt införas i kroppen. Ettorre kritiserar drogforskare för att reproducera en bild av de ”riktiga substansmissbrukarna” som aktiva handlingskraftiga män, emedan kvinnor spelar passiva biroller (1992, s. 17). Kvinnliga droganvändare analyseras i den drogforskning Ettorre avser således som påverkade kroppar i närheten av droger, men betydelsen av den aktiva handen som sträcker sig ut för att greppa tag hamnar i bakgrunden. I förgrunden finns hur andras händer sträckts mot kvinnorna.

Som vi sett i de tidigare kapitlen är detta en förenklad bild av kvinnor som passiva och orörliga. Istället berättar intervjupersonerna om intentioner som manat till rörelse: stark längtan, strategier för att komma åt droger, resor, uteliv och fester. De riktar sig mot och från olika droger, som de konsumerar och låter sig påverkas av eller undviker. Mötena sker genom att drogerna kommer till dem på samma gång som de kommer till drogerna. Men dessa möten kompliceras ytterligare av att flera av kvinnorna uppger att lejonparten av drogerna de konsumerade var gåvor. Gåvor innebär andras utsträckta händer, men också händer som tagit emot. Vad handlar detta emottagande om i relation till kön? Hur fungerar dessa gåvoekonomier? Agnes säger med ett oberört tonfall apropå sitt införskaffande av droger:

Agnes: [...] jag har nästan fått allting gratis... hela tiden.

Emma: Vem är det som ger bort det?

Agnes: [paus] Om jag ska vara ärlig så minns jag inte ens, hur jag har... om det har köpts. Oftast har det varit med kompisar, via kompisar... men om man har köpt... det är inte jag som har hållit i det. Jag har gett min kompis pengar, och så har hon gått och liksom såhär. Jag har aldrig köpt och haft hemma eller sådär, själv.

Utifrån citatet kan det verka som att Agnes är en relativt oerfaren droganvändare. Hon säger sig inte riktigt veta hur drogerna kommer till henne och de gånger som hon har betalat för dem har transaktionerna skett via mellanhänder. Men Agnes har regelbundet använt droger under tio års tid, i sådan omfattning att både hon själv, hennes familj och vänner oroar sig för hennes hälsa. Hur fungerar det? Agnes säger att införskaffandet sker i bakgrunden, det är så icke-centralt att hon inte ens minns hur det går till. Även när kompisar köper till henne tar de pengarna och går iväg. För hennes medvetande verkar drogerna presentera sig som förväntade objekt inom ett snävt synfält, och hur de kom dit har hon inte lagt märke till. Agnes droganvändning liknar på så vis filosofen Edmund Husserls fenomenologiska utövande vid sitt skrivbord, såsom Sara Ahmed teoretiserar det. Hon beskriver hur han när han diskuterar objekt

exemplifierar med skrivpapper och annan skrivutrustning. Exempelen är ingen slump, menar Ahmed, eftersom Husserl är en filosof som skriver på skrivpapper.

[...] what we can see in the first place depends on which way we are facing.
What gets our attention depends too on which direction we are facing.
(2006b, s. 29)

Husserl riktar sig alltså mot sitt eget arbete när han håller ansiktet vänt mot skrivpapper. Utan att titta beskriver han sig också känna till vad som finns i de delar av rummet han inte kan se, bakom honom och utanför rummet. Däremot, skriver Ahmed, uppmärksammar Husserl inte det arbete som ligger bakom hans möjligheter att skriva. Arbetet med att tillverka bordet, städa det och ta hand om hans barn, som han kan höra genom väggen, till exempel (ibid s. 30-31). Skrivandet är i fokus och skrivbordet är självklart framför honom, eftersom han är filosof. Framför Agnes finns istället droger. Jag återkommer till självklarheten i hennes attityd till droggåvor och hennes kommentar om att hon aldrig haft droger hemma, men vill först fördjupa diskussionen om gåvoekonomier i relation till kön och klass.

När det gäller gåvor finns omfattande etnologisk och antropologisk forskning som teoretiserar de sociala och kulturella system som givandet och tagandet utgör delar av. Den kanske mest inflytelserike gåvotoretikern, antropologen Marcel Mauss, undersöker i *The Gift*, från 1925 (2002³⁵), olika gåvosystem. Dessa förstås som relationer, där de objekt som vanligen uppfattas som "gåvor" bara utgör delar, och han kommer fram till att gåvor till skillnad från varor på en marknad aldrig är fria. Gåvorna kommer med obligatoriska krav på återgäldande vilket han tolkar som sammanhängande med deras spiritualitet i ett så kallat totalt system. Med det menar han att gåvorelationen ingår i ett system som innefattar allt från religion och myt till juridiska, ekonomiska och sociala strukturer. Gåvan återspeglar något av givaren som spirituellt blir del av vad som ges bort, och denna själsliga del vill tillbaka till sitt ursprung, det vill säga den ursprungliga givaren (ibid 2002, s. 13-16). Relationen innefattar tre grundläggande krav: krav på

35 Först publicerad 1925 som *Essai sur le don*

givande, emottagande och återgäldande. Skyldigheten att återgälda binder samman individer, familjer och grupper och genom detta uppstår relationer och solidariteter.

När det handlar om kvinnor i drogkontexter finns, som jag tidigare har visat, starka föreställningar om droganvändande kvinnors sexuella tillgänglighet. Det ligger därför nära till hands att tänka att gåvoekonomier i drogkontexter är könade och sexualiserade på så sätt att män tillhandahåller droger och kvinnor återgäldar med sex. Det går i linje med hur Mauss ser på heterosexuella förhållanden, nämligen som en relation som i alla tider inneburit att män genom gåvor kontinuerligt återgäldar kvinnors tillhandahållande av sex (2002, s. 93). Ett sådant utbyte skulle i drogsammanhang få en moraliskt laddad karaktär genom de föreställningar om droganvändande kvinnor som manifesteras i de specifika begreppen som betecknar droganvändande kvinnor som knarkarhoror, sprutluder etcetera. Horbegreppet används som sagt traditionellt, såsom exempelvis Frykman (1977) och Lennartsson (2019) visat, snarare som beteckning för en orenad och därför hotfull kvinnoposition än för att beskriva en kvinnas utbyte av sex mot pengar. Men begreppen som betecknar droganvändande kvinnor ger sken av att göra just det vilket ger dem långtgående innebörder av både smuts, hotfullhet och sexhandel. Föreställningar om droganvändande kvinnor som sexuellt tillgängliga finns även inom vissa droganvändningssammanhang, vilket Carolina tar upp och som också diskuterades i föregående kapitel. Carolina säger att hon förväntades vara trevlig av män som tillhandahöll amfetamin och beskriver också hur denna typ av umgänge kunde övergå både till ovälkomna sexuella närmanden och motvilliga sexuella handlingar.

[...] sådana här självklara grejer att, som jag var med om... sexuella saker som man inte tycker är ok och... och sådär och det känns ju nästan som en självklarhet, i den... världen liksom. Men att man kanske liksom, var med någon som... gav en droger... [...].

Sociologen Torkel Richerts skriver i artikeln ”Injektionsmissbrukande kvinnors inkomstkällor och anskaffning av droger” (2009), om kvinnor som injicerar regelbundet, att kvinnor oftare än män uppger att delar av deras drogkonsumtion utgörs av gåvor. Drygt hälften av de 188 kvinnorna

Richerts intervjuat hade blivit bjudna på droger under de senaste två veckorna, och av dessa hade 95 procent fått droger av minst en man, emedan 40 procent hade fått droger av minst en kvinna (ibid, s. 377). Han menar att gåvorna till viss del kan handla om förväntan om sexuella gentjänster, men pekar också på att fler män än kvinnor använder droger och på att det verkar finnas en mer allmän "bjudkultur" (ibid, s. 376) inom de drogsammanhang han studerat.

Carolina, till skillnad från Agnes, Madelene och Thea, ingick på samma sätt som kvinnorna i Richerts undersökning i ett socialt utsatt sammanhang, det vill säga där droger uppsöks i närheten av våld och kriminalitet. Den "värld" Carolina talar om i citatet ovan, är en värld med en klassbestämd relationsstruktur som innefattar såväl orienterande rusupplevelser som desorientering i förhållande till övriga samhället, och en kriminell, våldsam handelsmarknad. Agnes, Madelene och Thea, däremot, pratar om sin droganvändning som platser som definieras av rusupplevelser på avstånd från, men ändå med en laddad koppling till denna värld. Både Agnes och Carolina använder i första hand amfetamin, men de sätt som drogen införskaffas på, mötespunkterna, är slående olika. Carolina inrättade sitt liv på ett sätt som möjliggjorde kontinuerlig betalning. Hon berättar att hon ordnade sin ekonomi, trots att droganvändningen påverkade hennes arbetsförmåga negativt, genom att ständigt byta jobb innan användningen kunde avslöjas.

[...] jag [jobbade] på restaurang. I köket mestadels, som kock och kallskänka. Köksbiträde... Och så hoppar man från jobb till jobb och så håller man på. På det sättet så klarar man ju att få nya jobb hela tiden, genom att byta.

Carolinas strategi, att ständigt se till att ha ett reguljärt arbete som inkomstkälla, handlade om att slippa så mycket som möjligt av pressande sexuella förväntningar. Hon berättar till exempel om hur män som sålde droger försökte övertala henne att prova heroin, eftersom de då trodde att hon skulle ge upp restaurangarbetet och istället "ta tjänst" hos dem som någon som enligt hennes beskrivning skulle fungera som ett slags sexuellt tillgängligt hembiträde, i utbyte mot droger.

[...] det var folk som försökte övertala mig till att göra *det* [använda heroin] för att det är bra att ha en tjej som hänger runt i lägenheten och blir *hooked* [beroende av drogen], och då kan vara där och diska och städa och allt sådant där liksom... och då är det ju inte... liksom tal om, prostitution, att sälja sex eller så. Men det är ju ändå ett gränsland liksom. [En man] ville övertyga mig om att... [använda heroin] ”kom igen, det är det du behöver. Jag ser det på dig. Bara litegrann. Kom igen” och sådär liksom.

Carolina tvingades med andra ord uppmärksamma omgivningen och riktade sig inte ostört mot droger och drogupplevelser utan för att få tag på dem också mot olika jobb, inköp och ställningstaganden till olika erbjudanden.

Agnes situation är helt annorlunda. Hon verkar inte bekymra sig alls, varken över ekonomi eller införskaffning. Hon beskriver hur hon orienterar sig mot sammanhang där drogerna kommer till henne under trevliga former - fester, festivaler och klubbar - emedan Carolina motvilligt själv är trevlig hos ”kranen” och i ”sunkiga lägenheter”. Det ligger nära till hands att analysera hela skillnaden som sammanhängande med begreppet beroende: en person som är beroende av en annans hjälp kan vara villig att liera sig med den som kan hjälpa (Lebra 1975, s. 557). Carolina använder också ordet beroende som definition på sin användning. I kapitlet ”Beroendeöglor” fördjupar jag diskussionen om detta begrepp, som definition på ett tvångsmässigt förhållningssätt som innebär att droger fortsätter användas ”trots negativa konsekvenser” (Heilig 2015, s. 35). Men Carolina beskriver inget radikalt byte av umgänge från tiden innan hon själv började använda amfetamin till efter. Och Agnes oro över sitt användande handlar just om negativa konsekvenser kopplade till överdoser, hälsa och relationer med mera. Beroendebegreppet har således viss koppling till bådas användande. De mötesplatser mellan droger och kroppar som de beskriver avtecknar sig snarare som två skilda världar, utgjorda av relationsstrukturer utifrån klassrelaterade villkor som skapar olika perspektiv på vad som är värdefullt och hur utbyte kan gå till (Skeggs 2004, s. 10ff), där droger befinner sig i närheten av olika samlingar av objekt. Skeggs skriver att:

[...] valuing always works in the interests of those who can name it as such. Their perspective on what counts as legitimate puts valuation into effect. In this evaluation process a distinction can be drawn between use-value and exchange value. Making legitimate (making things valid) places the thing (be it person or object) that is being valued in the realm of dominant categorizations. As it is inscribed with value it becomes part of the symbolic economy. The moral evaluation of cultural characteristics is central to the workings and transmission of power. (Skeggs 2004, s. 14)

Amfetaminets tillgänglighet för intervjupersonerna har i linje med Skeggs resonemang att göra med att Agnes och Carolina värderas på olika sätt, i två olika klasskontexter. Agnes värdesätts, i likhet med Husserl, av dem själva och omgivningen utifrån ett perspektiv som gör det legitimt att andra bistår med vissa tjänster i utbyte mot deras närvaro som symboliskt kapital.

I Carolinas sammanhang skulle en droggåva som själslig del av givaren bli en förväntan om sex och andra tjänster. Är det då en gåva, eller är det handel? Om hon förväntas *vara* föreställningen om knarkarhoran när hon använder droger är det kanske ingen själslig del som ges bort utan snarare en beräknad kvantitet droger till ett visst värde, som betalning för arbetskraft. Carolina känner langarna, som lever av sin handel, och vet vad amfetaminet kostar, men kunskaperna och det sociala kapitalet som droganvändningen innefattar har inget värde annat än som bruksvärde och innebär ett icke-ackumulativt kapital. Agnes däremot använder droger som nöje men också som en del av sin identitet som en värdefull kvinna som är risktagande och ”ute mycket”³⁶ (Skeggs 2004, s. 23), droganvändningen är för henne på så sätt ett ackumulativt kapital. Paradoxalt nog är betalning överflödigt under Agnes privilegierade fästade emedan Carolinas ansträngningar för att behålla sin integritet i de sammanhang där hon befinner sig kostar pengar. Det framstår som att Mauss beskrivning av handel som fundamentalt frivillig och gåvoekonomier som tvingande kommer på skam. Men Mauss menar inte att dessa två system skulle vara separerade. Gåvor som delar av ett totalt system flätar samman det som köps och tas emot med det som

³⁶ Se citat i kapitlet ”De första besöken”.

skänks och säljs i ritualer som är gångbara i specifika sammanhang. Mary Douglas sammanfattar i sitt förord till *The Gift* detta förhållande som att "gift complements the market in so far as it operates where the latter is absent" (Mauss 2002, s. xviii). I Carolinas exempel är alltså drogerna i första hand varor på en marknad, men i Agnes exempel uppfattar hon dem som just gåvor, fjärrade från marknad.

Vad är det då för slags symbolisk reciprocitet som Agnes bistår med, och kan den jämföras med Husserls? När det gäller kvinnor är gåvoteorierna förvirrande. Mauss beskriver bjudande som ett sätt att åtnjuta och bibehålla respekt, men framförallt mellan män. Kvinnor i hans studier betraktas ibland som varor som utbyts, ibland som ekonomiska partners. Skeggs skriver att hela idén med att vara en ägande individ växte fram utifrån ett privilegierat perspektiv, närmare bestämt genom män med tillgång till distributionscirklar av symboliska värden och med intresse av att distansera sig från "massan" (2004, s. 7). Ekonomiska transaktioner i form av utbyten av objekt, inklusive andra personer såsom kvinnor och slavar, skriver hon konsoliderade skillnaderna mellan män som äger sig själva och kan äga objekt, och de som inte kan det, vilket lade grunden till klassamhället. Detta klassamhälle är som bekant också ett heteronormativt samhälle, där mycket energi går åt till att förklara och upprätthålla skillnader mellan män och kvinnor. Den feministiska teoretikern Luce Irigaray skriver med utgångspunkt i en kritik av Freuds analys av kvinnor som kastrerade, bristfälliga män:

In our social order, women are "products" used and exchanged by men. Their status is that of merchandise, "commodities." How can such objects of use and transaction claim the right to speak and to participate in exchange in general? (1985, s. 84)

Feministiska krav om jämställdhet har delvis förändrat spelplanen sedan Irigarays text skrevs 1984, och jag uppfattar det som att de flesta kvinnor på 2000-talet i Sverige inte accepterar en idé om att leva på mäns villkor, utan ser sig själva som subjekt som handlar och förhandlar. Men heteronormativa ordningar utgår fortfarande från femininitet respektive maskulinitet som över- och underordning, aktivitet och passivitet, där femininitet därigenom blir ett bristtillstånd. Kan femininitet vara något annat? (Dahl 2017).

Jag uppfattar kvinnopositioner som flytande i relation till marknaden, mellan objektifiering och handelspartners, vilket exemplet med Carolina visar. Såsom togs upp i kapitlet "Knarkaren" fick hon inte delta i försäljningen av droger. Det var istället för att själv sälja droger som hon arbetade reguljärt för att kunna betala för sig, vilket alltså innebar uppmuntran att motta gåvor med efterföljande förväntningar om sexuell och huslig tillgänglighet. Det skulle kunna beskrivas som en påtryckning om att övergå från den som aktivt utför handel/utbyten till att passivisera sig själv i ett könat utbytessystem, där beroende användes som repressiv strategi. Alltför tvingande förväntningar om kontrollerbarhet gjorde med andra ord att Carolina inte kunde tillåta ett gåvo/sexhandelssystem att operera, men att arbeta på restaurang och betala för sig innebar också i sig en närhet till en drogmarknad där hon inte deltog på lika villkor.

För Agnes, däremot, är alltså drogmarknaden som könad plats icke-närvarande, hon håller sig på distans (se också Hutton 2006, s. 49ff för en beskrivning av betydelse av kön i relation till drogmarknader på dansklubbar). Agnes får istället drogerna genom ett gåvosystem som hon trivs i och uppfattar som självklart. Från Carolinas utgångspunkt, varifrån världen vecklar ut sig för henne, köptes och "skänktes" droger i samma marginaliserade drogvärld. Därifrån ser hon inga alternativ till en införskaffning som innefattar sexism. Agnes däremot, låter sig bjudas under andra förutsättningar, och då är drogerna lika självklara som ett skrivbord framför Husserl. Hon är en kvinna som blir bjuden när hon går ut, men inte en kvinna som äger droger och tar hem dem. Om det självklara i att ha droger framför sig utan att fundera på hur de kom dit kan liknas vid att sitta vid sitt skrivbord och utöva filosofi, aktiviteter som möjliggörs genom sociala villkor, finns alltså också skillnader mellan Agnes och Husserl. Agnes äger inte drogerna som Husserl äger sitt papper och penna, eftersom ägande skulle innebära en annan, könad, marknadsrelation. Istället för att vara en kvinna som främst blir bjuden skulle hon bli en kvinna som äger droger och själv kan distribuera dem. Det understryker Agnes att hon inte är. Om femininitet å ena sidan ger tillgång till droger blir det samtidigt en förutsättning för femininiteten att inte äga utan låta sig bjudas.

Men handlar bjudandet bara om kön? Alla droggåvor skänks inte av män till kvinnor. Den allmänna bjudkultur som Richert nämner beskrivs

även av andra forskare. Den norska sociologen Kristian Mjåland har undersökt droggåvoekonomin i ett mansfängelse där droger i mycket hög utsträckning gavs bort till medinternerna, vilket han menar visar på en "culture of sharing", det vill säga en delandekultur (2014). Den utsträckning i vilken sexuella intressen mellan männen förekom framkommer inte men däremot ett antal citat som visar på fångarnas inställning till droggåvorna som självklara, och på internernas känslor av kamratskap och omsorg om varandra. "Jacob" säger exempelvis om de droger som skänkts till honom:

It is very much about care. [. . .] I have been on a pure care-based drug budget. (Mjåland 2014, s. 342)

Mjåland menar att studien, i linje med Mauss arbete, framför allt visar hur delandekulturen producerar sociala relationer, gemenskap och solidaritet men att sociala hierarkier också spelar en roll. "Jacob" säger:

Most of those who want some, those who need it, they receive. But of course, it's done in the proper order. (Ibid, s. 344)

Den vars perspektiv som bestämmer den rätta ordningen gör droggåvorna legitima. De flesta får. Men drogerna ges till vissa, som får före andra. "Kjetil" beskriver enligt Mjåland det generösa delandet som en kamratlig plikt:

It's also a kind of duty. Do you understand what I mean? [. . .] That people expect you to do it because they would have, you know. (Ibid, s. 345)

Kjetil beskriver alltså delandets utgångspunkt som ett solidariskt utbyte, med utgångspunkt i att alla ger när de kan. Denna utgångspunkt förutsätter att alla ibland har tillgång till drogmarknaden. Mjåland skriver:

The gift perspective allows us to see how sharing is shaped by care, compassion and solidarity, while it simultaneously emphasizes the self-interest embedded in such drug exchanges. (Ibid, s. 348)

Omsorg, medkänsla och solidaritet lyser med sin frånvaro i Carolinas berättelse. Begreppen går heller inte i linje med mitt intryck av Agnes beskrivningar. Om droggåvor beskrivs som omsorg, medkänsla och solidaritet verkar det snarare handla om att ge till personer som skulle må dåligt utan droger, än om att ge dem till personer som vill ha roligt. Dessutom säger alltså "Kjetil" att det handlar om en plikt som utgår från medinternernas ömsesidiga utbyte av droger.

Kvinnorna som berättar om gåvor återger huvudsakligen inte ömsesidiga utbyten. Utbytet mellan kvinnor och män är ojämnt, både i Richerts statistik och i mitt material, vilket indikerar att delande mellan vänner eller begreppet bjudkultur inte ger hela bilden. Män bjuder mer, och kvinnor blir oftare bjudna. Det är också svårt att bjuda utan att äga, som Agnes menar att hon avhåller sig ifrån. Jag kommer därför att undersöka både relationen mellan femininitet och passivitet/aktivitet, och bjudkultur som kontext i relation till kön och klass. Jag kan dock bara utgå från intervju-svaren i materialet som alltså ger en bild av hur kvinnorna beskriver sina upplevelser av gåvoekonomierna för en forskare. Dessa har snarare handlat om *att* drogerna skänks än *hur* detta sker. Angela säger:

[...] alltså jag köper liksom inte, amfetamin, jag blir alltid bjuden om det är fest eller... Sådär...

Pernilla beskriver hur hon skaffar droger:

Vad gäller amfetamin och kokain så blir jag mest bjuden. Ja, eller jo det skulle jag säga, eller typ att man säger att jamen vi fixar ihop och så kanske man såhär, fixar tillsammans men det är någon annan som har kontakten liksom, men cannabis köper jag även, själv.

I Pernillas fall finns det alltså en skillnad mellan olika illegala substanser. Amfetamin och kokain dyker upp som gåvor i vissa sammanhang eller köps via någon annan, men cannabis inhandlas även av henne själv. Dora, däremot, säger om cannabis:

Jag brukar inte köpa själv ju. Utan mest få, via kompisar och så.

Kvinnorna söker sig alltså (aktivt) till sammanhang där drogerna finns, och i vissa av dessa sammanhang kommer drogerna till dem utan krav på ekonomisk ersättning. Det skulle kunna analyseras som att kvinnorna orienterar sig utifrån en feminin sårbarhet (Dahl 2017), förbi de riskfyllda drogmarknaderna, men innebär det att de nödvändigtvis inrättar sig som passiva objekt när de mottar gåvor? Intervjupersonerna som citerats ovan beskriver gåvorna med obekymrade tonfall, precis som Agnes gjorde, som att det är självklart att få, eller åtminstone oproblematiskt. Tone Schunnesson, som 2016 slog igenom med sin självbiografiska bok *Tripprappporter*, skriver:

Köp inte droger. Bara få dem. Lär dig att allt går att få. Du är aldrig skyldig någon något. Bara få och få och få tills du inte orkar ta mer. (s. 152)

Schunnessons otåliga krav har likheter med Agnes attityd och signalerar inte sårbarhet och inte heller passivitet. Drogerna är förväntade gåvor i vissa relationer, som Schunnesson drar till sin spets. Varför ser hon sig berättigad att få?

Sociologerna Melissa Tyler och Steve Taylor uppfattar i sin studie av flygvärdinnors arbete Mauss begrepp ”exchange of aesthetics” som belysande av en central och underteoretiserad aspekt av kvinnors arbete (1998, se även Petersson McIntyre, 2016). De menar att förväntningarna från kunder såväl som arbetsgivare på att kvinnors kroppar ska se ut och uppföra sig på vissa sätt, inklusive visa tjänstvillighet vilket de beskriver som ”compulsory altruism”, handlar om obligatoriska gåvor från kvinnornas sida (ibid, s. 169). Estetiken och altruismen menar de flätas in i flygresan som vara, och därför uppfattas kvinnornas gåvor som betalda och inte som något som behöver återgäldas. Schunnessons krävande inställning framstår som ett anspråk på gåvor utan återgäldande, men den kan också tolkas som sammanhängande med ett utbyte av estetik, ett kroppsligt görande av femininitet i ”the night time economy” (se tex Nicholls 2019), vilket kräver arbetsinsatser. Hennes krav på droger skulle kunna läsas som ett feministiskt krav på återgäldande för sådana obligatoriska, estetiska gåvor.

I den klassiska feministiska texten *Femininity* (1984), beskriver författaren och journalisten Susan Brownmiller femininitet just som en gåva.

Femininity pleases men because it makes them appear more masculine by contrast; and in truth, conferring an extra portion of unearned gender distinction on men, an unchallenged space in which to breathe freely and feel stronger, wiser, more competent is femininity's special gift. One could say that masculinity is often an effort to please women, but masculinity pleases by displays of mastery and competence while femininity pleases by suggesting that these concerns, except in small matters are beyond its intent. (s. 4)

Det Brownmiller beskriver som femininitetens gåva, att få män att känna sig starkare, klokare och mer kompetenta genom att bekräfta männen som sådana, tillsammans med Tyler och Taylors beskrivning av estetik som kvinnors obligatoriska gåvor tecknar bilden av en patriarkal fantasi (Dahl 2017, s. 43), i det här fallet en patriarkal drömrelation. En tänkbar gåvoekonomi vore att droger (eller andra gåvor) skänks med förhoppningar om en sådan relation.

Irigaray skriver att ansträngningarna för att göra femininitet avslöjar femininiteten (och maskuliniteten) som maskerade, som syftar till att upprätthålla manliga representationssystem. Problemet i relation till marknader, i synnerhet marknader för sexuellt utbyte, menar hon är att kvinnor kan välja mellan att spela på sin femininitet och därigenom tappa bort sig själva, eller hamna utanför, utan tillgång till marknaden (1985, s. 84). Det ser alltså inte ut att finnas något sätt för kvinnor att låta femininitet ta plats på en marknad, men Irigaray presenterar en störande queer strategi. Istället för att fråga sig vad kvinnor egentligen "är" och huruvida hon är objekt eller subjekt förespråkar Irigaray störande överdrifter av femininitet. Hon skriver:

[...] repeating/interpreting the way in which, within discourse, the feminine finds itself defined as lack, deficiency, or as imitation and negative image of the subject, they should signify that with respect to this logic a *disruptive excess* is possible on the feminine side. (Ibid s. 78)

En störande överdrift av det feminina är alltså ett sätt att röra om i en dikotomisk uppdelning av könsbetydelser. I citatet av Schunnesson kan

själva emottagandet tolkas som överdriven femininitet. Hon tar emot men slutar inte ta emot utan kräver mer utan att indikera något (ytterligare) återgäldande. Makten över det värderande perspektivet blir på så vis en kamp om värderingsföreträdare, där Schunnesson hävdar ett nästan obegränsat värde som ifrågasätter legitimiteten i eventuella andra bedömningar. Irigarays tolkning öppnar för att gåvoekonomierna, även om de sker i heteronormativa sammanhang, precis i linje med kvinnorna som mottagare och männen som aktiva givare, innefattar utrymme för motstånd.

Men måste det till excess för att queera femininitet? Och finns det inget sätt för en kvinna att ta emot droger av en man utan att varken spela på femininitet eller hamna utanför? De flesta intervjupersonerna beskriver vissa droganvändningstillfällen som intima, delade sammanhang, där fokus ligger på en gemensam upplevelse. Kan ett fenomenologiskt perspektiv, med utgångspunkt i den situerade kroppen med sina möjligheter till förlängningar visa på en annan, potentiellt queerande gemenskap genom droganvändning? Angela beskriver en fest där deltagarna med utgångspunkt i den gemensamma droganvändningen producerar intim, gemensam rumslighet:

[...] först börjar festen. Människor får socialisera, det är väldigt mycket intryck [...] Ja. Och sen så, sållas det ut, människorna försvinner, och då fördjupar man sig, alltså genom att vara vaken... Väldigt länge, alltså genom att inte gå och lägga sig utan istället ta tjack... Så blir det att, då, helt plötsligt, har man tid att paddla ut på sjön. [Har visat bilder föreställande några människor som paddlar under amfetaminrus]

Och. Intimiteten också. Man får en... vad heter det? Jamen man får en ö som inte har räknats in. För att då, då försvinner alla in i sömnriket, och så sitter man kvar på en vakenö.

Och... på den ön är man tacksamma för att man har [artikulerar] varandra och, "vi har valt att vara här", man är med i ett sammanhang och man, och då blir det liksom en tillgivenhet som "här är vi på den här öde ön. Tillsammans." Och det blir väldigt... plus att i och med att det är kriminellt också så blir det också en slags förtrolighet [...].

Ö-metforen får här en bokstavlig betydelse eftersom de vid tillfället hon pratar om paddlat ut till en ö. Ön blir en fysisk och samtidigt upplevd plats

för intim gemenskap, ett rum. Vilka som tillhör den grupp vars samhörighet Angela beskriver i termer av intimitet, tillgivenhet och förtrolighet, kopplat till amfetaminets illegalitet, skils ut av vakenhet. De andra festdeltagarna sover. Hon beskriver en tacksamhet ”för att man har varandra”, för att de som finns nära har valt att vara tillsammans. Gåvosystemet ser i termer av intimitet ut att manifesteras i ett återgäldande i termer av samvaro. De som är nära i ruset har skänkt sin närvaro till en ömsesidig intim situation.

Merleau-Ponty teoretiserar kroppen som på samma gång aktiv och passiv, subjekt och objekt. Kroppen är kännande samtidigt som den blir känd och han beskriver detta som kroppens dubbla tillhörighet till världen (1968, s. 137f). Kroppen är på detta sätt sårbar och påverkbar samtidigt som den påverkar och har påverkat. Han menar vidare att människor å ena sidan lagrar tidigare erfarenheter och därför i viss utsträckning gör som de brukar göra, men genom att leva/bo (dwelling) tillsammans också att det inrättade på samma gång inrättas (2010, s. 77f). Det finns alltså ett oförutsägbart nyskapande i samhörighet. Kan det finnas en subtil, eller varför inte subversiv, möjlighet till queerande upplösning av sociala ordningar i en strävan att uppleva temporär intensiv samhörighet genom droganvändning?

Sociologen Deborah Lupton skriver att njutningsfullt risktagande, genom exempelvis Extremsporter, viss kriminalitet och droganvändning, kan svetsa samman grupper på ett spirituellt plan.

The pleasures of risk-taking also inhere in the ways in which risk-takers may find a communal spirit with other like-minded souls. To engage in risky activities may bind people together closely in this common pursuit, particularly if they identify each other as being members of the elite group of skilled, tough-minded individuals who can cope successfully with edgework. (1999, s. 157)

Rishtagandet menar hon alltså kan leda till gruppkänsla, men åtminstone korta stunder också till att jaget upplöses:

[...] participants may lose a sense of their autonomous selves, becoming, at least for a brief time, part of a mass of bodies/selves with a common, shared purpose. (ibid)

Luptons beskrivning av den gemensamma kroppen skulle kunna förstås som temporärt boende/levande (dwelling) som inrättar samtidigt som det redan inrättats och därför rymmer möjligheter till queer upplösning av den egna kroppen i en gemensam kropp, som också beskrivs som rum av Angela, en "vakenö". Därifrån vecklar världen ut sig mot gemensamma syften, exempelvis paddling.

Pernilla berättar om en annan stillsam drogaktivitet, om hur hon röker cannabis tillsammans med vänner, och använder även hon rumsliga uttryck i kombination med intimitet:

[...] cannabis för mig tycker jag är, är liksom... schysst just därför att det är... avslappnande och nedvarvande men också just det här att det går att sitta och, lyssna på musik och småprata om saker och att såhär... så blir det väldigt roligt just för att man är med i samma, typ av bubblor liksom, att det känns väldigt, fint och intimt [...]

De droganvändande beskrivs både av Angela och Pernilla dela en erfarenhet av intimitet som omsätts till rumslighet genom en upplevelse av närhet till varandra i ruset, vilket uttrycks som öar av Angela och bubblor av Pernilla. Drogruset och relationsskapandet gör öarna och bubblorna till förlängningar av kroppen (Ahmed 2006b, s. 58), som upplever en rad positiva känslor som tillsammans ger konnotationer av hemtrevnad (ibid, s. 7). Pernilla använder orden avslappnande, nedvarvande, roligt, fint och intimt. Angela säger att de amfetaminrusiga är tacksamma för att de har varandra och använder också hon ordet intimt tillsammans med förtrolighet och tillgivenhet. Men det potentiellt queera tillståndet av att dela en kropp/rumslighet infaller alltså *efter* att införskaffning utförts.

Drogerna måste införas till dessa rum, av personer som besökt drogmarknaden eller på annat sätt hittat länkar dit. Och drogmarknaden, där våld, utsatthet, och allehanda risker florerar, framstår inte som hemtrevlig. Någon i gruppen måste vara den person som upprätthåller dessa kopplingar. Mjåland skriver att:

Prisoners accrue respect by importing drugs because it symbolizes "nerve", resistance to the system, ambition and connections to organized drug networks outside prison' [...] (2014, s. 338)

Det kan alltså finnas, för att följa citatet, respekt att vinna i ett droganvändningsrum på att ta risken och vara en länk mellan drogmarknaden och hemtrevliga bubblor och öar. Men intimitet står också i kontrast till gåvosammanhang som inte blir intima och förtroliga, såsom exempelvis Carolina och Schunnesson tydligt gestaltar.

Antropologen Takie Sugiyama Lebra teoretiserar gåvoekonomier på ett sätt som visar på motsättningar mellan olika gåvosammanhang med hjälp av begreppen intimitet och artighet (1975). Hon menar i en kritik av antropologen och gåvoteoretikern Marshall Sahlins, som Mjålands studie delvis bygger på, att gåvoekonomier inte baseras på statiska relationsstrukturer, utan är föränderliga och dynamiska. Intimitet, menar hon, kan uppnås genom varaktigt umgänge men också genom att dela samma erfarenheter (Lebra 1975, s. 552). Artighet, däremot, menar hon står i motsättning till intimitet, i det att vad som delas följer distanserade ritualer, där vad och hur mycket som skänks motsvarar hur en person uppfattar sin egen status i förhållande till en annan. Intimitet och artighet tolkar jag som delvis näraliggande Mjålands begrepp välvilja och egenintresse. Både Lebra och Mjåland lyfter fram hur dessa drivkrafter kan fungera parallellt och omväxlande. De vilar med Lebras ord på etikett, som kan följas och brytas. Artighetsekonomin inrymmer alltså även oartighet.

Jag tolkar intimitet som en gemenskap där den egna kroppen temporärt kan upplösas, åtminstone delvis, och att intimitet därför kan vara ett queert tillstånd. Kanske i synnerhet under riskfyllda gemensamma upplevelser, såsom Lupton beskriver. Men om intimitet är ett slags droganvändningens idealtillstånd där droggåvors spiritualitet uppgår i en grupps spirituella gemenskap, berättar kvinnorna också om en rad problem som kan inträffa och som får gåvoekonomierna att ta oväntade former. De flesta intervjupersonerna understryker vikten av att använda droger i rätt sällskap, vilket jag uppfattar som ofta sammanhängande med gåvoekonomiers föränderliga karaktär.

Gåvor gör problem

Om det intima sammanhanget utgörs av reciprocitet finns också en sårbarhet i strukturens upprätthållande. När Pernilla diskuterar sitt

förhållningssätt till drogers okontrollerade innehåll märks en accepterande attityd till det som bjuds:

Emma: Tänker du kring det? Renhet och...

Pernilla: Ja. Teoretiskt. I praktiken när någon säger såhär "vill du ha?" *Not so much*. [skrattar] Tyvärr. Jag skulle önska att jag kunde... Nej jag är inte så picky, om jag blir bjuden.

Mottagandet av en droggåva innebär att det som bjuds inte synas i sömmarna. Den som tar emot en gåva förväntas inte ställa krav på kvalitet. Men oavsett vad som bjuds träder den mottagande in i en relation som i sin tur kan uppfattas som en överenskommelse.

[...] a gift or favor is not only a token of affection or esteem held by the donor for the receiver but is convertible into one of these and other social values to be conveyed in the reverse direction. (Lebra 1975, s. 555)

Ett ytterligare citat av Tone Schunnesson visar hur legitimiteten i perspektiven i en gåvoekonomi kan skifta. Hon upprepar rådet att aldrig köpa egna droger, men landar denna gång i hur omgivningens sätt att bemöta kravet kan förändras. Hon skriver:

[...] köp aldrig dina egna droger. Allt du vill ha kan du få gratis. Det stämmer i några år sedan tröttnar alla, alla tröttnade på mig. Fräste åt mig i taxin: "Varför kan inte du vara med och betala." (2016, s. 162)

Sahlins skriver att negativ reciprocitet är "the attempt to get something for nothing" (1972, s. 195). I citatet verkar Schunnesson själv anse att kraven på droggåvor är en form av negativ reciprocitet genom att skriva att de ska vara "gratis". Utbyte av feminin estetik och tjänstvillighet erkänns, som Taylor och Tyler skriver, sällan som gåvor utan betraktas som kvinnors förväntade kapacitet (1998, s. 165). I linje med Skeggs analys av värderande perspektiv erkänns då inte estetiken och tjänstvilligheten som ackumulerativa kapital. För Mauss var de estetiska aspekterna av gåvor viktiga och "extremely numerous" (2002, s. 49) men sammanflätade i det totala syste-

met med juridiska, ekonomiska och religiösa utbyten. Sammanflätningen skulle med utgångspunkt i Bourdieu kunna beskrivas som symboliskt kapital. Men Mauss pekar också på något annat som handlar om en viss typ av utformning av en gemenskap. Han menar att det finns ett gemensamt intresse för estetik som går bortom moral och egenintresse:

[...] everything, food, objects, and services, even 'respect', as the Tlingit say, is a cause of aesthetic emotion, and not only of emotions of a moral order or relating to self-interest. (2002, s. 101)

Sammanflätningen av hur estetiskt tilltalande sammanhang önskas och utformas tillsammans med de specifika villkoren för kvinnors förväntade ansträngningar ger en grogrund för frustration och upplevd oartighet. Vad kan betraktas som skänkt, vad ska återgäldas och hur?

Oavsett vilka förmågor och egenskaper som en person i ett drog-användningssammanhang kan visa upp behöver dessa erkännas av övriga deltagare som återgäldande för att betalning eller hänvisning till drogmarknaden inte ska krävas. Det finns följaktligen en stolthet i att inte behöva köpa droger, som exempelvis Agnes visar genom att säga att hon aldrig köper och "har hemma". Hon kan lita på att drogerna kommer till henne när hon tar sig till rätt sammanhang. Men det finns också begränsningar i att bli bjuden. En sådan position ger distans till drogmarknaden men begränsar samtidigt rörelser i linje med kvinnornas begär (jfr Polanyi 1957). Så länge måttfullhet och förnöjsamhet med vad som erbjuds, praktiseras och upplevs, följer reciprociteten ett mönster som stärker gemenskapen, men om begär efter mera droger eller begär efter en specifik drog är aktuellt måste kvinnorna förflytta sig närmare en person med resurser att tillfredsställa behovet. Endera i form av en gåva eller i utbyte mot pengar.

Boel beskriver en obehaglig upplevelse från tonåren som började med att en kille i bekantskapskretsen gav henne droger i stället för att sälja dem:

Boel: Jag behövde aldrig köpa någonting. Jag fick det, jag fick det. Och det var inte heller så att jag *bad* om det utan jag fick det.

Emma: Men sen, tyckte han att du...

Boel: Mm. Att jag var skyldig honom saker. Jag bara nej, nej, då kan du... då klarar jag mig. Då är det bra, liksom, och han var bara såhär "men snälla, du kan behålla det där" och jag bara, "Ok. Men. Då går jag nu. Jag går nu. Och du stannar här." Men han, han var en ganska tanig kille och jag tränade kampsport så han kanske gav sig av den anledningen.

Boel visar i citatet hur gåvan innebar vissa outtalade förväntningar om reciprocitet, som hon inte var beredd att ställa upp på. Det skapade en situation som innefattade risk för våld, som hon antyder genom att nämna sin fysiska styrka och jämföra den med droggivarens. Men hon antyder också i början av citatet en viss stolthet över att vara en mottagare av gåvor, någon som inte behöver be om droger, som kompletteras av stoltheten att bestämt tacka nej när givarens förväntningar övergår i krav.

De intervjupersoner som vill kunna välja droger, tid och plats helt fristående av andra och de som upplever sig behöva drogerna regelbundet köper också drogerna själva. Detta innebär en närhet till drogmarknaden, som kännetecknas av risk men därför också av möjligheter till att visa "nerve".

Boel, som vanligtvis köper sina droger själv, har inga problem med att äga droger, tvärt om. Men det gör inte införskaftet oproblematiskt. Hon beskriver sitt köpande som riskfyllda projekt och hur hon använder sig av män för att skaffa sig fördelar i köpsituationer. Tonfallet är övertygande när hon säger:

[Och] tar jag med en stor, muskulös kompis och presenterar honom som min bror så vet jag att jag får de bättre grejerna, från undre, från det undre facket liksom. Det är inte ens svårt.

Performativ manlighet beskrivs på så sätt som en handelsfördel som kan hanteras strategiskt. Boel beskriver tekniken som en lätthanterlig del av droghandel. Det gäller bara att arrangera närhet till de rätta, starka och/eller maskulina, kropparna.

Som Pernilla visar så kan olika typer av agerande anses fungera i olika sammanhang. Hon köper cannabis själv och har hemma, och röker i vissa situationer: i hemmet, med nära vänner. Men amfetamin och kokain blir hon bjuden på, på fester och när vänner ska gå ut på klubb.

Intervjumaterialet visar sammantaget på föränderliga positioner och platser där gemensamma rum kan bli ogästvänliga, gåvor kan bli förskottsbetalningar och intimitet och artighet kan bli periferi och oönskade sexuella närmanden. Oavsett om kvinnorna närmar sig drogmarknaden eller låter sig bjudas finns ett ständigt hot om könad stigmatisering i närheten. Risker att betraktas som knarkarhoran kan tolkas utifrån Mary Douglas och Nancy Campbell. Droger är i närheten av kvinnor materia på fel plats.

Oanständig placering

Beverley Skeggs beskriver begreppet respektabilitet som nära knutet till normer om anständighet. Med respektabilitet menar Skeggs en praktik som vanligtvis är könad, och som innebär ett känsloladdat bedömningsarbete som handlar om var gränserna för det anständiga går och om att hålla sig inom dessa (2012, s. 64f). Arbetet syftar till att upprätta värde genom att vara/bli en anständig person. Kraven på anständighet beskriver hon som historiskt nedärvda normer knutna inte bara till kön utan också till klass som påtvingar vissa personer en affektiv ansvarsskyldighet; det vill säga respektabilitet upplevs som en tvingande norm och förlust av respektabilitet innebär en förlust av personligt värde. Hur resonerar kvinnorna kring anständighet och droganvändning? Hur upprätthålls anständighet under droganvändning? Begreppen anständighet respektive oanständighet är analytiskt intressanta för hela intervjumaterialet men i det första avsnittet i detta kapitel gör jag en närgranskning av en go-along-intervju med Dora, som själv ofta använder begreppen som beskrivning av hur hon vill, respektive inte vill uppfattas och vara. Jag intresserar mig här för betydelsen av tid och plats för anständig respektive oanständig droganvändning. Därefter undersöker jag den rumsliga relationen mellan barn och droger i kvinnornas liv, något som i materialet framträtt som starkt laddade symboler kopplade till normer om anständighet.

Att hålla rytmen

I min första intervju med Dora sitter vi i hennes kök i Göteborg. Hon har dukat upp en frukostbuffé som vi äter så att inspelningen fylls av knaprande ljud. Hon ger intryck av att vara en försiktig och kontrollerad person, och hon beskriver sig vara nyfiken på droger men samtidigt rädd för dem.

Cannabis är den enda drog Dora hittills har testat trots att hon flera gånger blivit erbjuden andra droger, och hon uppger att hon tackat nej till exempelvis amfetamin delvis på grund av oro för att utveckla schizofreni. En annan anledning till att hon avstått amfetamin är att hon inte litar på kemiska droger.

Dora: Jag tänker att allting som är vitt pulver... kan vara vad som helst, eller typ, så...

Emma: Ok vitt pulver är...

Dora: Equals bad. [skratt]

Flera studier påvisar ett samband mellan cannabisrökning och utvecklandet av schizofreni (Allebeck 2007; Manrique-Garcia et al. 2012), vilket nyhetsmedier återkommande rapporterat om, men det är inte cannabis som för Dora "equals bad". Kanske har hon inte läst något om dessa studier, och hur som helst berättar hon att de flesta av hennes vänner använder cannabis vilket får användandet att framstå som alldagligt och odramatiskt i hennes liv. Vännerna beskriver hon i första hand som studenter inom olika ämnen, som lever socialt utåtriktade liv. Samtidigt säger hon vid flera tillfällen att cannabisrökning är stigmatiserat. Jag undrar hur det går ihop att något på samma gång är stigmatiserat och alldagligt, varpå hon beskriver hur tiden på dygnet är avgörande för ett kontrollerat, icke stigmatiserat bruk:

Dora: [...] många av mina vänner är väldigt högpresterande, och jag tror att de tänker lite att... om man börjar röka på mitt på dagen och... det skulle kanske kunna hända någon gång ibland, men om man också skulle bli sedd, av någon annan, att de skulle tänka "oj, hon har verkligen tappat det".

Emma: Är det det som är stigmatiserat kanske?

Dora: Ja, ja. Typ det.

Emma: Att tappa kontrollen?

Dora: Ja exakt, och liksom, "oj hon tar verkligen inte ansvar för sina...", vad man nu har för åtaganden.

Emma: Så... det går för sig, om man kan kontrollera sig, om det inte märks?

Dora: Mm... [sagt med visst eftertryck, som ja]

Dora vill inte framstå som någon som inte tar ansvar för sina åtaganden, och därför vill hon inte röka cannabis på dagtid. Vad jag förstår kan det vara samma vänner som hon är rädd skulle kunna tolka henne som att hon har "tappat det" ifall de såg henne på dagen, som på kvällstid skulle kunna röka tillsammans med henne. Jag tolkar uttrycket att tappa det som näraliggande Ahmeds användning av begreppet "out of line", som både beskriver ett utstakande av en icke-normativ linje som kan uppfattas som märklig (queer), och en upplevelse av desorientering (2006b, s. 66f). I efterhand tror jag att jag delvis missförstår Dora i detta utdrag. För henne handlar kontrollen i första hand om att avstå från cannabis under vissa tider som sammankopplas med arbets- eller studielivet, inte om att kontrollera hur ruset tar sig uttryck. Tidpunkter för att avstå följs alltså av tidpunkter när hon kan tillåta sig själv att använda. Richard Wilk beskriver en sådan rytm som en grundläggande struktur i moderna konsumtionssamhällen:

The rhythm of restraint and release marks time in the lives of consumers; every day is divided into periods of work and breaks to consume coffee, lunch, snacks, and tobacco. Work is followed by leisure, during the day and in the week in the form of the weekend break. [...] This cycle connects our [...] consumption to work in a direct way, and is based on a moral scheme in which the pleasures of consumption are earned through the pain and the sacrifice of unrewarding, disciplined labour. (Wilk 2014, s. 14; se också Nichter & Nichter 1991)

Rytmen upprätthåller enligt Wilk en moralisk balans mellan njutning och uppoffring som ser olika ut i olika kontexter vad gäller mängder, njutningsmedel och så vidare. Doras uppfattning att det är tidpunkten för cannabisanvändning som avgör huruvida det är passande att använda går i linje med en sådan rytm, där dagtid är tid för arbete medan kvällar och helger är tider som passar sig för avslappning och njutning. Sociologen

Mats Hilte ger dock en annan bild, som går emot Doras beskrivning, i en analys av hur användning av cannabis, heroin, tobak respektive alkohol påverkar användarens tidsuppfattning i relation till omgivningen. Hilte delar upp tiden i social tid, vilket innebär delad tid som stämmer överens med scheman och kalendrar etcetera (2019, s. 115), och subjektiv tid, som handlar om upplevelsen av tid. När det gäller både cannabis och heroin uppges användare uppleva tiden som långsammare under rus. Hilte menar vidare att legala substanser kan synkroniseras med delad, social tid på ett annat sätt än illegala substanser kan, eftersom de senare inte är accepterade av majoritetssamhället.

Coffee and cigarettes are legal substances and therefore part of socially sanctioned rituals and practices for taking time-out and suspending the passage of normative time. This is not the case with narcotic substances such as heroin and cannabis. The use of heroin and other narcotic drugs are generally considered as deviant acts in the West and there are therefore no socially accepted practice or rituals for using these drugs to manipulate the subjective experience of time. (2019, s. 114)

Doras uppfattning om vad som är passande indikerar dock att cannabis kan utgöra del av socialt sanktionerade fritidsritualer inom en kontext som knappast är socialt marginaliserad, utan ett sammanhang som hon beskriver som ”högpresterande” och som framstår som moraliskt orienterat. Den illegala drogen cannabis ter sig därför kunna placeras i den sociala tiden på ett sådant sätt att subjektiva tidsuppfattningar under påverkan, om det sker inom det socialt accepterade tidsfönstret, kan utgöra del av en social, delad tid som synkroniseras med subjektiv tid (jfr Hilte 2019, s. 115ff). Den tid som delas med andra cannabisanvändare under påverkan hamnar då i ett mellanläge. Den subjektiva, förskjutna tidsuppfattningen delas med andra i en begränsad social kontext under en viss tidsrymd, en ”bubbla” eller en ”ö” med Pernillas respektive Angelas ord, som anpassats till den allmänna sociala tidens fasta punkter och åtaganden. Detta är något som jag återkommer till i slutet av avsnittet.

Rytmen mellan njutning och uppoffring upprätthålls alltså på olika sätt av olika personer, och har inte heller en exakt tidslig struktur. Dess gränser

är oklara vilket försvårar bedömningarna om huruvida det passar sig att använda eller avstå. Dora berättar om en kväll som visar på rytmens oklara gränser.

Jag hade bett Dora att ta mig med till en plats som haft betydelse för hennes droganvändning för vår go-along-intervju. På vägen dit berättar hon om ett tillfälle när hon träffade några vänner i en stor park en ljus sommarkväll för att ha picknick. Vi besöker parken och i min fältdagbok beskriver jag mina intryck:

Hon tycker om platsen säger hon, som hon förknippar med sommar, grillning och glada stunder. Samtidigt står den park vi går in i nu, mitt i vintern, i skarp kontrast mot den täta gröna sommarparken. Färgerna går i brunt och svart i skymningen och vi kan se igenom skogspartierna. Grunda vattenpölar har frusit till is.

Parken är inte densamma, men när Dora kronologiskt återger hur kvällen utspelade sig väcks minnena till liv. Vi går bort till platsen där de lade ut sina filtar och när hon berättar återskapar hon scenerna genom att peka och visa hur hon och andra var riktade. De kom vid fyra-fem på eftermiddagen, säger hon, när flera barnfamiljer fortfarande satt här och där i gräset. Någon i sällskapet hade bakat morotskaka med marijuana som flera åt av. Vissa personer som hon inte var närmare bekant med slöt upp i hennes sällskap, och några av dessa avstod från att äta av kakan vilket hon beskriver med olust. Jag tolkar olusten som sammanhängande med att den gemensamma rumsligheten och erfarenheterna som rusiga personer delar, som jag i föregående kapitel har teoretiserat som intimitet, inte kan ta form på samma sätt när delar av sällskapet står utanför. Om ruset utgör en förutsättning för rummet riskerar hemtrevnaden att störas av personer som inte är delar av dessa utrymmen (jfr Ahmed 2010b, s. 56, 58). Tillsammans med de andra rusiga kan Dora vara rusig, men tillsammans med icke-rusiga kan hon bli oanständig. Dora åt själv en halv kaka och upplevde först vissa positiva ruseffekter men tog sedan en bit till och fick efterhand allt obehagligare känslor och synvillor och genomled slutligen flera timmar av kräkning. Hon kopplar själv sina känslotillstånd till drogpåverkan, men främst till den sociala situationen, hur vissa som inte ätit av kakan betedde sig, och betydelsen av

tid och plats. Det började med ett krocketspel. Hon upplevde då att de omgivande barnfamiljerna skapade en miljö där hon borde vara "normal", det vill säga inte påverkad av cannabis. Ändå plockade hon rusigt och utan att riktigt veta varför upp sitt klot och kastade det. Ur fältanteckningarna:

Hennes armar kändes konstiga och hon upplevde att hon tappade lite kontroll. Trots det ville hon "act normal", hon nämner att det var ljust ute och att barnfamiljerna var kvar som anledning till att det inte kändes legitimt att vara hög. Så hon fortsatte spela, men började skratta och kasta klotet. Hennes beteende drog till sig uppmärksamhet och hennes vänner började tycka att hon skulle sätta sig på filten.

Barnfamiljerna och ljuset skapar en illegitim miljö för cannabisrus, samtidigt som samlingen med de nära vännerna och picknicken är planerad som ett sammanhang där ruset är lämpligt. Sommarkväll signalerar en tidpunkt då det är passande att tillåta sig utsvävningar, men solen signalerar att det fortfarande är dag. Tidpunkten och de objekt som finns nära skapar en ambivalent miljö där Dora känner sig osäker och synlig.

Hon berättar att hon därefter började få hallucinationer i form av en demon som betraktade henne från ovan med genomträngande blick. Den skrämde henne, men huvuddelen av tiden förstod hon att det handlade om en hallucination. Plötsligt, berättar hon, får hon för sig att en person i sällskapet kommer att dö och börjar gråta. Händelserna beskrivs med en distans som markerar ett avstånd mellan hur hon då betedde sig märkligt, och hur hon nu nyktert ser tillbaka på sig själv nästan som en lustig figur, trots känslorna av rädsla och obehag. Situationen som beskrivs befinner sig i ett mellanrum mellan kväll och dag, bekant och okänt, glädje och skräck. Drogeffekterna framstår som omskakande i sig, men när Dora berättar lägger hon störst fokus på hur hon tyckte att det var obehagligt att vara i sällskap med nyktra personer och bli sedd berusad, med risk för att uppfattas som oanständig.

Hon berättar att några i sällskapet som inte hade ätit av kakorna tyckte att det var roligt att hon betedde sig som hon gjorde. Hon säger det vid flera tillfällen och det är tydligt att det väckte obehag. [...] Hon säger att hon

tycker att det är jobbigt när folk ser och att hon vill framstå som anständig och tänker mycket på det.

Som tidigare diskuterats avstår hon vanligtvis från rus under dagtid. Hon vill inte uppfattas som oanständig eller någon som tappar det. Ändå kastar hon klotet, skrattar och gör sig mera synlig. Att vara "out of line" i bemärkelsen att inte vara koordinerad med andra kan kopplas till att vara "out of time" (Ahmed 2014, s. 50). Ahmed beskriver hur oförmåga att hålla jämna steg leder till en synlighet som kan uppfattas som klumpighet. Hon skriver (utan att specifikt åsyfta rusupplevelser):

When we are out of time, we notice the other's timing and pace; in noticing the other, the other might appear as awkward and clumsy, as not willing to be helpful [...] Indeed, the feeling of clumsiness can be catchy: once you feel clumsy, you can feel even clumsier; you can even lack the coordination to coordinate yourself with yourself let alone yourself with others. (2014, s. 50)

När Doras rus sker inför ögonen på nyktra personer och barnfamiljer upplever hon sig vara vad som kan beskrivas som "out of line" såväl som "out of time". Hennes kropp och rörelser som påverkats av cannabis blir inte rusiga i en positiv mening utan konstiga och klumpiga. Jag tolkar klotkastandet och skrattandet som att hon inte känner sig koordinerad, varken med sig själv eller omgivningen, och mitt under pågående rus hittar hon inget sätt att återfå kontrollen.

Ambivalensen vad gäller tiden, om ruset är passande eller ej, påverkas alltså av barnfamiljerna som symboler för dagtid och ansvarsfullhet. Dessutom ingår icke-rusiga personer i hennes eget sällskap, som stör den intima rumsligheten. Hon upplever sig därför också "out of place" (jfr Ahmed 2006b, s. 135; 2010b, s. 60). Kanske hade sällskapet kunnat skapa en rumslig intimitet som Dora upplevt som tillräckligt passande för rus, trots barnfamiljerna, om de nyktra personerna inte hade luckrat upp intimiteten, det vill säga platsskapandet? När varken intimitet/rumslighet eller tid är säkerställda som passande leder det i vilket fall till obehag för Dora, som känner sig opassande och oanständig.

Hon beskriver det som en lättnad när barnfamiljerna äntligen går hem och det börjar skymma. Tiden för ruset förflyttar sig alltmer mot legitimitet. Trots detta blir ruset ändå mer och mer obehagligt. Hon berättar att hon grät och spydde, att det var hemskt och att hon trodde att det aldrig skulle ta slut. Jag uppfattar hennes val av plats för go-along-intervjun som sammanhängande med att upplevelsen gjort ett starkt intryck som hon fortfarande försöker få grepp om. Det är en särskild händelse som skrämmer henne, men som inte lett till att hon avstår från cannabis. De rus hon beskriver under våra intervjuer verkar överlag inte särskilt behagliga, med näraliggande känslor av oro och rädsla. Det får mig att undra om ritualerna kring intaget av cannabis måste analyseras delvis separat från effekterna. Ur fältanteckningarna, som i denna del innehåller mina frågor och Doras svar:

Du beskriver att röka på som en social grej, men du beskriver effekten som att du blir inåtvänd och tillbakadragen. Hur går det ihop?

Hon svarar att det är delandet av jointen som är socialt. Hon upprepar att det är det. Och att hon vill ha vänner omkring sig som det känns bra med.

Jag säger lite skämtsamt: Så ni är inåtvända tillsammans? Lite som yoga?

Hon skrattar och svarar jakande. "Lite så."

En uppdelning avtecknar sig mellan talet om att röka på, att säga ja och ta jointen, som socialt och vardagligt, "ingen stor grej", något de flesta anses göra. Å andra sidan framkallar de rus hon upplever både behagliga och obehagliga känslor, inklusive risk för stigma, att bete sig märkligt, paranoida upplevelser etcetera. Jag uppfattar att det som lockar Dora att använda cannabis i stor utsträckning handlar om att delta i en social gemenskap, ett intimt sammanhang, som följer en rytm där cannabisanvändningen definieras som motsatsen till uppoffring och disciplin, med Wilks ord. Men i cannabisruset är hon orolig för att inte ha följt rytmen på ett anständigt sätt. Snarare än en längtan efter ruset som sådant orienterar hon sig rytmiskt, njuter av att tillåta sig och anstränger sig sedan för att ta sig igenom påverkan på ett anständigt sätt. Rytmen blir på så sätt ojämn, där ruset i sig inte representerar "release" utan en typ av "restraint".

En annan tolkning jag gör av jointen eller kakorna med marijuana är som "happy objects" i Ahmeds mening (2010a, s. 21ff). Hon skriver att lycka ("happiness") tillskrivs vissa objekt, som förstås som goda objekt. Sådana objekt samlar vi omkring oss och skapar på så vis en "horizon of likes" (ibid, s. 24). Människor som tycker om samma saker samlas också i närheten, Ahmed tar fan clubs och hobbygrupper som exempel, och menar att vi ofta tycker om människor som tycker om samma saker som vi. Vi linjerar oss på så sätt med andra genom att investera i samma objekt som orsaker till lycka, vilket bildar affektiva gemenskaper (ibid, s.38). Men att vara i en gemenskap riktad mot ett visst objekt innebär inte alltid att känslor av lycka infinner sig. Det motsatta, negativa känslor i relation till objektet, kan då innebära upplevelser av alienation och av att vara "out of line". Hon skriver:

So when happy objects are passed around, it is not necessarily the feeling that passes. To share such objects (or have a share in such objects) would simply mean you would *share an orientation towards those objects as being good*. (2010a, s. 44, [kursiv i original])

När jointen eller kakorna skickas runt vill Dora delta i lyckan genom att tillsammans med andra orientera sig mot objekten som goda, men sedan upplever hon inte alltid att det är så roligt att vara påverkad av cannabis. Objektets godhet stämmer då inte överens med det intryck det gör. Att uppleva fel känslor kopplade till jointen/kakorna handlar därför inte bara om kontrollförlust inför de nyktra. Investeringen i objektet som orsak till lycka grusas och Dora blir "out of line" inför de andra cannabisanvändarna.

Sara Ahmed påminner om att rum har en historia och ett nu, och skriver att rum fungerar som förlängningar av de kroppar som besöker dem. De har formats efter de kroppar som passerat dem (Ahmed 2010b, s. 56ff) och detta påverkar hur de tar emot människor. De kan framstå som öppna och tillåtande, men förväntningar om hur kropparna i rummen ska se ut skapar platser där vissa kroppar blir delar av rummet. Kroppar som avviker framstår som främmande och synliga, och främlingskapet blir en obekväm känsla för den som inte passar in (Ahmed 2006b, s. 133). Det offentliga rummet ansågs länge vara förbehållet män,

”offentlig kvinna” betydde i slutet av 1800-talet ordagrant prostituerad (Johannisson 2013, s. 67). Droger och rusmedel har också en historia av att i det offentliga vara männens angelägenheter (Berridge 2013). När jag frågar Dora om det finns skillnader mellan mäns och kvinnors användning av cannabis i hennes umgänge, så är det återigen tid hon refererar till men också till offentlighet:

Dora: [...] Mm... kanske att, männen gör det mer... på dagtid, och lite mer bland folk och så, att inte de, tänker lika mycket på hur de uppfattas och så, kanske.

Emma: Vad handlar det om då?

Dora: Ja det kanske kan handla om anständighet, att man ska vara, eller att man inte vill uppfattas som oanständig och oansvarig. Och såhär, inte har sina grejer together liksom. Att man, tappar... Det kan betraktas så av omgivningen.

Rumsligheten i ett delat rus, det som jag kallat intimitet, konstruerar alltså en kontextberoende social tid som också är subjektiv. Jag uppfattar därför att gränserna för social tid och subjektiv tid i relation till droganvändning är mer flytande och situerade än Mats Hilde utgår från i sin studie (2019). Omgivningen som Dora refererar till har betydelse för henne som bedömare av huruvida ruset är passande, men dessa bedömare kan vad jag förstår också vara personer som kan dela ett rus som placerats rätt i tid och plats. Dora tar inte jointen/kakan för att avvika utan för att linjera sig med rytmen mellan uppoftning och plikt utifrån sin situerade utgångspunkt, det vill säga hon tar jointen just för att förhålla sig till social tid. Förhållningssättet påverkas dock av könade osäkerheter kring passande tid och plats, tillsammans med effekterna av cannabis som i hennes berättelse från parken blev svårhanterliga. Obehagliga känslor leder till alienation både från de icke cannabispåverkade och från de andra rusiga och Dora upplevde sig felplacerad, det vill säga icke-linjrad vilket hon formulerar som oanständighet. Anständighet, det vill säga respektabilitet och värde, står med andra ord i motsättning till en opassande rytm, men vad som är en passande rytm som kan erbjuda upprätthållen anständighet framstår som svårt att bedöma på förhand. När infaller en sådan kvällstid som gör

drogruset anständigt? Hur hålls intimiteten intakt, det vill säga hur undviks nyktra deltagare? Och hur nära kan en drogpåverkad person komma en barnfamilj utan att förlora sin anständighet?

Barn i rummet

Dora beskriver alltså barnfamiljernas närvaro i parken som störande och kopplad till obehagsupplevelser. Ett sådant laddat förhållande mellan droger och barn är ett återkommande mönster under intervjuerna – barn beskrivs av de flesta kvinnorna som drogernas symboliska motpol.

Detta illustreras av Boel, under en go-along-intervju i fotspåren av ett LSD-rus en sommarnatt. Vi går genom Malmö ner till Västra Hamnen och Boel berättar ivrigt om hur hon kände då och reflekterar kring hur det hallucinogena ruset påverkade intrycken, både av staden och av den egna kroppen. Ur fältdagboken:

Hon säger att hon vill bombardera sig med intryck när hon är påverkad och att denna plats är perfekt: "Den blev Disneyland", med alla sina vyer. Hon böjer sig över en av gatubrunnarna och drar lustfyllt in svavellukten. [...] Känslor hon hade den kvällen återupplevs och hon sträcker på sig, brer ut armarna och pratar engagerat. "Jag ville känna min kropp! Höra mig själv andas. Känna att jag är verkligen en levande organism."

I ett gathörn med utsikt mot havet stannar vi till precis som hon gjorde då, eftersom hon först fick ett sms och sedan ett telefonsamtal från en vän som var uppe för att amma sitt barn. Detta beskriver hon som en "total krock" och dramatiserar genom att stirra på en imaginär telefon med höjda ögonbryn. De två skilda anledningarna till att de var uppe under tidiga morgontimmar, den ena på grund av LSD och den andra med anledning av ett spädbarn, skapar ett möte mellan skilda världar. Barnet och drogruset möts oväntat, och på betryggande fysiskt avstånd, men förmår ändå skapa en chockartad effekt.

En annan beskrivning av ett oväntat möte med barn under rus, är Angelas långa och vindlande redogörelse för en resa i ungdomen till Colombia. Hon berättar att hon åkte dit för att studera men hur hon

samtidigt frossade i de många billiga droger hon hittade där, och sedermera upptäckte att hon kunde försörja sig på marijuanaförsäljning till andra studenter och turister. Studierna sattes på paus och hon beskriver alltmer fragmentariskt hur hon började använda crack och flyttade in tillsammans med en ny drogrelaterad bekantskap. Men plötsligt uppstod en situation där ett barn framstår i relief mitt i den dimmiga omgivningen:

Angela: Och då upptäckte jag, då hade det gått någon månad, och jag satt i en cirkel... och tittade på boxning, och alla omkring mig var sådana *jävla maffiagubbar*. [...] Och varför jag upptäcker det var därför att det var en liten pojke som serverade... Och jag reagerade på att det var ett barn. Som var och serverade gubbarna och jag tänkte vems barn *är detta*? Bor det *barn* här? Och så fattade jag att det var ju deras lilla, knullslav liksom.

Angela: Och då vaknade jag till liv, shit! Hur har detta hänt? [...] Det handlade inte om att försöka, alltså om att försöka rädda honom, det handlade bara om att försöka ta mig därifrån.

Emma: Du fick en insikt om att du bara skulle därifrån?

Angela: Jag fick en insikt om att någonting har förändrats i min miljö. Någonting har gått *våldigt*, så sakta, att jag inte alls, hade reflekterat. Crack kokain alltså gör ju så att man inte bryr sig, och inte reflekterar tror jag.

Barnet blir även i Angelas berättelse en symbol för en annan värld, vars närhet kom att påverka henne med en effekt som överträffade crackpåverkan. I citatet beskriver hon sig ha reagerat vid åsynen av ett barn. Reaktionen beskrivs ha lett till ett uppvaknande och hur hon upptäckte omgivningen. Barnets placering i drogmiljön väckte förvåning, som blev till fasa när hon inser att barnet också blir sexuellt utnyttjat. Denna upptäckt ledde i sin tur till tankar, reflektioner och ett snabbt avlägsnande. Problemet som beskrivs ligger inte först och främst i drogernas närhet till barnet, utan i barnets utsatthet i ett sammanhang som hon först då börjar identifiera som främmande för henne själv. Drogerna beskrivs ha möjliggjort att Angela funnit sig tillrätta och låtit fötterna sjunka ner i en miljö där hon i vaket och seende tillstånd är främmande. Cracket i kroppen utgjorde således en materiell förutsättning för att det rum som hon befann sig i skulle bli en förlängning av kroppen.

Jonas Frykman skriver, med utgångspunkt i Mary Douglas teori om smuts och renhet, att tabun som har med gränsdragningen mellan den egna kroppen och vad som inte är kropp är de starkaste (2019, s. 161).

Att förstå ett rum, det intima droganvändningsrummet, som en förlängning av kroppen kan ge ett perspektiv på varför Angelas upplevelse ledde till att hon avlägsnade sig själv i stället för att försöka rädda pojken. Fortfarande, mer än 20 år senare, berättar hon om händelsen med ilska och indignation i rösten. Vämjelsen över att själv ha varit del av ett rum som plötsligt blev främmande är intensiv. Mötet med barnet blev ett alarm om en nödvändig separation, som bränt sig fast i minnet.

I vissa situationer beskrivs alltså Angela och Boel orientera sig så att drogernas och barnens världar, eller miljöer med Angelas ord, hålls separerade. Bredvid varandra kan världarna framträda glasklart, det kan bli en "total krock", som Boel uttrycker det, som manar till distansering.

Det är en krock mellan symboler, som skiljer sig från situationer där relationer till barn, i egenskap av små människor, är i förgrunden. Jag ställde frågor till intervjupersonerna om hur de skulle resonera kring droganvändning i relation till egna eller närstående barn, även om inga barn var planerade. När frågorna formulerades ville jag undersöka om intervjupersonernas moraliska perspektiv på droganvändning skulle förändras inför ett tänkt barn. Intervjusvaren visar hur personerna orienterar sig i moraliskt laddade fält, där åtskillnaden mellan barn och droger i fysisk såväl som symbolisk bemärkelse är en brännande fråga. Vid flera tillfällen tog intervjuerna intressanta och eftertänksamma vändningar vid denna punkt. Jag tolkar detta som att den moraliska tyngden i frågan uppfordrar till att ta fler och/eller andra perspektiv i beaktande än vad som ansetts relevant när det gäller droganvändaren själv.

Katy har ett bonusbarn och beskriver sig som extramamma till ytterligare barn, av vilka vissa börjar komma upp i tonåren. Det innebär att de snart kan förväntas stöta på droger i sina egna sammanhang, och Katy säger att hon uppfattar att det ankommer på henne som droganvändare och bonusmamma att informera barnen på ett sätt som förbereder dem för detta.

Hon svarar på frågan om hur hon då kommer att råda sitt bonusbarn, genom att hänvisa till sina egna föräldrars ord:

[...] jag kommer nog att säga så som mina föräldrar sade till mig: "Det är ingen annan som tvingar i dig det, utan, gör du det då får du ta ansvar för att du gör det." Och att: "Mår du dåligt så kom hem. Det kvittar vad du har tagit. För vi finns här."

Hur kan det komma sig att Katy, som framhåvt sina erfarenhetsbaserade kunskaper som en säkerhet, säger sig vilja följa samma linjer i sin egen barnuppfostran som sina föräldrar, två personer helt utan erfarenhet av droganvändning? Katy erbjuder inte sitt erfarna sällskap när det gäller att testa drogerna. Detta innebär att barnet, om det väljer att använda droger, måste återupprepa den okontrollerade (desorienterade) period som Katy genomgick innan hon vunnit sina nuvarande kunskaper. Det finns en diskrepans mellan framhävandet av en säker droganvändning som en kunskapsfråga: "[...] mina vänner, vi vet vad vi gör [...]", och oron över att "falla dit" som aktualiseras igen när det gäller barn. Där hotar återigen den enkelriktade ingången till knarkträsket. Att närma sig den vill inte Katy ta ansvar för och tänker sig att hon säger till barnet att ansvaret ligger hos barnet själv. Det verkar när det gäller barnet inte vara viktigt huruvida drogerna inköps och tas under de kontrollerade former som Katy förespråkar för egen del. Hur just detta barn "blir" går inte att veta och därmed inte heller vilket "worst case scenario" som skulle kunna uppstå, med andra ord vilken slags ingång barnet stiftar bekantskap med. Däremot vill Katy öppna upp för att barnet ska kunna komma tillbaka om det går illa, innan det oåterkalleligen ramlat ner.

Jag tolkar Katy som att det inte heller för henne vore förenligt med ett passande görande av vare sig kön, ålder eller social status att ha ett alltför liberalt synsätt på droger i förhållande till barn. Hon uppger inga planer på att gå in på beskrivningar av drogerna och deras effekter tillsammans med barnet. Det hade kunnat ge förhandskunskaper om risker, men det hade också kunnat skapa nyfikenhet. I stället måste barnet göra sina första eventuella drogerfarenheter på egen hand.

Thea resonerar, på min fråga, kring hur hon skulle bemöta ett eventuellt eget barn. Hon börjar med att säga att hon inte skulle använda något i närheten av barnet, att vänner som vuxit upp med missbrukande föräldrar har farit illa. Men de egna erfarenheterna av en cannabiserökande pappa ser hon inte som traumatiska och hon funderar kring att hon nog skulle "röka

på”, det vill säga röka cannabis, även om hon hade ett barn. Sedan följer ett resonemang som fokuserar på effekterna av att inte ta en erfarenhetsbaserad diskussion:

Men jag skulle ändå vilja diskutera det med, ett eventuellt barn. Just för att jag tycker ju inte att det är något bra om det är som ett spöke, som det är i Sverige. Det resulterar inte i något bra när det inte finns en diskussion, en vettig diskussion. Det vanliga är ju bara: ”Nej! Farligt. Farligt. Farligt.” Alltså ”om du börjar, så är du hooked, så hamnar du på gatan.” För sedan, i deras framtid, när de väl ska ta olika beslut, när de förr eller senare blir erbjudna droger... [...] om det då är megatabu så kan det bli en skrämmande grej, som man håller på i Sverige. Men, allting som är förskräckande och förbjudet är ju också lockande. [paus]

Theas resonemang går alltså ut på att kulturella förhållningssätt till droger i Sverige gör dem skrämmande – drogerna framstår som spöken – men just därför kan förhållningssättet uppmuntra till användning eftersom det som skräms är lockande. Spökmetaforen indikerar också att det handlar om en fantasifigur, något som bara kan skrämmas men inte utgör verklig fara. Jag uppfattar att Thea sätter fingret på en svår fråga som också aktualiserats under avhandlingsskrivandet: Blir droger mer eller mindre lockande av att diskuteras? På samma gång som drogerna tas upp till diskussion kommer de också närmare och medvetandegörs som möjliga att använda: gränsen mellan smutsigt och rent blir oklar. Att bara diskutera negativa aspekter, på det sätt som myndigheter traditionellt har gjort, avser att hålla illegala droger smutsiga (och illegala), men kulturlivet flödar över av filmer, böcker och musik som också berättar om drogers positiva effekter. En förälders vägledning genom detta landskap innebär följaktligen risker, oavsett vilken strategi som väljs.

Angela säger med allvarlig röst hur hon brukar säga till sina egna barn: ”Droger är en kamp.” Det vill hon att barnen ska ha klart för sig. Med detta framställer hon drogerfarenheter som något som inte bara innefattar rus och njutbara känslor, utan som också kan innebära obehag. Hon vill inte att barnen luras att tro att droger kan intas utan beredskap för svårigheter. Från hennes position som droganvändande mamma är detta ett ansvars-tagande som förutsätter närhet mellan droger och barn, snarare än ett

upprätthållande av distans. Om Dora uppfattade sig själv som felplacerad som drogpåverkad i barnfamiljernas närhet, så visar Angela således på ett drogpåverkat inifrånperspektiv från den barnfamilj där hennes roll är mamma. För henne har droger som sådana ingen tydlig placering som motpol till arbete och plikt. Tvärtom ser hon vissa droger och användningssätt som förutsättningar för att kunna uppfylla sina åtaganden.

Angela beskriver en period när hennes barn var små, under vilken hon genomgick en lång period av dåligt mående. Därpå följde en period när hon använde amfetamin och alkohol som vad hon kallar ”normalgörare”. Hon menar att hon mår bättre under påverkan av dessa ämnen och kunde fungera (jfr Sandell 2016) med hjälp av dem. Användningen under denna tid strukturerades för att passa hämtning/lämning på dagis och omhändertagandet av barnen. Rytmen mellan njutning och uppoffring, fest och plikt, innefattade alltså ständigt droger. Helgerna utan barnen ägnades åt fest (inklusive konsumtion av större mängder amfetamin och alkohol), och sömntabletter skapade en övergång till den nya veckan. Under veckorna fortsatte hon sedan användningen av amfetamin, men i lägre doser ”för att kunna vara en bra mamma”. Konsumtionsrytmen handlade således inte om att använda eller avstå (jfr Wilk 2014) utan om att växla mellan olika användningssätt. Detta upplevde hon som en positiv period som fungerade, men med den nackdelen att användningen syntes.

Liksom, barnen såg att mamma började bli glad igen. Mamma hade ett liv. Mamma var [världvänd?] det var inte bara den tunga verkligheten liksom. Så för mig var det perfekt. [...] Men sedan sade folk till mig att du kan ju inte gå ut, på gatorna, det syns. [...] Så då blev det en sommar som jag var tvungen att stanna inne med barnen. Mio hade börjat krypa [...] och sen jag då som ser helt pundig ut. Så jag fick stanna hemma, det var lite jobbigt, men...

Här förstärks upplevelsen av att ”det syns” på ett oacceptabelt sätt genom sällskapet med småbarn. Angelas sätt att vara när jag träffar henne ger intryck av att omfamna en vad jag skulle kalla punkig stil, utan anspråk på anständighet, på ett synligt sätt. Hon röker oavbrutet och skrattar högt, klädd i typiska slitna, genomtänkta svarta kläder. Jag tolkar henne i citatet

ovan som att hon skulle ha kunnat tänka sig att se ”pundig” ut, även på dagtid, under den perioden i sitt liv. Men eftersom hon är med sina barn så ser hon vännernas råd som relevanta. Hon uppfattar att det skulle kunna vara förenat med alltför stor aversion från omgivningen om hon i påverkat tillstånd syns ihop med dem. Lösningen blir att stanna inne.

Angelas droganvändning, som bland annat syftade till bättre moderskap, krockade alltså med omgivningens förväntade reaktioner, där ”pundighet” skulle ha kunnat dömas ut som bristande ansvar. Hennes användning har paralleller till en studie av sociologen Cindy Brooks Dollar och kriminologen Joshua A. Hendrix (2018) om kvinnors missbruk av lugnande läkemedel av benzodiazepintyp. Denna droggrupp används, såsom beskrivits i inledningen, av fler kvinnor än män, och studiens syfte är att undersöka hur kvinnor förhåller sig till sin konsumtion i ett genusperspektiv. I studien som omfattar nio intervjupersoner definieras missbruk som användning som överskrider de kvantiteter som deras läkare ordinerat.³⁷ Kvinnorna beskrivs som högpresterande och uppger att användningen syftar till att hantera stress, i synnerhet stress kopplad till genusrelaterade förväntningar i kombination med längtan efter självbestämmande och att uppnå sina mål. Dollar och Hendrix drar bland annat slutsatsen att familjelivets förväntningar, inklusive ansvaret för barn, bidrar till upplevelser av oro och ångest som hanteras genom läkemedel som bedövar känslolivet men också kan framkalla eufori. Användningen uppfattades av intervjupersonerna som nödvändig, men ledde också till känslor av skam och hemlighållande. I Angelas fall ligger tonvikten på familjelivet och ansvaret för barn men det är oklart om hon arbetade under sommaren i lägenheten. Kvinnorna i Dollars och Hendrix studie uppges också ha använt läkemedlen för att *framstå* som starka och emotionellt kompetenta, medan Angelas användning tvärtom ledde till risk för fördömande. I stället är det *upplevelsen* av att vara en mamma som mår bra, som föranleder Angelas användning.

37 I en kvantitativ del av artikeln uppges att 97 procent av kvinnorna som uppgav att de missbrukade lugnande läkemedel, i en studie från 2010 som omfattade 17 059 kvinnor, också använde andra typer av droger. Dollar och Hendrix drar slutsatsen att kvinnor som missbrukar lugnande läkemedel i stor utsträckning är ”poly-drug users”, alltså vad som på svenska brukar kallas blandmissbrukare (s. 1568f). Droghanorna hos kvinnorna i den kvalitativa studien framgår däremot inte i detalj.

Jag tolkar Angelas förhållningssätt som att det utgår från de egna erfarenheterna av såväl njutningsfylld som problematisk användning och jag uppfattar henne som att hon varken vill undanhålla barnen det hon själv uppskattar med drogerna, eller hymla med sin egen användning inför dem. Men det betyder inte att hon inte oroar sig. Hon har berättat att hon har sett många andra råka illa ut och genomgå svåra perioder i samband med högt drogintag men återhämtat sig. Det gör att hon varnar sina barn för att oaktsamt ge sig in i något som kan bli svårt. Samtidigt oroar hon sig också för hur myndigheterna skulle bemöta henne som droganvändande mamma, om droganvändningen kom fram. Vid ett tillfälle frågar jag, så försiktigt jag kan, om hon någonsin oroar sig för att förlora vårdnaden om barnen. Hennes ansikte blir stelt och hon samlar sig några sekunder innan hon ansträngt svarar jakande, utan att utveckla svaret. Det är tydligt att tanken inte är obekant utan en källa till oro.

Katy har en helt annan inställning till hur barn kan placeras i förhållande till den egna droganvändningen. Användandet av droger sker alltid avskilt från barn, understryker hon noga, och återger hur det brukar låta när hon och hennes vänner diskuterar ett förestående droganvändningstillfälle: "Är det några barn med, nej, ok. Vem köper?"

Barnen ska alltså inte befinna sig där droganvändning ska ske. En anledning till att det kan vara olämpligt att ha ansvar för barn under pågående drogrus är att ruset kan omöjliggöra ansvarstagande för andra. I synnerhet kvinnor förväntas inte bara hålla sig undan från barn när de är rusiga, utan också hålla sig nyktra för att ta hand om dem (Wiklund & Damberg 2015). De psykoaktiva substanser som kvinnor förväntas avhålla sig från är emellertid sådana som syns, snarare än sådana som tvärtom kan förskrivas för att hjälpa kvinnor att hantera vardagen (Dollar & Hendrix 2018; se också Ettorre 1992). När det gäller rus som är avsedda att lätta på upplevelser av ansvar och plikter beskriver Measham begreppet "controlled loss of control" (2002) som en planerad kontrollförlust inom vissa ramar. Tid, plats, drog, dosering, sällskap och andra förutsättningar kan planeras som ett sammanhang där en viss kontrollförlust tillåts ske. Ansvarstagande för barn handlar, i sådana fall som Katy beskriver, om att planera för en paus från ansvarstagande. I en sådan situation vore det alltså oansvarigt att vara i närheten av barn, eftersom det planerade oansvaret förutsätter frihet

från ett ansvar som förväntas av kvinnor i barns närhet. Kontrollförlust kan dock också innebära att handlingar och upplevelser skulle kunna vara skrämmande eller rent av farliga för ett barn att vara i närheten av. Att inte befinna sig nära barn under drogrus kan alltså ha med omsorg om barnet att göra, medan det omvänt också kan handla om omsorg om barn att använda droger på ett sätt som upplevs förbättra moderskapet.

Om kroppar formas efter de objekt som finns nära (Ahmed 2010b, s. 56) så tar Angelas barn form efter drogerna. Även om barnens uppmärksamhet inte nödvändigtvis riktas mot dem så förväntas de uppmärksamma drogerna och vara familjära med dem. De finns i barnens utgångspunkt från vilken livet utvecklar sig, i hemmet. De blir på så sätt bekanta objekt, punkter för vidare orientering. Katys närstående barn förväntas stöta på droger, som ett objekt bland andra, och Katy verkar hoppas att barnet ska ignorera dem och låta dem passera, till skillnad från hur hon själv närmade sig droger. I vilket fall kommer inte barnet, enligt Katy, att möta droger samtidigt som det möter Katy. Drogerna blir på så sätt en representant för något utomstående och obekant.

I intervjumaterialet framkommer, som jag har visat, att barn och droger befinner sig i ett laddat förhållande till varandra i kvinnornas ögon. Genomgående handlar kvinnornas olika svar om olika sätt att uppmärksamma och ta ansvar för barnen. Ansvar kan tas genom en vilja till samtal om droger, som Thea tänker sig att barn behöver för att kunna ta ställning, och genom att uppmana till eget ansvar, såsom Katy tänker sig göra. I vissa lägen uttrycks ansvarstagande som en laddad rumslig fråga, som kan handla om att distansera den egna drogpåverkade kroppen från barn, som i exemplet med Katy. Men ansvar kan också uttryckas som att se till att vara påverkad av passande droger, som i exemplet med Angela. På grund av droganvändningars vitt skiftande karaktär och motiv – exempelvis njutning, sociala skäl eller smärtlindring (Hilte 2019, s. 112), för att känna sig som ”en levande organism” (Boel) eller för att ”vara en bra mamma” (Angela) – kan droganvändningen förkastas eller värdesättas, ständigt i dialog med starka föreställningar om smuts och renhet, det vill säga ordningar som har konsekvenser för hur konstellationer av barn, kvinnor och droger tar form.

Att dölja

För en person som är påverkad av droger blir det offentliga rummet på dagtid, där påverkan är olaglig och stigmatiserad, ett rum där mycket handlar om att dölja. De psykoaktiva ämnena kan påverka kroppens uttryck på olika sätt och skapa ”förkroppsligad avvikelse” som syns utanpå (Campbell & Ettorre 2011). En sådan kropp är märkt av stigmatiserande föreställningar och intervjupersonerna beskriver olika strategier för att motverka de drogeffekter som de vet kan bli synliga för andra när någon är under påverkan av den drog de tagit. Carolinas användning av amfetamin, till exempel, gjorde henne pigg och i förlängningen ger användning av drogen ett typiskt, nervöst kroppsspråk³⁸ vilket hon berättar om som en källa till skam i det offentliga dag-rummet. Hon kontrasterar det mot frihetskänslan i andra tidsbestämda rum där hon kunde få vara i fred, och i ytterligare andra rum där drogpåverkan handlade om social gemenskap.

Jag brukade, klättra upp i byggnadsställningar väldigt mycket och gå upp på tak. Och sitta eller ligga där. Till exempel. Och då... alltså på de här morgontimmarna ... mellan tre och fem, för då är det så tyst, lugnt. Det var liksom en parentes... alltså, ingen annan, det var inte så många andra vakna bara jag och fåglarna och staden och då kan man gå runt och röra sig fritt och ingen tittar och sådär, men så fort dagen börjar dunka på igen, vid sextiden ungefär och, morgontrafiken och morgonmänniskor och sådär, då blir jag ju medveten om verkligheten och medveten om dagen, vad jag måste göra på dagen, kanske måste fixa mer så att jag kan gå och jobba eller vad det nu är. Eller medveten om... att folk kan se mig. Och se att jag är påverkad och då måste jag ju skyla mig och dölja mig och skämmas. Men just den tiden mellan tre och fem där någonstans så var det alltid... lite, tyst frihet liksom.

I samtalen med Carolina återkommer hon ofta till att hon inte ville använda amfetamin, men ändå gjorde det i princip dagligen i åtta år. Det

³⁸ Sajten droginformation.nu beskriver bland annat stora stela pupiller, pratsamhet, rastlöshet och att röra sig fladdrigt som synliga tecken på amfetaminpåverkan.

<https://www.droginformation.nu/droginfo/olika-droger/amfetamin/hur-ser-man-om-nagon-tagit-amfetamin/> [2020-12-30]

blev en lösning på den ångestproblematik som hon fortfarande, men utan att använda illegala droger, lever med, men det var en lösning som hon skämdes för och inte ville stå för. För henne handlade med andra ord synlig drogpåverkan inte bara om lagen och andras stigmatiserande syn, utan också om ett självförakt som relaterade till att hon inte förmådde sluta använda drogen. Döljandet blev därför en avancerad och krävande praktik som kunde innebära användning av olika maskeringar:

[...] jag ville ju inte att någon skulle se att jag var påverkad liksom. Så jag hade lite, olika trix. Låtsasglasögon till exempel. Det är bra för då ser man inte ögonen så bra. Eh, keps. Keps och mössa. Fast solglasögon är ju världens jävla knasgrej, det är väl ok om det är sol, men sen så fort man kommer in eller solen går i moln så är det ju världens knas att gå runt med solglasögon. Det ser så knarkigt ut så det är inte sant. Hehe. [skrattar och dramatiserar med kroppen] Jamen sådana saker. Jag kunde kanske sminka mig ibland. Sola solarium så man ser lite, fresh ut liksom.

Den maskering som Carolina berättar om handlade alltså inte om att dölja problematiska beteenden som droger förknippas med, exempelvis personlighetsförändringar, asocialt beteende, våldsamhet eller akuta medicinska tillstånd. Den handlade om att dölja förstörade pupiller och det tärda utseende som otillräckligt näringsintag och sömnbrist medför. Carolina uppfattar dessa som tecken, i de miljöer där hon vill dölja sin användning, på en person som använder droger och som förknippas med problem oavsett om problem uppstått eller ej. En kropp som uppvisar sådana tecken är inte välkommen på arbetsplatsen eller i det offentliga dag-rummet men med maskering så kan hon passera som en person som får lov att vara där hon är. Men det är inte bara kroppens utseende som måste döljas. Amfetaminets pigghetseffekt gjorde det nödvändigt för Carolina att agera omvänt, agera trött bland andra trötta:

Eller också försöka bete sig som de andra, alltså man liksom var där, i morgontrafiken och skulle åka någonstans, och alla sitter där och är sådär morgontrötta. Då försökte jag ju också se sådär morgontrött ut och gäspade lite, liksom, [gäspar] Fast jag hade varit vaken i ett... dygn och

inte alls var trött liksom så försöker man ändå [gäspar] smälta in. Titta på hur andra beter sig, för det var ju döpinigt ifall någon skulle misstänka något eller säga någonting liksom.

Carolinas agerande i morgontrafiken visar att döljandet sker utifrån ett starkt behov av att få vara en osynlig och förväntad del av de rum hon befinner sig i. När hon säger att det skulle vara ”döpinigt” om någon misstänkte något så tolkar jag det inte som att det handlar om risken att bli anmäld, utan om risken att bli betraktad som en person vars pigghet och avsaknad av sömnhet skulle kunna bero på drogkonsumtion som lett till drogpåverkan. Det skulle signalera ett främlingskap och ett inkräktande av någon som kan tänka sig att befatta sig med kriminella och stigmatiserade människor och produkter, och vara en av dem, men ändå insistera på att åka buss till jobbet tillsammans med de morgontrötta. Doras ord om att påverkan av droger dagtid skulle kunna tolkas som att någon inte fullföljer sina plikter och åtaganden får en omvänd betydelse för Carolina, som tar till ”trix” för att inte avslöjas som någon som försöker fullfölja plikter och åtaganden under påverkan. Jag frågar om det hon berättar betyder att hon kände en press att uppfattas som icke-drogpåverkad även av helt okända människor:

Ja [...] Absolut. Och bland folk jag kände så var det ju liksom absolut så, där fick man ju verkligen ligga på och försöka låtsas som faan på arbetsplatsen när man kom på morgonen ”Uhh [gäspar högljutt] jag är så jävla trött”, och sådär. Fastän man absolut inte var det, eller inte hade sovit eller sådär ”å jag har sovit så gott” liksom. Alltså, hela tiden den där lögnen och... bilden som skulle... eller om jag gick tillsammans med en annan pundare som var såhär, uppenbart pundig. ”Fan vad pinigt [viskar fram] fan vad pinigt, han går här och flaxar och åh jag dör vad skämmigt” liksom.

I det här citatet ger Carolina uttryck för rädslan att bli synlig som någon som använder amfetamin, vilket för hennes del innebär att vara någon som misslyckats med att sluta använda amfetamin. Detta gäller i offentliga rum bland okända, men också bland personer hon känner som inte ingår i de sammanhang där amfetaminpåverkan accepteras och skapar samman-

hållning. Hon följer å ena sidan en normativ linje som i hennes berättelser först och främst tar henne till och från olika arbeten och genom dessa. Rummen som passeras är offentliga rum och restaurangerna hon arbetar på, och där är risken att uttrycka något som avslöjar henne ständigt överhängande. På samma gång drar hon motvilligt upp en linje som avviker, den går genom vänners och bekantas lägenheter, fester och upp på tak. Där är spelreglerna annorlunda och uttrycken för amfetaminpåverkan förväntas eller spelar ingen roll. Det är som att det olagliga amfetaminet vill läcka ut från kroppen, och när det gör det gäller det att befinna sig på rätt plats. I rum där amfetaminläckage inte tillåts är priset för att råka läcka högt. Carolina skämdes, riskerade sina jobb, relationer och att "åka dit" för polisen. Kort sagt stod hela hennes livssituation ständigt på spel.

Piggheten var Carolinas ständiga bekymmer, men trötthet är en effekt som problematiseras av andra intervjupersoner. När Dora pratar om att hon inte vill använda droger på dagen så är det i första hand cannabis vi pratar om. Det är en drog som förknippas med trötthet. Agnes beskriver det såhär när jag frågar om hon märker skillnad på marijuana och hasch:

Mmm... jag tycker hasch är väldigt mycket tyngre. Så om någon är rökare på daglig basis såhär, då vet man att det är en väldigt trött person, [fnitter] det tar verkligen all energi. Det rökte jag mycket i Berlin, det känns verkligen som kognitivt [förlöande?] medans gräs kan man ju, ja gå till skolan med om man vill. Det är ju väldigt... lätthanterligt, på ett annorlunda sätt.

Det lätthanterliga med marijuana handlar för Agnes om möjligheterna att dölja tendenser till trötthet och långsamma kognitiva processer. Skolan som Agnes nyligen avslutat är en psykologutbildning, som ligger längs den normativa linje som Agnes följer med utbildning och karriär i fokus. Men om gränserna mellan de accepterande och de icke accepterande rummen tycks knivskarpa för Carolina, det får på inga villkor märkas att hennes normativa linje korsas av en avvikande, så är skolan ett rum för Agnes där gränserna tycks handla om något annat. Hon kommenterar skillnaden mellan att använda droger, främst amfetamin och liknande preparat samt cannabis, i Sverige jämfört med Irland:

Jag skulle känna mig utpekad i Sverige. Här är det mer... eh, normalt. Skulle jag säga. Även på vårt universitet. Det var var och varannan person, som man kunde möta på någon rökklubb någonstans liksom, påverkad.

På universitetet i Irland uppfattade Agnes med andra ord att den linje hon drog upp fick lov att inkludera konsumtionen av olika psykoaktiva substanser, så länge det inte påverkade hennes prestation negativt. Detta upplever hon att det gör när konsumtionen varit hög dagen eller dagarna innan, och hon uppfattar det som att det särskilt är hennes höga alkoholkonsumtion som påverkat henne. Det gör att hon planerar att minska sin konsumtion av rusmedel för att återfå ett "klart och skärpt sinne".

Ett negativt bemötande verkar i Agnes fall inte förväntas utgå från vilka ämnen som en person låtit sig påverkas av, utan från beteendet. Detta gäller till och med den ytterst stigmatiserade drogen heroin.

Ja, ja men i Irland finns faktiskt mycket heroin, också. Men det är, ja lite gömt, undangömt... såklart, men det är ju mycket vanligare jag hör ju aldrig någon i Sverige som har brukat heroin, men här så hör man då att många testat. Det skulle ju aldrig hända i Sverige att någon sade. Mm, ja tyngre saker är accepterade här och det är mer utspritt mellan samhällsgrupperna tror jag. Medan, i Sverige är det liksom, en liten klick som gör allt, känns det som. Eller ja nej nu vet jag inte, [skratt] det känns så.

Hennes analys är att droganvändning i Sverige utförs av en liten klick som "gör allt". Att gränserna är skarpa mellan kroppar och rum som har kontakt med droger respektive kroppar som frånsäger sig kontakt och rum som är fria från droger. Flera intervjupersoner framhåller att Sverige skiljer sig från andra länder på detta sätt, men forskningsmaterialet visar också på många exempel där sociala och rumsliga gränser överträds genom att användningen döljs, vilket gör det svårt att bedöma hur eventuella konsumtionsskillnader faktiskt ser ut.

Att droger som sådana saknar den stigmatiserande laddning i Irland som de har i Sverige innebär att prestationen och det sociala beteendet är i fokus, medan substanserna och den kroppsliga kemin hamnar i bakgrunden. Agnes beskriver sitt festande, då droganvändningen sker tillsammans med

konsumtion av alkohol, som vilt, normbrytande och okontrollerat men efteråt känner hon oro:

[...] jag blir [eller blev?] väldigt paranoid efter sådana... kvällar och helger, alltså flera dagar. Nästan såhär, förföljelsemani och, kom till skolan och bara, "ser alla på mig nu vad som har hänt" och, ja, jag känner [eller kände?] mig väldigt ... utpekad som en junkie också. Jag gick runt på gatan och [tänkte] "alla ser mig" och "vad är det jag har gjort?" och sådär.

Citatet beskriver förstärkta känslor i ett abstinent sinnestillstånd med paranoida inslag, men pekar på hur de normbrytande aktiviteter hon ägnat sig åt under påverkan av droger och alkohol känns obekväma i ett tillnyktrande tillstånd. Hon känner sig synlig som någon som begått synliga, störande handlingar och utpekandet som "junkie" tolkar jag som att hon upplever sig ha agerat så att andra skulle kunna se henne som i linje med "bilden av knarkaren". Nancy Campbell och Elizabeth Ettorre (2011) beskriver förkroppsligat avvikande utifrån feministiska teorier om kvinnors kroppar som synligt normavvikande i patriarkala, disciplinära och post-disciplinära samhällen. Synlig droganvändning förstärker avvikelsen som förkroppsligad moralisk och social underlägsenhet (ibid; Ettorre 2015). Olika former av förkroppsligande och betydelser knutna till ögonblicken när det kroppsliga medvetandegörs finns på olika avstånd till sårbarhet, monstrositet och annorlundaskap och möts av olika reaktioner från empati till förakt. Detta menar Ettorre och Campbell numera också innefattar hjärnans neurokemiska funktioner, och jag ser en skillnad mellan hur droganvändningen upplevs av Agnes i Sverige respektive Irland. Den märkta, droganvändande kroppen tar form redan vid en beskrivning av att användning skett i Sverige, medan uttryck för kontrollförlust och asocialt beteende märker kroppen i Irland.

Respektabilitet

Agnes förklarar att klädstilen för henne fungerar som en motverkande faktor för att slippa märkas:

[...] det är ju därför jag ofta har neutral stil också för att jag vill... balansera upp att jag lever ganska vilt och så. Jag balanserar upp det med en neutral... look, och ja, beteendet också, så att det inte ska märkas. Jag försöker nog dölja det ganska mycket ibland. Faktiskt.

Agnes lever och verkar alltså i sammanhang som hon i jämförelse med statusmässigt liknande svenska kontexter menar är mindre fördömande av droganvändning. Hennes resonemang beskriver hur droger som kulturella objekt tillskrivs olika mening beroende på vilka sammanhang de ingår i. Sådant som hon menar i Sverige bara skulle införskaffas och användas i specifika mindre sammanhang kan i Irland ses i omlopp lite var som helst. Men när drogerna integrerats i en kropp som sedan agerar "vilt" på fester verkar skillnaderna upplösas och betydelsen av drog-kropp blir starkt laddad även i Irland. Agnes känner sig utpekad som "junkie" och bär "neutrala" kläder för att framstå som någon som inte kan tänka sig att leva ett vilt nattliv där droger ingår. Begreppet neutral är också ett situerat begrepp, kopplat till den miljö Agnes vistas i, det vill säga en statusfylld akademisk kontext. Det förment "neutrala" innebär därmed en positionering som tillhörande en moralisk klass. Med Ahmeds terminologi tolkar jag Agnes som att hon beskriver hur en orientering mot och närhet till droger fördöms i Sverige, medan en orientering mot "det vilda" fördöms i Irland. Och detta vilda sammankopplas i sin tur med droger, som i den betydelsekombinationen får en negativ innebörd. Om knarkaren är fattig, sunkig, och placerad i det offentliga rummet på dagtid i Sverige, så indikerar Agnes berättelse att "junkien" tvärtom lever ett vilt nattliv i Irland.

Vid en första anblick tycks Carolina, Dora och Agnes dölja, i Doras fall avstå från, olika saker. Carolina vill dölja sitt beroende av amfetamin, Dora vill inte framstå som någon som inte fullgör sina plikter och åtaganden och Agnes vill inte att hennes vilda festande ska vara uppenbart för omgivningen i hennes studie- och professionella miljö. Detta leder dem till en uppvisning i klasskopplad normativitet, som ser olika ut för var och en av dem. Syftet för alla tre är respektabilitet (jfr Skeggs 2000, s. 161). För Dora är det viktigt att vara pigg på dagen och inte synas berusad under dagtid. För Agnes att tänka snabbt och inte uppenbart vara någon som hänger sig åt vilda fester nattetid. Därför blir det viktigt att ha en "neutral" klädstil, som för henne

innebär kläder som hon uppfattar är lämpliga att bära i egenskap av psykolog. De bär upp ett medelklassideal som Dora formulerar som att hon vill vara ”anständig”. För Carolina görs respektabiliteten annorlunda. Under go-along-intervjun förklarar hon att hon identifierar sina rötter som arbetarklass. I följande utdrag ur mina fältanteckningar beskriver hon en klassidentifikation, men också – på ett sätt som går i linje med Birminghamskolans klassiska teorier om subkultur – hur hon performativt gör en subkulturell klassidentitet genom kollektivt motstånd mot borgerliga värderingar, som uttrycks genom stil (se t.ex. Johansson & Lalander 2012).

Jag frågar om hennes klassbakgrund och hon säger att hon kommer från en arbetarfamilj som arbetat sig upp till någon slags övre arbetarklass. Pappan är filmklippare och mamman barnmorska. De uppmuntrade Carolinas musikerdrömmar och deras hus beskrivs som varmt och tryggt. Men under uppväxtåren säger hon att det var knapert med pengar. Tidigare har hon också berättat att pappan gått i tolvstegsbehandling mot sin alkoholism, som funkade bra.

Jag frågar vilken stil hon hade som knarkare, ifall det någonsin blev lockande att köra en stil som signalerar pengar typ ”cocain and caviar” för att slippa ifrån den smutsiga och förnedrade känslan. Hon garvar och säger att det finns en göteborgsvariant: ”Tjack och kaviar”, på T-shirts och sådant. Men nej, det var inget för henne. Hon värjer sig, pratar om luvtröjor, androgyna kläder som var så lite ”knas” som möjligt. Däremot säger hon att hon kunde ha ”christianiakläder”, det vill säga röda kläder med Christianias symbol tre gula prickar. Det upplevde hon inte signalerade knas utan var ett politiskt stöd för en idé som hon stod bakom.

”Christiania är så mycket mer än knarket”, säger hon.

Innan och precis i början av knarkandet berättar hon att hon hade [en speciell klädstil som stack ut]. Den stilen menar hon kändes alltmer obekvämt när amfetaminet blev viktigare.

Carolina säger flera gånger under intervjuerna att hon ville och fortfarande vill kunna stå för det hon gör, men droganvändningen, när den pågick, kunde hon inte stå för. Hon uppfattade den som smutsig, men en symbolisk

klassförskjutning skulle inte ha gjort den renare. Hon värjer sig mot överklassens sätt att ta droger. "Cocain and caviar"-inramning gör inte droganvändningen stoltare. När hon skrattar åt "tjack och kaviar" är det med värme, det vore snarare en sådan T-shirt hon skulle ha valt, om inte droganvändningen i sig hade varit skamfylld och knappast något hon hade velat skylta med. Men den alternativa arbetarklasskopplade livsstil som hon identifierar sig med innebär att den tidigare utstickande klädstilen och kampen för Christiania är något hon ville kunna stå upp för, trots att de förknippas med droger.³⁹ Det finns en dubbelhet i detta som jag tolkar som sammanhängande med kön. Forskaren i socialt arbete Tina Mattssons avhandling, om kvinnor och män intagna på behandlingsinstitutioner, visar hur betydelsen av mäns och kvinnors droganvändningar skiljer sig åt. Droganvändning kodas maskulint, visar hennes analys, och det innebär därför inte samma sak när droger införts i en manskropp respektive en kvinnokropp. Hon skriver bland annat:

Missbruk är också något som kodas som maskulint – en riktig man ska kunna ta sig några järn eller en riktig fylla. Detta medför att kvinnor som missbrukar bryter mot könskoder och ifrågasätts som kvinnor, medan män som dricker eller använder droger kan stärka sin könsidentitet. (2005, s. 140f)

Männen i ett visst sammanhang, till exempel det som Christiania utgör, skulle i linje med Mattson kunna utgöra drogpåverkade delar av en helhet – i detta fall en plats med en rik historia av motståndspraktiker och symboler där droger är en – utan att förlora sin maskulinitet men faktiskt stärka den. Kvinnor, däremot, kan visserligen också stärkas på olika sätt av att identifiera sig med subkulturella sammanhang (Rosengren 2007), men att ha låtit droger ingå i den egna kroppen blir för Carolina en källa till

39 Att Carolina hävdar att "Christiania är så mycket mer än knarket" kan förstås som en referens till den långdragna motsättningen mellan cannabishandlare och boende/aktivister i fristaden. Se t.ex. Amoureux (2011) för en etnografisk inblick i denna konflikt, som innebär att delar av Christianias befolkning inte anser att droger utgör en viktig aspekt av fristadens syfte. Detta innebär dock inte att omvärldens bild av Christiania kan frigöras från drogkopplingar, se Nilson (2011).

skam (jfr Ettorre 2015). Maskulinitet verkar således vara en förutsättning för att sammanhanget ska kunna upprätthålla en stolt relation till droger. Det är följaktligen en relation som Carolina inte upplevde att hon kunde bidra till genom att själv vara påverkad. När hon själv använde droger uppfattade hon i stället att hon blev smutsig.

Droganvändning enligt de medelklassideal som Dora respektive Agnes tecknar handlar om anständighet och professionell kapacitet, markerat av exempelvis en viss dygnsrytm, måttfullhet, kognitiva förmågor och passande kläder. Så länge som normerna i övrigt följs är droganvändningen inget problem för dem. Carolinas politiska identitet kan linjeras med vissa symboler kopplade till droganvändning, men drogerna kan inte ingå som delar av hennes egen kropp. Droganvändningen som praktik blir till moraliskt skilda aktiviteter. Den ena handlar om något som kan göras på rätt sätt. Dora använder ordet stigma som om det handlade om en slags prestationsångest. Stigma är för henne att synas som någon som inte presterar. Droganvändningen handlar om att följa en normativ rytm av närhet och avstånd. För Carolina kan droganvändning inte göras alls utan att leda till skamkänslor, men det finns en stolthet i att inte vika från icke-normativa arbetarklassideal. ”Tjack och kaviar” på en T-shirt blir således roligt, till skillnad från ”cocain and caviar”, men när droger kommer för nära henne själv byts det stolta mot skam.

Kvinnor som använder droger döms hårdare moraliskt än män (Ettorre & Campbell 2011) men så länge användningen kan döljas kan de också ”komma under radarn”, såsom Pernilla beskrev i kapitlet ”De första besöken”, det vill säga inte misstänkas av polisen. Det finns därför starka skäl för kvinnor att strategiskt se till att hålla sig i bakgrunden.

Synlighet respektive osynlighet, att vara en förväntad del av ett rum eller en del som stör, att känna och ge intryck av att rummet är ens eget, en förlängning av ens kropp eller en obehagskänsla av att rummet egentligen är någon annans, har politiska och sociala konsekvenser (Ahmed 2006b, s. 133). Rum med tydliga normer av vithet rasifierar icke-vita kroppar på ett liknande sätt som rum med tydlig klassprägel gör andra klassmarkörer synliga. Drogpåverkan är som jag har visat en flytande och föränderlig klassmarkör som också kan signalera sjukdom. Genom att analysera hur och i vilka sammanhang intervjupersonerna döljer sin användning

framkommer berättelser om hur kroppens kemi och de allt mer raffinerade möjligheterna att förändra dess sammansättning spelar viktiga roller inte bara för upplevelsen av att vara i ett rum och hur det integreras i identitetskonstruktioner, utan också för hur rummet påverkas.

Legitima droger

"VI STÅR INTE UT!" säger vi.

"Jag kan ge dig Stesolid", säger Dom.

"HJÄLP OSS", säger vi.

Vi finner Dom sällsynt hänsynslös och det är väldigt upprörande.

(Johanna Gustavsson, Vi är den här platsen eller tillståndet. 2017)

Ordningar av smuts och renhet utifrån tid, plats, sammanhang, klass och kön är, som jag har visat, grundläggande element i kvinnornas drog-användningspraktiker. Men vilken roll spelar själva drogerna i ställnings-taganden till droganvändning? Hur dras gränserna och vad utgör legitima droganvändningspraktiker för kvinnorna? I detta kapitel undersöker jag hur intervjupersonernas olika resonemang kan förstås i relation till begreppen sjukdom, friskhet och eget ansvar, och till ett samhälle alltmer influerat av möjligheter att förändra sinnestillstånd med hjälp av psykoaktiva preparat.

Läkemedel

Att få ett läkemedel ordinerat av läkare och sedan hämta ut det på apotek, är en laglig och vardaglig process som de flesta svenskar genomgår åtskilliga gånger i livet. Narkotikaklassad psykiatrisk medicinering används som tidigare nämnts i större utsträckning av kvinnor än av män, till skillnad från illegala droger där förhållandet är det omvända (CAN 2019; Statens folkhälsoinstitut 2010). Enbart antidepressiva läkemedel användes av drygt 13 procent av kvinnorna i Sverige 2019 (Socialstyrelsen 2019). Man skulle kunna tro att intervjupersonerna därför uppfattar psykoaktiva läkemedel på recept som legitima, i ena änden av en skala där illegala droger med

riktigt dåligt rykte, såsom heroin och crack, befinner sig i den andra (jfr Petersson 2013, s. 412f). Men så enkelt visade det sig inte vara. Uppfattningarna om drogers legitimitet går bortom lagstiftning och medicinsk vetenskap och måste ses i ett vidare perspektiv för att bli begripliga. I de följande två avsnitten diskuteras intervjupersonernas ställningstaganden till läkemedel i relation till begreppen sjukdom, friskhet och eget ansvar, men också till följsamhet och potentiellt motstånd.

Jag sitter med Angela vid ett kafébord med utsikt över ett soligt Björns trädgård i Stockholm. Vi pratar om hennes relation till de läkemedel hon använder. Hon säger med ett frustrerat tonfall:

Man kan gå in i det och tycka att man är skyldig att reglera sig för att det *finns* hjälp. De presenterar det som att det finns lösningar. Som att du har blivit erbjuden lösningar och då är det upp till dig om du... [ohörbart].

Det Angela beskriver är omgivningens förväntningar på att hon ska "reglera sig" med hjälp av läkemedel, och hennes egen upplevelse av skyldighet att göra det. I hennes fall handlar det främst om amfetaminliknande preparat som mildrar ADHD-symtom och lugnande läkemedel mot ångest. Vilka som förväntar sig att hon reglerar sig framgår inte helt klart i samtalet. Jag uppfattar det som att det kan handla om en kombination av en upplevd känsla av allmän förväntan och faktiska påtryckningar av vårdpersonal och de socialarbetare hon möter med anledning av hennes funktionshindrade barn.

Historikern Nancy D. Campbell menar att frågor om kvinnors droganvändning – det vill säga förväntningar om att använda preparat som underlättar utförandet av plikter, respektive avstå från att låta droganvändning bli ett hinder från att utföra dem – bemöts med samma förväntningar om anpassning som kvinnor förväntas linjera sig med i övrigt. Anpassningarna menar hon utgör grunden för vilka rättigheter kvinnor anses besitta.

Women's rights depend on the degree to which women fulfill their responsibilities as contingent workers, consumers, and caretakers. Women purchase their autonomy at the price of good behavior and social conformity. (2000, s. 4)

Angela vill inte konformera, vilket framgår av både hennes utstickande stil och hennes utsagor, men hon vill inte heller förlora rätten till sina barn. Hennes frustration vad gäller medicineringen handlar inte om motvilja mot sinnesförändrande substanser och dess effekter per se. Hon har under större delen av sitt liv provat och använt både receptförskrivna och illegala droger. Hon har heller inte en bild av sig själv som motsäger de diagnoser hon fått. Under intervjuerna hänvisar Angela ofta till dem: ADHD, ångest och depression, som förklaring till att hon gjort och gör och tänker på vissa sätt. Hon tar upp sin hjärnas hälsotillstånd lite då och då under våra samtal, som en utgångspunkt när hon analyserar sig själv. Hon säger till exempel: "[...] ja, min hjärna då, eftersom jag har lite autistdrag, och så, så är det såhär [...]." Angela har med andra ord i stor utsträckning en bild av sig själv som neurobiologiskt subjekt, men samtidigt en motvilja mot att reglera sig med läkemedel. Vad handlar motståndet om?

De lösningar i form av läkemedel som Angela beskriver sig ha erbjudits handlar enligt sociologen Nikolas Rose (2003) om psykiatriska vårdstrategier som sedan mitten av 1900-talet utvecklats till rutinartade omstöpningar av mänskliga subjektiva kapaciteter. Psykiatrisk, kommersiell medicinering beskriver han som en integrerad del av en förändrad värld där människor förstår sig själva på nya sätt.

Rose hävdar att en ny ontologi vuxit fram som utgår från synen på hjärnan som centrum för jaget. Denna ontologi placerar han i vad han kallar utvecklade, liberala och demokratiska samhällen, vilka han menar har utvecklats till psykofarmakologiska samhällen. Människor i dessa samhällen, vilka alltså inkluderar Sverige, förstår sig numera själva som neurokemiska jag i en neurokemisk värld (ibid, s. 46). Rose kritiserar denna utveckling mot alltmer omfattande psykiatrisk medicinering som en anpassning till nyliberala, kapitalistiska normer, värderingar och bedömningar som han menar finns inbyggda i läkemedlen (ibid, s. 59). Att söka orsaken till psykiska problem i individuella hjärnor gör människor ansvariga för sitt eget välmående, ansvariga för att "reglera sig" med Angelas ord, vilket riktar fokus bort från omständigheter såsom exempelvis klassrelaterade villkor och stress i arbetslivet. Att orsaken till en depression, till exempel, kan böttna i ekonomiska villkor, orimliga arbetsvillkor eller sociala förhållanden menar han förbises när fokus riktas mot behandling

av hjärnans kemi (Rose 2003, 2019). De botemedel som erbjuds handlar följaktligen om att balansera signalsubstanser eller döva känslöförmågor genom intag av receptförskrivna preparat, samtidigt som sorg, stress och oro kan ha sin förklaring i den materiella och sociala situationen. Jag återkommer till denna kritik i slutet av kapitlet.

Ett annat synsätt presenteras av Skeggs som använder begreppet "the optimizing interested self" (2005, s. 63) för att visa på en värdefull jagmodell i en kapitalistisk ekonomi som fungerar som nyliberalt subjekt. "The optimizing interested self" är ett delat jag, som både är moraliskt ansvarigt för att ta hand om sig själv, och en rationell modell som förstår sitt värde på marknaden. Kombinationen av ett optimerande, intresserat jag och ett jag som förstår sig själv som ett neurokemiskt subjekt ger en bild av hur förväntningarna som Angela känner kan se ut. Den självreglering som hon upplever förväntas av henne är ett krav för att uppnå ett sådant värdefullt jag, som internaliseras genom förväntningar på att ta ansvar. Men detta ansvar kan, skriver Skeggs, inte tas av alla.

Self-regulation then is a matter of establishing a moral code under which the self can be assessed as being or becoming responsible. Forms of ethical conduct are a form of labour and governance imposed upon the self by the self. The self becomes obliged to 'become' in a particular way: But all ways are not open to all, and some positions are already classified as in need of help, of being irresponsible, of having deficit culture, or of being pathological. (Skeggs 2004, s. 73)

Jag uppfattar det alltså som att Angela förstår sig själv, åtminstone delvis, just som ett neurokemiskt subjekt inom en diskurs som placerar orsakerna till tankar, mående, känslor och beteenden i hjärnan. Detta innebär följaktligen att hon riktar sina insatser mot hjärnan med hjälp av psykoaktiva substanser av olika slag när hon vill ändra sitt mående. Men det betyder inte att hon tveklöst accepterar den medicinering som hon ordineras. Hon strävar inte efter idealet "the optimizing interested self". Hon berättar stolt om sin sjukpensionering och om riskfyllda äventyr, relationer och fester. Samtidigt vill hon vara en bra mamma och må bra. Angela berättar under hela studiens gång om hur hon har ångest och

sänker och höjer, slutar och börjar med sina läkemedel. Ibland tar hon illegala droger och hon dricker en del alkohol. Jag uppfattar det som att användning av psykoaktiva substanser för henne är legitima praktiker i den mån regleringen sker i linje med hennes skiftande intentioner, oavsett om hon ordinerats substanserna eller ej. Angelas sätt att hantera sitt intag kan analyseras som att objekten kommer att betyda något för henne när de dyker upp längs de linjer hon följer. Beroende på hur de möts och hur de upplevs när hon intagit dem betyder de olika saker. Mötet kan ge henne känslan av att hon är på rätt väg eller en känsla av desorientering. Ahmed skriver:

How does [...] "matter" matter? It is crucial that "matter" does not become an object that we presume is absent or present: what matters is shaped by the directions taken that allow things to appear in a certain way. (2006b, s. 165)

Materia blir, enligt Ahmed, inte betydelsefull genom att vara, eller inte vara, det ena eller andra objektet utan genom hur riktningar har stakats ut, vilket tillåter saker att framträda på specifika sätt. Drogernas och läkemedlens betydelse för Angela formas av de riktningar, mot och genom preparaten, som hon stakar ut på sin väg framåt. Från den vägen ser drogerna och läkemedlen ut att vara användbara på olika sätt vid olika tillfällen. Den upplevda skyldigheten att reglera sig ställs exempelvis mot möjligheterna att skapa förbjudna, intima droganvändningsutrymmen tillsammans med vänner, som beskrivits i tidigare kapitel. En person som reglerat sig enligt anvisningar utifrån kanske inte har lust att gå på en fest som räcker hela natten, till exempel. Att följa en linje genom läkemedel som förskrivits av läkare innebär inte nödvändigtvis att hon kommer dit hon vill, där hon upplever sig orienterad.

Angela har ett visst förtroende för vårdpersonalen som skriver ut läkemedel och uppmuntrar henne att använda dem. Hon säger till exempel:

[...] de övertygar mig då att jag [säger resten med eftertryck] måste fatta att jag tar mer skada av att inte äta mediciner... än av att äta mediciner. Att det sliter på mig att vara, att må dåligt.

I citatet framkommer dock underliggande att Angelas ambivalens inför läkemedlen också handlar om att hon ser dem som skadliga, även om vårdpersonalen menar att det är ännu skadligare att inte ta dem. Motvilja och ambivalens leder till att hon ständigt tar nya beslut om att ta eller inte ta de läkemedel som hon ordinerats, förhandlingar som också pågår under intervjuperioden. Svårigheten att bestämma sig för om läkemedlen är bra eller dåliga för hälsan är en ambivalens som hon delar med många patientgrupper. Etnologen Åsa Alftbergs studie av äldres förhållningssätt till läkemedel visar på liknande oroliga tankar, och hon konstaterar: "En medicin kan inte sägas vara *antingen* läkande *eller* skadlig, den är på samma gång *både och*" (2015, s. 6 [kursiv i original]). Detta gör läkemedel till en ständig källa till oro. Frågorna om läkemedlens potentiella faror och förtjänster blir i kombination med allt högre förväntningar på patienters aktiva roll i sin egen behandling, en krävande situation (Hansson 2007). Patienten måste väga potentiella fördelar mot potentiella nackdelar och hoppas att de beslut som fattas innebär en förbättring. I Angelas fall ser hon ibland illegala droger som potentiellt bättre, andra gånger tar hon mer eller mindre av sina läkemedel än förskrivet.

Är det då självklart vad som utgör läkemedel, och vad som utgör droger? Var går gränsen dem emellan? Ett informationsblad från Sorgenfri vårdcentral i Malmö ger en indikation på hur avgränsningar mellan narkotikaklassade läkemedel som legitima respektive illegitima droger innebär ett bedömningsarbete för användaren själv, utifrån intention.

Enligt blanketten blir förskrivna läkemedel droger om intentionen för ett intag varit att patienten "vill ha kul, må bra, bli 'hög' eller undrar vad [den] får för effekt av dem", men med enfaset understryks att tabletter inte räknas som droger "när du fått dem utskrivna av läkare och tar dem i rätt mängd". Följaktligen skulle rus kunna uppstå utan att läkemedlet räknas som drog, men om intentionen varit att rusa sig övergår läkemedlet till drog. Historikern Virginia Berridge beskriver hur sådana distinktioner mellan intentioner, kopplade till läkemedelsanvändning, gjordes redan på 1800-talet. Användning av opiatbaserade läkemedel med syfte att rusa sig kallades då "lyxanvändning" (2013, s. 15). Begreppet lyxanvändning indikerar att användningen uppfattades som något icke nödvändigt, men som något som vissa kunde unna sig. En psykoaktiv substans kunde alltså

DROGLISTA

(OBS! EJ ALKOHOL)

Cannabis	Amfetamin	Kokain	Opiater	Hallucinogener	Lösningsmedel	GHB och övriga
Marijuana	Metamfetamin	Crack	Rökheroïn	Ecstasy	Thinner	GHB
Hasch	Fenmetralin	Freebase	Heroïn	LSD	Triklöretylen	Anabola steroider
Hascholja	Khat	Kokablåd	Opium	Meskalin	Bensin	Lustgas
Spice	Betelnöt			Peyote	Gas	Amylnitrat (poppers)
	Ritalina			PCP	Solution	Antikolinergika
	MDPV			Psilocybin	Lim	Krypton
	3-MCC			DMT		

TABLETTER – LÄKEMEDEL

Tabletter räknas som droger när du tar

- läkemedel mer eller oftare än läkaren sagt att du ska göra det
- tabletter för att du vill ha kul, må bra, bli "hög", eller undrar vad du får för effekt av dem
- tabletter som du fått av en släkting eller vän
- tabletter som du köpt "svart" eller stulit

SÖMNMEDEL/LUGNANDE MEDEL

Alprazolam	Halcion	Sobril
Apodorm	Heminevrin	Sonata
Apozepam	Iktorivil	Stesolid
Diazepam	Imovane	Stilnoct
Dormicum	Mogadon	Temesta
Fenemal	Nitrazepam	Triazolam
Flunitrazepam	Oxascand	Xanor
Fluscand	Rohypnol	Zopiklon
	Sativex	

SMÄRTSTILLANDE

Actiq	Durogesic	OxyNorm
Cocillana-Etyfin	Fentanyl	Panocod
Citodon	Ketodur	Panocod forte
Citodon forte	Ketogan	Paraflex comp
Dexodon	Kodein	Somadril
Depolan	Maxidon	Spasmofen
Dexofen	Metadon	Subutex
Dilaudid	Morfin	Temgesic
Distalgesic	Nobligan	Tiparol
Dolcontin	Norflex	Tradolan
Doleron	Norgesic	Tramadol
Dolotard	Opidol	Treo comp
Doloxene	OxyContin	

Tabletter räknas INTE som droger när du fått dem utskrivna av läkare och du tar dem i rätt mängd.

användas i större utsträckning än vad ett sjukdomstillstånd kräver, och då få ett annat användningsområde. Vårdcentralens blankett, däremot, indikerar att själva preparatet förändras när intentionen varit att uppleva effekter utöver den avsedda. Det blir en drog, när det förut var ett läkemedel.

Sara Ahmed använder begreppet "forness" ("förhet", egenskapen att vara till för något) för att belysa hur ett objekt kan definieras utifrån dess användning. Hon tar ett exempel med fåglar som lägger ägg i en brevlåda, och hur äggläggningen gör det som tidigare var till för brev, till ett rede.

Something is what it provides or enables, which is how what something “is” can fluctuate without changing anything at the level of physical form. [...] To refer to something as a postbox is to refer to a use of a thing or even a use not a thing. (2019, s. 35)

Att ge något benämningen brevlåda är alltså att referera till dess användning, vilket håller kvar föreställningen om brevlådan i det att den används som en brevlåda. Detta menar hon kan leda till förvirring, om brevlådan används till något annat som formen tillåter den att vara, till exempel ett rede.

Describing what something is for is a partial account of what it can be. *Forness helps reveal the partiality of an existence.* (2019, s. 35 [kursiv i original])

När det gäller läkemedel är definitionen genom användning lika tydlig som en brevlådas. Medlen är avsedda att läka. Samma sak med droger. Droger är till för att droga sig. När patientens intention varit att droga sig blir alltså det som tidigare var läkemedel droger, genom hur de används. Men läkemedlens funktion, förmågan att läka, exempelvis genom att hjälpa en patient med ångest att må bättre, respektive att använda ett läkemedel för att ”må bättre” på ett otillbörligt sätt, det vill säga att droga sig, skiljer sig inte åt på samma sätt som en brevlåda och ett rede. Det finns en förvirrande likhet mellan vad preparaten innebär, läkande respektive drogande, som flyttar fokus till vem som använder dem. En brevlåda används av människor, medan ett rede i en före detta brevlåda används av fåglar som är tillräckligt små för att komma in genom brevinkastet. En vad-ändring kan således vara en vem-ändring (ibid, s. 34). Människan som använder läkemedlen måste själv bedöma sin karaktär genom samma bedömning som avgör vad intentionen med läkemedels- eller droganvändningen var. Var det en medicinerande patient eller en droganvändare som använde?

Jag tolkar informationsbladets åtskillnad mellan benämningar som väsentlig för att frilägga medicinerande patienter från det stigma som droganvändning skulle innebära, men den indikerar samtidigt att patienter ställs inför ett svårt bedömningsarbete för att slå fast gränser som i själva

verket är vaga och flytande. Flera av de narkotikaklassade läkemedlen används till exempel just mot ångest, det vill säga för att må bra. Patienter som Angela behöver fråga sig vilken intention de haft. Det blir en fråga om vilka de själva är i relation till ett bättre mående, om de ska kunna avgöra huruvida läkemedlet varit en drog eller ej enligt informationsbladet. Angela och flera andra intervjupersoner navigerar genom dessa identitets-skapande fält av olika måenden och intentioner som konstruerar läkemedel respektive illegala droger från samma material.

Det finns också ett stort och växande intresse för alternativ användning av i nuläget illegal medicinering och undersökningar görs om huruvida vad som nu är droger kan ha en annan ”forness” än drogande. I Sverige och runt om i världen pågår forskning på psykedeliska droger. Exempelvis är den hallucinogena klubbdrogen Ketamin av intresse på grund av dess potentiella användbarhet som botemedel mot depression (Tiger et al. 2020).⁴⁰ Samtidigt beforskas MDMA, LSD och psilocybinsvampar⁴¹ som potentiella botemedel eller hjälpmedel vid diagnoser som posttraumatiskt stressyndrom, depression, ångest och beroende (Lundbäck 2018; Liechti 2017; Trogen Pahlén 2020).

Sammantaget konstruerar sådana användningar en snårskog av icke-rusmotiverad användning av droger, som vanligtvis säljs illegalt, och narkotikaklassade och receptbelagda läkemedel, där deras ”forness” går på tvärs mot användning som temporära möjligheter till ansvarsfrihet. I stället syftar användningen till att fungera i samhället (jfr Sandell 2016). Hur går då orienteringen mellan och genom dessa substanser till?

Alftberg diskuterar begreppet ”bristande följsamhet”, vilket används inom vården. Hon problematiserar bristande följsamhet som ett ”normativt begrepp som belyser relationen mellan ideal och praktik, det vill säga förhållandet mellan läkarens ordination och hur läkemedlen hanteras av individen som använder dem” (2015, s. 4). Begreppet fokuserar alltså på riktningen som pekats ut av läkaren, och patientens benägenhet att följa den.

40 Se t.ex. <https://www.lu.se/lucat/group/v1000460>, [2021-02-25] för en mycket kort beskrivning av ett projekt vid Lunds universitet.

41 Om en studie på KI av psilocybin mot depression: <https://kipet.slo.sll.se/depr/> och <https://ki.se/cns/psipet-effekten-av-psilocybin-pa-depressionssymptom-och-synaptisk-densitet> [2021-03-08]

Från vårdens, och även lagens, perspektiv skulle Angelas konsumtion kunna beskrivas med begreppet bristande följsamhet. De linjer hon följer utgår från riktningar som pekats ut allt eftersom, ibland i linje med vårdens anvisningar, ibland inte. Men även om följsamheten brister finns den där ibland.

Bråkig hjärna

Periodvis tar Angela fasta på läkarens rekommendationer. Hon berättar ibland när vi ses att hon dricker måttligt med alkohol, tar sina läkemedel och låter bli att ta droger. Ändå beskriver hon ofta att hon har ångest. Hon uppfattar då sin kropp som "bråkig" för att använda Signe Bremers ord (2011, s. 43ff). Bremer använder begreppet "bråkig kropp" i sin studie om transsexuella, i bemärkelsen kroppar som inte passar in i sjukvårdens förväntade mallar. Det används av henne för att belysa hur exempelvis maskulint kodade kroppslinjer på en person som uppfattar sig själv som kvinna, kan vara svåra att omkoda. Kroppen kan uppfattas som att den vägrar låta sig omkodas med hjälp av exempelvis kläder. När kroppen bråkar på detta sätt beskriver Bremer att det kan leda till att sjukvårdens utredare, som fattar beslut om könskorrigering, inte uppfattar den som vill könskorrigeras som trovärdig (ibid, s. 103). Begreppet bråkig kropp sätter fokus på delar av kroppen som patienten önskade kunde följa föreskrivna linjer, men som inte gör det. Kroppen går på så vis emot både patientens önskan och sjukvårdens förväntningar om hur den borde ta sig uttryck. "Genom att trotsa normalisering och stundtals vägra att göra som vi vill bråkar [kroppen]" (ibid, s. 45).

I min studie ser jag i stället en neurologisk bråkighet hos personer vars hjärnor inte kan regleras enligt behandlingsplanerna. Angela har en hjärna som inte reagerar som den borde på medicinering, den "trotsar normalisering". Ibland mår hon inte bättre av läkemedlen, och i citatet i inledningen av kapitlet utläser jag en viss skuld känsla för att inte lyckas justera doserna så att allt blir bra, "det *finns* hjälp och då är det upp till dig [...]". Det är ofta Angelas försök att åtgärda brister i läkemedelsbehandlingen som leder henne ut på krokiga stigar. Syftet är hela tiden att må bra, på olika sätt, men hon vill också bort från medicineringen. När medicineringen inte fungerar letar hon sig bort från den, men när den fungerar blir situationen motsägelsefull för henne. Hon säger när jag frågar om besluten

att upphöra med medicineringen: ”När jag slutar med mina mediciner, det gör jag ju ofta för att jag... kanske... ja för att jag... alltså jag mår ju bra.” Från utgångspunkten i kroppen verkar det inte rimligt att använda läkemedel med deras skadliga potential när hon mår bra. På ett liknande sätt beskriver Alftberg hur medicineringens potentiella farlighet respektive förmåga att bota skapar en spänning hos användare, som blir uppmärksamma på kroppens reaktioner. Hon skriver:

Den egna kroppen övervakas därför ständigt och symtom och känningar utöver det vanliga leder till att uppmärksamheten riktas mot medicineringen och dess påverkan på kroppen. Kroppen och ordinationen ställs på så sätt ibland emot varandra och individen tvingas ta ställning till vad han eller hon ska följa och handla efter: upplevelsen av den egna kroppen eller den medicinska ordinationen. (2015, s. 4)

Alftberg uppger att ungefär hälften av långtidsmedicinerade patienter inte följer angivna rekommendationer om hur deras läkemedel ska användas. ”Bristande följsamhet” är alltså ett vanligt problem. I Alftbergs citat såväl som i Angelas uttalanden syns linjen som går genom kroppen, en linje som upplevs kunna överskugga läkares riktlinjer.

Problemet är att Angela sedan börjar må dåligt igen, och då kan hon återigen tänka sig att använda läkemedlen. Hennes ovilja att äta läkemedel verkar därför också sammanhängande med läkemedlens koppling till bristtillstånd. Att införa läkemedel i kroppen för att åtgärda en brist blir ett alternativ när hon avstått från läkemedel och mår dåligt, men användningen krockar med upplevelser av att må bra och vara frisk och därmed komplett. Karin Johannisson skriver: ”Att vara sjuk är att tillåta känslor av svaghet och otillräcklighet. Det är att etablera ett språk mellan kroppen, jaget och samhället” (1995, s. 8). Språket som upprättas mellan kropp och jag fokuserar som i Alftbergs studie på risk och hälsa, men i Angelas fall hamnar i min tolkning fokus på hur kommunikationen med den tredje parten, samhället, upplevs. Medicineringen blir ett sätt för samhället att säga till Angela vad hon behöver, vilket hon värjer sig emot. Ömsom prövar hon den föreskrivna linjen, ömsom stakar hon ut sina egna. Medicineringens förmåga att åstadkomma och upprätthålla friskhet

ifrågasätts av Angela när preparaten finns i hennes kropp, både när hon mår bra och när hon inte gör det. Hennes försök att ta kontroll över sitt mående med läkemedel i varierande doser och med illegala droger får en experimentell karaktär, som värjer sig från följsamhet.

Även Madelene befinner sig i en liknande situation av misstro, hopp och omväxlande följsamhet och bristande följsamhet gentemot ordinerade läkemedelsbehandlingar. När hon räknar upp de läkemedel hon får utskrivna för att lindra depressioner och dämpa ångest blir listan lång. Det handlar om olika SSRI-preparat⁴² mot depression men också om flera läkemedel, opiatbaserade och varianter av bensodiazepiner, som ska dämpa ångest. Dessa klassificeras som starkt beroendeframkallande och kan även överdoseras med dödlig följd. När jag frågar hur det är möjligt att hon kunnat få dessa läkemedel som endast ska skrivas ut med ”försiktighet” (se FASS (2020) svarar hon:

Hur jag har fått det? Det är hur lätt som helst. Jag får precis vad jag vill. [...] eller jag bad inte om det. Det var på förslag efter en utmattnings-depression. Som jag hade.

När jag frågar om de stora doser som hon får säger hon:

Men han skriver alltid såhär SIC [en gammal term som bytts ut till stor del av ”obs”], du vet, att man får överskrida.

Hon syftar här på hur läkaren skriver receptet på ett särskilt sätt för att möjliggöra stora uttag som överskrider rekommendationer för narkotikaklassade preparat. När jag uttrycker förvåning inför mängden av preparat som skrevs ut till henne när de var som flest, hon anger att det rörde sig om 27 läkemedel, svarar hon:

Ja. Jag vet inte om jag användes som någon försökskanin eller någonting men, de funkade ju inte. Jag satte ju ut [minskade doseringen successivt till noll] de där själv hela tiden, så att, det var ju bara, galenskap.

42 Selektiva serotoninåterupptagshämmare, se ”Droger och läkemedel”.

Begreppet bristande följsamhet hamnar i ett omvänt ljus i Madelenes fall. När det gäller Angela framstår läkemedelsföreskrivningen som led i behandlingsplaner (även när de inte fungerar), utifrån vårdande syften, men Madelene anger så många läkemedel att den föreskrivande läkarens ordinationer inte framstår som riktlinjer. I stället hamnar läkarens följsamhet i förgrunden när hon säger: ”Jag får precis vad jag vill”. Om hennes utsaga stämmer kan läkarens legitimitet ifrågasättas. Hennes egenmäktiga utsättning av läkemedel beskrivs som ansvarsfull navigering genom en okontrollerad mängd receptföreskrivna preparat, men också en navigering ut bland illegala preparat som det heroin hon använder.

Angela och Madelene tar alltså inte ansvar för sin läkemedelsanvändning genom att följa läkarens anvisningar till punkt och pricka, utan genom att använda, uppleva och bedöma med utgångspunkt i kroppen. Men att må bra betyder inte att deras användningar upphör, i stället kan användningen ha andra intentioner än att åtgärda brister eftersom läkemedel och droger också har potential att förhöja sinnestillstånd av olika slag. Omvänt kan illegala droger bestå av samma verksamma ämnen som läkemedel, och därmed användas i läkande eller ”reglerande” syfte. Detta gäller också vissa substanser som inte eller i mycket liten utsträckning ordineras som läkemedel i Sverige, såsom LSD och cannabis. Vilken funktion har sådan illegal användning i kvinnornas liv och hur relaterar den till annan droganvändning?

Droger som läkemedel

Att människor är, med Angelas ord, ”skyldiga” att ta personligt ansvar för sina liv och sin hälsa kan beskrivas som ett ideologiskt paradigm i termer av nyliberalism (Gilbert, 2008, Alftberg och Hansson, 2012). En aspekt av detta paradigm handlar om att använda läkemedel enligt ordination, men en annan om att inte ta illegala droger. Den som gör det kan identifieras som tillhörande en grupp som utsätter sig för hälsorisker. Folkhälsomyndigheten definierar under rubriken *Narkotikabruk och hälsa*, på sin hemsida, denna gruppas koppling till sjukdom och död:

Narkotikabruk medför ökade risker för skador ur både ett medicinskt och ett socialt perspektiv. Sjukligheten och dödligheten är mycket större bland narkotikaanvändare jämfört med övriga befolkningen i motsvarande åldrar.⁴³

Att ta illegala droger – jag uppfattar det som underförstått att ”narkotika” i detta sammanhang är synonymt med ”droger” i blanketten från vårdcentralen och inte avser läkemedel enligt ordination – framstår med andra ord som en handling som står i direkt motsättning till paradigmet att ta ansvar för sin hälsa. Det är en motsättning som bestrids av vissa drog-användare, som i stället hävdar att det är just därför att de tar ansvar för sin hälsa som de närmat sig illegala droger. De globala striderna om huruvida cannabis ska vara legalt eller inte innefattar ofta sådana argument. Nanne säger exempelvis: ”[...] från jag började röka brass [cannabis] när jag var 18 fram till jag blev gravid, så var jag nästan aldrig sjuk”. Vid ett annat tillfälle meddelar hon med triumferande tonfall per telefon att hennes läkare sagt att det borde vara olagligt att *inte* rekommendera CBD-olja som smärtbehandling. I dessa uttalanden tar hon ställning för medicinsk användning av cannabispreparat, med sin läkare som garant för oljan. Mot detta ställer hon de bieffekter hon får av receptförskrivna opioider och andra smärtläkemedel. Vissa preparat som hon provat beskriver hon har gett obehagliga effekter: ”Olustighet, trötthet, ont i magen, kramper och bara nej! Det känns bara fel i hela kroppen”. När Nanne pratar om cannabis respektive de utskrivna läkemedlen framhåller hon begreppen ”kemiska” och ”naturliga” som skillnadsskapande markörer för artificiella preparat respektive växtdelar eller växtbaserade preparat, som marijuana och CBD-olja. Det är tydligt att det ”naturliga” för henne har positiva konnotationer (jfr Lindgren 1993). Kombinationen människa + psykoaktiv substans kan genom ett sådant synsätt tolkas som en kombination av människa och natur, medan artificiella produkter i människokroppen är en tydligare gestaltning av människa och teknologi: en halvt död, halvt levande

43 <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livs villkor-levnadsvanor/alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel-andts/narkotika-och-halsofarliga-varor/narkotikabruk-och-halsa/>, [2018-10-04]

technokropp, en cyborg med monstruösa egenskaper (Preciado 2013, s. 44f). Den ställs mot ett naturligt, nämligen växtbaserat, hjälpmedel som förmår kroppen att fungera.

Nanne är öppen med sin användning av CBD-olja mot smärtor, något som inte heller är illegalt. CBD-olja befinner sig i en lagmässig gråzon då Läkemedelsverket beslutat att CBD-olja vanligtvis inte är ett livsmedel utan ett läkemedel, vilka måste ha bevisad effekt i godkända studier för att få säljas.⁴⁴ När jag frågar om det finns någon som hon inte skulle vilja berätta om sin användning för, skrattar hon kaxigt och säger: ”Nej, jag skriver på Facebook direkt.” Hon argumenterar också, som nämnts tidigare, för användning av THC-haltig cannabis även om hon inte längre använder det. Jag avläser en stolthet hos henne i att gå i förbund med det naturliga.

Nanne är inte ensam om ett synsätt på cannabis som välgörande. Ett känt svenskt fall är tatueraren och småbarnspappan Jens Waldmann, som åtalades och fälldes 2014–2015 för att ha odlat och använt marijuana i medicinskt syfte. Påföljden blev villkorlig dom och samhällstjänst. Han kallar sig själv den första personen i Sverige som gått ut offentligt med sin berättelse om medicinskt marijuanabruk i ett Facebookinlägg⁴⁵ och uttalar sig i medier både före, under och efter rättsprocesserna. Han berättar för flera tidningar att syftet med användningen är att behandla en kronisk depression, och för att hålla denna i schack menar han att han behöver röka en så kallad joint [marijuanacigarett] var tredje kväll. I uttalanden från 2017 uppger han att han fått tillgång till det receptförskrivna cannabisläkemedlet Sativex, men då det inte ingår i högkostnadsskyddet betalar han 4 600 kronor i månaden för det.⁴⁶ Waldmanns kamp handlar, i likhet med Nannes, om att bestrida att det finns en motsättning mellan en hälsofrämjande livsstil som en del av en fungerande samhällskropp och

⁴⁴ Se Läkemedelsverkets hemsida lakemedelsverket.se, ”Cannabidiol – CBD”, för aktuell information. [2021-02-25]

⁴⁵ <https://www.facebook.com/sethrogen/posts/greetings-from-sweden-my-name-is-jens-waldmann-and-im-the-first-person-in-sweden/10152784496169845/>, från 15 oktober 2014, [2018-10-04]

⁴⁶ <https://www.jp.se/article/cannabis-pa-recept-ett-forsta-och-viktigt-steg/>, 13 februari 2017 [2018-10-04]

den specifika typ av droganvändning som han vill utöva. I argumentationen ställer han den icke-fungerande deprimerade Waldmann – som utan cannabis inte kan arbeta och bara vill sova, oavsett om han använder eller låter bli att använda de lugnande bensodiazepiner som han fått utskrivna av sin läkare – mot den fungerande marijuanarökaren som arbetar och sover normalt. En intervju innan rättegången i lokaltidningen Jönköping Nu:s nättidning *Jnytt*, avslutas följaktligen med citatet: ”Jag undrar bara vad samhället skulle tjäna på att sätta mig i fängelse...”⁴⁷

De kamper Nanne och Waldmann för handlar alltså inte om att ifrågasätta paradigmet om individuellt ansvar för hälsan, utan snarare om att skapa nya distinktioner inom den. Det egna ansvarsfulla bruket ställs mot andra typer av bruk.

Waldmann sägs i artikeln från 2014 beskriva sig själv som ”en normalt fungerande människa och förälder” och är bland annat rädd för att ”dömas som knarkare” efter att ha kommit ut med användningen och ”klumpas ihop med missbrukare”. Målet är med andra ord inte att ifrågasätta stigma kopplat till ”knarkare” utan att förhandla om dess gränser. Han argumenterar utifrån ett samhällsekonomiskt perspektiv som utgår från ett hälsoperspektiv och bilden av en fungerande kombination av människa + cannabis, som knarkarens motpol. Waldmann menar att han är sjuk men blir frisk av cannabis, i stället för att bli knarkare. Det är med andra ord för hälsan och därmed för samhällets bästa som både Nanne och Waldmann föredrar cannabis framför den medicinering som erbjuds.

Även om just cannabis debatteras flitigt i medierna, vilket särskilt tagit fart i samband med legalisering av medicinsk cannabis i olika delstater i USA, pågår samtidigt andra debatter som drar andra gränser mellan läkemedel och skadliga droger.

Olagliga kemikalier

Diskursen om cannabis som läkemedel med sitt fokus på natur respektive kemi är bara ett av många gränsarbeten när det gäller illegala droger

⁴⁷ Johansson, Lasse (2014). Jens odlade marijuana som egen medicin. *Jnytt*, Publicerad 6 augusti.

läkande egenskaper. Boel, som i likhet med Angela och Madelene använder droger både för att fungera och för att släppa kontrollen, misstror SSRI-preparat som hon fått utskrivna för depression. Hon säger:

Jag fick Zolofit [ett vanligt SSRI-preparat] utskrivet för såhär *tolv år* sedan någon gång. *Mådde skitdåligt* och slutade efter tre dagar. "Vad är det här för skit?" De bara "jamen du har de här fem medicinerna *mot biverkningarna*." Det får jag inte om jag köper MDMA.

Det är läkemedlens förmåga att hjälpa henne som hon ifrågasätter, men hon pekar också på bieffekter som en negativ faktor. Läkemedlen framställs alltså som dåliga och skadliga, och deras biverkningar bildar i sin tur startpunkter för utökade medicineringsbehov. Men hennes argument handlar inte om kemi. MDMA, som också framställs kemiskt, uppfattar hon som mera effektivt och biverkningsfritt. Jag frågar hur hon ser på att inta kemiska preparat.

[...] det beror på hur man ser på det, om man ser på den kemikalien som något som förorenar din kropp. Då handlar det om en inställning. Då sabbar det effekten av kemikalien. Min inställning till kemikalien är bara att den stimulerar andra kemikalier i min kropp, till att reagera på ett visst sätt.

Hennes inställning till MDMA är alltså som ett kemiskt preparat som stimulerar hennes kroppsegna ämnen, medan hon har en annan inställning till SSRI-preparat. Det hon beskriver som inställning skulle också kunna beskrivas som hennes kroppsliga utgångspunkt och riktningen därifrån. SSRI-användningen ingår i ett system där hon måste underkasta sig att identifieras som sjuk och förskrivas de läkemedel som läkaren väljer. MDMA, däremot, är något som hon genom att vara kapabel till lagbrott och kontakter med drogmarknaden köper själv. Den linje hon ritar upp utgår från inställningen att hon klarar sig själv, vilket står i motsättning till den linje hon finner mindre attraktiv: att låta sig bedömas och medicineras.

Att underkastas kontroll, respektive ansvar för självövervakning, framhåller Skeggs som grundläggande för hur klass konstruerats historiskt och för hur klasspositioner fortsätter att definieras (2004, s. 178). Idealet "the

optimizing interested self” förväntas råda över sig själv och måste förvalta sina resurser på ett sätt som utvecklar individualiteten. Boel gör således klass i sin ansats att göra bedömningen på egen hand som frisk och rationell, och därmed fjärma sig från styrning som tillhörande en patologisk grupp (Skeggs 2004, s. 10, 20, 73ff)

MDMA kan dessutom ge rus i form av euforiska känslor och hallucinationer (Iversen 2008). Detta skulle kunna vara en anledning till att MDMA upplevs fungera bättre än de icke rusgivande SSRI-preparaten. Men även utan ruseffekter föredrar hon, för att kunna arbeta, illegalt införskaffade preparat när hon mår dåligt. Hon berättar om en svår period som hon hanterade genom att använda mikrodoser av ecstasy.

Boel: Jag har mikrodosat [säger majkrodosat] både ecstasy och syra [LSD]. Ecstasy mikrodosade jag i vintras, när det var jättehögt tryck på jobbet. Och jag var tvungen att hålla ihop min skit trots att allt rasade. [...] En kollega fick sparken, min chef gick in i väggen och jag fick jobba för tre. Och bli, alltså chef över mina egna kollegor. Och, jag gick hem och grät. [Sorgsen röst, tänker tillbaka] Och sedan så insåg jag såhär, ok, hur ska jag göra det här? [Glad, hoppfull röst] Jag mikrodosar.

Emma: Ok. Funkade det?

Boel: Ja! Det gick jättebra.

Emma: Vilken, funkade bättre?

Boel: E. [ecstasy] Definitivt. Absolut. Syra gör en lite mer avstängd. [...]

Emma: Hur stor uppskattar du att en mikrodos är?

Boel: Svårt att säga med E. [...] Jag smulade sönder det, i jättesmå bitar. Pytte, pytte, pytte, det var så små bitar så det var... damm.

Emma: Men det hade ändå effekt?

Boel: Mm. Absolut. Det gör att du inte... du inte blir så lättrubbad. Jag blev lite mer stabil.

Emma: Hela arbetsdagen?

Boel: Hela arbetsdagen.

Boel berättar alltså om hur mikrodoser av ecstasy, i portioner så små att hon beskriver dem som dammkorn, hjälpte henne under arbetsdagar då hon var under hård press. Den linje hon väljer, som blir en förkroppsligad upplevelse från införskaffandet till arbetsdagens slut, är en annan än om hon valt att gå till en läkare för att få hjälp med stresshantering. Vem-frågan kopplas således samman med vad-frågan, trots att substansernas ”forness”, att möta en depression, kan vara densamma. Den avvikande linjen inkluderar visserligen lagbrott, men hon identifieras aldrig som sjuk utan klarar arbetsbördan som ett ”stabil[t]” och kapabelt jag. De kaosartade arbetsvillkoren kan under påverkan av ett illegalt dammkorn inte rubba henne. De illegala drogerna blir med andra ord att föredra enligt det nyliberala paradigmet om att själv ta ansvar för den egna hälsan.

Prestationshöjande preparat

Läkande respektive drogande, i bemärkelsen att vilja uppnå rus som inte avser att förenkla självkontroll, är alltså inte de enda två möjliga ”forness” i läkemedel och droger. Den ”forness” som Boel beskriver som mikrodosande handlar om att olika psykoaktiva substanser kan användas som prestationshöjande preparat. Det är en ”forness” med oklar gräns mot läkemedel. Är det en brist som åtgärdas, eller något som förhöjer en helt frisk människas förmåga? Vad innebär sjukdom respektive friskhet? En fjärde ”forness” komplicerar i sin tur gränserna mellan vad rus respektive prestationshöjning innebär. Pernilla beskriver effekten av amfetamin och kokain när hon är ute och dansar: ”[...] man blir vaken på ett annat sätt, det blir mer som att det blir en förhöjd, verklighet på något sätt”. När avsikten med droganvändningen varit att sinnena ska skärpas i en lustfylld rusig upplevelse handlar skillnaden mellan vad som hade kunnat vara till hjälp för till exempel piloter som flyger långa sträckor (Iversen 2008), respektive vad som tas för njutnings skull, om skillnaden mellan en drog och ett prestationshöjande preparat. Återigen blir vad-ändringen också en vem-ändring. Är det en arbetare eller en festare som tar preparatet?

Preparat som kan öka förmågan till koncentration, höja självkänslan, minska trötthet och/eller skapa andra förändringar menar vissa forskare blir alltmer populära som kognitivt prestationshöjande medel (Lanni et al. 2008).

Samtidigt som problemtillstånd i allt större utsträckning behandlas med psykofarmaka – i Sverige ökade alltså förskrivningen av antidepressiv medicinering med 25 procent mellan 2006 och 2018 (Socialstyrelsen 2019) – finns följaktligen intresse för att förbättra hjärnans kapacitet även hos personer som inte har dokumenterade psykiska nedsättningar.

I den kategori preparat som används prestationshöjande ingår såväl naturläkemedel som säljs receptfritt i hälsokosten, läkemedel som säljs på recept efter påvisade svårigheter med exempelvis koncentration (såsom de amfetaminbaserade eller amfetaminliknande preparaten Ritalin, Concerta, Mediknet och Elvanse, med flera) och illegala droger, exempelvis LSD och ecstasy i mikrodoser samt amfetamin, illegalt producerat eller inköpt som vidare sålda läkemedel, som exempelvis används för att hålla sig vaken länge (Lanni et al. 2008; Ragan et al. 2013). Läkemedel som ordineras mot depression, exempelvis SSRI-preparat, kan också räknas in eftersom de kan förbättra måendet och höja prestationsförmågan, exempelvis genom att förbättra koncentrationen och genom sömnreglering, även hos personer som inte lider av depression (Lanni et al. 2008).

Lanni och hennes medförfattare avslutar en genomgång av legala och illegala substanser och forskningsresultaten kring deras, ofta tveksamma och/eller inte undersökta, effekter på kognitionen hos friska människor, med en uppmaning i uppjagad ton. De föreslår att forskningsvärlden omfamnar de möjligheter som finns att modifiera människors mentala förmågor med hjälp av farmakologiska preparat, och se till att utöka de kunskaper som finns.

Perhaps it is time to face with an open mind the fact that our mental abilities are at least in part based on biochemical reactions amenable to pharmacological modulation. If we are willing to benefit of this possibility without harm, serious researches and study programs under the Control of national research agencies have to be implemented in this field. (s. 209f)

Forskarna menar att eftersom användningen av prestationshöjande preparat redan är så populär – trots osäkerheter på grund av en okontrollerad legal marknad och en ännu mindre kontrollerad illegal marknad, och trots att den sparsamma forskning som gjorts ofta visat tveksamma resultat – så

måste forskningsinstitutionerna ta sitt ansvar och bereda vägen för en kontrollerad marknad. Ragan et al. som utfört en kartläggning av studier som visar prevalens respektive effekt vad gäller olika ämnen som används i prestationshöjande syfte har invändningar mot denna typ av argument. De menar att varken användningens utsträckning eller preparatens effekter är undersökta i tillräcklig utsträckning för att slå fast att användningen är utbredd och ökar. Dessutom menar de att riskerna med kognitionshöjande preparat gör att det inte verkar sannolikt att forskningsinstitutioner skulle satsa på en etiskt kontroversiell utveckling av preparat som inte har en medicinsk funktion (2013, s. 592).

Att intresset för kognitiva modifieringar skulle kunna vara stort även hos personer utan nedsättningar går i linje med Roses beskrivning av hur människor förstår sig själva som neurokemiska varelser, anpassade till ett liv inom en nyliberal världsordning. Forskarna i citatet ovan ser ut att vilja presentera en sådan ny subjektivitet som forskningsvärldens rimliga utgångspunkt. Att människors mentala förmågor kan förändras på kemisk väg leder in mot existentiella frågor om människans utgångspunkt i kroppen. I vilken utsträckning kan psykoaktiva ämnen tillsättas utan att ”ta över”?

Donna Haraway öppnade i sitt cyborgmanifest upp för den posthumanistiska tanken att teknologi inte måste vara skrämmande och tvingande utan tvärtom kan utgöra en förutsättning för subversivt motstånd mot en nyliberal ordning (1991, s. 149ff). Hon skriver att teknologi varken måste domineras eller dyrkas, utan redan är en utgångspunkt eftersom den utgör del av vad det är att vara människa.

A cyborg body is not innocent [...] Intense pleasure in skill, machine skill, ceases to be a sin, but an aspect of embodiment. The machine is not an *it* to be animated, worshipped, and dominated. The machine is us, our processes, an aspect of our embodiment. (ibid. s. 180)

Om den droganvändande kroppen tolkas som en cyborg, delvis människa, delvis teknologi, bland andra cyborger som inte vet vad det innebär att vara människa på något annat sätt än i symbios med teknologiska lösningar, framträder användning av psykoaktiva preparat som möjliga anpassnings-

verktyg i linje med en nyliberal världsordning. Amfetamin som verktyg för att hålla sig vaken och lättare kunna uthärda monotona uppgifter kan till exempel underlätta nattarbete och långa arbetsdagar (Iversen 2008), eller göra det enklare att städa (Campbell 2000). Men användningen av den medicinska teknologin skulle också kunna förstås som potentiellt motstånd. Den skulle kunna vara ett sätt att söka tänja cyborgens gränser och förmågor i en värld präglad av nyliberala livsvillkor, snarare än att göra anpassning mera följsam. Haraway skriver att cyborgens teknologiska delar kan liknas vid potenta utväxter på kroppar som skadats.

[...] For salamanders, regeneration after injury, such as the loss of a limb, involves regrowth of structure and restoration of function with the constant possibility of twinning or other odd topographical productions at the site of former injury. The regrown limb can be monstrous, duplicated, potent. We have all been injured, profoundly. We require regeneration, not rebirth [...] (Haraway 1991, s. 181)

Vidare skriver Haraway att längtan efter pånyttföddhet är en hopplös och sentimental önskan, tillbaka till ett tillstånd som aldrig funnits. Den subversiva kraften finns i stället i regeneration, återuppbyggnad utifrån skadade villkor. Det ger ett hoppfullt perspektiv på neurokemiska varelsers möjligheter i en neurokemisk värld. Om Roses foucauldianska analys ger en bild av patienter i händerna på den psykiatriska vårdapparaten ger Haraway den skyldiga, monstreuösa cyborg, det medicinerande patient-subjektet, en handlingskraft som utgår just utifrån dess fusion med teknologi.

Ur Roses perspektiv blir en neurokemisk värld en ram som utgör förutsättningen inom vilken subjekt blir begripliga för sig själva. Trots detta menar han att en friare psykiatrisk vårdapparat, där patienter har större bestämmanderätt och i stor utsträckning får hjälp inom patientgrupper, skulle innebära minskad efterfrågan på läkemedel (2019, s. 186). Men jag uppfattar att beskrivningen av människor som neurokemiska subjekt står i motsättning till tanken att patienter – om villkoren, det vill säga världen, förblir desamma – skulle minska sin efterfrågan av psykoaktiva substanser om de själva fick bestämma. I stället kan Boels, men också

Angelas, Madelenes och Nannes, berättelser visa på ett cyborgskt sätt att hantera sina måenden med droger och läkemedel. Livet levs ibland med ångest och smärtor, men också med njutning i ständigt pågående projekt genom doser och preparat.

De forskare som efterfrågar en acceptans av människans möjligheter till mental förbättring genom psykoaktiva preparat, eftersom de uppfattas som oundvikliga önskemål, går därmed i linje med Haraways cyborg. Men medan de förbättringar som avses i artikeln, exempelvis koncentration och förhöjd vakenhet, är förutsägbara och följsamma inom ett nyliberalt paradigm, finns en oförutsägbarhet i den monstruösa cyborgens potential. Preparatens ”forness” kan vara mångfacetterad.

Den droganvändande kroppens betydelser är följaktligen komplicerade, motsägelsefulla och föränderliga. Den kan förstås av olika bedömare, inklusive droganvändaren själv, som en sjuk kropp i färd med att bli frisk, en sjuk kropp som håller på att gå under, en frisk kropp som utsätter sig för hälsorisker eller en frisk kropp som vässar sina förmågor. Den kropp som uppfattas som aktuell utgångspunkt för droganvändaren utgör den punkt varifrån världen utvecklar sig. Preparaten kan i sin tur vara växtbaserade eller kemiska, lagliga, olagliga eller i gråzoner mellan laglighet och olaglighet. De kan förskrivas av läkare till dokumenterat sjukliga användare eller bestraffas av rättsväsendet när de används av friska (icke dokumenterat sjuka). Ett nyckelbegrepp är rus, det vill säga om syftet varit att släppa eller tvärtom behålla eller återfå kontrollen, även om användningens syfte i högsta grad också kan vara föremål för olika samtidiga bedömningar såsom ”controlled loss of control” (Measham 2002).

Legitim hedonism

Vissa intervjupersoner tar avstånd från en användning som på något sätt skulle fungera medicinskt och/eller prestationshöjande. Pernilla säger skrattande men med viss indignation när jag frågar om hon kommer att använda prestationshöjande medel på sitt nya jobb: ”fuck det’ [skrattar] jag tänker inte droga mig för jobbet. Det gör jag för nöje.” och markerar på så sätt sin friskhet och hur hon inte är i behov av något som ska åtgärda en brist. Drogerna betraktas som något extra som inte hindrar henne att

fungera, så länge som konsumtionen sker vid väl valda tidpunkter. Hon ser inte drogerna som hon använder, främst marijuana, amfetamin och kokain, som hälsofrämjande utan som något som bara bör användas av en person som är hälsosam från början. Det stämmer inte heller överens med hennes sätt att tänka att ”droga sig för jobbet”. Jag tolkar henne som att detta handlar om en kritik med politisk botten mot ett samhälle där människor riskerar sin hälsa för karriären genom att sträva mot idealbilden ”the optimizing interested self” (se Skeggs 2004).

För Pernilla blir droganvändningen legitim inte för att den fungerar som medicin, utan genom att hävda en frisk men risktagande position. Pernilla nämner risker för fysiska och psykiska skador, relationsproblem och beroendeproblematik kopplade till droganvändning. Agnes som gärna använder amfetamin ger också exempel på hur hon intar en medveten, riskfylld position när hon använder droger. Hon säger bland annat att ”hjärtat kan ju stoppa och, risken för schizofreni är ju väldigt hög av amfetamin. [...] hjärtartären kan slitas, loss [...]”. Att använda droger handlar för dem om att utsätta sig för något som kan göra dem sjuka, och därför kräver en frisk och ansvarskännande användare.

Boel har ett synsätt som intar en rörlig position mellan Nanne, Pernilla och Agnes. För henne är de droger hon använder, främst MDMA och LSD, både hälsovärdiga och kurerande. Hon menar att de dagliga mikrodoserna av MDMA tagit henne genom de svåra perioderna på jobbet genom sina medicinska egenskaper men att droger också fungerar som hjälpmedel för att ”släppa kontrollen” och pausa från högpresterande arbete. Beroende på situationen så använder hon dem således, i likhet med Angela, både i syfte att vara en mer effektiv del av samhällskroppen och för att revoltera mot den. Hon markerar ännu tydligare än Pernilla att hon ser sig själv som en stark person som klarar av droganvändning och utvecklar på flera sätt vad det innebär att vara en person som varken är knarkare eller i medicinskt behov av en kurerande substans, utan en person som kan använda sig av en drog, trots att den är potentiellt farlig. I följande utdrag beskriver hon hur ett bra droganvändningssällskap ska vara, och hur sådana personer inte ska vara. Hon gestaltar också hur detta handlar om huruvida drogen tas för att åtgärda en brist, eller om den adderas till en person som kan hantera användningen som något extra:

Rätt sällskap är människor som inte är rädda för sig själva. Och det märker man ju också i nyktert sällskap liksom. Har de en massa issues och inte ens kan hantera en öl så är det ju ingen idé att sitta kvar när de börjar ta andra saker liksom. Har de det jobbigt på jobbet, har de det jobbigt hemma, alltså man vet att du kommer inte bli skön. Du kommer att bli jättejobbig. [Tänker] De människorna kan ofta tappa fotfästet litegrann i den här sköna känslan... Eller så upptäcker de skillnaden mellan sin verklighet och, det här [drogruset], och då tappar de det. Jag... föredrar att... vara bland människor som bara tycker att allt med dem förhöjs. ”Jag blir mer av mig och min omgivning blir mer av vad den är.”

Det handlar alltså för Boel om att vara tillräckligt hälsosam för att hantera droger. Om neurokemiska subjekt enligt Rose åläggs att hantera sina måenden med hjälp av psykoaktiva läkemedel beskrivs det droganvändningssällskap som Boel undviker alltså ha adderat något olämpligt när droger tas med en ”forness”, det vill säga i en mängd, som framkallar en ”skön känsla” när livet utan drogen är jobbigt. Den cyborg som konstrueras bör enligt Boel inte ersätta något som saknas, utan önska sig mer av det som redan finns. Att ”ha det jobbigt” är för Boel ett dåligt utgångsläge för droganvändning i russyfte. Samtidigt kan just ett sådant mående antas vara ett starkt incitament till måendeförändring och till och med upplevas som en skyldighet att, med Angelas ord, ”reglera sig”. Det skapar en drogvärld där de som upplever alltför starka behov av sinnesförändring är olämpliga användare av vissa droger.

Sara Ahmed skriver om ordet användning hur objekt kan betraktas som användbara, såsom dörrar och stolar, men i själva verket adresserar en begränsad skara, nämligen de personer som har en passande form och funktionalitet för att använda objekten (2019, s. 57ff). De som inte kan använda stolarna och dörrarna blir ”misfits”, de passar inte in i miljön. Användbarheten när det gäller droger blir, i Boels beskrivning, begränsad till den som är i psykisk form att använda dem, vilket ter sig svårt för potentiella användare att avgöra då den som har stort behov av måendeförändring måste avstå. När drogen redan använts visar det sig huruvida användaren blir ”skön” eller en ”misfit” i sammanhanget.

Thea gör en liknande analys som Boel om olämpligheten i att använda droger, främst hallucinogenen LSD, vid dåligt mående, men i hennes berättelse utgår hon från sig själv och hur hon själv tar ansvar.

[...] man förstärker ju saker i sig själv, det är ju det jag menar, just därför är jag exakt och noga och försiktig när jag tar någonting. För att, det kan ju förstärka något dåligt. Om man inte är stabil och mår dåligt, då blir det jobbigt. Det sista man ska göra är ju att ta LSD eller någonting, då får man ju ett sådant där, monster. Det brinner i huvudet liksom.

För att undvika monster och att huvudet fattar eld av LSD måste alltså utgångsmåendet vara stabilt vid intag, enligt Thea. För henne handlar ett sådant utgångsläge om temporära sinnestillstånd då hon uppfattar intag som lämpliga, och förmågan att använda droger på ett givande sätt handlar för henne om att kunna bedöma när sådana tillfällen infaller. Boel beskriver i stället hur hon tar sig igenom obehagliga upplevelser genom att omfamna dem, och förmågan att hantera droger beskrivs som en permanent egenskap:

Men jag tappar det aldrig på det sättet liksom att jag blir den här som bara vill fly [...] Tvärtom, jag vill stanna kvar ännu mer och verkligen rota mig. I det här så vill jag verkligen veta, känna att, där jag är så vill jag insupa allt vackert liksom. Och, även det fula, det hemska, vill jag liksom se riktigt avklätt, fan är det hemskt så vill jag se det som något hemskt.

Boel beskriver sig som en person som står pall för drogrusets vindlingar mellan vackert och fult, verklighet och eufori. I sådana framställningar kontrasteras en svag droganvändare som mår dåligt mot en bild av en droganvändare som är stark och kapabel. Den droganvändare som passar in i droganvändningen behöver vara så frisk att den kan hantera något som skulle kunna skada andra. Den befinner sig i den andra änden av en måttstock mellan knarkarens sårbarhet och, i Boels beskrivning, något som liknar osårbarhet. I Theas beskrivning handlar förmågan att undvika sårbarhet snarare om att kunna bedöma huruvida utgångsläget är tillräckligt osårbart för att lämpa sig för droganvändning.

Ansvar för sig själv

Men talar de om osårbarhet? Snarare tolkar jag dessa stycken som ännu en aspekt av den skräck som är betydligt mera återkommande och synlig,

inför att själv ”trilla dit”, ”tappa det”, och förlora kontrollen. De kan läsas som en förhoppning om att de strategier som droganvändaren använt sig av i form av tidsplanering, val av droger, inställning till droganvändandet etcetera, det vill säga ansvarstagandet för sitt liv, ska räcka för att allt ska gå bra, och som tacksamma tillbakablickar på när det gjort det. Även Boel och Katy, som är de två som utmärker sig mest vad gäller att konstruera bilder av sig själva som starka, beskriver obehagliga situationer när de mått dåligt av användandet. Vid dessa tillfällen redovisar de noggrant hur ansvarstagandet för situationerna gått till. Katy berättar att hon för sitt inre hör en psykologväsns röst som lugnar henne när hon reagerar med rädsla under cannabissrus. Hon låter vännen guida henne samtidigt som hon själv lite mera bryskt försöker bromsa tankarna:

Så är det bara som att jag hör henne, i mig själv, ”nu tar vi ett djupt andetag”, och sedan så identifierar jag: ”vad är det jag känner?” Vad jag tror att det kommer ifrån. Varför det påverkar mig just nu. Jag har väl alltid en ganska öppen inre dialog [...] det är väl en kombination av mitt kontrollbehov, att jag måste såhär ”nu, lugnar du ner dig.” Liksom. ”Och så gör du en sak i taget, och sedan så...” Det kan väl hända, för att allting är ju olika, har ju olika styrka, så ibland så kan man ju röka någonting som man bara ”å gud vad var det här?” Liksom. Men... då kan jag också bara ”det här går snart [över], vänta en timme så försvinner det”. Så... jag har mina olika strategier.

Strategin som beskrivs är en kombination av en förstående attityd mot sig själv, och en obevklig självkontroll som inte tillåter skrämmande känslor att ta över. Även Boel beskriver en kombination av förståelse och kontroll när det gäller hur hon hanterar dagarna efter ett MDMA-rus. Hon understryker också, igen, vikten av att vara en person som är i stånd att ta MDMA och uttrycker sig som en lektion i hur bakruset måste förstås och hanteras:

Det är ju också viktigt tror jag att man informerar sin, sin absolut närmaste omgivning de dagarna hur läget är. Så att man får det stöd man behöver. Det tror jag är jätteviktigt. Och att man inte har ångest, alltså jag tror att om droger är förknippat med ångest eller tabun från barndomen, då ska man verkligen låta bli för då mår man bara dåligt under de här, dagarna.

Men har man inte det då är det ju... Man är... lite, känslig man är lite exponerad. Man är lite som att man inte har hud, liksom som att man har nerverna på utsidan. Och det är klart att du kan, börja gråta och du kan må dåligt och du kan bli arg men det är ju liksom om du inte, spelar med. Du måste förstå att några dagar efteråt så är det drogen som spelar dig. Och du måste hänga med.

Thea, Katy och Boel ger uttryck för att det krävs en marginal av välmående för att droganvändning ska vara en lämplig aktivitet. I citaten från Katy och Boel framkommer att det inte bara är det egna hälsotillståndet som är betydelsefullt utan att också psykologvänner, förstående vänner, en bra uppväxt och möjligheter att dra sig undan uppfattas som förutsättningar för att kunna ta sig igenom oväntade verkningar eller efterverkningarna av ett drogintag på ett bra sätt. Att inte ha hud, som Boel uttrycker det, ger en bild av ett ytterst sårbart tillstånd som kräver speciella miljöer. Det sätter återigen fokus på klassrelaterade villkor som avgörande faktorer för intervjupersonernas förmåga att hantera droganvändning. Social och materiell utsatthet och ett utgångsläge som tillhörande en patologiserad samhällsgrupp, såsom Skeggs beskriver arbetarklassens villkor, är en radikalt annorlunda utgångspunkt för en person som saknar hud och mår dåligt, än en utgångspunkt som frisk med möjlighet att skapa utrymme för temporär sårbarhet som en prövning. Men villkoren som omger droganvändare verkar snarare tolkas av kvinnorna som personliga mentala förmågor. Utan professionella rådgivare, utrymmen i tid och plats som kan underlätta hudlöshet och möjligheter att vänta ut obehagliga tillstånd verkar droganvändaren riskera att bedömas som mentalt olämplig som användare.

Berättelserna om personlig styrka och hantering av drogers effekter formuleras som ett ansvar som intervjupersonerna tar. De uttrycker en acceptans gentemot paradigmet om individuellt ansvar för hälsan, och framhåller det som ett argument för rätten att använda drogerna (jfr Rödner, Hansson & Olsson 2007, s. 52). Den som inte klarar av detta ansvar bör inte använda droger enligt exempelvis Boel som anlägger ett värderande synsätt på dem som inte "blir sköna" utan "tappar det", vilket hon kontrasterar mot sitt eget sätt att endera oproblematiskt genomgå

ruset eller ha förutsett dess konsekvenser och planerat för dem. Dessa berättelser har anstrykningar av ett moraliserande synsätt gentemot den som inte klarar av att parera de utmaningar som droger kan innebära.

Ansaret innebär alltså att känna till hur substanserna kommer att fungera och hur den egna kroppen och psyket kommer att reagera på intaget, vilket oftast inte är möjligt av flera skäl. Dels är illegala substanser i princip alltid okontrollerade och kan därför innehålla oönskade ämnen och vara svår-doserade, vilket utgör en viktig skillnad jämfört med exempelvis alkohol och kontrollerade läkemedel. Dels kan psykoaktiva ämnen fungera olika beroende på konsumentens dagsform. Dessutom måste en någorlunda ren version av drogen provas innan användaren kan veta något alls om hur denna reagerar på en viss drog. Ansaret måste därför temporärt släppas och ersättas av en förhoppning om att det ska gå bra, om drogkonsumtionen alls ska bli av. Förhoppningen gäller dels drogernas kvalitet, men som Katy beskrev kan en varierande kvalitet vara en införstådd faktor – "[...] ibland så kan man ju röka någonting som man bara 'å gud vad var det här?'" – som det gäller att klara av att hantera när överraskningar uppkommer. Ansaret kommer därför i slutänden att se ut att handla om att besitta personliga egenskaper som blir ett uttryck för ett jag med förmåga till självövervakning (Skeggs 2004). Men det handlar också om tillgång till hjälpmedel och förutsättningar. Användaren ska inte bara ha de kunskaper som behövs för att välja rätt droger vid rätt tillfälle och begränsa intaget utan också ha rätt bakgrund, såsom Boel beskrev det: "är droger förknippat med ångest eller tabun från barndomen då ska man verkligen låta bli". Att kunna hantera drogen på ett bra sätt, exempelvis klara av att inte ha hud, handlar alltså om en sammanvävning av en rad resurser.

Legitimiteten i droganvändning respektive läkemedelsanvändning handlar för kvinnorna om vilka riktningar som pekats ut och hur preparaten därifrån tar form. Men riktningarna är ofta ambivalenta, drogernas "partiality" (Ahmed 2019, s. 35), det vill säga deras mångfaldiga betydelser och användningsområden, blandar samman intentioner och gör kvinnornas utgångspunkter till frågor om vilka de är. Oklara gränser mellan droganvändare, patienter, professionella och nöjeslystna gör bedömningarna till viktiga ställningstaganden som konstruerar jaget. "The optimizing

interested self” kan eftersträvas eller bestridas från såväl en frisk som en sjuk position och kvinnorna navigerar genom det psykofarmakologiska samhället (Rose 2003) med känslor av ansvar. Ansvaret handlar om att på förhand bedöma hjärnans respektive preparatens förmåga att linjera sig med kvinnornas riktningar.

Beroendeöglor

Som föregående kapitel visade kan både behövd och lekfull droganvändning kopplas till olika göranden av klass, med olika resultat. Ledord för ett lyckat görande av medelklasskopplad användning är kontroll, tidsplanering och resurser. Om något av dessa saknas leder droganvändningen till misslyckade göranden av medelklass, alternativt var användningen aldrig ämnad att generera ett sådant kapital. I det här kapitlet undersöker jag beroende som ett görande av droganvändning i ljuset av Skeggs klassteori, och hur intervjupersonerna förhåller sig till det.

Beverley Skeggs skriver att forskningen saknar verktyg för att teoretisera andra subjektiviteter än de som utformats som värdiga medelklasssubjektiviteter, vilket förutsätter vissa epistemologiska antaganden om vad människor strävar efter.

Theories of the good and proper self (the governmental normative subject, be it a reflexive, enterprising, individualising, rational, prosthetic, or possessive self) or even the self produced in conditions not of its own making, such as Bourdieu's habitus, all rely on ideas about self-interest, investment and/or 'playing the game'. (2011, s. 496)

Hon menar att ointresse för självoptimering och för att ”spela spelet” är outforskade arbetarklasspositioner. I stället vävs sådant ointresse in i (medelklassens) beskrivningar av arbetarklassen som värdelös (2011, s. 503ff). Arbetarklassen, menar Skeggs, har inte heller resurser att utveckla ett jag som kan beskrivas som värdefullt genom kapitalistiska metaforer, såsom investering, arv, vinst och förlust. Genom ett sådant perspektiv framstår arbetarklassen som handlingsförlamad och beroende (2004, s. 187). Skeggs avser inte explicit beroende av droger när hon beskriver

medelklassens konstruktion av arbetarklassen som beroende men som jag kommer att visa finns en brännande klassfråga inbyggd i frågor om drogberoende. Denna kan möjligen kasta ljus på frågan om orsaker till den högre frekvensen av drogkonsumtion bland droganvändare med låg socioekonomisk och utbildningsmässig position (CAN 2021⁴⁸). Nämligen: hur kan en drogberoende person frigöra sig från beroende utan resurser och/eller önskan att bli ett "governmental normative subject" med intresse för självinvestering och självoptimering?

När droger används i linje med ett görande av ett optimerande medelklass-själv skulle de ibland kunna fungera som mer eller mindre tillfälliga proteser, något som behövs för att kunna "spela spelet". Ett sådant behov av droger för att kunna bibehålla eller uppnå ökat personligt värde (med Ahmeds begrepp: stanna i linje med och mot normativa ideal) kontrasteras mot beroende, det vill säga behov av själva drogen och drogruset, trots att användningen inte optimerar användaren utan tvärtom skapar problem.

Beroende definieras av beroendeforskaren Markus Heilig som "fortsatt användning trots negativa konsekvenser" (2015, s. 35). De negativa konsekvenserna kan till exempel handla om förlust av hem, arbete och relationer, vilket alltså indikerar en nedåtgående klassresa över tid, oavsett vilken punkt den beroende utgick från. Det optimerande medelklass-själv och den beroende verkar med andra ord röra sig i diametralt olika riktningar i klassamhället.

Men även om vissa beroenden kan kopplas just till den typen av förluster som Heilig nämner (Laanemets 2002; Lewis 2017) är beroendets konsekvenser inte givna. Drogberoende innebär exempelvis inte automatiskt att hemmet förloras. De negativa konsekvenserna har med den beroendes tillgångar och resurser att göra.

Om beroende handlar om fortsatt användande trots negativa konsekvenser utgör det ett tidsbegrepp. Beroende refererar inte till ett enskilt droganvändningstillfälle som lett till negativa konsekvenser utan

48 Studien sammanför droger med både hög och låg beroendepotential i samma kategori, och det hade varit intressant att veta mer specifikt hur drogerna fördelade sig mellan de sociala grupperna.

om ett utdraget förlopp som också pekar framåt från nuet, genom ordet fortsatt. Ett pågående beroende har således redan inträffat, samtidigt som det är aktuellt i nuet och kommer att fortsätta. En beroende person är därmed genomkorsad av en linje, som löper bakåt såväl som framåt i tiden. Ändå definieras beroende av flera intervjupersoner som en punkt som passeras, något som riskerar att inträffa som ett resultat av en enstaka handling. Punkten får då formen av en ackumulerad linje (jfr Ahmed 2006b s. 178f) som uppstår och sträcker sig bakåt såväl som framåt, men kanske inte hade uppstått om inte just den punkten passerats. Vad innebär beroende från olika avstånd till sådana punkter? Vad innebär det när beroendets linje vecklar ut sig framåt såväl som bakåt? Vad gör klass med beroende och vad gör beroende med klass? Hur förhåller sig intervjupersonerna till beroende och hur kan icke-beroende, beroende och inaktiva beroenden förstås?

I kapitlet undersöks olika intervjupersoners upplevda närhetsförhållanden till beroende och de riktningar som pekas ut därifrån, från olika sätt att hålla sig på avstånd till att befinna sig inne i beroende. Linjerna som dras upp diskuteras i förhållande till vilja, klass och riktning.

Viljan att göra klass

Pernilla funderar kring frågan om det finns några droger hon inte kan tänka sig att använda, och svaret anger att det är risk för beroende, och dess koppling till vissa droger, som är avgörande för hennes droganvändningspraktiker.

Det finns många droger. Jag tänker att jag är ganska... selektiv. Som typ, crack. Det är det vidrigaste jag har sett, just hur otroligt snabbt det blir beroendeframkallande. Att det totalt, bara totalt förändrar, dig som människa.

Under resor i USA i ungdomen har Pernilla själv träffat människor som börjat med crack, och förfasats över hur snabbt beroende uppstod och förändrade deras personligheter. Tidslinjen genom kroppen, beroendet, formuleras som en fråga om rumslighet, nämligen närhet till ett visst

objekt, crack, som framkallar beroende. Begreppet beroendeframkallande ger en bild av att beroende ligger latent i kroppar och att ett objekts egenskaper, snarare än kroppens, kan förmå beroendet att uppenbara sig. Detta, menar Pernilla, gör att hon undviker crack.

Det är inte vilket beroende som helst som Pernilla tänker sig att crack skulle kunna framkalla. Människor är oundvikligen beroende av tillförsel av en rad ämnen för att kunna leva, exempelvis syre, vatten och diverse näringsämnen, och för många är vardagliga läkemedel livsuppehållande. Beroende av crack, däremot, kan i stället förkorta livet men också förändra det. Det beroende Pernilla aktar sig för handlar därmed om förändringar som sträcker sig utöver beroende i sig, och om ett beroende som måste initieras för att det ska börja. Pernilla uppfattar alltså att intag av crack skulle kunna bli ett anammande av negativa förändringar i livet och att crack därför måste undvikas, till skillnad från kokain och amfetamin som hon gärna använder.

Hur kan Pernillas gränsdragning, uttryckt som undvikande av crack, förstås? Jag kommer att undersöka två olika beroendeforskningsperspektiv som teoretiserar beroende som vilja i ett psykosocialt perspektiv, respektive som defekt vilja i ett neurologiskt perspektiv. Jag diskuterar dessa i relation till Ahmeds linjebegrepp och ett fenomenologiskt perspektiv för att förstå intervjupersonernas avståndstaganden och närmanden.

Drogforskaren Ted Goldbergs perspektiv på beroende, vilket han definierar som problematisk användning⁴⁹ utifrån ett psykosocialt perspektiv, sätter viljan i fokus:

49 Goldberg definierar problematisk konsumtion enligt följande: "En *problematisk konsument* är en människa som prioriterar en psykoaktiv substans (oavsett vilken) så högt att den blir till [...] en *central aktivitet*. Drogen tillåts spela en dominerande roll i individens vardag. Livsaspekter som de flesta människor ger företräde åt, t.ex. familjen, sociala relationer, arbete, ekonomi, hälsa, osv., prioriterar problematiska konsumenter lågt jämfört med droger" (2012, s 58). Jag uppfattar att Goldbergs begrepp är synonymt med hur beroende brukar beskrivas, exempelvis enligt Heilig (2015, s. 35). Men drogkonsumtion kan också vara problematisk vid ett enskilt tillfälle eller utan att ett beroende i termer av ett upplevt, trängande behov har uppstått, vilket skulle ha kunnat göra definitionen bredare. Enligt definitionen ovan uppfattar jag dock att han avser just trängande och upprepad problematisk konsumtion, även om hans fokus ligger på viljan att konsumera, snarare än en vilja som är satt ur spel, vilket jag diskuterar nedan.

I psykosocialt tänkande är rekreationskonsumtion och problematisk konsumtion två väsensskilda ting. Till skillnad från rekreationskonsumtion innebär problematisk konsumtion att alla de viktigaste livsområdena – levnadsförhållanden, fysisk hälsa, psykisk hälsa, sociala relationer, ekonomin, självbilden osv. – försämras. De allra flesta medborgare vill inte ha det så utan vill skapa ett bra liv åt sig och de sina. (2012, s. 60)

Goldberg gör alltså en skarp åtskillnad mellan rekreationskonsumtion som kan ingå i ”ett bra liv” (jfr ”the optimizing self”, Skeggs 2004, s. 62ff) och en konsumtion som drabbar alla viktiga livsområden negativt. Han ger en bild av att vissa människor vill ägna sig åt problematisk konsumtion, medan andra inte vill, och att de två olika användningssätten därför är väsensskilda. Den problematiska respektive den rekreationella användaren riktar sig alltså enligt honom mot olika mål, men innebär detta att användningens ”väsen”, vilket jag tolkar som drivkraften att använda, definitivt är tudelad och åtskild? Skulle det räcka för Pernilla att vara säker på att hon vill ha ett bra liv, för att sedan oproblematiskt kunna testa crack? Eller är en vilja att konsumera vissa droger per definition problematisk? Alltså, har drogernas ”väsen”, det vill säga egenskaper, med saken att göra? Pernilla nämner ytterligare en drog hon inte vill prova, nämligen heroin.

Heroin. Skulle jag nog kanske inte... våga, just också för att det är prat om att det är så himla lätt att någon som testat det ruset, vill dit igen. Jag har nog en väldigt stor respekt för beroende, beroendegrejer liksom.

Pernilla är alltså rädd för att få en ny vilja som hon inte hade tidigare om hon provar heroin, som hon uttrycker i rumsliga och tidsliga termer. Hon är rädd för att upplevelsen av ett heroinrus kan leda till att hon vill ”dit igen”. Underförstått uttrycker hon en rädsla för att den nya viljan ska vara starkare än andra viljor, och därför leda till beroende. Att vilja ”dit igen” visar också på hur beroendets linje inte är rak utan en ögla, som om och om igen går tillbaka till samma punkt. Beroendets öglor leder därmed bort från optimering i form av utveckling och framsteg, och riktar sig i stället mot nästa drogintag.

Det som är beroendeframkallande enligt Pernilla är alltså inte objekten eller beroendegrejerna i sig, heroin och crack, utan upplevelserna av rus placerade i tid och rum. Att uppleva världen genom crack eller heroin är erfarenheter som hon är rädd skulle kunna leda till nya viljor och riktningar, mot vissa platser där kroppen skulle spendera tid i stället för att vara på andra. Sara Ahmed skriver:

[...] "orientations" depend on taking points of view as given. The gift of this point is concealed in the moment of being received as given. Such a point accumulates a line that both divides things and creates spaces that we imagine that we can be "in". (2006b, s. 14)

Från ett perspektiv verkar världen utveckla sig på ett särskilt sätt som erbjuder vissa möjligheter, men från ett annat ser världen annorlunda ut och andra saker verkar nåbara. Det utrymme som finns tillhanda verkar självklart från den punkt det betraktas, och orientering sker därifrån. Om Pernilla låter bli heroin och crack vecklar livet inte ut sig från sådana rus, och Pernilla kan stanna i linje med sina nuvarande perspektiv.

Om orientering från en viss punkt sker i förhållande till vad som därifrån ser ut att vara möjligt och näbart hamnar de livsområden som Goldberg bedömer som de viktigaste, "[...] levnadsförhållanden, fysisk hälsa, psykisk hälsa, sociala relationer, ekonomin, självbilden osv.", också i beroendeställning till den beroendes övriga livsvillkor. Vad som kan upprätthållas och hur det går till, samtidigt som den beroende ägnar mycket tid åt sitt beroende, blir frågor om kapital i Bourdieus mening eller resurser i Skeggs mening, som förutom kapital också inkluderar kulturella resurser som saknar ackumulativt värde (2004, s. 17). De förhållanden som döljer sig bakom de uppräknade livsområdena handlar oavsett drogberoende om människors olika livsvillkor, vilket gör att föreställningar om "ett bra liv" inte ser ut på samma sätt hos alla. Fattigdom, dålig hälsa och problematiska sociala relationer är exempelvis en radikalt annorlunda utgångspunkt för beroenderelaterade "negativa konsekvenser" än stora ekonomiska tillgångar, god hälsa och ett starkt socialt nätverk. Många kända personligheter har genom historien levt sina liv som både framgångsrika och beroende. Poeten och kritikern Samuel Taylor Coleridge (se t.ex. Plant 1999), författaren

Thomas de Quincey (1822/2003), poeten och författaren Charles Baudelaire (se Plant 1999), låtskrivaren och sångerskan Billie Holliday (se Palmer & Horowitz 2000), sångerskan och skådespelaren Judy Garland (se t.ex. Iversen 2008, kap. 5), rockmusikern och skådespelaren Elvis Presley (ibid.) och rockartisterna Courtney Love (Carr 2017) och Lady Gaga (Wall Street Journal 2013) är ett urval av kända personer som har haft möjlighet att ägna sig åt optimering och beroende samtidigt eller omväxlande (jfr Berridge 2013, s. 160ff). I flera fall har deras beroenden varit ödesdigra och inneburit allvarliga konsekvenser, inklusive död. Men under deras aktiva och framgångsrika liv ingick beroende som en del. Det skulle kunna formuleras som att vilja till ett bra liv för dem har inneburit både färdigställda arbeten och problematisk droganvändning. I stället för att per definition rikta sig åt klassmässigt olika håll sitter beroendets öglor snarare fast i klassrelaterade linjer som utgår från villkor, kapital och optimeringsanspråk.

Jag återkommer till viljans roll och beroendets relation till specifika droger och klass, men vill först titta på beroende från en annan utsiktspunkt som beskriver beroendet på ett annat sätt än som vilja, nämligen Cecilias.

Cecilia beskriver sitt beroende som ett förlopp som snarare krockar med hennes vilja att ”göra saker i livet” än att utgå från den. Hon använde som tidigare nämnts amfetamin som en daglig praktik under åtta år, har genomgått tolvstegsbaserad behandling och sedan dess varit engagerad i Anonyma Narkomaner, NA. Hon har med andra ord lång erfarenhet både av att befinna sig i beroende och av att prata om det i specifika kontexter där beroende förstås inom en institutionaliserad begreppsapparat. Hon berättar hur hennes beroende tog sig uttryck när det började, efter en första testning.

[S]edan blev det att jag bara, fortsatte att ta. Och gick till skolan liksom på måndag, ljög, och jag är en väldigt icke-ljugande människa annars. Ljög för min lärare ”jag tror jag blev drogad i helgen, jag måste hem igen” och så stack jag direkt hem till honom [pojkvännen] och, letade upp grejerna och tog igen. Det var bara som automatiskt, så det bara, körde på. Det här var en vecka innan, gymnasiet tog slut liksom.

I citatet beskrivs hur användningen blir ”automatisk”, och det som först varit hennes eget val ”bara, körde på”. Det framstår som om någon annan

styr och gasar. Cecilia, som hatar att ljuga, gör det ändå och struntar i skolan för att få ta mera amfetamin. Hon beskriver händelsen som att hon plötsligt befann sig på en punkt varifrån beroendets ögleformade linje omedelbart vecklar ut sig och handlingar som annars verkar orimliga framstår som rimliga.

Om Goldberg menar att problematisk användning utgår från viljestyrda handlingar beskriver neuroforskaren och läkaren Markus Heilig i stället beroende som ett tillstånd där viljan är satt ur spel:

Det mest slående med människor som söker behandling för alkohol- eller drogproblem är [...] hur deras motivationsmaskineri på något sätt verkar ha gått sönder. [...] Jag har ännu aldrig träffat en patient som satt större värde på att bli berusad än att ha ett jobb eller ett hem. Ändå kan otaliga patienter utan vidare och gång på gång riskera dessa saker för en chans att dricka eller ta droger. [...] Denna oförmåga att styra beteendet mot önskade mål är kärnan i kompulsivt substansbruk. (2015, s. 34)

Heilig beskriver hjärnan som trasig och den beroendes handlingar som kompulsiva, vilket ger en bild av ett tillstånd bortom kontroll. Men han reserverar sig genom att skriva "otaliga patienter" i stället för "patienterna", vilket öppnar för undantag. Vissa patienter riskerar inte hus och hem för sina beroenden, dels eftersom vissa hem helt enkelt inte befinner sig i riskzonen för förlust men vissa beroende kanske inte heller låter hemmet riskeras? Hans tolkning av begreppet innefattar således en viss osäkerhet om vad det kan innebära: förmågan att styra beteendet mot önskade mål behöver kanske inte fullständigt slås ut? Citatet från Heilig understryker i vilket fall som helst en bild av den beroende som tvångsmässigt konsumerande, en person som fallit ur rytmen mellan njutning och plikt (Wilk 2014), där plikten representerar motivationsmaskineriet. Den beroende kan bli oförmögen att styra beteendet i önskad riktning på lång sikt – att göra/inte göra vad som krävs för att ha kvar jobbet och hemmet till exempel – vilket belyser skillnaden mot njutningens kortsiktighet. Rytmen innebär således inte bara en växling mellan uppoffring och avslappning, utan också mellan nuet och framtiden (ibid, s. 9f), långa och korta linjer som måste sammanfalla på ett sätt så att de långa linjerna prioriteras för att rytmen ska fungera. Från punkterna som

passeras längs korta linjer, exempelvis lekfull droganvändning, måste det gå att föreställa sig hur linjerna ska kunna dras till punkter längs den långa linjen, och linjerna måste sammanfalla tillräckligt väl för att livet ska kunna fortgå mot långsiktiga, normativa mål. Cecilia uttrycker dock inte användningen som vare sig lekfull eller viljestyrd. "Det automatiska" som Cecilia beskriver framstår i relation till Heiligs motivationsmaskinerimetafor som en felinställning snarare än en vilja, en tvingande rörelse som leder henne på avvägar.

Jaget måste med andra ord följa linjer mot normativa mål, annars har beroende/problematisk användning inträffat, enligt både Heilig och Goldberg. Men de två olika sätten att beskriva beroende respektive problematisk konsumtion ur neurologiskt respektive psykosocialt perspektiv krockar vad gäller viljan. Förenklat kan krocken beskrivas som en fråga: vill den beroende/problematiske användaren använda eller är viljan/motivationsmaskineriet trasig/t? Hur kan frågan, som ser ut att gå i linje med Pernillas respektive Cecilias bilder såväl som upplevelser av beroende, analyseras i ett kulturanalytiskt perspektiv?

Queerteoretikern Eve Kosofsky Sedgwick (1993) skriver om relationen mellan viljan och begreppet "addiction", som jag uppfattar som huvudsakligen synonymt med den svenska användningen av ordet beroende. Sedgwick menar att eftersom medikaliseringen av så kallade beroendetillstånd genom begreppet "addiction" kommit att handla om allt från användning av droger och tobak till mat och träning, så har det visat sig hopplöst att ringa in vad det egentligen betyder (ibid, s. 131f). Det kan handla om intag av en främmande substans, men också om kroppens egna substanser. Om okontrollerade aktiviteter men också om ytterst kontrollerade aktiviteter präglade av viljestyrka. Hon menar att diskursen bygger på en föreställd dikotomi mellan absoluten fri vilja respektive kompulsivitet, som egentligen finns inneboende i varandra.

Sedgwick menar att hoppet för den beroende⁵⁰ konstrueras som existensen av den fria viljan att sluta använda, vilket skuggas hotfullt av att personen tidigare varit tvingad av beroendet (som är kroniskt och inte har upphört) och handlat kompulsivt. Samtidigt finns en tröst i att det

⁵⁰ I Sedgwicks text alltså "the addict".

oönskade beteendet varit just kompulsivt, inte fri vilja, men över detta faller skuggan av att personen vid varje givet ögonblick – om den fria viljan existerar – skulle ha kunnat välja annorlunda (ibid, s. 134f).

I stället för ”addiction” förespråkar Sedgwick begreppet ”habit”, som kan översättas med ordet vana på svenska. Detta begrepp menar hon är svårt att använda eftersom det påverkas av starka föreställningar om att det är enkelt att bara säga nej eller ja:

It is extraordinarily difficult to imagine an analytically usable language of habit, in a conceptual landscape so rubbled and defetatured by the twin hurricanes named Just Do It and Just Say No. (ibid, s. 140)

Jag ser också att ett vardagligt ord som vana riskerar att förringa människors kamper för att komma ur plågsamma beroendetilstånd. Men Sedgwick vill använda ordet som ett komplext uttryck som benämner rörelsen som kopplar samman habitus, ”habit” och även ”habitation”:

[A] version of repeated action that moves, not toward metaphysical absolutes but toward interrelations of the action – and the self acting – with the bodily habitus, the appareling habit, the sheltering habitation, everything that marks the traces of that habit on a world that the metaphysical absolutes would have left a vacuum. (ibid, s. 138)

Begreppet ”habit” – vana – innebär alltså för henne en rörelse, inte mot en viss drog utan mot agerandet själv, och omfattar alltså i denna tolkning kroppens habitus såväl som uttryck och en skyddad plats att vara på. Dessutom indikerar Sedgwick att vanan lämnar diverse spår, som absoluten tvång respektive fri vilja inte kan begripliggöra. Det kan jämföras med Ahmeds beskrivning av riktningar som formar kroppen om de upprepas och som inte bara beror på hur vi riktar oss utan också hur vi riktas och vad vi ser i den riktningen (2006b, s. 15f). Det vill säga vad som förväntas av oss, hur vi tilltalas och bemöts, till exempel, och vad som då möjliggörs. Jag tolkar Sedgwick som att vanan, (jfr habitus och performativitet) har ett annat förhållningssätt till subjektets kontext (tankar, relationer, materiella tillgångar och så vidare) än beroende, som också inkluderar

förhållandet till tid. Korta och långa linjer sammanfaller i vanan, de upprepade, vardagliga händelserna. Från kroppens position innebär vanorna ett antal fasta utsiktspunkter, från vilka framtiden kan föreställas och linjer ritas upp. "Den fria viljan" blir på så sätt kopplad till det som är möjligt att föreställa sig från vanans utsiktspunkter.

Om vi går tillbaka till Pernillas resonemang om oron att ett heroinrus skulle kunna leda till att vilja "dit igen", blir också frågan om *när* viljan ändras viktig. Är det i samband med valet av drog, eller när drogen redan intagits? När går motivationsmaskineriet sönder, respektive när blir problematisk användning önskad? Goldberg argumenterar starkt för att problematisk användning kan kopplas till stämpling och en historisk utsatthet hos personer som använder droger på ett problematiskt sätt (2000). Men exemplet med Pernillas undvikande av heroin och crack visar på en oro för egenskaper hos drogerna, som hon beskriver som "beroendegrejer", som går bortom en sådan förklaringsmodell. Hennes förståelse av beroende, i egenskap av någon som aldrig upplevt sig vara det, går heller inte otvetydigt i linje med Heiligs begrepp "trasigt motivationsmaskineri", utan handlar om föreställda förmågor hos drogerna att förändra viljan så att kroppen tar nya riktningar.

Vad är det då för platser och perspektiv som Pernilla inte vill göra till sina? De crackanvändare hon nämnt ingick i ett strukturellt sammanhang som hon inte vill vara del av. Hon säger bland annat:

[...] jag har sett för mycket sociala strukturer kring det [crack]. Människor som bestjäl sina egna mödrar på det de har för att sälja, för en hit till av en skitdrog på restprodukter.

Crack är alltså inte attraktivt för Pernilla som perspektivskapande objekt eftersom det från hennes utifrånperspektiv utgör en del av en social kontext som hon uppfattar i negativa termer. Crack beskrivs som en "skitdrog" och dess själva materialitet – utvunnen ur "restprodukter" – som underlägsen andra droger som tillverkas av tidigare oanvända råvaror. Återvinning, i detta sammanhang av kokainhaltiga restprodukter, får därmed ingen laddning av återbruk och miljömässig hållbarhet utan bidrar till Pernillas förakt mot crack som skräp. Detta förstärker hennes upprördhet över dess

effekter, hur användare bestjäl sina egna mödrar för att få åtnjuta ruset igen. Scenariot blir en tydlig bild av icke-respektabilitet och moralisk underlägsenhet som kopplas till intag av en viss substans. Att tillåta en sådan drog i kroppen innebär därmed för Pernilla en risk att ta steget över från att definiera det moraliskt underlägsna till att utgöra det. När Pernilla för dessa resonemang kring droger hon inte vill prova ställer jag frågan om varför kokain och amfetamin känns ok.

Pernilla: Jamen där tror jag att det handlar om att jag har varit i så pass många sammanhang där folk använder det, innan jag ens själv hade provat visste jag att folk inte är beroende. Hade jag hängt i sammanhang där var och varannan hade använt heroin då och då, så hade jag kanske sett annorlunda på det. Också. Det finns någonting med den drogen som ”ja, men det hade ändå varit spännande, att prova” men, så tänker jag också att [...] ah, riskerna liksom. [...] Det känns för hårt, för smutsigt, på något sätt att bli... eller smutsigt alltså i den bemärkelsen att det såhär, ”poff”...

Emma: Alltså det här att du har sett sociala strukturer och...

Pernilla: Ja dels det och hur det tycks påverka beteendet när man använder... eller så, jag tycker nog om att kunna vara *med* liksom...

Det hårda och smutsiga som Pernilla inte vill befatta sig med tolkar jag som en beskrivning av de miljöer hon kopplar till dessa droger, som brukar framställas som utsatta, våldsamma och smutsiga. Att användning kan se ut så är också något hon uppger att hon själv bevittnat när det gäller crack, som dysfunktionella relationsstrukturer kopplade till desperata behov av drogen i kombination med brist på pengar. Dessutom beskriver hon drogernas effekter som att det inte längre går att ”vara med”, ett uttryck hon återkommer till i olika delar av intervjun. Jag tolkar uttrycket att ”vara med” som en beskrivning av att vara i takt med omgivningen och i linje med de riktningar som pekats ut innan användningen. Rädslan för att inte längre vara med handlar därmed inte om att hamna i otakt som en upplevelse av desorientering, som exempelvis obehagliga eller starka drogeffekter kan orsaka och som hon talar om i andra termer (till exempel som att vara ”bäng”), utan om en ny upplevelse av orientering och nya riktningar därifrån. Hon vill inte röra sig bort, hon vill vara med.

Viljan att ha ett bra liv och drivkraften att optimera sig och vara i linje innebär alltså för Pernilla att hon inte använder vissa droger, eftersom hon sammankopplar dem med beroende, snarare än med rekreationellt bruk. Viljan till ett bra liv handlar om en vilja som får henne att avstå från dessa droger, linjen ritas ut redan innan ett användande över huvud taget kommer i fråga. En linje mot crack och vidare in i beroende definieras således samtidigt som en punkt i form av ett objekt som bör undvikas. Vissa droger förväntas ge så starka effekter att Pernilla är tveksam till om de går att använda utan att byta långsiktiga perspektiv. Objekten beskrivs som punkter på redan definierade problematiska linjer, vilket hon kontrasterar mot sin användning av amfetamin och kokain som hon, förutom att ha använt själv utan att drabbas av obetvinglig längtan att offra allt för nya rus, också har sett andra använda utan problem. Men samtidigt som båda dessa droger är vanliga rekreationella droger är de samtidigt kända som problematiska beroendeframkallande droger (Iversen 2008; Wierup & De la Reguera 2010). Det finns med andra ord en inneboende oklarhet om hur världen utvecklar sig från en viss punkt, huruvida beroende kommer att uppstå och förvandla punkten till en linje i form av öglor. Birgitta Stenbergs beroende, till exempel, som pågick i flera år, handlade om amfetamin. Om ett av de första amfetaminrusen säger Stenberg i dokumentären *Alla vilda* (Belfrage & Gustavsson 2012):

Det var så storslaget vackert. Jag sade till Palle: är det såhär? Såhär är det, sade han. Precis såhär är det.

Och lite senare säger hon:

Man får ju komma ihåg att det här som ser så skitigt ut när det gäller narkotika. Skitiga kvartar, smutsiga kanyler och... Och man utsätter sig ju inte för den saken, frivilligt, om det inte finns ett, *oändligt* svar i, i narkotikan.

Stenberg kopplar oförblommerat sitt vilda liv till droganvändning och visar i citatet hur världen kan se ut från droganvändande, respektive icke-droganvändande perspektiv. Det som ser skitigt och smutsigt ut från det

ena hållet kan vara storslaget vackert från det andra. Pernillas rädsla för beroende skulle kunna tolkas utifrån Stenbergs terminologi. Om något storslaget vackert skulle breda ut sig efter intag av crack eller heroin, så vet hon samtidigt hur skitigt och smutsigt det skulle se ut utifrån. Längtan efter det temporärt storslagna får därför stå tillbaka av ovilja mot det smutsiga, en ovilja som håller henne kvar i de långa linjernas perspektiv. Dessa perspektiv formas av normer om vad som utgör ett bra liv. Men eftersom de sammanhang där Pernilla använder amfetamin inte är smutsiga och återkommer till eller aldrig lämnar de långa linjerna kan det storslagna avnjutas utan risk för smutsighet. Men frågan är: om njutning och önskan att vilja dit igen är avgörande för huruvida beroende uppstår, hur storslaget kan det få lov att vara utan att en drog upplevs som svår att stå emot? Det vill säga att viljan byts ut mot en ny vilja, eller, enligt Heilig, att motivations-maskineriet går sönder.

Andra intervjupersoner berättar om upplevelser av njutning i sådana termer, som en upplevelse av risk.

Njutning = beroende?

Thea är en av dem som anser att den egna användningen av vissa preparat innebär risker för beroende. Hon menar att de opioidbaserade läkemedel mot ryggsmärtor som hon ibland får utskrivna och andra gånger köper illegalt innebär tillvänjningsrisker. Hon beskriver också hur hon erfarit att vänner som börjat med opiaten heroin förändrats och även dött av sin användning, vilket avskräcker henne från att prova just heroin. Hon beskriver sig som intresserad av droger, och har provat många narkotikaklassade preparat, både legala och illegala, alltsedan ungdomen. Hon säger:

[...] jag kan också, ja, helt ärligt så är det ju också så ibland, att jag tar det på tom mage. Då blir jag lite mer hög, och det är skönt. [...] så det finns ju en risk att jag skulle kunna bli beroende, av det.

Att ta opioidbaserade läkemedel på tom mage, i stället för att ta dem efter en måltid, förstärker upplevelsen av effekten. Thea uppger sig bli ”lite mer hög”, och att det är skönt. Jag förstår hennes oro för beroende som kopplad

till längtan efter det sköna, att bli påverkad utöver smärtlindringen. Det är en längtan som problematiserades i förra kapitlet i relation till ett informationsblad från en vårdcentral, där intentionen med intaget beskrivs som avgörande för huruvida ett narkotikaklassat läkemedel är en drog eller ej. Thea upplever att önskan att bli lite hög, respektive att hon tar smärtstillande på ett sådant sätt att hon förutom att döva smärtan också ska bli hög, skulle kunna indikera att hon riktar sig mot en illegitim njutning och det är den hon upplever skulle kunna leda till ett potentiellt beroende.

Läkemedlen ställer dock till det i kroppen då de orsakar förstoppning vilket i sig är förenat med både smärta, hälsorisker och ångest. Theas tarmsystem har skadats till följd av olika operationer, vilket bland annat lett till flera tarmvred. Därför lever hon periodvis med ryggsmärtor och periodvis med förstoppning på grund av smärtstillande läkemedel, men de senare perioderna blir inte så långvariga eller frekventa att hon oroar sig för tillväjningsrisken. Hon har närmat sig ett beroende på så sätt att hon kunnat skönja beroendet som en risk genom upplevelser av njutning. Risker hålls på avstånd av praktiska omständigheter; de smärtsamma förstoppningarna som orsakas av opiaterna förtar poängen med att använda dem för att bota ryggsmärta och hon har därför inte behövt fatta beslut om konsumtion enbart utifrån en riskbedömning ur beroendeperspektiv. Men det berättar hon att hon gör i förhållande till andra droger, återigen med fokus på njutning, exempelvis i samband med första användningstillfället av MDMA. Hon kommer att tänka på det i ett sammanhang där hon diskuterar rädslor. En rädsla som hon uppfattar som vanlig hos andra är att beroende ska uppstå vid första användningstillfället av en drog. Hon säger:

[F]olk har ju en massa rädslor och grejer för, missbruk eller, hela beroendegrejen... Utan att veta att det är inte så enkelt att man, provar någonting och så, är man hooked. Så är det ju inte ens med heroin. Jag kände så kanske, första gången jag tog MDMA, när jag var 19. [...] då hade jag den här tanken bara: "ok, det här var ju... jag har aldrig känt mig så här bra i hela mitt liv. Det finns en potentiell fara i det här." [skratt]

Thea beskriver att hon kopplade positiva känslor under droganvändningstillfället till fara. Faran låg i att Thea kände sig bättre än hon någonsin gjort.

Det hon beskriver är med andra ord en upplevelse av optimering. Även i det rusiga tillstånd hon befann sig i insåg hon att hon endera måste acceptera att återgå till ett mindre bra tillstånd, eller försöka upprätthålla MDMA-påverkan över tid. Lockelsen i det senare alternativet uppfattar jag som "faran" i detta resonemang, då upprepad användning är förknippad med beroende. Beroende som fara gestaltade sig därmed för Thea som en upplevelse av att känna sig oöverträffat bra tillsammans med drogen, en fusion som samtidigt inte uppfattades som möjlig att upprätthålla utan uppoffringar av annat som hon på sikt skulle berövas. Det som var så extraordinärt bra med Thea i den stunden berodde på drogen, och om Thea ville vara kvar i upplevelsen så skulle hon vara beroende av att drogen tillförs. Hon var därför tvungen att ta beslut om att känna sig sämre igen kort därpå för att slippa bli ännu sämre på sikt. Beroenderiktningen och den ansvarstagande riktningen visar sig här innebära två olika slags optimering. Jag förstår Thea som att den tillfälliga optimeringen måste tolkas av användaren som just tillfällig. Om användaren, med Pernillas ord, "vill dit igen" alltför ofta, vänds optimeringen till dess motsats. Det finns därför en inneboende förlust i ett rus, som måste accepteras för att beroende inte ska uppstå.

MDMA ser inte ut att ha någon hög beroendepotential (Iversen 2008, kap. 8, s. 16ff) vilket Thea också nämner i ett annat sammanhang. Det är en drog som tappar sin effekt redan efter några upprepade doser, men det som Thea beskriver som en fara för beroende, det oöverträffat positiva tillståndet, uppfattar jag som en bärande tanke för hur beroendebegreppet begripliggörs. Formeln för beroende blir då: Drogen innebär överraskande starka upplevelser av njutning. Relationen till drogen är avgörande för att en person ska kunna fortsätta känna sig så bra. Droganvändaren "vill dit igen", droganvändningen upprepas och användaren blir en beroende.

Enligt en sådan formel är den beroende med andra ord en njutningssökare. Markus Heilig skriver om sökandet efter orsaken till att beroende uppstår, och avfärdar en sådan formel:

[Ä]r drogeffekterna allt det handlar om? Knappast. De flesta uppskattar att sociala hämningar lättar efter ett par drinkar på ett cocktailparty. De flesta som provar kokain upplever eufori. Ändå kommer de flesta som testat dessa droger inte att få problem av sitt substansbruk. (2015, s. 29)

Njutningen i sig är alltså, enligt Heilig, inte förklaringen till att användare fortsätter använda, trots negativa konsekvenser. I stället menar Heilig att bara vissa individer utvecklar beroende och att detta tar tid. En viktig faktor är ”drogsug” vilket han definierar som ”ett starkt och överväldigande begär efter drogen till och med efter långvarig avhållsamhet” vilket utgör ”drivkraften bakom fortsatt substansbruk trots negativa konsekvenser” (2015, s. 35). Faran som Thea identifierar när hon provar MDMA för första gången utgörs, som jag tolkar Heilig, av en förvisso svärtrumfat behaglig upplevelse, men som hos de flesta inte leder till kompulsiv användning så länge inte drogsug utvecklas. När detta skett – och forskningen kan inte på förhand avgöra vem det kan drabba men enligt Heilig kräver det alltså ett upprepat intag – är beroendet ett faktum. Theas tolkning av njutningen som farlig talar emot en sådan upprepad användning. Faran utgörs av ett tänkt framtidsscenario som handlar om att användningen upprepas, vilket redan i russionen beskrivs förkastas som en framkomlig väg att gå. Thea orienterar sig i stället bort från faran. Njutningen förefaller snarare ha fungerat som en varningsklocka än som en riktning mot skyndsamt upprepad användning.

Heilig nämner också ett annat symptom, ”drogsökande beteende”, det vill säga den fysiska rörelsen mot drogen som vid beroende blir en upprepande rörelse, och att hans forskning visat hur detta kan kopplas till stress och ”negativa tankar” (2015, s. 84ff). Både begreppen drogsug och drogsökande beteende uttrycker att kroppar och objekt närmar sig varandra, på kroppens initiativ. De ger en bild av ett sugande förhållningssätt gentemot droger, respektive ett aktivt uppsökande. Udda beteenden som vissa kroppar, märkligt nog, ägnar sig åt. Men de negativa tankarna som kan kopplas till det drogsökande beteendet indikerar att det finns något betydelsefullt i objekten som är orsaken till sökandet. Kan suget beskrivas som en vilja att slippa negativa tankar? Heilig argumenterar också emot en sådan tolkning av beroende. Han skriver bland annat att personer som blivit beroende men slutar använda droger (inklusive alkohol) har förhöjda ångestnivåer under abstinensen, men därefter inte rapporterar högre ångestfrekvenser än normalbefolkningen (ibid, s. 92ff). Ändå riskerar de att uppleva sug och återfalla i beroende. Men han skriver också att de varaktiga förändringar i hjärnan som ett kompulsivt bruk antas leda till

handlar om en kroppslig balansakt, där hjärnan reagerar antagonistiskt på långvariga euforiska upplevelser. Han jämför detta med hjärnans reaktion vid en baksmälla, men beskriver den beroende hjärnans reaktion som starkare och mera långdragen. Beroende menar han innebär att personer varaktigt reagerar starkare än de tidigare gjort på stress, vilket ofta leder till återfall. Detta resonemang leder tillbaka till de negativa tankarna, men också ut ur hjärnan, till stressfaktorer i livet. Oavsett hur och om hjärnan förändras ser prognosen alltså bättre ut för en beroende som slipper stress, och orsaken till att beroendet inleddes har kopplingar till drogernas effekter på stress och negativa tankar. Heilig menar alltså att patienternas upplevelser av eufori i sig inte är något varningstecken; i stället är upplevelsen av drogsug och ett drogsökande beteende tecken på att beroendet redan har etablerats, vilket oftast kräver en hög och långvarig konsumtion. Jag tolkar honom som att en känsla, drogsug, och drogsökande beteende, kroppens rörelser mot droger, tillsammans definierar vad beroende "är". Men hur kan upprepad konsumtion i ett givet ögonblick åtskiljas från beroende? Användningens övergång till ett beroende är från neurologiskt perspektiv hölj d i dunkel. Från Theas perspektiv uppmärksammas euforin direkt efter det första intaget, men den fungerar snarare som varningsklocka om att *inte* använda (snart) igen än som inkörsport. Detta står i kontrast till Carolina som efter sitt första intag upplevde att användningen blev automatisk.

Thea uttrycker mellan raderna att det ryms en aspekt som handlar om euforins kontrast till hennes mående i den potentiella faran hon upplever under sitt första MDMA-rus. Hon säger exempelvis att hon då, vid 19 års ålder, "aldrig känt mig så här bra i hela mitt liv", vilket mot bakgrunden av hur hon beskriver sitt mående som ung innebär en efterlängtnad känsla av att må bättre. Exempelvis var en tungt vägande problemfaktor att hon då inte inlett sin transprocess och mådde dåligt av det, obekvämt i sin kropp.

Hon vill må bra, men uppfattar ett sådant tillstånd som nödvändigtvis sammanhängande med långsiktiga förändringar, som den könskorrigering hon senare genomgår. Från kroppens utsiktspunkt ser ett MDMA-rusigt mående ohållbart ut. Däremot uppfattar hon opioiderna som mer riskfyllda ur beroendesynpunkt. Smärtfrihet är ett tillstånd som upplevs positivt och dessutom kan hon bli "hög". Jag uppfattar henne som att hon *inifrån* ruset

av de två olika drogerna, såväl som i efterhand, gör bedömningar om fara, där rusets positiva effekter på måendet signalerar risk för beroende. I båda fallen begränsar praktiska omständigheter användningen – Thea och drogerna separeras.

Det syfte som Katy beskrivit i relation till sin kokainanvändning är en önskan om att hålla sig vaken längre. Hon säger att hon tappar allt intresse för sociala sammanhang när hon blir trött på kvällen, och därför i första hand använder kokain för att bli pigg. Detta säger hon att hon gör sällan och i sparsamma doser. Hennes syfte med droganvändningen är enligt henne alltså något så alldagligt som att bli pigg. Men ändå anar också hon en fara i droganvändningens euforiska aspekter. När hon berättar om när hon testade crack utan att veta vad det var säger hon:

Det var... det var helt fantastiskt. Faktiskt. Man blev, superpigg, det är ju korta, intensiva, perioder. Men... det var nog, tyvärr, det bästa jag har testat. Tror jag.

Anledningen till att hon beklagar att just crack var det bästa hon provat handlar om att hon aldrig vill prova det igen. Trots att det var den bästa drog hon använt beskriver hon tillfället med irritation i rösten. Hon understryker att hon aldrig skulle ha provat om hon hade förstått att det var crack och inte "vanligt" kokain. Det hände tillsammans med en pojkvän som rökte sitt kokain i folie vilket hon beskriver som "lite sunkigt". Hon kallar också först det han använde för kokain, men specificerar sedan att det rörde sig om crack. Hon beskriver deras förhållningssätt till drogen som olika:

[...] jag är inte en beroendeperson [...] Det är ju kanske därför också jag gör det. För att jag vet att jag har kontroll över det. Och så fort jag märker att jag, som med crack, att jag märker att "å gud det här", då är det ju bara, "oh, varningsklockor". Och då tar inte jag det mer.

Även Katy närmar sig på så vis något som hon uppfattar som en risk för beroende, och kommer tillräckligt nära för att metaforiskt höra varningsklockor ringa. En fråga här är huruvida varningsklockorna kom av drogupplevelsen eller om de snarare hörde samman med crack, som är tyngt av dåligt rykte som en starkt beroendeframkallande drog för fattiga, framför allt i USA (Nelson 2021; Wierup & De la Reguera 2010, s. 241ff; Maher 1997). Det är

oklart i intervjun om Katy rökte crack vid flera tillfällen tillsammans med pojkvännen eller om det bara hände en gång. Framför allt så uttrycker hon grämlse över att ha korsat en gräns som hon inte tänkt passera på grund av att hon inte förstod att kokainet var crack. I rumslig bemärkelse var det cracket som korsade hennes gräns under falskt namn. Katy lade någon form av rör mot läpparna och drog in crackrök i kroppen. Graden av intimitet när det gället droger tolkar jag som en aspekt av användningen som går bortom riskbedömningar av hälsopåverkan och även njutning. Jag uppfattar att intimiteten då drogerna sammanförs med kroppen tillsammans med de olika riskerna (rättsliga, hälsomässiga, sociala) och den intensiva njutning som eftersträvas skulle kunna ligga till grund för starka upplevelser av integritetskränkning och äckel i en situation som den Katy beskriver, då en oönskad drog visar sig ha tagit den önskade drogens plats (jfr Lupton 1999, s. 131f). När denna dessutom bär konnotationer av klasstigma och hotar med livsavgörande beroende kan drogupplevelsen tolkas som ett angrepp från den "undre" drogvärld som Katy aldrig velat befatta sig med (jfr Ahmed 2014a, s. 86). Den häpnadsväckande klassresa mellan kroppar som Katy såg drogerna göra när hon började resa runt i världen i tonåren, från utsatta och utslagna till respekterade och eftersträvarsvärda kroppar, gäller inte alla droger utan kanske i synnerhet kokain. När Katy tar starkt avstånd från crack men fortsätter använda kokain skriver hon in sig i en klassad diskurs, som gör åtskillnad på de två drogerna med samma ursprung och på dem som använder dem. Magnus Linton beskriver kokain som en drog med positiva konnotationer, förknippad med sinnesskärpa och framgångsrika människor. Det är "knarket för dem som inte gillar knarkare" (2010, s. 20, se även s. 29). Crack däremot är, trots sitt ursprung i och likhet med kokain (se kapitlet "Droger och läkemedel"), starkt kopplat till själva definitionen av knarkaren: kontrollförlust, prostitution och fattigdom (Maher 1997). Det kortare och ännu mer intensiva rus som förknippas med crack upplevs av Katy som farligt eftersom det var det "bästa hon provat", men de radikalt olika klasskopplingarna kan också ha spelat in. Katy vill ha kokain men inte crack i sin kropp och den njutningsfulla upplevelsen förmildrar inte obehaget, snarare tvärtom.

Jag tolkar intervjupersonernas rädsla för alltför behagliga rusupplevelser som att dessa innebär något mer än eufori. Katy ville inte till cracket igen, och Thea upplevde att användningen av MDMA var riskfylld och bedömde

att användning i fortsättningen måste ske under noggrann självövervakning. Euforin innefattade orientering bort från upprepad användning och innebar därför inte beroende. I stället verkar potentiella nya upplevelser av orientering och nya viljor utgöra risken med njutningen, vilket följaktligen skulle påverka kroppens rörelsemönster, det som Markus Heilig kallar ett drogsökande beteende. Om sådana nya viljor och perspektiv helt tog över skulle människor inte söka hjälp för drogberoende. I stället verkar de nya viljorna och perspektiven ofta krocka med andra viljor och med omgivningens förväntningar och krav. Beroendet framstår som en paradoxal upplevelse av att världen vecklar ut sig åt olika håll, där vissa linjer som möjliggör orientering, ibland i form av öglor, hamnar i förgrunden för olika personer. I Cecilias beskrivning av en sådan upplevelse blev användningen automatisk och krävde åtta års kamp för att hitta tillbaka till andra linjer. Pernilla aktar sig för vissa droger som hon uppfattar som beroendeframkallande och Thea och Katy har annat beroende i alltför stor njutning. I dessa berättelser verkar beroendet befinna sig på ena sidan av en skarp gräns, endera har det inträffat eller också finns det på avstånd. Vilka andra närhetsförhållanden har intervjupersonerna upplevt?

In och ut ur beroende

Eve Kosofsky Sedgwick definierar den kulturella betydelsen av övergången från droganvändning som aktivitet till beroende så här:

In the taxonomic re-framing of a drug-user as an addict, what changes are the most basic terms about her. From a situation of homeostatic stability and control, she is propelled into a narrative of inexorable decline and fatality, from which she cannot dis-implicate herself except by leaping into that other, even more pathos-ridden narrative called "kicking the habit". (1993, s. 131)

Beroendet benämner alltså enligt Sedgwick inte bara ett tillstånd utan ett narrativ som innebär "oundvikligt förfall och död". Hennes beskrivning är en kommentar till texter som exempelvis återfinns inom behandlingar som utgår från tolvstegsprogram. Ett budskap som formuleras på olika sätt

i Anonyma Narkomaners litteratur är: "Vi är människor som är i klorna på en pågående och fortskridande sjukdom, som alltid slutar på samma sätt: fängelser, institutioner och död." (1994, s. 1). En beroende, såväl som "an addict", kännetecknas så till vida inte bara av handlingar utan av en redan föreställd, avvikande livslinje. Den beroende förväntas röra sig genom tiden enligt ett redan utformat nedåtgående kronologiskt förlopp där personen i slutet endera dör eller upphör med användningen. Men Sedgwick skriver också att "kicking the habit", det vill säga att sluta med droger, eller "bli ren", har sitt eget dramatiska narrativ. Beroendebegreppet konstruerar kort sagt i en sådan läsning subjekt på livsavgörande sätt.

Bilden av beroende som ett tvingande tillstånd accepteras inte av Angela. Hon beskriver hur hon varit nära och innanför det som kallas beroende, men hur hon uppfattat att det krävs en identifikation som beroende för att beroendet ska reifieras. Hon vänder sig alltså emot den "re-framing" som Sedgwick beskriver. Hon säger:

[...] Nu har ju jag läst artiklar om att det här beroendet som de snackar om... Att kärlek hjälper mot beroende och människor som har legat inne med morfin för operation, har inte alls samma sorts avtändning som en människa som har betraktat sig själv som missbrukare. Och likadant är det med mig, jag har ju liksom inte... Eller jag har alltid fattat att man... måste variera sig, [mumlar] jag tänker att människor kanske söker identitet, alltså, "nu är jag i den här gruppen, nu utvecklar jag den här stilen, nu får jag det här... Missbruket. Då [blir] vi, nu blir jag missbrukare."

Om kärlek hjälper mot beroende och "avtändningar" kan se olika ut beroende på i vilket sammanhang drogerna intagits, indikerar det för Angela att drogerna i sig inte är centrala när det gäller beroendetillstånd. Att hon säger att "man måste variera sig" tolkar jag som en referens till hur hon tidigare berättat att hon avbryter konsumtionen av en viss drog om hon börjar uppleva ett behov av just den drogen. Bytet av drog handlar således om ett perspektivbyte, en vägran att identifiera sig med ett visst drogrelaterat sätt som världen kan veckla ut sig på.

Agnes beskriver också en närhet till beroende, men har själv inte tagit ansvar för perspektivbyten. I stället för att backa har hon stannat kvar och

agerat på upplevelser av droglängtan eller drogsug, men när hon uppgått i ett drogsökande beteende har hennes vänner och andra omständigheter stoppat henne, vilket hon uppfattar som tur.

Emma: Du sade tidigare att amfetamin är väldigt beroendeframkallande, har du känt det själv?

Agnes: Mm. Absolut. Jag tror det räcker med att man tar det några helger i rad, så kan man hamna snett. Ja det blir väldigt snabbt att man romantiserar det. Och det märker man ju inte själv utan man ser det inte som någonting farligt längre. Att det går från att man har testat det och bara "herregud, vad har jag gjort?" till att, det är någonting normalt. [...]

Emma: Men har du haft svårt att inte ta det?

Agnes: Alltså, jag har haft väldigt tur med mycket sådant här för jag tror att om jag hade haft tillfälle... jag *tror* att det hade kunnat gå ganska illa. [...] Men nu har jag liksom alltid, om jag har velat gå ut igen nästa dag eller göra något så har det alltid varit någon som sagt stopp, så ja, jag har haft tur. Men jag tror att det är väldigt svårt att sätta stopp själv.

Agnes beskriver å ena sidan drogsökandet som viljestyrda handlingar utifrån ett perspektiv där drogpåverkan och återvändande till drogintag verkar normalt. Under intervjun, däremot, beskrivs det som ibland framstår som normalt som farligt och omgivningens stoppanden som tur. Beroende framstår därför för Agnes som en näraliggande risk; hon orienterar sig i öglor, men tack vare en hindrande omgivning hamnar andra linjer i synfältet och öglorna rätas ut.

Det är vid denna abstrakta punkt där användning sker eller upphör, mellan linjer och öglor för att använda detta kapitel's termer, som Sedgwick menar att substanser och beteenden blir "beroendeframkallande" ("addictive") eller inte, enligt den medikaliseringens diskurs hon är kritisk mot. Hon kallar punkten "The ability to [...] *choose (freely) health*" (1993, s. 132 [kursiv i original]). En sådan föreställning om den fria viljan, menar hon, följer samhällsvillkor bakom ett moraliserande imperativ. Angelas drogbyten och Agnes hindrande omgivning visar att öglor och linjer kan samexistera, och att alternativen döden eller "kicking the habit" inte är de enda möjliga. För Agnes och Angela ser öglor och linjer ut att omväxlande

framträda som de perspektiv varifrån världen vecklar ut sig. För Angela handlar det om en strategi som formar slingriga linjer som viker av mot andra mål när öglorna blir synliga. För Agnes handlar det om att befinna sig i rätt sammanhang. Handlar sammanhangen verkligen om tur eller har hon riktat sig mot dem, på ett liknande sätt som Pernilla, med avsikten att slippa undan beroende och hålla linjerna i sikte?

Viljan att sluta använda droger

På Brukarföreningens sprutbyte vid Globen i Stockholm (Observation 22 november 2017) satt en lapp på anslagstavlan med texten "Don't look back cuz you're not going that way!", som pryds av en sol. Det är en orienteringsinstruktion. Jag tolkar den som att den både inrymmer en uppmaning om att inte titta tillbaka på oönskade händelser som kan framkalla obehagliga känslor och skymma sikten bort från drogerna, och samtidigt en uppmaning om att inte röra sig i en ögla, via droger.

Som instruktion är den negativ, den fokuserar på den riktning som ska undvikas. När jag frågar Hanna, som säger att hon vill och ska sluta med droger, om vad hon ska göra i stället svarar hon beslutsamt att hon vill ha tillbaka sina barn. Eftersom hon saknar ett eget hem och också verkar vilja sluta med prostitutionen och snattandet frågar jag vidare om var de ska bo och hur hon ska försörja dem. Jag vill höra hur hon tänker sig andra linjer än öglor men får dröjande och undvikande svar. Hon säger bland annat:

Ehm... [paus] Du vet... oftast har man inte valmöjligheter när det gäller jobb, man har inte så mycket valmöjligheter i livet. Man har inte det. Man måste... plocka det som man... kan få här i livet. Är det inte så?

Bristen på valmöjligheter i livet som Hanna föreställer sig gör att strävan efter självutvecklande optimering inte verkar aktuell i hennes tankar om framtiden, bortom heroin. Metaforen om långa linjer tappar sin relevans. Hon tänker sig inte vara på väg någonstans utan på att hålla fast i barnen och plocka det hon kan få.

Drogberoendet framstår som ett familjärt rum som Hanna hittar i, men hon vill gå ut därifrån och stänga dörren. Då blir hon "ren" men befinner

sig samtidigt på okänd mark där hon inte kan orientera sig. Instruktionen om att inte titta tillbaka kan därför också tolkas som en uppmaning om att tvinga sig själv att orientera sig bort från det familjära, oavsett vad som händer. Ahmed beskriver en människas orientering i ett mörkt okänt rum som ett famlande efter föremål som känns igen (2006b, s. 7). En vägg till exempel, som förr eller senare leder fram till en dörr. För Hanna är det just bekanta föremål som riskerar att leda henne tillbaka till den dörr hon kom ut från. Jag uppfattar att Hannas perspektiv under intervjun, från utgångspunkten i kroppen, är fast riktat mot barnen. Men innan hon kan nå dem måste hon ta sig förbi heroin, det som för henne gör det möjligt att göra något alls (se kapitlet "De första besöken"). Det blir ett moment 22 i form av öglor. Utan heroin i kroppen orkar hon inte sträcka sig efter dem, så hon vänder sig mot heroin. När hon vänder sig om igen, påverkad, dras barnen undan av samhället.

Carolina som inte använt droger på åtta år beskriver i stället nya former av orientering, bortom öglorna. Hennes berättelse ger intryck av exceptionell målinriktning. Själva upphörandet med droganvändningen framställer hon som en kamp för att få tillgång till behandling, som pågick under lång tid. På slutet ledde vad hon beskriver som "elva månader av aktivt arbete" som inkluderade både hennes pappa och en annan släkting, till en plats på ett behandlingshem. Och det var tolvstegsprogram som hon trodde skulle kunna hjälpa henne. Hon säger:

[...] vi propsade jättemycket på en tolvstegsbehandling. Min pappa är nykter genom tolvstegsprogrammet också. Så att, det fanns liksom *bevis* på att det är någonting som funkar.

Benämningen tolvstegsprogrammet indikerar i sig själv en rumslig rörelse i en viss riktning, genom tolv nummerade steg. Cecilias kamp handlade således om att få hjälp att rikta sig, förflytta sig fysiskt och mentalt, enligt ett specifikt program. Hon upplevde att tolvstegsprogrammets tuffhet var hjälpsam, och hon har som sagt fortsatt att följa programmet genom den tolvstegsbaserade organisationen Anonyma Narkomaner, NA.

Men innebär tolvstegsprogrammet helt nya riktningar? NA:s texter visar att det inte är så enkelt. Organisationen samlar människor som tillsammans,

men en i taget, berättar om bekymmer som tynger efter att användningen upphört. Vissa deltagare har inte använt droger på tiotals år. Andra kan ha bestämt sig för att sluta några timmar tidigare. Det som krävs för att delta är ”en önskan att sluta använda droger” (NA 2000, s. 1). Människorna som samlas riktar sig mot utrymmet där droganvändningen skulle ha varit, vilket inte är ett tomrum utan en mental plats med minnen, känslor och problem, och i och med engagemanget i NA också en fysisk plats för en gemenskap av före detta droganvändare (Heilig 2015, s. 266f). Kan NA delvis förstås som en samlingsplats för sorg över vad som går förlorat när droger inte längre används? Människorna som samlas engagerar sig i upphörandet av en aktivitet, ibland för resten av livet. Detta innebär en ny aktivitet som ska göra det lättare att rikta sig från drogerna, och mot andra önskade mål, men som förutsätter en rörelse längs en linje som, i likhet med beroendet, ständigt viker tillbaka in till en plats där droganvändningen är central. På så sätt hålls ett droganvändande perspektiv i någon mån kvar.

Jag frågar Carolina vad som händer när tolvstegsprogrammet nått sitt tolfte steg:

Nej men, man går ju igenom alla liksom, och sedan... kan man gå igenom dem igen, och igen, och nu har ju jag ”sponsier”. Jag har en sponsor som stödjer mig, och nu har jag blivit sponsor till några andra tjejer. Och då går jag ju igenom stegen med dem och då utvecklas jag ännu mer och ser på ännu ytterligare grejer som jag måste jobba med.

Rörelsen beskrivs som öglor, de tolv stegen börjar om på steg ett, och andra människor ledsagas genom samma steg. Från utgångspunkterna genom öglorna säger Carolina att hon får syn på nya saker hos sig själv att jobba med. I NA:s text *Tillfrisknande och återfall* (1997) formuleras öglerörelsen:

Total och kontinuerlig avhållsamhet i nära kontakt och identifikation med andra i NA-grupper, är [...] den bästa grunden för tillväxt. [...] Vi kanske tröttnar mentalt på att upprepa våra nya idéer och tröttnar fysiskt på våra nya aktiviteter, ändå vet vi att om vi slutar att upprepa dem, kommer vi säkerligen att återgå till våra gamla vanor. (s. 2)

Orienteringen genom upprepningar av nya idéer och samlingar till aktiviteter ser ut att erbjuda ett nödvändigt substitut för annars alltför lockande rörelser tillbaka mot faktisk droganvändning. Öglorna liknar ett kroppsligt habitus, en rörelse som tolvstegsprogrammet förstår som permanent. Det val som står till buds för droganvändare handlar om att låta öglorna innefatta fysiska droger eller enbart tal om droger.

Om drogrus förstås som en ändring av startpunkten varifrån världen utvecklas så kan de tolv stegen ses som punkter för återvändande, med fokus på att utveckla sig själv. Genom att med droganvändningen som utgångspunkt gå igenom vad som hände under drogpåverkan och planera för framtiden närmar sig droganvändaren samma punkter och ser med nya ögon från det perspektivet. I texten *En annan synvinkel* skriver NA: "I tillfrisknandet är allting möjligt genom hjälpen från en högre makt och NA:stolvsteg." Synvinkeln i detta fall utgår från droganvändningserfarenheten och upprepningen av stegen, varifrån alla möjligheter beskrivs nåbara.

Helen Keane kritiserar en sådan revidering av utgångspunkten som en illusion av frihet att välja, som ett egentligen förutbestämt självförverkligandeprojekt enligt specifika mallar. Hon skriver:

The healthy and productive life of recovery is a particular mode of existence that comes about not from natural processes of healing or growth, but from a concerted and multifaceted project of self-production. (2002, s. 158)

Keane menar att den tillfrisknande beroende ("addict") enligt tolvstegsprogrammen skiljer sig både från beroende och från personer som aldrig varit beroende, eftersom den tillfrisknande påbörjat en resa som leder till ett särskilt spirituellt uppvaknande och ett fritt och harmoniskt inre. Men friheten bygger å andra sidan på en djupgående inåtvändhet inom en regulativ frihetsdiskurs (se även Rose 2019) som avkräver den tillfrisknande rigorös självövervakning och en rad dagliga praktiker, såsom ärlighet, nykterhet, självvrannsaking och återkommande mötesbesök. Det som är möjligt inskränker sig till att handla om normativa strävanden som ska förvandla det inre jaget (Keane 2002, s. 172) och befria det från villfarelser. Alternativet till beroende ser därmed enligt tolvstegsprogrammen ut att handla om en optimeringsstrategi, ett fokuserat intresse av att utveckla sig själv, i livslång relation till beroendets öglor.

Beverley Skeggs lokaliserar som beskrivits tidigare en central aspekt av klasskillnad till själva jaget ("the self"). Hon diskuterar hur ägandet av självet och förmågan och auktoriteten att övervaka det utgör ett fundamentalt medelklassprivilegium som ständigt görs genom självrepresentation, vilket kan kontrasteras mot hur arbetarklassen tvärtom anses vara i behov av övervakning och hur personliga erfarenheter och berättelser tolkas som uttryck för en generaliserbar "annanhet" (2004, s. 37). Att lägga tid och kraft på att formulera ett komplext inre blir i en sådan analys ett görande av klasskillnad, "interiority as a form of superiority" (Skeggs 2011, s. 497). Ett sådant självreflexivt och performativt sätt att konstruera sig själv som värdefull är institutionaliserat som utgångspunkt för hur en god medborgare ska vara – Skeggs beskriver detta som "compulsory individuality" (2004, s. 57), medan skapandet av arbetarklassen handlar och alltid har handlat om att konstituera en bristande motpol, en bakgrund av meningslöshet mot vilken de värdefulla medelklassjagen kan mätas (2004, s. 118). Dock menar Skeggs att det finns andra sätt att upprätta och uppfatta värde, vilka – såsom jag tidigare nämnt – exempelvis kan handla om omvårdnad och kärlek, icke-marknadsvärden som blir osynliga för en medelklassblick när de inte ackompanjeras av kapital.

För den som inte hittar resurser till självförverkligande i sin situation, såsom Hanna, blir det svårt att formulera alternativ till öglorna. Om en person inte tänker på sig själv som ett framåtsträvande självförverkligingsprojekt, hur kan då subjektivitet alls förstås i ett kapitalistiskt klassamhälle? Beroendets målmedvetna öglor ser hotfullt tydliga ut jämfört med en önskan om att bara få vara med sina barn.

Lycka

Jag samtalar med Agnes om vilka positiva effekter droger kan ha. Hon beskriver upplevelser av amfetamin:

Och sedan, det är väl lyckorus, absolut. Extrem pigghet, ganska lång tid. Ja, den bästa effekten är väl egentligen att ha en sådan naturlighet och självsäkerhet. Skulle jag säga. Musik, kan vara mycket bättre också, tycker jag.

Att drogrus kan leda till upplevelser av lycka och andra positiva känslor överraskar kanske inte någon. Jag uppfattar det som ett underförstått syfte med droganvändning överlag. Men när lyckokänslorna formuleras i ord händer något. De beskrivna känslorna skaver mot berättelser om droger som farliga och destruktiva, deras inneboende olycka. Om lyckoupplevelser inte genast ackompanjeras av beskrivningar av samtidig olycka eller risk för olycka riskerar de att framstå som drogromantiska, som blinda för drogers destruktiva potential. När jag letat i litteraturen var det svårare än jag först trodde att hitta utförliga, konkreta beskrivningar av positiva känsloupplevelser, även om de förekommer. Filosofiprofessorn Richard Boothby kommenterar upplevelser under ett LSD-rus i Michael Pollans bok *Psykedelisk renässans* (2019):

[...] avslappningens väsen, något med att uppnå en fulländad, tillitsfull och kärleksfull andlig öppenhet, är själva essensen och meningen med livet. (s. 76)

Alice B Toklas skriver i sin bok *The Alice B. Toklas Cookbook* att hennes ”Hashish Fudge”, en slags kolakaka med cannabis i ingredienslistan,

kommer att frambringa "euphoria and brilliant storms of laughter; ecstatic reveries and extensions of one's personality on several simultaneous planes" (Palmer & Horowitz 2000, s. 163). Alexander Shulgin skriver i boken *Pikhal – A chemical love story* (Shulgin & Shulgin 2019), som främst handlar om experiment med amfetamin, att heroin "produces a dreamy peacefulness, with no rough edges of worry, stress or concern", men också ger honom en känsla av att inget spelar någon roll (ibid, s. xv). Medförfattaren Ann Shulgin skriver om ett rus av syntetiskt meskalin:

I felt myself a complete individual, separate and distinct from everyone else, and simultaneously, a participant with others, a member of a family, which was the entire species. (ibid, s. 269)

Citaten beskriver härliga rus med konnotationer av lyx: avslappning, känslor av fulländning och eufori. Hur kommer det sig att sådana känslor och upplevelser, som måste utgöra starka motiv att använda droger, inte uttrycks oftare?

Under intervjuerna nämns många roliga händelser, mäktiga upplevelser och positiva personlighetsförändringar (även sådana som uppges kvarstå över tid) och intervjupersonerna beskriver njutning och eufori. Men att återge och skriva om dessa känslor är svårt.

Merparten av den forskning om droganvändning som gjorts har fokuserat på olycka snarare än lycka, samtidigt som olycka kopplad till droganvändning också är en kulturellt förankrad bild. Det är en bild som inrymmer antaganden om en temporär, falsk lycka som den som använder droger kan uppleva. Kemisten Ulf Ellervik beskriver vid en jubileumsföreläsning i Lund hur amfetamin "lurar oss att tro att vi är lyckliga" (2017, 40:30) genom att likna dopaminmolekylen, vilken han i början av föreläsningen beskriver som "njutningens molekyl" som belönar överlevnadsbeteenden (t.ex. att äta eller ha sex). Amfetaminrus blir i Ellerviks tolkning ett lurendrejeri genom att belöna onödiga beteenden på samma sätt som nödvändiga. Resonemanget gör sedan en betydelseglidning till att också innefatta känslorna de ger upphov till: dessa är äkta när de kopplas till evolutionärt nödvändiga praktiker, och falska när de inte gör det. Ur ett sådant perspektiv linjeras biologiska reaktioner med normativa föreställningar om hur lycka uppnås. Ahmed kallar sådana

föreställningar för löften om lycka (2010a, s. 27ff). Att närma sig de rätta objekten och hålla sig på avstånd från andra innebär underliggande löften om att vägen leder till lycka. Omvänt innebär att närma sig olyckliga objekt att leda sig själv till olycka. Det är en bild av relationer mellan lycka/olycka och objekt som i fråga om droger är samhällsligt spridd. Ett flertal svenska kommuners droginformation på nätet innehåller skrivningar som liknar varandra, som varnar för användning av droger. Grums kommun skriver till exempel: "Missbruket blir en genväg till falsk lycka, en lycka som inte beror på att man har gjort något bra."⁵¹ Även i dessa texter handlar den falska känsloupplevelsen om att den kopplas till dåliga handlingar, nämligen droganvändning, som ställs mot bra handlingar och äkta lycka.

I detta kapitel undersöker jag hur kvinnorna i studien förhåller sig till drogrelaterad lycka och teoretiserar hur denna form av lycka kan förstås i relation till normativa uppfattningar om vad lycka är och relationen mellan möjlighet att vara lycklig och möjlighet att vara olycklig.

Det finns risker med att göra det. Sara Ahmed skriver att lycka respektive olycka upplevs vara smittsam och på samma sätt som någon kan ta avstånd från en olycklig person för att inte själv behöva utsättas för risken att smittas, kan någon söka sig nära en person som uppfattas som lycklig, med hopp om att själv få ta del av lyckan (Ahmed 2010a, s. 39, 97). Att koppla droganvändning till olycka eller lycka är därför inte bara ett neutralt redovisande av faktum utan tankefigurer som kan påverka människors riktningar. Om droganvändningsrelaterad lycka uppfattas som vore den vilken lycka som helst, finns risken att människor söker sig närmare både användare och objekt. Detta innebär i sin tur ökad risk att utsättas för de negativa effekter som kopplas till droger.

Avstånd och närhet

Kvinnorna beskriver vanskligheter att kommunicera drogrelaterade lyckliga stunder på olika sätt. När Katy med eftertryck säger att "[...] det är ingenting man pratar om, och det är ingenting som jag pratar om, heller,

⁵¹ <https://www.grums.se/stodomsorg/individfamiljeomsorg/psykiskohalsabarn/riskbruk ochmissbruk.2370.html> [2021-02-26]

någonstans” står hemlighetsmakeriet i bjärt kontrast till hennes beskrivningar av härliga och lättsamma fester med vänner och kokain. Tystnaden handlar delvis om hänsyn till andra som skulle kunna bli olyckliga av att höra om drogrelaterad lycka. Föräldrarna skulle till exempel inte bli glada åt sådan lycka utan i stället ledsna, säger hon. Föräldrar skulle överlag för intervjupersonerna läsa in olycka i droganvändningen. Agnes berättar om sin mammas reaktion på hennes cannabisrökning i tonåren: ”[...] min mamma kom på oss. När vi hade rökt hemma och då trodde hon att det var som, heroin. 'Då kommer ni börja prostituera er, hur ska ni ha råd att köpa cannabis?'”

Mamman tolkar cannabisrökningen genom en skräckfylld förståelse av alla droger som förknippade med beroende och sexhandel, vilket ter sig överdrivet och aningslöst för Agnes som menar att mamman saknar kunskaper om droger och har ett svartvitt synsätt. Jag förstår henne som att färgen svart representerar droger och olycka, medan vitt är drogfritt och lyckligt. Agnes efterlyser ett mer nyanserat synsätt.

Men Katy nämner också ett sätt som droger kan benämnas på utanför kretsen som använder tillsammans. Möjligen, menar hon, kan någon i rätt sällskap använda uttrycket att de fått ”lite hjälp på vägen”. Drogen beskrivs enligt detta uttryck underlätta rörelse längs en bestämd väg. Det är en väg som lett fram till det glada humör som jag tolkar som anledningen till att användningen uttrycks i ord. Orientering genom festplanering och drogkonsumtion har enligt uttrycket lett framåt längs den väg som var avsedd. Men kanske känner personen som beskriver att den fått hjälp på vägen att den kommit i förväg? Personen som får ta del av informationen verkar ha anledning att undra över hur personen som använt droger hamnat där den är. Det speglar en upplevelse av distans.

Avstånd visar sig på detta sätt vara ett nyckelbegrepp för hur drogrelaterade känsloupplevelser påverkar relationer till andra. Två personer kan vara i samma rum men drogpåverkan hos den ena eller båda två kan enligt kvinnorna skapa starka känslor av distans eller tvärtom, intimitet. Agnes beskriver avståndskänslor i relation till icke-droganvändare som kopplade till identitet, en identitet som därför också innefattar substanserna:

Droger är ju en sak, det är ju substanser, men så finns också upplevelserna, de är ju sammankopplade men jag tänker att identiteten kanske, också är kopplad till substanserna med allt vad de innebär, men upplevelserna följer ju med. [...] det är ju väldigt svårt för någon, som har tagit mycket droger att connecta med folk som inte har gjort det [...]

I citatet kommer Agnes in på hur kombinationen av människa och psykoaktiv substans uppfattas av droganvändaren själv, som en enhet som tillsammans erfar upplevelser som inte hade varit möjliga utan droger. Preciados beskriver teknokroppar, det vill säga föreningar mellan kroppar och farmakologiska och teknologiska objekt, som monstruösa (i hoppfull, Harawaysk mening), irreversibla implosioner av moderna dikotomier mellan exempelvis natur och kultur (2013, s. 44f). En sådan kropp blir i Agnes berättelse en upplevelse, i förstapersonsperspektiv, av att permanent ha blivit annorlunda genom tidigare fusioner. Det monstruösa i fusionen mellan kroppen och död materia förstås inte av Agnes som en negativt präglad identitet, utan som en startpunkt för berikande upplevelser. Drogerna har följaktligen gett upphov till betydelsefulla erfarenheter från andra utsiktspunkter, linjerade med vissa andra människors (teknokroppars) känslor för/genom likadana objekt (Ahmed 2010a, s. 38). Det rör sig då om erfarenheter och känslor som sedan inte går att dela med personer som aldrig använt dem. Att inte ”connecta” blir en avståndsmarkör. Agnes menar att:

Så jag hade ju aldrig kunnat träffa en person eller bli nära en person som jag inte kunnat prata om det här med. Det hade ju inte gått. Eh, över huvud taget. Så, jag hade ju aldrig kunnat bli nära någon på min arbetsplats nu till exempel [...]

Upplevelserna av avstånd till människor utan drogerfarenheter kontrasteras mot hur Agnes beskriver närhet till andra under rus. Ett exempel är en kärlekshistoria:

När jag tog MDMA första gången i Berlin, då var det med killen som jag datade lite, som var missbrukare. Då var jag 20 eller 21, tror jag... och då var det, ja det var ett sådant rus, som kom på två, tre sekunder. Och vi

hade precis träffats och var ganska förälskade så det var väldigt intensivt. Det var en extrem avslappning, i flera timmar. Vi hade precis träffats och ändå satte vi på ett bad tillsammans och pratade om våra innersta hemligheter och det var en extrem naturlighet i vårt vara, hela tiden, som är... ja, nu kom jag på varför det är kul att ta det. De är att folk blir så naturliga, att det inte är någon fasad längre. Jag bryr mig inte så mycket om folk har status, vad de har gjort i livet, jag tycker alla människor är ganska intressanta, men det är ju svårt att få fram det. Och det gör drogerna ganska lätt. Man kan ta vem som helst och ge dem en drog och så kommer det här, extremt uppriktiga ut och det är ju så himla intressant.

Scenariot är som hämtat ur en film: två unga älskare i ett badkar berättar sina innersta hemligheter för varandra. Det som sticker ut (men inte gör det hela mindre filmiskt) är att älskarna är höga på MDMA, att mannen uppges missbruka heroin och kvinnan, som är psykolog, beskriver det hela som höjden av autenticitet.

Agnes tillskriver i citatet den syntetiska drogen MDMA förmågan att framkalla vad hon beskriver som det "naturliga" i människor. Detta beskrivs vidare som en uppriktighet, fri från fasader som skymmer det naturliga och intressanta i människor. Hon förmedlar alltså en bild av droganvändning som står i skarp kontrast till bilden av drogrelaterad lycka som falsk. I stället uppfattar hon de positiva känslorna under drogrus som kopplade till drogernas förmåga att framkalla en naturlighet hos människor som annars inte hade funnits där eller som inte hade kunnat komma fram. Det är alltså också tillstånd som senare, när ruset har avtagit, enligt Agnes skapar ett avstånd till andra som aldrig upplevt påverkan.

Drogrus såväl som erfarenheter av drogrus behöver alltså delas för att naturligheten, uppriktigheten och så vidare ska kunna upplevas som närhetsskapande. Den som inte själv är rusig kan i stället komma att erfara känslor av distans till en påverkad person, som exemplet med Katy visar.

Begrepp som fasader, autenticitet, naturlighet och hjälp på vägen pekar alla mot upplevelser av hur ett inre liv, framför allt känslolivet, föreställs eller upplevs påverkas av droger. Drogrelaterad lycka blir ett tillstånd som inte upplevs från samma kropp som innan drogpåverkan. Perspektivet byts, orientering sker på andra sätt och droganvändaren kommer kanske alltid att bära med sig minnen och orienteringsmöjligheter som inte hade funnits där

utan droger. Droger kan alltså ge upphov till en särskild utsiktspunkt där drogrelaterade lyckokänslor är nåbara, men den drogrelaterade lyckan är en lycka som också på ett distinkt sätt hela tiden förhåller sig till sin motsats. Den kan göra andra olyckliga, tolkas som olycka eller avbrytas av upplevelser av olycka, när ruset avtar. Hur förhåller sig betydelsen av lycka till olycka för intervjupersonerna, och hur påverkar det deras bilder av droganvändning?

Olycka

Ahmed skriver att den ursprungliga betydelsen av "happiness", det vill säga lycka eller glädje, var "tursam" ["lucky"] vilket gav ordet kopplingar till tillfälliga och slumpartade händelser, snarare än ett idogt strävande. Men i en sentida kontext har känslor och beskrivningar av lycka alltmer kommit att kopplas ihop med moraliskt erkända vägar till lycka enligt normativa ideal (2010a, s. 22f, jfr s. 88ff). En dålig person kan ha tur, men det är svårare att tänka sig denne som lycklig.

Olycka ("unhappiness") beskriver hon som ett understuderat område inom filosofin, men hon undersöker ordets genealogi. Hon menar att det kan lära oss något om olyckan i historien om lycka, men jag ser också hur betydelserna av ordet olycka på ett bekant sätt målar upp bilden av knarkaren eller knarkarhoran, som skulle fungera väl som olyckans bildliga representanter. Hon skriver:

In its earliest uses, unhappy meant "causing misfortune and trouble". Only later, did it come to mean 'miserable in lot or circumstances' or 'wretched in mind'. The word wretched also has a suggestive genealogy, coming from wretch, referring to a stranger, exile, or banished person. The wretch is not only the one driven out of his or her native country but is also defined as one who is 'sunk in deep distress, sorrow, misfortune or poverty', 'a miserable, unhappy or unfortunate person', 'a poor or hapless being', and even 'a vile, sorry or despicable person' [...] (ibid, s. 17)

The "wretch" som kan översättas till en rad betydelser på svenska, men bland annat till usling, har alltså mycket gemensamt med knarkaren: den ledsna, fattiga och utstötta karaktär jag tänkte mig i början av avhandlingsprojektet som en av de synliga droganvändarna, där den andra

var den rika och berömda användaren. Ahmeds ordstudie ringar också in uslingens eller knarkarens aktiva roll och det vanvett som knarkaren på gatan representerar. Uselheten handlar inte (bara) om att personen är "miserable" och "sunk in deep distress" etcetera, utan även om att denna orsakar "misfortune and trouble" och är "wretched in mind" vilket tillsammans skulle kunna beskrivas som en "despicable person" eller en person som av uppenbara skäl inte är lycklig utan olycklig. En person som faller in i en sådan kategori osynliggörs ofta. En otrevlig kategori är otrevlig att tänka på och själva kategoriseringen innebär att förförståelsen om olycka verkar given, tröttsam och oundviklig.

Ahmed skriver: "[...] the familiarity of a scene of suffering should not stop us from describing the suffering of a scene" (2010a, s. 98f). Beskrivningen som Ahmed efterlyser är den av sorgen i en bekant scen. En scen som redan beskrivits så många gånger att vi vet hur den brukar se ut, men utan att vi har fått klart för oss hur den känns. En sådan scen kan vara den som gestaltas av den olyckliga knarkaren vars usla tillstånd och död finns inskriven som en oundviklig konsekvens av handlandet. Begreppet "wretched" anlägger, genom att både representera och orsaka lidande, en skuld på den som identifieras som sådan, vilket gör sörjbarhet svår eller omöjlig.

Har svårigheterna att beskriva knarkarnas olycka, som i Ingeborg Svenssons avhandling om bögar som dog i AIDS (Se "Metod och material"), att göra med svårigheterna och riskerna med att prata om knarkarnas lycka? Om droger bara kan bidra till falska eller monstruösa former av oförtjänt lycka blir även drogrelaterade lyckoupplevelser uttryck för uslingskap. Den olyckliga knarkaren och den lyckliga utgör båda inte helt mänskliga representationer som jag tidigare visat hålls på avstånd i samhället. Detta skapar i sin tur ett ambivalent förhållande mellan intervjupersonerna och droger som lyckliga respektive olyckliga objekt (Ahmed 2010a, s. 21ff). Ahmed undersöker hur relationen mellan lycka/olycka och objekt kan teoretiseras och citerar bland annat Spinoza:

We call a thing good which contributes to the preservation of our being, and we call a thing evil if it is an obstacle to the preservation of our being: that is to say, a thing is called by us good or evil as it increases or diminishes, helps or restrains, our power of action. (2010a, s. 23)

Citatet anger att effekten av objekt är vad som avgör huruvida de bedöms vara goda eller dåliga, men Ahmed pekar på hur den bedömningen bygger på värdering och hur värderingarna i sin tur påverkar vilka objekt vi närmar oss: "To be affected by something is to evaluate that thing. Evaluations are expressed in how bodies turn towards things." (ibid, s. 23). Vidare skriver hon att lycka därför kan spela en betydelsefull roll för hur vår närmiljö ser ut:

Objects that give us pleasure take up residence within our bodily horizon.
We come to have our likes, which might even establish *what we are like*.
The bodily horizon could be redescribed as a horizon of likes. (ibid, s. 24)

Hon menar alltså att gillande skapar våra kroppsliga horisonter och blir del av vilka vi är. Ett sådant sätt att teoretisera droger kompliceras av rytmen mellan njutning och återhållsamhet som exempelvis Richard Wilk beskrivit (2014). De gillade objekten ogillas om de blir för många och för ofta närvarande. Droger som lyckliga objekt kan med andra ord abrupt falla ner tillsammans med användaren i en samhälleligt definierad kategori av olyckliga objekt, just när/om de kommer att definiera den kroppsliga horisonten. Denna förändring visar på hur vägen till lycka inte bara hör samman med att närma sig de rätta objekten, utan också om att åtnjuta dem med måtta och uppleva måttliga mängder lycka i närheten av dem (Ahmed 2010a, s. 36f). Ett lyckligt liv innebär med andra ord en reglering av begär, som skiljer moraliskt goda personer från dåliga. Skillnaden kan kopplas till vilja och självreglering (det vill säga medelklassideal, jfr Skeggs 2004, s. 73) kontra kroppsliga begär på objektens "uppmaning" (Ahmed 2010a, s. 36; 2014b, s. 80), i detta fall när någon inte kan låta bli droger.

Trots att samtliga intervjupersoner beskrev lyckliga känslor som kopplade till närhet till droger märktes därför en uppfattning om droger som olyckliga objekt när de kommit att bli definierande för en persons kroppsliga horisont.

En fråga ur intervjuguiden löd "Är du en typisk XXX-användare? Hur är en typisk XXX-användare" där x-en ersattes av namnet på användarens favoritdrog eller favoritdroger. Som svar på den första frågan angav bara Hanna med sorgset tonfall att hon själv nog var en typisk heroinist, vilket

alltså sammanfaller med att hon också var den enda personen som angav att hon missbrukade vid tidpunkten för intervjun. Ordet typisk går att tolka på olika sätt. En person som framhåller exempelvis MDMA som en drog med många fördelar och positiva effekter skulle kunna antas tycka att typiska användare var pigga och sociala personer. Men frågan tolkades inte nödvändigtvis så.⁵² I stället tolkar exempelvis Agnes "typisk" som att personen använder drogen (amfetamin) i mycket hög utsträckning och manifesterar en negativ bild av användning.

Jag vet en, vän [som] håller på väldigt mycket. Det är ju väldigt svårt att ha en dialog med honom. Han, han kör på. Och... Ja, kognitiva nedsättningar, [skratt] skulle jag säga. Rastlös...

Boel har en annan bild av den typiska användaren, i hennes fall av MDMA, som hon omtalar med ett lätt nedlåtande tonfall. Hon säger att hon inte tycker att hon själv är en typisk användare av MDMA och fortsätter:

Typisk MDMA-person tror jag, framför allt, av en massa olika skäl, är en person som försöker fly från normen. Som kanske har problem med normen och därför rebellar mot den genom att bruka.

I hennes berättelse ställs en sådan person mot en användare som njuter och tycker "att allt med sig själv förhöjs", som hon tidigare beskrivit sig själv och de hon föredrar att umgås med under rus. Trots den egna användningen av droger och att både Boel och Agnes lyfter fram användning som viktiga delar av livet om än på olika sätt – Boel beskriver användningen som något som hon mycket väl skulle klara sig utan, medan Agnes eftertänksamt kommer fram till att hon faktiskt ser droganvändning som en del av sin identitet – förknippar båda personerna en "typisk användning" med en person som använder drogen på ett sätt som ger skador respektive som ett

⁵² Jag tror att en liknande fråga om exempelvis alkoholanvändare, idrottsutövare, politiker eller musiker också hade genererat svar som handlade om föreställningar om en liten och knappast representativ grupp av praktikanter som ägnar mycket tid åt sin aktivitet. Men poängen här är den negativa tolkning som intervjupersonerna gör av en sådan, typisk, droganvändare och relationen till lycka respektive olycka.

sätt att fly undan problem. Den typiske användaren framstår därmed inte som en lycklig person i deras perspektiv. För att använda drogen på ett sätt som de anser innebär fördelar måste det alltså ske atypiskt.

Droganvändning handlar således om navigering mellan lycka och olycka i två dimensioner, det vill säga fyra känslor: den drogrelaterade lyckan, den drogrelaterade (osörjbara) olyckan respektive övrig lycka och olycka. Ingen av dessa känslor kan helt separeras från de övriga. Lycka och olycka kan fungera som motsatser, men de kan också vara överlappande känslor som går in i varandra, som Thea beskriver:

Thea: [...] vad drogerna kan handla för mig, är ju att jag har tappat bort så mycket av mig själv på grund av... fysiska saker som har hänt mig, och, hur mentalt... utbränd jag är. Så att jag vill få tillbaka, mig själv. Ja, få tillbaka glädjen, det blir som en påminnelse...

Emma: Kan du berätta om ett sådant tillfälle?

Thea: [...] Jag tog lite MDMA, själv. Sedan tog jag lite mer, när jag kände att det började hända saker. Ja. Jag spenderade, tid med mig själv. I en säng under ett täcke. [skratt] Och, jobbade liksom på att koppla till mig själv.

Emma: Var det en positiv upplevelse?

Thea: Ja det var det. Man vill ju gärna ha någon som, någon annan som man blir tryggare av. Alltså, då funkar det ju bättre... men det var nog, det var en positiv upplevelse, men det var ju också... det var också blandat med någon slags sorg, en... avslappnad sorg.

Theas utgångspunkt för droganvändning med syfte att få tillbaka eller påminnas om glädje är de smärtsamma fysiska och psykiska tillstånd som orsakats av en rad misslyckade könskorrigeringar operationer som hon gått igenom. I citatet nämns ett tillfälle som upplevdes både positivt, närheten till MDMA var önskad även om hon gärna också haft sällskap av en trygg person, och som sorg. Sorgen handlade bland annat om skräckfyllda och smärtsamma sjukhusvistelser och de kroppsliga utmaningar och problem som operationerna gett upphov till. Hon gör i berättelsen en annan upprepad, bekant scen av olycka, nämligen sin transprocess, i bokstavlig

mening sörjbar genom att använda MDMA, som förutom att leda henne in till sorg också framkallar positiva känslor. Navigeringen mellan lycka och olycka sker alltså inte nödvändigtvis som en linje mellan dikotoma upplevelser, utan i Theas fall som en strategisk väg genom drogrelaterad lycka för att kunna närma sig, gå tillbaka till, erfarenheter av icke-drogrelaterad olycka. Thea upplevde att hon behövde sörja för att få tillbaka glädje, och använde sig av MDMA för att åstadkomma en sådan process.

Konstnären och forskaren Ann Cvetkovich skriver i sitt verk *The alphabet of feeling bad* (Cvetkovich & Michalski 2012): "It's important to question what counts as Happiness, and to make room for feelings of Unhappiness that express the desire for a different kind of world." I Theas fall fungerade droger som ett sätt att våga närma sig olycka, och därmed en utsiktspunkt varifrån världen vecklar ut sig på ett sätt som begär förändring.

Citatet är inspirerat av Sara Ahmeds uppmärksammade diskussion om olycka och feministiska "killjoys", vilket exempelvis kan vara personer som inte skrattar åt något som de inte uppfattar som roligt (2010a, s. 65). Ett sådant beteende kan förstöra stämningen i ett rum, och personer som låter bli att skratta eller kanske ifrågasätter skämtet dödar på så sätt glädjen och blir glädjedödare. Ahmed visar på hur lycka och glädje är förgivettagna konventioner som kan sätta press på människor som trycks ner av sådant som presenteras som roligt, och att skratt kan vara en maktupprätthållande praktik. Men den feministiska aspekten i en kritisk hållning gentemot glädje gäller inte bara skratt utan är också relevant vad gäller normativa livshändelser som förväntas bringa lycka, såsom giftermål, att göra sin man glad, att ordna sitt hem och sin familj på särskilda sätt och så vidare. Om det i Theas fall fanns en strategisk tanke om att koppla till sig själv och uppleva sorg under rus, en koppling som ledde till förändring av utgångspunkten i kroppen och vidare ut mot hur världen utvecklar sig, har kvinnors användning av droger, som tidigare diskuterats (Ettorre 1992; Malloch 1999, s. 353), ofta handlat om att bedöva sig för att stå ut med världen som den är. Olika droger ger olika effekter, något som öppnar för vitt skilda och motstridiga möjligheter att uppleva känslor. Intervjupersonernas navigeringar mellan och genom lycka och olycka förhåller sig följaktligen till olika ambitioner om att upprätthålla eller avvika från normativa linjer.

Droger som lycka

Drogers laddade status som olyckliga objekt gör användningen till en eftertänksam praktik för intervjupersonerna, som försvaras på olika sätt. Ahmed skriver: "You can be affectively alien because you are affected in the wrong way by the right things" (2010a, s. 67). När det gäller drogrelaterad lycka tolkar jag mina intervjupersoner som att de upplever det omvända. De blir emotionellt alienerade av att påverkas på rätt sätt, men av fel saker, men allierade med eventuella andra som närmar sig droger på samma sätt.

Jag beskriver i det följande tre olika mönster i intervjumaterialet vad gäller navigering tillsammans med drogerna, i förhållande till normativa linjer och genom och mellan olika former av lycka och olycka. Dessa handlar om att bli lycklig av drogerna som om det var av rätt sak, om att vägra finna sig i olycka framkallad av normativa krav på att närma sig rätt saker och i stället använda drogerna som lyckliga objekt, respektive oförmåga att komma åt rätt sak vilket framkallar olyckliga känslor. Droger blir då ställföreträdande, på samma gång lyckliga och olyckliga objekt.

Nästan normativ lycka

Lycka beskrivs ständigt som målet med alla människors liv (Ahmed 2010a, s. 1). Om normativa linjer accepteras som rätt väg mot detta mål, där exempelvis strävsamt och statusfyllt arbete innebär viktiga löften om lycka, blir eventuell droganvändning följaktligen en fråga om hur den kan inlemmas i sådana etablerade föreställningar om hur vägen mot lyckan ser ut.

Madelene som injicerar heroin sedan många år men i varierande omfattning säger att hon numera använder drogen ett par gånger i månaden. "Och jag *gillar* inte att ta det [...] i grupp. Jag tar det själv och kollar på film eller, ja. Så använder jag det. Som folk typ tar ett glas vin på en lördag så använder jag heroin", säger hon, men tillägger: "Och det är inte accepterat."

Även Katy gör jämförelser med vin. Hon säger apropå att hon inte ser någon anledning att sluta använda droger, som i hennes fall främst innebär

kokain och cannabis: ”Jag ser inte riktigt varför jag skulle göra det. Det är som att jag skulle sluta dricka, ett glas vin. Liksom.”. Hon beskriver en vanlig kväll då hon röker cannabis:

[...] det kan vara om jag har haft en jättestressig dag, och jag har skitmycket att tänka på och, jag kan inte sova och huvudet går runt... och för mig handlar, liksom, mitt välmående handlar om att jag måste få sova. Så att... då kan det vara att jag har min, egna lilla stund, då jag tänder lite ljus och kollar på någon serie och röker lite och bara, är mig själv liksom.

Att de båda hårt arbetande singelkvinnorna tecknar bilder av sig själva som om de kopplade av efter jobbet med varsitt glas vin när de använder droger uppfattar jag inte vara en slump. Vin har en historia av att vara en dyrare alkoholdryck för välbärgade i Sverige, från 1702 när Vinskänkarsocieteten bildade ett skrå (Jönsson & Tellström 2018, s. 94) till Brattssystemets åtskillnad mellan borgerlighetens oproblematiske vindrickande och arbetarklassens spritsupande (ibid, s. 204f) och vidare till våra dagar. I 2000-talets mer utbredda vinkännande ingår beskrivningar av druvor och viner med ord som ”raffinerat” och ”komplext” (Nehls 2009, s. 130). Vin kan med andra ord signalera god smak och anständighet. Madelenes och Katys sätt att njuta följer alltså normativa linjer, längs vilka de placerar ifrågasatta objekt och argumenterar för dem som passande. Katy menar att cannabis hjälpt henne att upprätthålla det krävande arbete hon utför. Drogen får då rollen som en marknadsassistent i bokstavlig mening, ett objekt som inte bara leder framåt längs lyckliga linjer formade av en nyliberal arbetsmarknad utan också aktivt förhindrar olycka och oförmåga att jobba. Hon säger:

[...] jag jobbar jätteintensivt, jag jobbar i projekt, jag har aldrig någon semester, det kan vara att jag slutar ett jobb på fredagen och börjar ett jobb på måndagen. Och då ska jag vara igång, jag kommer alltid in i projekt där det är såhär, en månad och sedan så ska man leverera, så jag tror att *jag*, inte har gått in i väggen för att jag, röker. För att då, bara, då kopplar jag bort allting.

Det handlar alltså för Katy om att följa den linje som förväntas av henne, en arbetslinje med tydlig hemvist i en liberal marknadsekonomi med krav på flexibilitet och resultat. Njutningen i form av cannabisanvändning sker i form av stillsam egentid med syfte att göra henne redo för arbete igen.

Förbjuden lycka

Den festande Boel använder alltså droger för att bättre klara effektivitetskraven på jobbet men även som ett upproriskt uttryck som inte passar in i den vardag som hon uppfattar som normativ. Identifikationen som icke-normativ kommer upp då och då under de samtal vi har, och Boel gör kopplingar till sin sexualitet. På frågan om hon upplever att det spelar någon roll att hon är kvinna i relation till droganvändningen svarar hon att det gör det, hon menar att reglerna kring kvinnors moral är starkare, men tillägger sedan att det inte gäller henne fullt ut eftersom hon är lesbisk:

Boel: [...] jag tror att *min läggning* spelar roll, absolut, absolut, absolut, absolut. Jag behöver inte förhålla mig till en pojkväs syn på min livsstil. Och mina föräldrar, visst, det är ju inte så att jag berättar för dem att jag, men ... när det visar sig att jag har andra, när jag gör andra val i livet... så reagerar de inte så starkt... som de kanske skulle ha gjort ifall jag var straight.

Emma: Varför inte då?

Boel: Nämen de gör inte det för att de räknar med att det ingår i min läggning. "Jag vet inte vad det är men det är säkert er, grej", jag vet inte. "Thats what you people do. You go to clubs, you do different things, you poke each other." Nämen, jag vet inte, *jag slipper massa krav*.

Föräldrarna känner till att Boel är lesbisk men inte att hon använder droger. Men vetskapen om och acceptansen av lesbiskheten gör att Boel tror att föräldrarna också skulle acceptera droganvändningen som en del av hennes avvikande livsval. Ahmed beskriver människors olika val av lyckliga objekt som grundat i vad hon kallar den idiosynkratiska naturen i dessa val. Människor väljer olika saker utifrån samma syfte: att bli lycklig (2010a, s. 119). Men alla val är inte jämförbara enheter som kan ersätta

varandra. Att välja bort heterosexualitet flyttar personen bortom den normativa närhet som kan förena människors val till en samlad form. Boel upplever att lesbiskheten har gett henne utrymme bortanför de normativa krav som skulle ha ställts på henne om hon hade varit straight, men hon har samtidigt förflyttats till ett utrymme där föräldrarna inte förväntar sig att förstå hennes val. De löften om lycka som föräldrarna känner till gäller med andra ord inte dottern, som går sin egen väg vilket föräldrarna accepterar.

Boel verkar säker på sin riktning, men under intervjuerna framkommer dock också tvivel om det fria, icke-normativa utrymmet verkligen är värd sitt pris i form av avstånd till det normativa. Hon berättar till exempel under en go-along-intervju om en utekväll som slutade med havsbad på morgonkvisten. Ur fältdagboken: "Hon säger att hon mitt i badet tänker på sin mamma, och att hon fick en existentiell kris. 'Vad skulle mamma säga? Hon som är så stolt över mig, och jag knarkar och badar naken.'" Distansen till föräldern blir plötsligt plågsam. Jag tolkar henne som att hon i den stunden hade önskat att hon i stället hade agerat på ett sätt som skulle vara igenkännbart av mamman som en väg till lycka. Känslan av njutning i badandet, hög på knark, blir när hon ser sig själv genom mammans ögon till en känsla av att befinna sig på fel väg, i närheten av fel objekt, vilket leder till en känsla av skam.

I stället för rätt lycka

Carolinas första möte med amfetamin var en upplevelse av lugn. Hon beskriver att hon fick det av sin pojkvän och hans vänner och sedan gick undan:

Carolina: [...] jag... vaknade till, liksom. Uppe hos en granne till dem, och var så himla lugn och skön i kroppen. Och jag satt och tittade igenom en skivback som han hade, med jättemycket olika skivor, och jag hade liksom ofta varit, förhindrad att göra saker fullt ut, innan. Och väldigt mycket så att man inte kan tänka en tanke till slut och inte kan läsa, att jag måste hoppa tillbaka i texten, alltså sådant där...

Emma: Att du var otålig?

Carolina: Ja, eller vad ska jag säga att jag liksom jo... men, när jag satt där och bläddrade så kunde jag verkligen... det var lugnt. Det var tyst runtomkring mig jag kunde titta igenom alla skivorna liksom. Jag var på något sätt lugn och väldigt fokuserad, och tyckte att det var väldigt tyst, runtomkring. I mitt huvud då, det var ju inte tyst, det var på en efterfest. Men tystnad i bemärkelsen att jag kunde sitta och göra det jag gjorde liksom. Det var ju jätteskönt.

Carolina blev alltså lugn och fokuserad av amfetaminet. Hon kände att hon kunde fokusera fullt ut och omvärlden gav intryck av att tystna. Effekterna beskrivs som jättesköna och hon började använda amfetamin ofta. Ganska snart vill hon inte vara utan. Samtidigt beskriver hon en tärande känsla av motvilja mot njutningen, och en längtan efter något annat. När jag frågar hur det kom sig att hon aldrig injicerade amfetamin (hon åt pulvret insvept i cigarettpapper, eller blandade ut det i drycker), svarar hon:

Jamen jag ville verkligen inte att det skulle vara det skönaste i livet. Jag hade människor runt omkring mig som bara: "kom igen, det är det skönaste, du kommer aldrig att få en sådan njutning". Och jag bara "men jag vill inte ha den njutningen! Jag vill inte att det ska vara det skönaste jag vet i livet" liksom.

För Carolina blir själva njutningen en skräckfylld tanke. I likhet med Theas och Katys upplevelser av drogrelaterad njutning som varningsklockor för beroende, vill Carolina inte ens prova något som skulle göra amfetaminanvändningen ännu mera njutningsfull. Det alltmer hatade amfetaminet riskerar att få rollen som det skönaste av allt, som en påminnelse om att hon inte kommer åt de sätt hon vill vara lycklig på. Hon berättar om frustrationen det skapade att hon inte kom in på de utbildningar hon sökte och med nöd och näppe fick bostadssituationen och ekonomin att gå ihop. Hon orienterade sig alltså mot löften om lycka, en normativ linje, men där är hennes plats inte självklar. Hon blev ofta av med jobben och lyckades inte få någon utbildningsplats. Som hon beskriver hur amfetaminrusen påverkade henne – lugna, tysta och jättesköna – framstår de som förutsättningar för orientering. Men berättelserna om hur hon ständigt kastar

sig ut i en annars rörig vardag är präglade av kamp och förluster. I det läget upplevde hon att alltför stor drogrelaterad njutning skulle kunna bli en definitiv riktning, "det skönaste i livet", vilken pekade bort från det hon ville göra. I stället höll hon konsumtionen inom en ram där den å ena sidan begränsades, men å andra sidan begränsade henne, eftersom hon inte kände att hon kunde släppa den, leva utan den. Trots att hon inte injicerade drabbades hon av de effekter som stor och upprepad konsumtion leder till. Hon berättar om hur hon blev paranoid och deprimerad och hur kroppens rörelseschema påverkades. Gränssättningen mot injicering ser ut att ha skyddat henne från den njutning hon inte ville uppleva, men inte mot de plågsamma följder som droganvändningen orsakar.

För Hanna, som inte beskriver några gränssättningar mot njutning, har de dagliga heroininjektionerna bildat ett liknande mönster. Hon bara antyder med oavslutade meningar att heroinanvändningen kan vara njutbar. På frågan om det finns några positiva aspekter med heroin landar svaret i att användningen fungerar som smärtlindring, vilket relaterar till hennes saknad efter barnen. Hon säger: "Det *kan* ju göra, det *kan*... Det dövar smärtan, det dövar smärtan. Helt enkelt. Den fysiska som psykiska." Men sedan säger hon att hon inte har några fysiska smärtor. Hon konstaterar med saklig röst: "Psykisk smärta uppstod ju med barnen." Vilket refererar till socialtjänstens omhändertagande av dem.

Hanna är på många sätt helt "off line": snattandet, att inte ha ett eget hem, säljandet av sexuella tjänster som hon egentligen inte vill befatta sig med, frånvaron av barnen etcetera är alla delar av hennes liv som hon pratar om med sorg och obehag, och droganvändningens linje framstår som hennes önskade men enda framkomliga väg. Hon säger: "Jag får trösta mig hela tiden med att snart tänder jag av [...]." Men vad blir kvar om heroinet försvinner? Det finns ingen garanti för att barnen då kommer tillbaka.

Intervjupersonerna utövar droganvändning i ständig förhandling med hur den förhåller sig till normativa linjer med löften om lycka, respektive föreställningar om droger som olyckliga objekt. Upplevelser av njutning, lugn och äventyr skaver mot icke-acceptans, andras föreställningar om olycka och risken att drogolyckan blir den enda möjliga lyckan. Drogerna präglas således av en emotionell dubbelnatur, som lyckliga och på samma gång olyckliga objekt.

Om drogrelaterad lycka kan vara smittsam och innebära risker för närmanden innebär detta en etisk problematik för forskare som undersöker droganvändning fenomenologiskt. Intervjupersonernas förstahandsperspektiv kan innebära redogörelser av lyckliga stunder vilka varken kan helt utelämnas eller förvanskas om forskningen avser att utgå från intervjupersonernas upplevelser. Men kvinnorna visade sig själva i de flesta fall inte redogöra för lyckliga upplevelser utan att väga dessa mot egna upplevelser och samhälleliga förväntningar av/om olycka. Det innebar att de återgivna droganvändningarna inte gav sken av falsk lycka utan snarare en lycka som villkoras av olika risker för olycka, men som intervjupersonerna av olika skäl ändå tyckte var värd sitt pris, ibland med ett visst mått av tvekan eller, som i Cecilias och Hannas fall, resignation. Det finns naturligtvis ändå en risk att drogforskning som lyfter ett ämne som lycka i relation till droger kan bidra till droglyckans smittsamhet, men vad är alternativet? Droger framställs ofta i populärkulturella sammanhang som lockande på olika sätt, och trots restriktiv politik, straffbarhet och avsaknad av vetenskapliga diskussioner om drogrelaterad lycka ligger som sagt drogkonsumtionen i Sverige på historiskt höga nivåer. Kanske kan i stället diskussioner om droganvändares förhandlingar kring lycka i relation till olycka ge sakliga bilder av ett komplicerat förhållande mellan något som egentligen är allmän kännedom – drogers förmåga att framkalla lyckokänslor av olika slag – och hur de risker för olycka som användning av samma objekt medför ser ut från användarnas egna perspektiv. Om droganvändningens relation till lycka inte är okomplicerad för den som använder dem, står användarnas redogörelser i motsättning till drogromantiska föreställningar.

Skratt, etik och stillsamhet

En annan aspekt av lycka som på ett delvis liknande sätt brukar beskrivas som smittsam är skratt, vilket ger ytterligare en ingång till etisk problematik i förhållande till drogforskning. Det skrattades mycket under de flesta intervjuer som ingår i studien. Intervjupersonerna skrattade mest, men vi skrattade också tillsammans. Rusiga människor gör dråpliga saker, det är en förväntad konsekvens som inte överraskar (Waldén 2010). Ändå finns problematiken med lyckans och skrattets smittsamhet som en skavande faktor i forskning som gäller potentiellt farliga handlingar. I vilken utsträckning blir forskaren genom intervjusituationen del av droganvändandet? Vilken roll spelar intervjupersonernas berättelser, inklusive humorn, för görandet av droganvändning? Vad är det som gör berättelserna roliga? Hur kan de tolkas i ett genusperspektiv? Och hur bör forskare förhålla sig till skratt i intervjuer?

Madeline lyser upp när jag frågar om droganvändningen inneburit några upplevelser som hon annars inte skulle ha haft. Hennes dittills lågmälda och relativt kortfattade sätt att svara på intervjufrågorna byts mot ett ivrigare, skrattande sätt att prata. Hon säger:

[Lågmäلت skratt] Fast några av de såhär absolut roligaste upplevelserna jag har haft, har jag ju haft när, när jag eller andra har varit drogpåverkade. Det hade ju aldrig hänt annars...

Sedan följer en berättelse om en resa till Lissabon. Där tar hon kokain som hon berättar att hon redan har erfarenhet av som en drog som gör henne paranoid, men hon säger att kvaliteten var så hög att hon lockades att ta det ändå (jfr Ahmed 2014b, s. 80: ibland kan närhet till fel objekt uppfattas som att objektet insisterar på att användas, t.ex. en kaka som *vill* bli uppäten).

[...] vi låg och drog det [sniffade kokain] på mitt hotellrum hela natten, i stället för att sova som de andra för vi skulle ta ett tåg sju på morgonen. Men sen ständäckade ju vi. Så det slutade med att en vakt fick sparka in dörren till vårt hotellrum. För att jag hade ju [skratt i rösten] jag klättrade ut genom fönstret och rökte, jag använde det som dörr, så jag tänkte inte ens på att det fanns en dörr längre. Och den hade jag ju barrikaderat. [Skrattar] Så... det var ett bryskt uppvaknande.

Madelene blir alltså rädd för objudna gäster och barrikaderar dörren, av allt att döma med sin väns goda minne, för att i stället klättra ut genom fönstret när hon ska röka. Efter att ha varit vakna länge somnar de. När rumsbokningen upphört måste hotellets personal bryta sig in genom den barrikaderade dörren för att väcka dem.

Hur kan en sådan berättelse uppfattas som rolig? Agerandet: barrikadering av hotellrumsdörren och de psykologiska reaktionerna paranoia och djup sömn på en nivå som inte avbryts förrän en vakt sparkar in dörren, kan snarare framstå som obehagliga och tragiska, i bjärt kontrast till berättarens beskrivning av händelsen som del av något av det roligaste hon varit med om.

Kombinationen av önskade psykiska tillstånd (som bara nämns mellan raderna, i omdömet att kokainets kvalitet på platsen var god) och oönskade psykiska tillstånd, verkar innebära en motstridig upplevelse av skräckfylld njutning. Det är ingen ovanlig redogörelse. Så har många drogrus beskrivits genom historien: som upplevelser av temporär galenskap där det intensivt lustfyllda varvas med intensivt obehag. Poeten Mary "Perdita" Robinson som levde 1758–1800 är en av de droganvändare som beskrivit sådana erfarenheter. En annan är dansaren Anita Berber (1899–1928), känd bland annat för sin "Cocaine Dance" som hon uppförde på Berlins nattklubbar på 1920-talet, och som uttryckte eufori, "freak-out" och förtvivlan enligt författarna Palmer & Horowitz (2000, s. 95f) i vars bok om historiska kvinnors droganvändning även Berbers kusligt mörka dikt *Cocaine (Snow Poem)* från 1923 finns återgiven. Den tidigare nämnda Birgitta Stenberg (se till exempel *Rapport* 1969/2017) är ytterligare en av dem som skrivit om egenupplevda opium-, kokain- respektive amfetaminrus på detta sätt. Respektive drog framställs i dessa verk som ond och plågsam och deras eget beteende som vanvett, men

samtidigt beskrivs drogen med kärlek. Robinson formulerar sig så här, i sin dikt "The Maniac" från 1791 (citerad i Palmer & Horowitz 2000, s. 27), om opium som beskrivs som en demon med manligt pronomen:

*O'erwhelm'd with agonizing dreams,
And bound in spells of fancied Night,
I start, convulsive, wild, distraught!
[...]
The Form in silence I adore
His magic smile, his murd'rous eye!*

Den ångestfyllda njutning som den mer än 200 år gamla dikten beskriver liknar en destruktiv kärleksaffär. Trots ångest och konvulsioner beundrar Robinson den hotfulla demonen och hans "magiska leende". Det otäcka förtär i denna typ av erfarenheter inte det njutningsfulla, utan blir en del av en intensiv upplevelse.

I Madelenes berättelse är njutningen underförstådd. Trots vetskapen om att hon blir paranoid av kokain kan hon inte motstå att använda det, och i efterhand är det en upplevelse som berättas lustfyllt och dramatiskt, men också skrattande. Hon uppfattar till skillnad från de historiska kvinnorna det dramatiska som dråpligt, inklusive de starka känslorna. Vad är det som gör drogberättelsen komisk?

I Madelenes berättelse märks den fundamentala skillnad mellan livsvärldar som droger kan skapa. Hennes verklighetsbild krockar med omgivningens, som agerar enligt fastlagda planer: tåget går, hotellets vakt bryter sig in när rummet inte lämnas. Hon är i otakt. Från hennes startpunkt, kroppen, vecklar världen ut sig på ett sätt som inte stämmer överens med omvärlden. Ahmeds diskuterar tidsmässig icke-anpassning till omgivningen som, ibland, en anpassning till annanhet (2014b, s. 51). Madelenes otakt var temporär, i intervjusituationen är hon åter i takt. Men hon ser tillbaka på otakten som en härlig annanhet. Denna annanhet kontrasterar mot intrycket av den fysiska och verbala Madelene som sitter mitt emot under intervjun, som är en lugn och allvarsam person, men som lyser upp vid minnet av det som hände då. Det intryck jag får av henne är sansat och professionellt, och efter att ha suttit tillsammans och gått igenom hennes uppväxt, sociala

förhållanden, professionella karriär och så vidare sticker berättelsen ut från helhetsbilden av henne på ett sätt som blir osynligt när hennes berättelse lyfts ut som text. Madelene tycker att det som hände var roligt, och jag som intervjuar skrattar åt hennes vedermodor i berättelsen, men när jag läser transkriberingen syns bara orden som uttalades, ett skelett av vår konversation. Det komiska stelnar och framstår som destruktivt. Det hjälper inte att Madelene framställer händelsen som något av det roligaste hon varit med om, eftersom intervjuvar i allmänhet, och kanske skratt i synnerhet, mycket väl kan spegla osäkerhet på förledande sätt, vara ämnade att dölja obehagliga känslor, maktordningar och hierarkier eller på andra sätt vara missvisande (Billig 2005). Folkloristen Lena Marander-Eklund ställer frågorna "Are you able to say anything about emotions when analysing laughter? Is laughter a way of revealing emotions or a way of concealing them?" (2008, s. 96). Dels leder krocken mellan mina intryck i intervjusituationen respektive under analysen, när det gällde den humor som jag uppfattade i vissa berättelser, till frågan om det finns en etisk problematik här som jag inte varit uppmärksam på. Är det ok att skratta åt intervjupersoners berättelser om tidigare psykiskt instabila tillstånd? Dels hamnar frågan om skrattets funktion i fokus, hur humor uppkommer och varför den byggs in i en berättelse.

Sociologen och socialpsykologen Michael Billig driver i sin bok *Laughter and Ridicule: Towards a Social Critique of Humour* (2005) tesen att förlöjligande har en fundamental funktion för social samvaro, och att detta gäller universellt. Skrattande, när det gäller förlöjligande, talar om för någon att en social konvention har överträtts, vilket förväntas besvaras med pinsamhetskänslor hos den som begått brottet. Exempel på sådant som kan leda till förlöjligande skratt är kläder som avviker, misslyckanden, att ramla och så vidare. Det är avvikelser som behöver en publik för att bli roliga, och det handlar alltså om sociala fenomen (ibid s. 121). Förlöjligande, menar han, fungerar som en grundläggande typ av tillrättavisning som deltar i förhandlingar om sociala gränser redan från småbarnsåren. Att vuxna skrattar åt barns beteenden innebär i sin tur också att barnet lär sig att utsätta andra för skratt i liknande situationer. Omgivningens uppgift när någon skrattar är att endera delta i skrattandet och därmed bekräfta skämtarens bedömning, eller att låta bli att skratta, att svara med "icke-skratt", och markera att skämtet och skrattet i sig överträtt sociala gränser.

Billig kallar den skrattande tillbakablicken på egna tillkortakommanden en "‘laugh about it later’ story". Typiskt för en sådan menar han är att det som hände inte var roligt för berättaren i stunden, för att i ett senare skede berättas med skratt som något roligt. Personen som upplevde situationen har då, tillsammans med berättelsens åhörare, blivit betraktare av det som hänt och kan låta sig roas på bekostnad av berättarens tidigare jag. Ett annat typiskt drag för en sådan berättelse, menar Billig, är att berättaren och de som lyssnar skrattar, men att ingen beskrivs ha skrattat i situationen som var. En berättelse som innefattar den dåtida omgivningens skratt framförs i stället framförs för att söka sympati.

In the 'laugh about it later' story, the laughter must now belong to the teller and to their hearers, not to the witnesses of the original episode. In this respect, the story can become one about how 'I/we disrupted the social interaction'. [...] you, the hearers, are invited to laugh at the temporary disruption of social life. The teller, far from being a humiliated victim of embarrassment, becomes the unconventional hero/heroine, who can laugh at the surprise of others. (ibid, s. 233)

Billig pekar alltså på hur berättare som gestaltar en tidigare potentiellt pinsam situation som en rolig händelse vanligen utelämnar eventuellt skratt från omgivningen i berättelsen, för att själv tillsammans med den nya omgivningen bli den som skrattar. Detta menar Billig gör att berättandet ger dubbel belöning, där den berättande personen intar den statushöjande positionen av den skrattande, samtidigt som det potentiellt pinsamma i dåtiden i stället tar formen av en rebellisk akt, vilket gör den tidigare personen till en hjälte som bryter sociala regler. Det som var eller hade kunnat vara pinsamt i dåtiden omförhandlas därmed så att berättaren drar nytta av pinsamheten utan att drabbas av den i nuet.

I Madelenes berättelse bryter hon mot ett förväntat beteende, men händelsen tecknas tydligt med distans till hennes dåvarande psykiska tillstånd vilket får egensinnigheten att framstå som sprungen ur en alternativ position, frikopplad från hennes nuvarande person (jfr Lalander 2016, s. 222f). Berättelsen fortsätter (med ett kronologiskt tillbakahopp i minnet):

[...] jag fick för mig att jag skulle gå ut och äta någonting. Men som jag säger, jag blir ganska paranoid när liksom, jag tar sänt. [drar efter andan genom näsan] Så jag klättrade ut genom mitt fönster och bara, "shit, närmsta grej och äta." Då hittade jag, ett ställe som hade hamburgare [...], och sedan så satte jag mig på ett bi. [Skratt] Då fick jag världens panik.

Det finns en uttalad utsatthet i berättelsen: paranoia, folkskygghet, fysisk smärta och panik. Ändå ingår sekvensen i det som presenteras som roligt och Madelene skrattar vid minnet av bistinget. Hon är en betraktare som med makt över skrattet blickar tillbaka.

Men för att detta ska fungera behövs omgivningens erkännande, genom skratt eller någon form av socialt accepterad ersättning för skratt som lägger sig mellan skrattet och icke-skrattet. Billig anger att sådana ersättningar exempelvis kan vara stönanden eller ett fördröjt, långsamt skrattande (2005, s. 193). Här skulle ett icke-skratt eller ett skratt som "fastnar i halsen" (jfr Jönsson & Nilsson 2014) kunna markera att det som hände exempelvis var tragiskt, oetiskt, osympatiskt eller, vilket jag tolkar som särskilt relevant i relation till rusberättelser, att distansen mellan den som berättar och den tidigare personen inte är trovärdig och det temporära i pinsamheten ifrågasätts. Jag uppfattar att hur bedömningen görs är starkt beroende av det intryck berättaren ger och relationen mellan berättaren och det tidigare normbrytande jaget. Berättaren måste gestalta ett tidigare jag som avvikande från berättarjaget för att det ska bli roligt. Om Madelene hade framstått som paranoid i berättarsituationen hade hennes berättelse gett ett helt annat intryck. Här uppfattar jag att det måste finnas ett inkongruensförhållande (se Billig 2005, s. 57ff) mellan berättaren och berättarens tidigare jag, som kan fungera som nyckel till den humor som uppstår. Men jag uppfattar också en dimension som går utöver det som Billig beskriver, och det är det intryck av solidaritet med den tidigare Madelene som den nuvarande ger. Det finns en värme i hennes sätt att se tillbaka på sitt tidigare jag och omfamna det. Jag tolkar det som ett vanligtvis dolt band, en solidaritet med ett annat sätt att vara.

Etnologen Alf Arvidsson menar att åhörarens emottagande av berättelser är avhängigt den auktoritet som berättaren lyckas skapa. Därför börjar berättelser vanligen med ett skapande av auktoritet, som en plattform för

den följande berättelsen (2014, s. 31). En sådan auktoritet kan exempelvis bygga på erfarenhet. Detta menar jag också är relevant för berättelser som innefattar humor. En berättare kan hävda att något är roligt, men huruvida det som berättas lockar till skratt eller misslyckas är avhängigt berättarens auktoritet i sammanhanget (se t.ex. Billig 2005, s. 177f). Billig menar att skratt och humor är en fråga om retorik och från ett retoriskt perspektiv blir auktoriteten i berättarsammanhanget knuten till det större begreppet etos, karaktär, såväl som förmågan att förstå och anpassa sitt budskap till publiken (Johannesson 2013). Etos kan kritiserar ur ett maktkritiskt perspektiv som en faktor som påverkas av klass, kön, sexualitet, och så vidare (Ryan, Myers & Jones 2016), vilket komplicerar begreppets relation till erfarenhet såväl som till publik. Olika berättade erfarenheter konstruerar en berättare på olika sätt beroende på vem som lyssnar.

Erfarenhet som auktoritetsskapare när det gäller droganvändning kan vara ett moment 22. En person kan inte berätta om självupplevd droganvändning utan erfarenhet, men erfarenheten kan misskreditera berättaren eftersom droganvändning bland annat kopplas till opålitlighet och låg status (Lalander 2016). Den erfarna berättaren som auktoritet med rätt att berätta (Arvidsson 2014, s. 31) hamnar därför i ett märkligt gråzonsläge, där det som ger auktoritet samtidigt kan göra att hela utsagan blir underkänd. Distansen mellan det temporära ruset och berättaren kan suddas ut av föreställningar om ”knarkaren”. I Madelenes berättelse och de som följer uppfattar jag att intervjupersonerna navigerar performativt genom intervjusituationen på ett sätt som ska överbrygga detta problem. Auktoritet byggs på erfarenhet men via en distanserad berättare som markerar avståndet genom skratt, och till det läggs bidragande etosstärkande faktorer, såsom Madelene gör när berättelsen fortsätter:

Mitt i det scenario Madelene målar upp beskriver hon en helt annan aspekt av sig själv än den psykiskt sårbara, nämligen förmågan och intresset för att programmera. Hon säger att hon ”snöade in” på det under hotellvistelsen och berättar stolt:

Så jag satt där bara och byggde, ett skitbra system som de använder fortfarande faktiskt. Ett av Sveriges största, ett av världens största bolag är det till och med, använder det system som jag byggt när jag var hur påtänd som helst på ett hotellrum i, [skrattar till] i Lissabon. Men det vet ju inte de.

Den psykiskt instabila personen var enligt citatet samtidigt en person med stor kognitiv förmåga med kopplingar till "ett av världens största bolag". Drogrusberättelsen handlar inte längre enbart om utsatthet och psykisk queerhet och hjälten i berättelsen bryter inte bara mot samhälleliga regler utan fungerar samtidigt som en kugge i ett högteknologiskt hjul, centralt för den moderna världens uppbyggnad. Skrattet riktas nu inte heller enbart mot hennes tidigare jag utan också mot det aningslösa företag som använder en produkt som skapats under drogrus.

Etos byggs därmed upp på ett konventionellt sätt, genom att referera till professionella bedrifter, och samtidigt genom en distans till det tidigare jaget, på det sätt som Billig beskriver, där humor på det tidigare, rusiga jagets bekostnad ingår. Om Madelene inte skrattade åt sin berättelse skulle distansen bli oklar och det skulle bli svårt att avgöra hennes nuvarande förhållningssätt till sociala normer vilket skulle påverka hennes auktoritet som berättare. Men distansen hindrar inte att den gränsöverskridande hjälten kopplas till Madelenes person som erfarenhet. Hon blir någon som erfarit att bryta sociala konventioner och har rätt att berätta om det.

Om jag inte hade skrattat åt hennes berättelse hade det varit en betydelsefull handling (Billig 2005, s. 75ff), ett icke-skratt som hade signalerat att hennes distanserade förhållningssätt till de tidigare händelserna inte var trovärdigt. I stället skrattade jag (eller gjorde någon typ av ljud som ersättning för skratt) och bekräftade därmed hennes version av berättelsen som gränstörande och hjältemodig.

Det ligger en etisk problematik i skrattsituationerna. Oavsett respons ingår intervjuarens agerande i en dialog som får konsekvenser för det fortsatta berättandet. Flera forskare, bland andra Sebastien Tutenges och Sveinung Sandberg (2013), har beskrivit hur berättelser om egenupplevda rus kan utgöra betydelsefulla delar av ruserfarenheten (se också Waldén 2010). Från Tutenges och Sandbergs studie av danska ungdomar på semester i Bulgarien drar de slutsatsen att berättelser om händelser under rus inte bara är signifikanta delar av de önskade erfarenheterna, utan också pekar framåt, mot nya rus som kan efterlikna eller trumfa de tidigare berättelserna: "substance use generates stories, but stories also motivate substance use" (Tutenges & Sandberg 2013, s. 359).

Utifrån ett sådant synsätt på rusberättelsen, som en rörelse framåt, orienterad mot nya rus och nya rusberättelser, blir intervjuarens respons en del av ett pågående görande av droganvändning.

Forskarna ser ett mönster i de händelser som intervjupersonerna anser kan ligga till grund för en bra historia.

Vomiting and sleeping in inappropriate places, for example, were recurrent themes. Other typical drinking stories involved individuals who hurt themselves, passed out, wrecked hotel rooms, shocked or annoyed strangers, climbed or jumped from balconies, got into fights, stripped, had public sex or encountered exotic individuals such as drug dealers and prostitutes. (ibid s. 540)

Madelenes berättelse passar väl in under flera av dessa teman. Hon sover på en opassande plats och tid, skadar sig själv, ligger ”däckad”, det görs åverkan på hotellrummet, hon irriterar hotellpersonalen och hon klättrar ut genom sitt fönster vilket ligger nära att klättra ut från en balkong. Men en skillnad som jag uppfattar är att de händelser som Madelene berättar om i stor utsträckning härleds till hennes egna psykiska och mentala tillstånd och förmågor. Detta sätt att knyta an till psyket och inre upplevelser återkommer jag till.

De återgivna berättelserna från Bulgarien ger en bild av ett ohejdat och huvudsakligen obekymrat festande som intervjupersonerna motiverar med att de vill ha roliga minnen att se tillbaka på och dela med vänner och de vill också kunna berätta för sina barn att de haft dessa erfarenheter. En av de intervjuade kvinnorna, Birgitte, förklarar: ”You’ve got to get out there and try stuff before you get old and grey. We don’t want to find ourselves thinking back to an eventless life.” Och en annan intervjuperson, Kathrine, säger: ”Also, to be able to tell your children, ‘listen, I was part of it, and I’ve tried it’. Then they will think, ‘damn, my mother was really cool when she was young’ [laughter]” (ibid s. 542).

Tesen om att rusberättelserna pekar framåt har alltså ett tänkt avslut, som exempelvis ålderdom eller föräldraskap, när framåtrörelsen genom rus – som följs av berättelser, som följs av rus och så vidare – avslutas med berättelser. I Tutenges och Sandbergs material framkommer viss reflexivitet

hos intervjupersonerna, om hur rusen hade kunnat hanteras annorlunda. I mitt material är detta ännu tydligare. Framåtrörelsen i berättelserna är pågående orienteringar, där berättelserna i stor utsträckning pekar ut riktningar bort från repetitioner av gamla misstag. Skrattet, som i Tutenges och Sandbergs tolkning handlar om en social belöning för en lyckad berättelse om rus och som till nästa gång ska "trumfas", kan i vissa berättelser snarare ha en funktion som går i linje med Billigs analys av förlöjligande som korrigeringsmekanism.

Thea berättar om en erfarenhet hon gjort där det komiska med drogruset helt placeras i en inre upplevelse, vilket jag diskuterar i nästa avsnitt som karaktäristiskt för rusberättelserna i mitt material. Jag har tagit bort alla skrattpauser ur citatet för att det som berättas tydligt ska framgå. Berättelsen förändras avsevärt när den läses som text, eftersom den i stor utsträckning bygger på hur dråpligt sinnevärlden kontrasterade mot det vardagliga handlandet i situationen. Hur intensivt detta upplevdes förmedlades ordlöst, genom kiknande skratt under berättelsens gång.

Thea: [...] jag tog en kvarts LSD som jag råkade ha kvar, för att jag hade tråkigt. Då gick jag på bio. [Stor suck] Det... [suck] Fan, kunde ha gått och tittat på något flummigt och snällt [...] men i alla fall inte nyaste Mad Max. Som jag gjorde. Det var dumt. Men, jag klarade mig.

Emma: Varför var det dumt?

Thea: Filmen. Det är ju liksom. Det är ju en dystopi. Och det tar verkligen bara en minut. Och så börjar, action. De bara kör och... kör vidare och bara "drri", "pchh", och de här onda, onda personerna i den här, framtidsdystopin är ju väldigt tydliga. Skinheadtyper, ja, så det blir ju liksom motsatt vad man...

Emma: Var det ett dåligt filmval, eller...?

Thea: Ja det var ett dåligt filmval. Det var ett jättedåligt filmval! [kvider] Jag undrar fortfarande vad jag tänkte. Jag hade hört att den är bra men, jag har ju sett madmaxfilmerna innan så att... det var dåligt omdöme från min sida. Jag hade nog lite tråkigt... men det blev ju, vad jag tänkte, allt liksom med lite extra känslor, och jag levde mig in. Men, jag förtryckte ju också en massa. Så när jag kom ut därifrån så var det som "ok, öppet, luft" och bara "ah gud", och jag tänkte: "Vad fan. Det var dumt." Cyklade hem.

Hit faktiskt, och då började det bli, skönt och fint. Jag tänkte bara ”gud vilken, wasted dumhet.” Och sedan var jag här och hade kul med musik och hörlurar, resten av kvällen.

Thea uttrycker att det är något hon borde ha förstått och undvikit: att det blir en obehaglig upplevelse att titta på en framtidsdystopisk actionfilm under ett LSD-rus, som förstärker och förvrider intrycken och känslorna. Att filmen som visas är av den typ som försökt maximera de samtida möjligheterna att skapa starka sinnesintryck gör henne utsatt och sårbar. Hon håller tillbaka överväldigande känslor och beskriver en stor lättnad när hon äntligen kommer ut och kan cykla hem. ”Jag klarade mig”, kommenterar hon.

För att förstå intensiteten i Theas upplevelse kan andra berättelser om LSD-rus vara till hjälp. Sådana handlar typiskt om naturupplevelser och tillsam interaktion med andra människor. Existentiella upplevelser av att vara ett med stort och smått, djur, växter, universum och partner, är vanliga (se t.ex. Palmer & Horowitz 2000). Personer som är påverkade av LSD upplever förändrade och förstärkta sinnesintryck som kan vara så omtumlande att de leder till personlighetsförändringar på lång sikt. Forskning som bedrivs med hjälp av LSD inkluderar någon form av ledsagare som kan hjälpa till när upplevelser blir så överväldigande att de riskerar leda till skräckfyllda tillstånd, så kallade ”snedtrippar”, som kan innebära hälsorisker (Pollan 2019; Hofmann 2019). Författarinnan Anaïs Nin beskriver i sin dagboksserie *The Diary of Anaïs Nin*, (*Anaïs dagbok 5: 1947-1955*, 1985) sitt första LSD-rus. Det skedde som ett experiment under ordnade former där hennes psykiater är hennes ledsagare, och det hela utspelar sig på hans praktik. Efter intaget upplever hon några första förändringar av hur rummet där hon befinner sig ser ut, och går sedan ut i trädgården på baksidan. Med fascination beskriver hon upplevelsen av en mängd sinnesintryck, bland annat:

Solskenet var bländande, varje solfläck var mångfaldigad och förstörad. Träd, moln, gräsmattor hävdes och böljade också, och molnen flög med en vanvettig hastighet. [...] Mina sinnen mångfaldigades som om jag hade hundra ögon, hundra öron, hundra fingertoppar. [...] Musiken vibrerade genom min kropp som om jag vore ett av instrumenten och jag kände hur jag blev en fulltalig slagverksorkester, jag blev grön, blå, orange. (1985, s. 256)

Det är svårt att föreställa sig att ha hundra ögon, hundra öron och så vidare, men beskrivningen kan ändå ge en indikation på hur LSD-rus intensifierar intrycken från omgivningen. Jag tolkar Thea som att bedömningen att en film om något "flummigt och snällt" möjligen skulle ha kunnat fungera som en ledsagare genom en behaglig upplevelse. En våldsamt film full av "onda" karaktärer, höga ljud och dystopiska föreställningar, blir däremot nästan outhärdlig för Thea att ta del av med förstärkta sinnen och upplevelser av upplösta gränser mellan jaget och omgivningen. Theas kommentar "jag klarade mig" signalerar att det inte kändes självklart att hon skulle göra det.

Thea upprepar att biobesöket och filmvalet var misstag, och markerar det med skratt. I stället pekar hon ut en annan riktning för ett behagligt rus: att vara ensam i sitt hem och lyssna på musik. Skrattet får här snarare funktionen av att placera bioupplevelsen i en kategori av misstag som erfärts och som inte bör återupprepas. Den sociala dimensionen är vag. Märkte någon över huvud taget att något ovanligt pågick i Theas sinnevärld? Så kan det ha varit, kanske såg Thea skräckslagen ut, men det sociala regelbrott som Billig menar lägger grunden för humorn i förlöjligande kan ha saknat åskådare. Från Theas perspektiv handlar brottet om dåligt omdöme i fråga om filmval, det är därför hon skrattar åt sig själv. Men om de andra besökarna hade annat Theas sinness tillstånd hade de inte nödvändigtvis uppfattat filmvalet som den socialt normbrytande komponenten i sammanhanget. Jag uppfattar att situationen pekar på en aspekt som Billig inte tar upp: att det socialt normbrytande som förlöjligas i en "‘laugh about it later’ story" utgår från den uppsättning normer som berättaren förhåller sig till. Det är inför personer som förväntas dela bedömningen att filmvalet var dåligt som Thea skrattar åt sig själv. Och det är också inför dessa som Theas hjältemod kan uppskattas. Humorn är inte kopplad till vad den övriga biopubliken förväntas anse om filmvalet eller om kvinnor i allmänhet som upplever LSD-rus på offentliga platser.

Återigen hamnar forskarens roll i fokus. I detta fall förväntades jag förstå att filmvalet var anmärkningsvärt. Baserat på mina förhandskunskaper om LSD uppfattade jag också situationen som att Thea utsatt sig för en extrem psykisk utmaning som får LSD-användningar som beskrivits ovan, med ledsagare i lugna miljöer, att blekna trots att LSD i sig själv kan innebära

psykiska utmaningar (Hofmann 2019). Jag uppfattade med andra ord också filmvalet som en anmärkningsvärd komponent i sammanhanget. En forskare blir på så vis en specifik typ av publik beroende på forskarens utgångspunkt, vilket påverkar intervjun.

Om berättelser om rus tolkas som en framåtrörelse mot nya rus framstår det som oundvikligt att intervjuarens skratt kan bli en del av en sådan rörelse. Men riktningen som rörelsen tar förhandlas genom skratt, snarare än att dessa pekar rakt mot upprepade rus, såsom Theas berättelse visar. I både Theas och Madelenes berättelser förekommer skratten huvudsakligen när mindre attraktiva delar av rusen återberättas, som när Madelene sätter sig på ett bi och Thea begrundar sitt dåliga filmval. Alternativet till att skratta eller göra substitutionsljud för skratt vore att "icke-skratta", vilket inte sker i ett vacuum utan blir en annan retorisk respons som får följder. Under en av intervjuerna med Dora blir det tydligt hur starka de sociala reglerna kring respons på skratt är (jfr Billig 2005, s. 214ff) och hur betydelsefullt meningsskapandet kring responsen kan vara. Hon beskriver en resa till Danmark:

Jag och Linnea var i Christiania någon gång i början på året och då, så rökte vi på och sedan så, [skratt] kunde jag knappt gå tillbaka till tåget för jag skrattade så mycket så jag ville, ligga ner på marken. [...] Vi åkte tåget där man kan sitta längst fram, det tåget utan [förare] och det blev [fnittrar] inte bättre [fnittrar] [...] till slut så började folk som satt runtomkring oss också, skratta. Det var, ja... så hysteriskt. [vi skrattar]

När Dora berättar om resan lockades jag inte att skratta, trots att den till en början uppfyller kriterierna för en "‘laugh about it later’ story". Jag får istället, utan att veta klart varför, en känsla av att hon var i en utsatt situation, som i detta fall hindrar skrattet från att bubbla upp. När medresenärerna på tåget beskrivs skratta kan berättelsen tolkas som att den omvandlas från att vara rolig till att söka sympati (ibid, s. 233), men även innan detta scenario gestaltas upplever jag att jag borde skratta, ersättningsljuden känns inte tillräckliga, men skrattet vill inte infinna sig. Trots detta, som transkriptionen avslöjar, skrattar jag på slutet. Situationen är välbekant, det händer då och då i vardagliga sammanhang att skratt

forceras, utan att orsaken till att skrattet inte uppstod utan ansträngning är tydlig. Men om intervjuarens skratt kan bli en del av intervjupersonens görande av droganvändning, upplevde jag i denna situation att ett ”icke-skratt” hade kunnat tolkas som ett fördömande av Doras reaktioner under ruset. Hon beskriver upprepade gånger under intervjuerna sin oro för hur hon uppfattas i sociala sammanhang och jag vill inte bidra till känslor av pinsamhet. Det skulle förutom att skapa känslomässiga reaktioner kunna leda till att Dora blir obekväm med att berätta. Därför vill jag skratta, eller letar snarare med viss anspänning efter ett sätt att uttrycka tillräcklig vänlighet utan att behöva skratta, och forcerar slutligen ett skratt. Jag hade knappast registrerat händelsen om jag inte hade analyserat den i ett skratteoretiskt perspektiv, men genom det blir den ett (av alla) exempel på när skrattets betydelse i dialog blir tydlig. Det som kan verka trivialt kan bli avgörande för den fortsatta intervjun och jag känner det som att jag tvingas till ett lite obekvämt vägval.

Men om skrattet/icke-skrattet är uttrycket för hur en ”’laugh about it later’ story” konstruerar berättaren genom social interaktion, är det alltså ändå inte skrattet som är poängen, enligt Billig, utan vad berättelsen säger om berättarens förmåga att temporärt störa sociala normer. Ett annat icke-skratt från min sida under en intervju med Pernilla visar hur en sådan reaktion också kan stärka berättelsens potential att konstruera sitt tidigare jag på ett sådant sätt.

Det är en äventyrsberättelse som utspelade sig under en resa och som visar på hur obehag är sammanflätat med de kvaliteter som gör den rolig för henne. Hon börjar, trevande i minnet:

[...] en jävligt, och det var också kul för det var ju främst det, men det var ju hemskt, det var ju fruktansvärt... jag kommer ihåg – det var när jag var på Bali, det här är ju många år sedan – då sov vi på ett hotell vid en strand [...]

Pernilla berättar omständligt om hur hon rest till Bali där hon avvek från sitt sällskap för att kunna dyka. Tillsammans med en grupp unga dykare togs hon emot av värdarna för hotellet som duktat upp olika droger på terrassen.

Ah, så är det iallafall en massa röka [cannabis] i bambubongar [en slags pipa för cannabis]. Och i en hörna, där låg det en matta om man ville ta opioider och så. Ja. Skitflummigt.

Hon säger att hon rökte cannabis, uppskattade sällskapet och först hade roligt, men sedan hände något. Hon började oroa sig för att situationen skulle ha riggats som en fälla av den indonesiska drogpolicen. Och hon fick då syn på en person som hon uppfattade bekräftade den farhågan:

[...] jag börjar uppmärksamma då att det sitter folk runt omkring, och jag tänker bara ”men vänta, det här är en lite konstig liksom, social grej”. Och där sitter bland annat en man som var liten och smal, som hade jeans och någon liten skinnjacka minns jag det som, och hade kammat håret, och så hade han stora jäkla solglasögon. Och det här är då mitt på kvällen. Han ser ju ut, alltså som sinnebild av en snut i en 1970-talsserie, liksom. Så han blir det för mig. Han blir civilpolis. [skratt]

Åsynen av mannen fick alltså Pernilla att ifrågasätta hela situationen, som hon föreställde sig kunde ha byggts upp som ett led i att komma åt drogturismen. Hon beskriver sig själv som paranoid men samtidigt ambivalent om huruvida det verkligen var så illa som hon tänkte sig, och berättar att hon frågade en holländsk man om hans syn på saken. Han skrattade hejdlöst åt idén och agerade fullständigt obekymrat, vilket gav henne en känsla av lättnad. När hon återberättar händelsen låter hon övertygad om att mannen helt enkelt hade rätt och att hennes farhågor var ren galenskap. Hon säger:

[...] det här är sådant som blir så fruktansvärt kul efteråt för att man ser på det nykert och är såhär ”men my gaaaad vad du var bäng”.

När jag invänder att Indonesien, åtminstone på senare år (intervjun genomfördes 2018), faktiskt sammankopplas med just polisiära ingripanden mot drogturism⁵³ till skillnad från Holland som länge haft drogturism som

⁵³ Se t.ex. <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/indonesia/local-laws-and-customs> [2021-02-25]

en del av sitt signum, tjuter hon av skratt och kommenterar att det var tur att jag inte var med. Den obehagliga upplevelsen är rolig när den framställs som helt tokig, med bilden av den stereotypa 1970-talssnuten i fokus, men den blir rolig igen vid tanken på att hennes bedömning vid tillfället kanske var rimlig och att hon då befunnit sig i en märklig situation som hade kunnat innebära risk för lagföring. Min reaktion, icke-skrattet, och motiveringen som riskerade att döda glädjen (jfr Ahmed, 2010a) ledde till mera skratt.

Det finns alltså inget val av respons från intervjuarens sida, som med säkerhet konstruerar berättaren på ett visst sätt. Intervjuarens svar blir del av en levande och aldrig helt förutsägbar händelse som kan leda till skratt, men också till tystnad eller in på andra spår.

Kvinnor och stolthet

Jag uppfattar att det finns en självaktning i den här typen av skrattande berättelser, som inte går i linje med Billigs uppdelning mellan roliga berättelser som berättas för att bli den som skrattar, och berättelser som innefattar andra skrattare som sympatisökande hos den senare publiken. Jag uppfattar skillnaderna som att de har med rus att göra, men också med görande av kön. Billigs bok saknar ett genusperspektiv och en majoritet av de berättelser som citeras handlar om män. Kritik mot avsaknaden av genusperspektiv har riktats mot den klassiska humorforskningen (jfr Jönsson & Nilsson 2014), men även forskare inom andra fält har haft anledning att ifrågasätta analyser av vad som uppfattas och berättas om som roligt, när de inte tagit hänsyn till kön.

Kriminologerna Polly Radcliffe och Fiona Measham kritiserar Tutenges och Sandbergs studie av festande ungdomar i Bulgarien för att sakna lyhördhet för exempelvis köns- och andra maktskillnader (2014). De händelser som återberättas av män inkluderar sexköp, tafsande, förnedring av kvinnliga sexpartner och förnedrande handgripliga skämt med andra män. De berättelser av kvinnor som återges handlar bland annat om kräkning, karaoke i roliga dräkter, strippande på en klubb, men störst utrymme tar reflektioner kring männens respektive deras eget agerande, vilken betydelse det har och hur det kan dokumenteras. Radcliffe och Measham skriver:

We would suggest that the gendered organisation of these drinking stories/practices extends beyond the stories and context of their telling. [...] we suspect that the freedom that young women exercise within this reshaped post-feminist terrain may be insecure and contested. Our questions may point in part to the limitations of narrative research and in part to their wider contextualisation in fluid drinking cultures. We wonder too whether we may need to ask young women different sorts of questions in order to discover what scope they may have to do gendered drinking differently. (2014, s. 346f)

De berättelser jag citerat i detta kapitel inkluderar över huvud taget inga sexuella inslag, men jag uppfattar Radcliffes och Meashams anvisning om lyhördhet inför hur de återberättade händelsernas genusrelaterade betydelse sträcker sig utanför berättelsesituationen som användbar. Madelene har berättat om sin psykiska ohälsa i form av ständig ångest sedan barndomen, om ett högrepresterande arbetsliv och en period av utbrändhet. Hon kan uppfattas som en "duktig flicka" som idrottat, haft höga betyg och blir headhunted till krävande jobb. Mot bakgrund av detta framstår berättelsen och hela hennes intresse för droganvändning som ett sätt att skapa eget utrymme, trots inordnande i en krävande livssituation. Berättelsen beskriver en person som bryter mot förväntningar, men utan att heller inordna sig i ett stereotypiskt görande av femininitet. Sociologen Deborah Lupton skriver att risktagande överhuvudtaget är mindre belönande för kvinnor än för män, eftersom kvinnor förväntas undvika faror, men när kvinnor ändå tar risker för att få släppa på den kontroll som förväntas av dem menar hon att risktagandet ofta handlar om sexualitet:

While the dominant masculine notion of risk-taking may revolve around placing oneself in situations courting injury or death, many women see risk-taking as related to expressing their sexuality. (1999, s. 165)

Till skillnad från en sådan beskrivning av kvinnors risktagande och i kontrast till de danska unga kvinnornas berättelser med fokus på heterosexuellt inramade ageranden ger Madelene, som också definierar sig som heterosexuell, en beskrivning av sin roliga resa som är slående

avsexualiserad och icke-feminin. Berättelsen handlar inte om sex (vilket alltså inte heller Theas, Doras eller Pernillas berättelser gör) utan framför allt om hennes mentala tillstånd och de handlingar det leder till.

Paranoia, pinsamheter, ett bryskt uppvaknande, intensivt arbete, ett bistick och känslor av panik är delar av en berättelse om henne själv och hur hon orienterat sig under en resa. Klassprivilegier framhävs och hennes hjärna beskrivs som både hjälte och clown. Den är på samma gång genialisk, hårt arbetande och tokig. Hon är i berättelsen kapabel till att skapa ett "skitbra" program som används av stora företag, samtidigt som hon befunnit sig i ett sinnestillstånd där det verkade rimligt att barrikadera hotellrumsdörren. Lika delar beundran och förlöjligande inför olika delar av hennes eget agerande glimtar fram genom historien. Hon tycker att det var roligt, men också roligt att få berätta om det. Kontrasten mellan det som beskrivs och den som beskriver, den prydliga och nedtonade intervjupersonen, är skarp men tillsammans utgör de delar av en komplex individualitet (jfr Skeggs 2004).

Lisa Appignanesi (2009) och Fiona Measham (2002, s. 343f) har beskrivit stereotypa föreställningar om psykiskt sårbara och/eller droganvändande kvinnor som "mad, sad and bad". Kan öppenheten med och artikulationen av extrema psykiska tillstånd förstås som ett sätt att förhålla sig till denna stereotyp? Det psykiska tillståndet är centralt i Pernillas berättelse, precis som i Theas, Doras och Madelenes. Deras inställning till temporär psykisk sårbarhet framstår som en betydelsefull del av deras rusberättelser, inklusive skrattande reaktioner när händelserna inträffade som i Doras och Pernillas fall. Den roliga och den sympatisökande berättelsen framstår inte som separata typer av berättelser för dem, och berättelserna konstruerar dem till en särskild slags gränsbrytande hjältar vars psyken har hanterat temporära utsatta tillstånd. Theas berättelse är kanske tydligast i att den liknar berättelser av Extremsportare eller äventyrare, som riskerar bortfrusna fingrar eller andra skador men mirakulöst överlever tack vare en extraordinär fysik. Skillnaden är att Thea utsätter sig för psykiska påfrestningar som kanske skulle kunna leda till psykos i stället för att bestiga ett berg eller simma genom isiga vatten. Det fanns en stolthet i hur dessa berättelser framfördes som innefattar stolthet över att ha erfårit paranoidea och andra extrema psykiska tillstånd.

Detta uppfattar jag gör kvinnornas berättelser ovanliga. Skrattandet

relateras till upplevelser som inkluderar obehagliga vanföreställningar som kunde ha beskrivits som traumatiska, farliga och graverande, och därför inte kan bli komiska. Berättandet är alltså i sig ett risktagande. Kvinnorna som berättar dem undersöker och omförhandlar på detta sätt sina inre liv genom att utsätta sig för risker och sedan berätta om dem genom nya risktaganden och skratta åt dem med stolthet.

Tutenges och Sandberg konstaterar i slutet av sin artikel att också de uppfattat huvuddelen av de berättelser, av både kvinnor och män, som de tagit del av som berättade med stolthet och nöje:

Clearly, most drinking stories in this study were told with pride and amusement, although some were recounted in a critical tone and focused on negative experiences. (2013, s. 543)

I citaten ställer intervjupersonerna händelselösa liv i motsättning till ett liv som kan berättas som en "bra historia", vilket alltså inkluderar händelser som i vanliga fall uppfattas som negativa, som exempelvis kränkning, avvikande sömn, skador och våld (ibid, s. 540). Intervjupersonerna i Bulgarien lägger stor vikt vid att fotografera, skriva ner händelser och återberätta dem. Men det behöver inte betyda att vad som helst kan bli en bra historia. Männen citeras när de berättar om övergrepp och förnedring av kvinnor, men ingen kvinna som utsatts återges. I mitt intervjumaterial lyser också sexuella övergrepp med sin frånvaro i de roliga berättelserna. De handlar i stället främst om upplevelser och tankar som drogerna framkallar, vars roliga potential förutsätter att det finns andra tillstånd och tankebanor att falla tillbaka på. För att upprätta den tidigare psykiskt avvikande personen genom att blicka tillbaka och skratta, krävs ett utrymme som inte finns tillgängligt överallt. I detta finns likheter med berättelser som Trond Erik Grønnestad och Filip Lalander beskriver i sin studie av droganvändare kring en parkbänk i Norge (2015). De kallar en viss typ av berättelser för "decay stories", det vill säga historier om förfall. De skriver:

Within this frame, special kinds of stories are told that would appear odd in more "normal" settings. We call these types of Bench-sitter stories

“decay stories” since they include central components of living on the edge, close to death and in misery. Such storytelling often contains black humour that includes topics and events otherwise regarded as taboo, such as death, serious illness and severe addiction. (ibid, s. 196)

Grønnestad och Lalander använder Ervin Goffman och Mary Douglas för att visa hur historieberättandet på en gång skapar en social gemenskap mellan personer som överlevt extrema svårigheter, och dessutom rituellt återskapar förnedrande situationer i ett accepterande sammanhang och på så sätt ”renar” dem. Ett exempel är en delad berättelse som först en, och sedan en annan av personerna kring bänken berättar för varandra och övriga bänksittare där berättelserna handlar om hur de märkt vaga symtom på att något konstigt höll på att hända med kroppen, tagit sig till akuten och där fått veta att de haft fyra respektive fem promille alkohol i blodet (2015, s. 178). Sådana mängder är dödliga för de flesta människor som inte druckit extremt stora mängder alkohol under lång tid. Promillehalterna höll dock på att ta livet också av dem och de fick därför akuthjälp och överlevde.

De flesta av de kvinnor jag har intervjuat ingår inte i sociala sammanhang som skulle närma sig en stigmatiserad plats som den bänk som beskrivs i Grønnestads och Lalanders studie. Men det finns en aspekt i de ovan beskrivna männens berättelser som jag uppfattar har paralleller till kvinnornas berättelser, men som utelämnas i begreppet ”decay stories”. Denna handlar om den gränsbrytande hjälten som konstrueras genom responsen hos rätt publik. Den tydliga stolthet som Tutenges och Sandberg uppfattar i ungdomarnas berättande och som också framkommer i mitt material kan analyseras på samma sätt med utgångspunkt i Billigs ”laugh about it later”-modell, men med en modifikation vad gäller förlöjligandet som jag alltså uppfattar som delvis relevant men otillräckligt för att fånga vad skrattet handlar om. Min tolkning av syftet med denna typ av berättelser, med narrativ som kretsar kring en kropp som genomgår förnedrande eller farliga eller obehagliga eller potentiellt dödliga påfrestningar men överlever, är att få titta tillbaka med distans men samtidigt med ett nära band till den som varit, och inte bara vara den som skrattar utan också få utrymme att undersöka den tidigare erfarenheten

samtidigt som den erkänns som kraftprov. Jag uppfattar att detta handlar om något mer än (enbart) renande från smuts, som bara är smuts i vissa normsystem. Berättarna i Grønnestads och Lalanders studie såväl som i min kan anta något av actionhjältars eller superhjältars karaktärer, det vill säga skarpt kontrasterande mot termen "decay stories". Kroppen genomgår faror och obehag men "klarar sig", med Theas ord. Med detta inte sagt att de strukturella villkoren för personerna som studerats vid bänken, vilka beskrivs vara fattiga, ständigt drog- eller alkoholpåverkade, hemlösa och så vidare, inte övertydligt utdefinieras som smuts i Mary Douglas mening i stora delar av samhället (2011; se också kapitlet "Knarkaren"). Men den humoristiska actionberättelsen om att låta sin kropp genomgå ohyggliga påfrestningar och överleva dem konstruerar också en hjälte (jfr Billig 2005, s. 233) vars kropp och/eller psyke bevisat sin styrka. Berättelsen som en rörelse framåt tecknar en avvikande livslinje (Ahmed 2006b), där berättaren beskriver särskilda förmågor och intressen som med hjälp av publikens respons skapar en gränsbrytande person som inte är ämnad att bedömas utifrån andra normsystem än de som berättaren förhåller sig till.

Droger i all stillsamhet

En annan aspekt av berättelserna i materialet som jag tolkar som könad är en krock mellan det som berättas som dramatiskt och det icke-dramatiska agerandet. Thea går på bio och cyklar sedan hem, Doris skrattar gående och sedan på tåget, Pernilla konverserar i sin berättelse om resan till Bali och upphör sedan med cannabISRökningen för kvällen. Madelene barrikaderar visserligen dörren och går ut genom hotellrumsfönstret, men framför allt programmerar hon och sover. Även när Boel beskriver sig själv under droganvändning uppstår en paradox. Hon börjar dramatiskt:

Jag har någon inre rockstjärna, som gillar att leva ut, ibland, bara "I'm a rockstar and you suck" Jag är hårdare än alla, andra. Så jag har liksom inga spärrar [...]

Här beskriver hon sig själv som en hård person med en inre rockstjärna som kommer fram ibland. Då försvinner spärrarna, vilket i sammanhanget

ska förstås som en ökad snarare än en obegränsad intention att använda droger. Hon berättar ivrigt och dramatiserande och visar hur hon håller ett imaginärt rör mot näsan som hon drar upp kokain genom.

Boel beskriver i delar av intervjuerna sin droganvändning som ett sätt att leva ut en sida av sig själv som inte är socialt accepterad i alla rum, och släppa kontrollen. Hon säger: "Det är ju det som är poängen: släppa kontrollen!" Men den mer utförliga beskrivningen av "rockstjärnan" ser ut att stå i motsättning till att släppa kontrollen. Det är en högst medveten person som orienterar sig mot drogerna. Boel tänker på säkerhet, väljer sort, förhandlar om priser och kvaliteter och så vidare. Hon förklarar:

Det här med att försöka kontrollera sin miljö, människor, vart det kommer ifrån... Det är väl så jag försöker styra det så att jag kan, i den här änden, [håller fram händerna och visar med blicken hur de representerar två ändar] bara ge mig hän. Så om jag styr så mycket här, så kanske jag kan slappna av här.

Hennes förklaring, där rockstjärnan å ena sidan släpper kontrollen av vissa delar (vad som kan hända i kroppen efter ett intag) men samtidigt visar sig hålla andra kontrollerbara delar i ett järngrepp (miljö, sällskap och så vidare), överensstämmer med begreppet "controlled loss of control" som beskrivits tidigare (Measham 2002). Det handlar om kvinnors sätt att uppleva rus och samtidigt göra femininitet. Measham menar i sin artikel, som huvudsakligen fokuserar på klubbesökare, att forskningen om kvinnors droganvändning förändrats över tid. Om tidigare forskning enbart fokuserat på beroende och problem – och positionerat droganvändande kvinnor som "mad, sad and bad" (ibid, s. 343) – menar hon att kvinnorna i slutet av 1900-talet snarare kommit att uppfattas som njutningssökare och ibland som efterliknare av mäns drogkonsumtionsstil i termer av "work hard – play hard" (ibid, s. 347). En sådan tolkning menar Mesham är ouppmärksam och bortser från betydelsen av kvinnors kulturella villkor och de motsägelsefulla element som droganvändning karaktäriseras av. Hon skriver:

The contradictions of conformity and social control, of 'losing oneself' and 'finding oneself' in drug use, of deviance and rebellion, of restrictions and independence, will be affected by the gender of the individual user and the gendered attitudes held toward these issues in the wider drugs setting. (ibid, s. 349)

Motsägelser, som Measham tar upp som ett droganvändningens signum, har varit en röd (trasslig) tråd genom materialet. Detta gäller också berättelser om droganvändning, tillsammans med sannolika förväntningar om fördömande attityder gentemot det berättade, vilket komplicerar hur berättelserna framställs. Den svenska forskningen om kvinnors droganvändning har i stor uträkning handlat om kvinnor som positionerats just som ledsna, kriminella och/eller psykiskt nedbrutna (Lander 2003; Rosengren 2003; Laanemets 2002; Lalander 2016), det vill säga nära kopplade till uttrycket ”mad, sad and bad”, och därför har jag inte uppfattat att den förändring i forskningsperspektiv som Measham beskriver inträffade i Sverige. Däremot visar Wiklunds och Dambergs bok *Som hon drack* (2015), om kvinnors drickande, på en vilja att lyfta fram hur kvinnors rus i Sverige inte är jämställda mäns utan bedöms hårdare. Wiklund och Damberg konstaterar att kvinnor dricker, trots detta, och visar hur alkohol kan vara ett verktyg för frigörelse och njutning, bland annat. Jag uppfattar dock ett behov av att fördjupa den vetenskapliga diskussionen om vad alkohol, såväl som illegala droger, innebär och hur psykoaktiva ämnen tar plats i samhället och i människors kroppar. Alkohol blir knappast oproblematiskt av att konsumeras jämställt, men trots de problem som alkohol förknippas med kan användare uppleva rusen som betydelsefulla. Rusupplevelserna försvinner sedan inte när de passerat utan stannar kvar, som minnen av rusiga utsiktspunkter.

Vad är det då Boel gör när hon tar fram sin inre rockstjärna och släpper kontrollen? Hon säger att det är viktigt för henne att få agera ut och inte ”behöva uppföra sig” under ett rus, men så fortsätter hon:

Boel: Jag är nog mycket mindre utåtagerande än många andra tror jag. Jag är jättebra på att sitta i ett hörn och bara vara. Hihi.

Emma: Så det är så du agerar ut?

Boel: Ja, det är mitt, utåtagerande, men att bara kunna sitta och fnissa. Den friheten är jätte viktig, den med liksom. Jag är inte den som gillar att dansa. Jag kan, absolut, göra det men jag är inte den som bara [showar, tillbakahåller, att hon skriker:] "måste dansa!" Så? Nä. Jag kan sitta i en gunga i två timmar och bara "ah". Iakttta.

Emma: Vad händer då?

Boel: Ja, vad händer, jag vet inte. Jag kan inte sätta ord på det.

Boels beskrivning av ett utåtagerande rus landar i en beskrivning av ytterst stillsamma aktiviteter. Sitta i ett hörn, gunga, fnissa och iakttta. Hon fnissar både under berättandet och i berättelsen. Vad är det som gör denna upplevelse av iakttagande viktig för henne? Det som hon framhåller som viktigt är att få "sitta i ett hörn och bara vara". Det innebär att hon inte kräver socialt utrymme, men också att hon inte tar ansvar för det sociala sammanhanget.

Paul B. Preciado anger i sin bok *Testo Junkie* (2013) en lång rad exempel på femininitetskoder i en lista med titeln "Some semiotecnical codes of white heterosexual femininity belonging to the postwar pharmacopornographic political ecology" (2013, s. 120). Listan radar upp en slags vita uppföranderegler och tecken för kvinnor i den moderna Västvärlden, som Preciado menar kännetecknas av att vara fullständigt genomsyrad av farmakologisk teknik och pornografi. Dessa koder är bland annat: "*Little Women*", "saying no when you want to say yes", "saying yes when you want to say no", "not leaving home", "not making any noise when you walk", "not making any noise when you eat", "not making any noise", "knowing how to wait", och "knowing how to restrain yourself". Han presenterar också en motsvarande lista för maskulinitetskoder som bland annat innehåller: "knowing how to raise your voice", "knowing how to drink", "the city", "bars", och "bursts of laughter".

De som följer en listas koder blir alltså endera extroverta, högljudda och våldsamma eller tillbakadragna, lågmälda och försiktiga. Görandet av femininitet beskrivs som självkontroll och tystnad. Illegal droganvändning och alkoholkonsumtion är ökända sätt att framkalla kaos och oljud: plötsliga skrattanfall, smak för högljudd musik och impulsstyrt beteende. Att göra normativ femininitet ser i Preciados perspektiv ut att handla om

att röra sig i rakt motsatt riktning, bort från beteenden förknippade med rusmedel. Kan önskan, respektive aversion mot, att vara utåtagerande och föra oväsen till och med vara anledningar till att droger i högre grad används av män än av kvinnor?

All droganvändning leder dock inte till ett extrovert beteende. Vissa substanser är kända för att underlätta för den som behöver finna sig tillrätta i en lågmäld tillvaro, såsom bensodiazepiner (Metzl 2003). Preciado anger även exempel på psykoaktiva substanser i femininitetslistan, vilka utgörs av receptförskrivna ångestdämpande preparat och kroppsegna hormoner (se även Ettorre 1992). I manlighetslistan finns i stället alkohol, viagra och "speed", av vilka det sista både kan läsas som synonym för gatuamfetamin och som ord för fart och snabbhet. Alla tre substanserna är kopplade till agens och sex.

Intervjupersonernas agerande intar positioner bortom listorna, men droganvändningen som ofta stillsam och tyst är ett genomgående intryck i materialet. Stillsamheten avbryts av skratt, som nämns i Preciados manlighetslista, av konversation (Pernilla) och Theas högljudda andetag när hon kommer ut från biografen. De citat som återgivits senast handlar om LSD, kokain, MDMA och cannabis. Det utåtagerande som sker framstår som väsensskilt från de vålds- och kriminalitetspräglade berättelser som syns i medier, böcker och filmer. Jag får bilden av en droganvändning som inte syns, och inte heller hörs, förrän den berättas. Äventyren sker mentalt, inne i kvinnornas huvuden, som i sin tur placerats på olika platser – Bali, Danmark, Lissabon, biosalong, någonstans där iakttagande är möjligt. Därifrån vecklar världen ut sig.

Vad är det som händer?

Avhandlingens titel "Det hade ju aldrig hänt annars" är som vi såg i början av kapitlet hämtad från ett citat av Madelene. Det som berättas i anslutning till hennes reflektion om att droganvändning lett till några av de roligaste minnen hon har, är ett ömsom kaosartat, ömsom stillsamt scenario på ett hotellrum i utlandet där roligt blandas med bland annat skräck, smärta, sömn och arbetsfokus. Det som inte hade hänt annars handlar i det fallet om den absurda blandningen av känslor, handlingar och erfarenheter. I

detta ingår att hon under vistelsen skapade ett dataprogram som spritts över världen. Det är för henne inget konstigt att programmera under rus, det är bara det hon får lust att göra när hon använder kokain. Merleau-Pontys beskrivning av kroppens dubbla tillhörighet i världen, som känner samtidigt som den blir känd, får långtgående räckvidd genom sådana förlängningar av kroppen som datorn innebär. Var slutar och börjar den? Merleau-Ponty beskriver oss som sammanblandade med världen (1968, s. 137f). Denna sammanblandning påverkas på specifika sätt av droganvändning.

När utgångspunkten, kroppen där den befinner sig, förändras ändras utsiktspunkten. Nya riktningar blir möjliga och andra försvinner i bakgrunden. Droganvändning handlar i min analys om just detta, hur kvinnornas utgångspunkter av olika anledningar riktat dem mot droger, och därefter i nya riktningar från drogpåverkade utgångspunkter. Människors utgångspunkter påverkas inte bara av illegala droger på detta sätt, utan också av läkemedel och legala psykoaktiva preparat, såsom alkohol och kaffe. De avtryck psykoaktiva ämnen gör i moderna konsumtionssamhällen är därför svårt att överskatta. David T. Courtwright kallar de ekonomiska intressen som finns bakom konsumtionen av olika beroenderelaterade produkter för "limbisk kapitalism" (2019, s. 6). Begreppet sätter fokus på hur lukrativ marknaden för sinnesförändrande substanser är. Där saluförs det som filosofer ofta hävdar är målet med livet: lycka. Men också hälsa, estetiska upplevelser, pigghet, välbehag och sömn. Vänner kan bli mer underhållande, lusten att leva öka, självförtroendet kan växa till storartade proportioner, musik kan bli bättre och monotont arbete mera uthärdligt. Utifrån ett perspektiv som ser till drogers möjligheter (och ignorerar risker, stigma och illegalitet) ser det märkligt ut att någon tackar nej till droger. Framför allt är det då märkligt att människor som upplever stora brister inom något av dessa områden tackar nej, men som vi har sett genom Skeggs klassanalys går dessa drogeffekter också i linje med medelklassens tvingande självutvecklingskrav (2004, s. 135ff). Men droganvändningens relation till kapitalism sätter också fingret på hur sårbarhet för beroende, att inte kunna upphöra med användningen, relaterar till hjärnans möjligheter att uppnå rusiga, belönande tillstånd och vilka riktningar som pekas ut från dessa. Dessa riktningar formas i sin tur av vilka socioekonomiska villkor kroppen omges av. Tillstånden kan exempelvis leda ut i geniala dataprogram eller in i trånga, repetitiva utrymmen.

Vilka känslor, handlingar, erfarenheter och riktningar som hade upplevts och möjliggjorts utan den enorma mängd psykoaktiva ämnen som sedan lång tid tillbaka, men i allt högre utsträckning, påverkar människor är omöjligt att föreställa sig. Hur hade stadsplaneringen sett ut? Kärlekslivet? Musikbranschen? Akademien? Vilken forskning hade bedrivits och hur hade sjukvården fungerat? Vi är inte opåverkade av droger och samhället är inte drogfritt. Tvärt om, det är genomsyrat av rusighet och drogpåverkad desorientering såväl som orientering genom historien på ett sätt som inte skulle befria oss från dess påverkan även om alla droger försvann från jordens yta nu, genom ett trollslag. De riktningar som pekas ut, utifrån vår sammanblandning med världen, är således drogpåverkade oavsett vad vi själva tar in i kroppen. Men linjerna som dras påverkas inte bara av psykoaktiva preparat utan också av resurser, kapital, vilka objekt och vilka kroppar som finns nära. När jag frågade Pernilla om hon kunde berätta om en händelse som kännetecknade droganvändning svarade hon följaktligen att droganvändning för henne inte handlar om att göra galna saker:

[...] *såna* typer av grejer hade ju jag gjort *i alla fall* eller jag har varit på fester eller rejv, som håller på till tidiga morgonen, men jag kan också göra det spiknykter. [...] de miljöerna eller situationerna och, roliga grejerna, dem vill jag inte lyfta fram som någonting som jag har varit i på grund av drogerna för dem hamnar jag i, i alla fall [...] det är inte så mycket de yttre... miljöerna som skiljer sig utan det är snarare min upplevelse av dem. [...] jag tar inte droger för att "*ja*", för då kommer jag att flippa *ut*" och göra en massa galna saker, utan att det är för att "då kommer vi... vi kommer att förhålla oss till att vara i det här läget ihop" och så.

Pernilla säger således att "det hade visst hänt ändå" för att vända på avhandlingens titel. De platser och sammanhang som hon söker sig till skulle hon ha befunnit sig på och i oavsett om hon använder droger eller ej. Hon följer de linjer som ritats upp i förväg och avviker inte på grund av droger. Det som är specifikt för henne med droganvändningen beskriver hon istället som en social upplevelse av förändrade perspektiv, ett "läge" som hon på andra ställen i intervjun beskriver som upplevelser av intimitet

i form av ”bubblor”. Förändringarna i hur världen utvecklar sig i relation till droger handlar kanske därmed inte så mycket om synlig drogpåverkad utlevelse utan om en förändrad utsiktspunkt och upplevelser av kroppens förlängningar. Pernillas droganvändningsupplevelse belyser således en universell och kollektiv angelägenhet: Hur påverkas människors utgångspunkter av psykoaktiva preparat, vad görs möjligt därifrån och vad hamnar i bakgrunden?

Summary in English

Illegal drug use is a common topic of research, as is the use of medications. The vast majority of research on drugs and drug use though, is focused on the problematic aspects and certain societal groups of users. This ethnological study acknowledges the central and increasing role of psychoactive substances in contemporary everyday life. Psychoactive products are, in fact, “everywhere”: coffee, alcohol, medications, performance enhancers and illegal drugs that alter moods, personalities, wishes and acts on a daily basis. It is in fact impossible to say how society would look without this constant flow of mind-altering substances. How can these altered directions of human everyday activities be analyzed from a feminist point of view, in terms of gender and class, and how, in turn, are the directions of contemporary society and culture affected by drug use? Many psychoactive substances are hidden and taboo while others are cherished as central parts of cultural life. Hence, in contemporary society, drug using bodies can be positioned at the very top as well as the very bottom of cultural and socioeconomic societal scales. Indeed, reports on illegal drug use most commonly refer either to the elite or to stereotypical images of societal outcasts. How is drug use lived in between such positions? How does the concept of drugs, as well as the use and the objects, affect perceptions of personal value?

The study is based on interviews with 12 Swedish women, aged 25-65. They each use different types of illegal and/or stigmatized substances in very different ways, and give access to perspectives on everyday life from queer, but not uncommon, angles. Queer phenomenology is used as a theoretical and methodological tool, with attention to first-hand experiences as well as the societal context, including reachable resources, in which they are lived (Ahmed 2006b). The aim is to analyze and problematize how gender and class affect directions and experiences of

lives lived under the effect of drugs, in relation to cultural and societal conceptions of drugs, drug use and drug users. Through the participants' accounts themes such as stigma, happiness, children, the body, gifts, the drug market, medication, sickness and health are explored.

The starting point of this study was an insight of paradoxical cultural values regarding drugs and drug use, especially when used by women, and how crucial nearness and distance to drugs - as objects and as cultural conceptions - can be for personal value. Drug use is commonly portrayed either in relation to well renowned and idolized writers, musicians and other artists, or in relation to a conception of societal outcasts. In the latter case drug use serves as a definition of a stereotyped character symbolized by dirt, madness, prostitution and criminality. In the case of the artistic elite, however, drug use often seems to enhance depths of individual complexity. Drug use is therefore illustrative for how class differences are produced, according to the British sociologist Beverley Skeggs. She argues that individuality connected to the self is a regulative discourse that divides valuable persons from persons without value (2004). To engage in the self and articulate its complexity is a compulsory demand in contemporary neo-liberal society, but to cultivate a valued individuality needs resources and knowledge that only some have access to. The meaning of how class divisions in this way affect working class drug users in terms of value is recognised in the thesis, but most drug use is not exerted in the margins of society, neither by the socioeconomically marginalized nor by the elite. Instead most drug use is a hidden practice that cannot be placed in either of those extremes. What meaning can non-extreme drug use have and why is drug use as an everyday practice so rarely researched?

In order to contextualize the empirical study, a chapter based on previous research within a broad array of disciplines constructs a background. It is divided into six parts, aiming to situate the study from multiple perspectives. The first part, *Where drugs are*, attends to the presence of drugs and their various cultural and legal statuses in contemporary Swedish society. It also shows how class and gender are relevant for how drug use is performed and perceived. The second part, *Culture and law*, traces the history of drugs back to their origins - in chemistry labs and plantations far away - and describes how accessibility to various psychoactive substances have evolved

in the Western world over the last 500 years. It narrates how the trade with different substances was provided with diverse legal and cultural frameworks, and how these have changed over time. For instance, research that has tried to explain the reasons why alcohol is not controlled as a drug, sheds light on a complicated global history of trade, cultural traditions and measures of discipline rather than evaluations of risk and harm. Diversions of different drugs into separate legal categories though, is not decisive for how different kinds of inebriety are perceived in relation to class and gender. Alcohol, for example, has a long history of being morally condemned when used by women, while tranquilizers have been and still are the only group of narcotics that are used by more women than men. The use of psychiatric medications is also over-represented in socio-economically underprivileged groups. The third section, *Women and medication*, concerns the relation between women and medications and starts off with the statistical fact that men use more illegal drugs than women, but women use more psychoactive medications than men. Why is that so and when are drugs oppressors versus liberators? I am here tracing the history of women's psychiatric diagnosis and treatments throughout the 20th century, from lobotomy, psychoanalysis and prolonged sleep treatments in closed wards, to depression and anxiety, treated with benzodiazepines' and later SSRIs in the home. Narcotics classed medications leads to more women's deaths than does illegal drugs, but illegal drugs connected to deviation has historically been considered a more concerning societal problem. The fourth part, *Drug problems from 1960s to present* narrates the political climate leading to the implementation of the Illegal Drugs Act 1968, and how laws as well as cultural perceptions tightened from then on. Sweden developed a zero-tolerance political stance, aiming for a drug free society, which was supported by all political parties, but not by many researchers. The fifth part, *The gap between research and politics*, accounts for Swedish research on drugs from the 1980s. Many researchers have argued in favor of needle exchanges, accessible methadone treatments and other aids aiming to help problem drug users, which has met hard political resistance. As drug related deaths continue to rise and are now among the highest in Europe, the strategies to combat drug problems are slowly approaching harm reduction policies. The last part, *Ethnographical*

studies of drug use, accounts for Swedish research based on interviews with drug users and how societal strategies to combat drug use are affecting them. The majority of such studies focus on marginalized drug users within correctional institutions of various kinds. I claim that this focus, however well intended, constructs drug use as a marginal phenomenon, hiding both the role of psychoactive substances in contemporary Sweden, as well as the mechanisms behind constructions of deviation.

The empirical material is analysed using Sara Ahmed's concept of lines, interpreted in a way that is applicable on ethnographical accounts (2006a; 2006b). Ahmed uses the concept to understand the conditions in which perceived normative life courses are followed or not. She begins with the phenomenological corporeal understandings of how to make sense of the world: orientation starts in the body and where it is dwelling. From there the world unfolds. Consciousness is further intentional and directed towards objects. An example of how lines are perceived from this starting point is how heterosexual marriage - as a point on a normative line - can make someone direct themselves toward this point and expect happiness in return. Social conventions are in this way directing persons along courses already traced out, but with no guarantees in terms of affects in return (2010a). Someone might be unhappily married, and others might turn towards their desires even if that means ending up "off line". Some women do not want to marry men. Indeed, other women may be objects of desire which can lead to queer deviation from the normative line, and in turn feelings of disorientation or, instead, new perceptions of orientation.

In this dissertation the concept of lines was adjusted to apply to the directness in accounts of lived experience. From the starting point in the body, including its current mental state and desires, all directions experienced as orientated are theorised as following lines, including "queer lines", i.e. lines not following conventions but desires, making new lines, which in Ahmed's theory are not available as lines to follow (2006b, s. 178f). Starting from the interviews it is simply not always possible to know the difference. The objects of desire in focus in this thesis are drugs, and these drugs turn out to be used in many various ways. They physically take the interviewees in different directions, both in-line and off-line of conventional lines. The path of an interviewee is hence theorised as leaving a line as a trace, and

new directions are possible lines to follow, acknowledging social conventions to affect how these, whether queer or not, are imagined.

The arrival

In the first empirical chapter I elaborate on common cultural perceptions of how drug use is initiated, and how they relate to the experiences of the participants. I use the concept of lines and orientation to track how drug use relates to class. How did the women arrive at the thought of using drugs, and how did they physically meet them the first times? Where did it take them and where are they now? The concept of a gateway to drugs, as in “gateway drug”, defines the gateway as a dangerous and insidious trap, especially when regarding women, suggesting that drug use is a spatial concept. Another commonly used Swedish drug-concept is “The drug swamp”. The concept implies a classed, criminal and pathological structure of relations, but describes this structure metaphorically as a place, a swamp into which one might fall if drugs are consumed and from which it is hard to escape.

Most of the participants described their first experiences as an act of choice, but in spatial terms, for example like a “world”. One interviewee talked about how she “jumped into it [using drugs]” and another described how she approximated drugs in her early teens, by trying one out together with friends, but then “backed out”, not to return until later. The gateway to the drug experience as a place, is therefore used analytically to conceptualise the spatial dimensions of these first experiences.

Drugs were imagined in various ways by the interviewees, but starting off in a middle-class position seemed to offer a measure of protection from downwards class journeys. Two participants from upper middle-class homes described their eager search for drugs in their young teens, after watching movies such as *Train spotting* (1996). Drug use seemed for them an antidote to boredom, and they have continued their drug use but also their paths along upper middle-class lines, with one now working as a psychologist and the other a director at a software company. Only one of the participants describes a situation in line with the symbolic features of The drug swamp. In her case, drug use functions as a relief from the conditions of her social position, simultaneously as it impairs any further movement. She feels

stuck. Others describe their drug use as a space into which they enter and exit, and two participants describe their first experiences as upward class journeys, that happened when they met privileged new friends in bigger cities than those in which they grew up. These accounts are told with indignation, as if they had previously been fooled into believing that drugs were situated at the bottom of society. The gateway into drug use thus seems to manifest a range of possible further directions, of which the Drug Swamp is only one of many. Yet drug use perceived as places means they are the “where” of a more or less temporary dwelling, from where certain directions unfold and others fade into the background.

The Junkie

The symbolic inhabitant of The drug swamp, the junkie, is a gathered concept collecting all the features Beverley Skeggs describes as defining the traits the middle-class wanted to get rid of, thereby placing them in the working-class as the constitutive other (2004, pg. 22). The junkie is dirty, immoral, homeless, criminal and when it is a woman, she is commonly also a whore.

How do the women orientate themselves in relation to the concept of the stigmatised, dirty and excluded drug user? What are its symbols and how can drug use in relation to the junkie be theorised as a making of class? The chapter starts off with references to how the junkie is defined in media, film and research. These give a picture of the junkie as a dirty, criminal and sick individual that harms itself as well as its surroundings. But the junkie turns out to be feared to manifest in a less tangible form. One participant says that talking about her drug use would invite the risk of her being interpreted as her manifesting the junkie. Therefore, she would only reveal her use in confidence. This creates spatial as well as verbal distances and closenesses between persons, where the junkie is manifested when speech or behavior is out of place. This analysis is in line with Mary Douglas’s theory on dirt as matter out of place (2011). It also has bearing on the account of another interviewee, who describes how she became too affected by cannabis in the home of an acquaintance. She imagined a trip through town, using public transport, as impossible in the state she was in. She dreaded the thought of how she imagined she would had been perceived

and she asked the question: “How does one ask for help when one is under the effect of drugs?”. Instead, she was welcome to stay on the couch of her acquaintance, which she describes with relief. The junkie is hence a symbolic being that can rise up into the real and take the place of the drug user, if drug use is uttered or shown in the wrong places. Someone can *become* a junkie, not by increasing drug use or necessarily behaving badly, but through manifesting drug use in the wrong context. This, in turn, includes a massive burden of negative traits and is avoided by the participants.

Obtaining drugs

The drug market has changed since the illegal drugs act was implemented in 1968. An interviewee remembers the joy of buying drugs in her youth in the 1970s, as a hippie among friends at a central square. She perceived sales of cannabis to be legal at that time. In more recent years, research shows that open drug sales in Western Europe are largely operated by foreigners in vulnerable socioeconomical positions. The trade is also connected to violence (Bucerius 2007; Sandberg & Pedersen 2011). This is a market that the participants generally avoid. Instead, they orientate in familiar contexts, obtaining drugs from persons they are familiar with. A large part of the drugs they obtained were received as gifts. Other researchers have theorised drug giving as common practice amongst drug users in different contexts (Mjåland 2014; Richert 2014), but one where there is an uneven division in relation to gender: women receive more than men do (Richert 2014, pg. 376f). Some women gave accounts of experiences of drug gifts as connected to pressing expectations of sex in return. Other accounts were told though, where the gifts were plenty, expected and meant no further obligations. The latter type of account could be connected to pride and proudly declaring that drugs were never purchased. I theorise these different gift economies as connected to women’s ambiguous positions with regards to markets, where performative femininity can play a role. Women can be excluded from regular trade, but treated as appreciated participants in certain contexts or be expected to return gifts through sex. These positions are connected to class where the former position implies that they are valued as presence (whether feminine

presence or holder of other valued capital), and the other as that the value lies in physical sexual capacity. Both these positions set limits to what can be consumed and some interviewees insisted on purchasing their drugs. Tellingly, one participant described that her strategy for obtaining the best drugs was to bring a muscular male friend with her to the dealer. In her account, masculinity was described as a symbolic resource to administer, in the form of other's bodies, when buying drugs. Still, other participants gave accounts of drug use that indicated how obtaining drugs was connected not to gender performance, but to a quest to create a specific, special intimacy with a group of drug users. These groups were conceptualised as islands and as bubbles of fellowship, which seemed to have a queer potential in its intenseness, possibly dissolving corporeal boundaries, temporarily.

Inappropriate places

The appropriateness of drug use has, as earlier described, a lot to do with place and context, but also with time and keeping distance to certain symbolic objects. An interviewee recounted a confusing evening when temporal and spatial limits were unwillingly crossed, in part through proximity to a strong symbol of inappropriateness: children. The drug use event took place in a park on a sunny summer's evening. Some people turned up that did not want to consume drugs, and the interviewee experienced a pronounced sense of anxiety and inappropriateness. She wished for the sun to go down, and the children and the sober participants to go home. The temporal safe space for intimate drug use was destroyed by these factors, which points to the vulnerability of drug using spatiality and its tensed relation to the outer world. Simultaneously, her account shows how she did not deviate from a perceived line towards happiness. Instead, she partook in a leisure practice together with friends who are described by her as "high achieving". In her social setting, the drug use was planned to appropriately follow a rhythm of restraint and release, that anthropologist Richard Wilk describe as a central trait of modern consumer societies (2014). The summer evening time, the social setting and the placement in the park seemed appropriate for care-free leisure, but the sun, the children and the sober

adults suggested restraint and made the experience confusing.

From another viewpoint an interviewee recalls how she, as a heavy user of amphetamines, used to “act tired” on the bus on her way to work. She was hiding her drug use as she found amphetamines to be a shameful condition for her ability to work, which in turn was conditional on earning the money she needed for the amphetamines she used. Drugs for her were, therefore, a condition to fulfill her duties - at the same time as she felt out of place as an alert drug user on the morning bus, in the company of tired non-users that were half asleep during the last bits of time intended for “release”. This shows how drug related inappropriateness can vary widely between behaviors, including states that are normally appreciated as signs of virtue.

The symbolic significance of children in relation to the drug use was, as mentioned, a powerful symbol relating to inappropriateness. Children were in many ways considered to be the symbolic opposite of drug use, which affected the physical positionings of the women’s bodies while under the influence of drugs. In general, it meant they stayed at a distance from children. In one case - a mother of three - drug use per se was not considered to hold an antagonistic meaning. Her use of narcotics classed medications as well as illegal drugs was instead adjusted in order to enhance her performance as a mother. This nearness to drugs, in the home of the children, also included her feeling a responsibility to teach her children about drugs and warn them about potential dangers. In this way, her children were expected to be familiar with drugs and learn to judge them from a knowledgeable position. On the contrary, another interviewee kept drugs and children separate, and did not inform the children she had near about drugs. Instead, she warned them against use, but invited them to always come home if drug use had gone wrong. These different positions stress the question of how nearness and knowledge effects children’s potential drug use.

Legitimate drugs

As psychoactive medications are very common in Sweden, with anti-depressants being used by 13 percent of women 2019 (see the statistical database at socialstyrelsen.se), it could be expected that medications were perceived as legitimate drugs, on the opposing side of a scale where illegal

drugs with a bad reputation such as crack and heroin are placed at the other end. But perceived legitimacy turned out to be a much more complicated matter - one connected to sickness and health, surveillance and self-surveillance. In the case of medications, two of the participants received prescribed drugs to treat anxiety, depression and symptoms of ADHD. Neither of them followed their doctor's directions (which is common amongst patients in general, Alftberg 2015). The women stopped and started, took more and less of their medications than prescribed. They showed a reluctant compliance with their treatments, but in addition to this still had an understanding of themselves as "neurochemical selves" (Rose 2003) in need of various substances of their own choice. This was not the case with other participants who, on the contrary, described their use of drugs as potentially harmful, and suitable only for persons in a healthy mental state. They refused medications and the submission to a doctor's judgement, instead obtaining illegal drugs as healthy and competent players and party goers. In both views, legitimacy was perceived in relation to their own judgements of their capacities and needs, rather than legal frameworks or professional advice. Yet other interviewees perceived certain illegal or non-prescribed drugs (such as CBD-oil and microdoses of MDMA) to be the healthier choice in comparison to prescribed drugs, where, for example, the user of CBD-oil stressed its natural origin as important. The different views on legitimacy with regards to drugs, sickness and health, were with other words diverse and related to their perceptions of themselves as functional or nonfunctional neurochemical selves, or an antagonistic view against such an understanding of personhood.

Loops of addiction

In Swedish the term dependence (*beroende*, which is the original title of this chapter) is the most common description of repetitive and destructive drug use. I interpret the term to be used largely in a similar way as addiction, yet semiotically implicating a more pressing need, but not directly translatable to the English concept dependence, because of its wider use. Regardless of the terms used - that are all debated - the condition of an urgent prioritisation of drug use in someone's life is a recognisable phenomenon with a long-documented history. I theorise this physical movement, repetitively returning

to drugs, as lines taking the shape of loops.

The risk for addiction is an important aspect of drug use, and was recurrently brought up as a topic during the interviews. In this chapter I theorise how the participants viewed addiction from their positions – whether they perceived themselves as distant from, close to or within addiction. Addiction is a term that identifies a state that includes both a history and a future, yet it is often used as if there was a line in between two definite states, and as something that can occur as a result of a single act. Several of the interviewees described their techniques to stay away from addiction and these varied between avoiding certain drugs connected to strong effects and low class; avoiding drugs or injections that were presumed to be too pleasurable; and avoiding to repeat the use of drugs or a certain drug for too long. In the cases of pleasure avoiding and refraining from repetition, the addiction was perceived to have been near enough to feel it, which illustrates the line between addiction and non-addiction as not necessarily definite, but somewhat possible to cross and reflect on. This was not the case from the positions of two interviewees who had experiences of several years of addiction, of which one defined herself as addicted at the time of the interviews and the other as a recovering addict. They both explained their addictions as suddenly present, and immediately problematic. In the case of the currently addicted interviewee, her main focus in life was to regain her children – who had been taken into care – and the first step as she saw it was to quit using heroin. But heroin was also described as necessary for her to do anything at all. The line in the shape of a loop illustrates in her case a movement, directed towards her children. She turns back to heroin as an enabler to keep moving, but when she turns again under the effect of the drug, the children are pulled away from her. At the time of our meeting, this movement had been repeated for two years, indicating the strength a state of addiction can have.

Happiness

Drug related happiness is at once a commonly known effect of drug use, and a sensitive topic. It is often portrayed in movies, novels and songs, but rarely described in research. Instead, unhappiness is widely acknowledged

as an emotion connected to drugs, and drug related happiness can be dismissed as false. Hence, the interviewees described in various ways how drug related happiness was not revealed to anyone. They described how it created distance to non-users, and conversely, intimate relations to other users. Sara Ahmed portrays happiness as a promise to those following normative lines (2010a). Three types of drug related happiness were described that is analysed in relation to normative lines. The first is *almost normative happiness*. In these accounts, drugs such as heroin and cannabis are compared to a glass of wine, at the end of a long working day. In the case of cannabis, the use is also described as protective against burn outs, as the interviewee works intensely. Therefore, cannabis not only brings happiness but also takes the role of an aid in keeping up a stressful participation in a neoliberal working market, along a conventional line. The second is *forbidden happiness* where drug use is accounted for as a rebellious breaking of the rules. In one account, the interviewee though, is remembering how she thought about her mother in the middle of a pleasurable experience and was filled with shame. The happy experience would, from the eyes of the mother, be a path to unhappiness. The third is *instead of the right kind of happiness*, and actually, are accounts of unhappy life situations, where drugs are used to soothe the pain of lacking reachable solutions.

Laughter

During the interviews, laughter was frequent. What part does storytelling and laughter play in drug use? Researchers have shown that “funny stories” can be an important part of intoxication and point towards new episodes (Tutenges & Sandberg 2013). Does that mean a researcher’s laughter becomes part of further drug use? Following the social scientist Michael Billig’s theory of laughter (2005), a way of telling a story about intoxication that several of the interviewees used fits the criteria of what Billig calls a “laugh-about-it-later-story” (ibid, pg. 233). These type of stories are told in order to be funny, on behalf of the earlier version of the teller that somehow behaved inappropriately. This theory lines up with his argument that ridicule is used as a disciplinary means to uphold norms of conduct and

conventions of meaning. In the laugh-about-it-later-story the laughter belongs to the teller, who may have been embarrassed during the occasion, but who is now the hero that has broken conventional rules. While I interpret both the aspect of the hero and the enjoyment on behalf of an earlier person behaving “crazy” as to some degree applicable to the stories of the women, there was an aspect in the stories that is missing in this theory. That is a warmth and a solidarity with the earlier person, along with a pride in displaying the earlier version as a part of the teller. This makes the concept of ridicule seem insufficient. On the other hand, these accounts were often laughed at the most when regarding unpleasant details that the interviewee had no intention to repeat. Hence, they did not seem to point directly to further drug use. Another factor was that the women often were laughing at themselves in mentally vulnerable states, which I interpret might be connected to the repeated image of drug using women as “mad, sad and bad” (Measham 2002). Mental challenges and deviations can therefore have come to be a gendered topic to reflect upon with humor, and laughed at.

Referenser

- Adams, Anna (2010). Britain 'floundering' in online mephedrone crackdown. *BBC News*, 19 juli.
- Adolfsson, Josefine (2004). *Kärnulf Was Here: En hembygdsskildring i fyra delar och två samtal*. Stockholm: Bokförlaget Atlas
- Ahmed, Sara (2006a). Orientations: Toward a Queer Phenomenology. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 12(4), s. 543-574
- Ahmed, Sara (2006b). *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham NC: Duke University Press
- Ahmed, Sara (2010a). *The Promise of Happiness*. Durham NC: Duke University Press
- Ahmed, Sara (2010b). Vithetens fenomenologi. *Tidskrift för genusvetenskap*, (1-2), s. 49-69
- Ahmed, Sara (2011). *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft förlag
- Ahmed, Sara (2014a). *The Cultural Politics of Emotion*. 2. uppl. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Ahmed, Sara (2014b). *Willful Subjects*. Durham NC: Duke University Press,
- Ahmed, Sara (2019). *What's the Use? On the Uses of Use*. Durham NC: Duke University Press
- Aldridge, Judith & Vikki J. (2008). Researching the Intoxicated: Informed Consent Complications for Alcohol and Drug Research. *Drug and Alcohol Dependence*, (93), s. 191-196
- Alftberg, Åsa & Kristofer Hansson (2012). Introduction: Self-care Translated into Practice. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, (4), s. 415-424
- Alftberg, Åsa (2015). *Mellan vanor och faror: Ett kulturanalytiskt perspektiv på äldre människors bruk av läkemedel* (Working Papers in Medical Humanities, 1). Lund: Lund University Libraries
- Allebeck, Peter (2007). Cannabis och schizofreni: Finns ett orsakssamband? *Socialmedicinsk tidskrift*, 84(1), s. 27-31
- Allebeck, Peter (2019). Cannabis: harmless recreation or dangerous drug? *European Journal of Public Health*, 29(3), s. 387
- Alver, Bente Gullveig, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørbye & Anna-Leena Siikala (1980). *Botare: En bok om etnomedicin i Norden*. Stockholm: LT:s förlag
- Amouroux, Christa Simone (2011). Normalisation within Christiania. I Thörn, Håkan, Cathrin Wasshede & Tomas Nilson (red.) *Space for Urban Alternatives? Christiania 1971-2011*. Möklinta: Gidlunds förlag

- Antoniussen, Eva-Malin, Arne Kristiansen, Leili Laanemets, Bengt Svensson & Dolf Tops (2005). *Sprutbytesfrågan: En granskning av en forskningsgenomgång om effekter av sprutbytesprogram*. Meddelanden från Socialhögskolan, (1), Socialhögskolan, Lunds universitet
- Appignanesi, Lisa (2009). *Mad, Bad, and Sad: A History of Women and the Mind Doctors from 1800 to the Present*. London: Virago Press
- Arvastson, Gösta & Billy Ehn (2009). *Etnografiska observationer*. Lund: Studentlitteratur
- Arvidsson, Alf (2014). Berättelse, beskrivning, auktoritet. *Kulturella perspektiv: Svensk etnologisk tidskrift*, 23(4), s. 30-38
- Bancroft, Angus (2009). *Drugs, Intoxication and Society*. Cambridge: Polity
- Beauvoir, Simone de (2004). *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts
- Beeck, Malin (2015). Räkna med normkrasch. *ETC*, 11 oktober. s. 16-18
- Bejerot, Nils (1969). *Narkotikafrågan och samhället*. 2. uppl. Stockholm: Aldus/Bonniers
- Belfrage, Lisa & Marianne Gustavsson (2012). *Alla vilda* [film]. Stockholm: TriArtFilm
- Berg, Daniel (2016). *Giftets värde: Apotekarnas förståelse av opium i Sverige 1870-1925*. Göteborg/Stockholm: Makadam
- Berman, Anne H., Hans Bergman, Tom Palmstierna & Frans Schlyter (2005). *Drug Use Disorders Identification Test (DUDIT)*. Karolinska Institutet. Center for Psychiatric Research
- Berridge, Virginia (2013). *Demons: Our Changing Attitudes to Alcohol, Tobacco & Drugs*. Oxford: Oxford University Press
- Berridge, Virginia & Sarah Mars (2004). History of Addictions. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(9), s. 747-750
- Billig, Michael (2005). *Laughter and Ridicule: Towards a Social Critique of Humour*. London: Sage Publications
- Björk, Maria (2011). *Problemet utan namn: Neuroser, stress och kön i Sverige från 1950 till 1980*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Björkman, Jenny (2002). Knarkarens förvandlingar. *Tvärsnitt* (3), s. 42-51
- Blackman, Shane (2007). 'Hidden Ethnography': Crossing Emotional Borders in Qualitative Accounts of Young People's Lives. *Sociology*, 41(4), s. 699-716
- Bonnichsen Lisa (2017). "Här säljs knarket i stan – framför dina ögon". *Mitt i Stockholm*, 25 september.
- Borger-Bendegard, Lisbeth (1975). *Öppet brev om kvinnor och sprit*. Stockholm: Forum
- Bourdieu, Pierre (2010). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge
- Bremer, Signe (2011a). *Kroppslinjer: Kön, transsexualism och kropp i berättelser om köns-korrigerig*. Göteborg/Stockholm: Makadam
- Bremer, Signe (2011b). Med kroppen in i berättarrummet: Om närvaro och etik. I Gunnemark, K. (red.) *Etnografiska hållplatser: Om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur
- Briggs, Daniel (2012). From Gatekeeper to Friend and Back Again: Embracing the World of the Street Drug User. *Drugs and Alcohol Today*, 12(2), s. 72-81

- Britannica, Editors of Encyclopaedia (u.å.). Opium. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/opium> [2021-03-08]
- Brownmiller, Susan (1984). *Femininity*. New York: Linden Press/Simon & Schuster
- BRÅ (2000). *Kriminaliseringen av narkotikabruk: en utvärdering av rättsväsendets insatser*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- BRÅ (2018). *Narkotikaanvändning och misstankar om eget bruk bland ungdomar i Stockholm*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- Bucerius, Sandra (2007). "What Else Should I Do?": Cultural Influences on the Drug Trade of Migrants in Germany. *Journal of Drug Issues*, (37), s. 673-697
- Butler, Judith (2007). *Genustrubbel: Feminism och identitetens subversion*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos
- Campbell, Nancy D. (2000). *Using Women: Gender, Drug Policy, and Social Justice*. Milton Park: Taylor & Francis
- Campbell, Nancy D. & Ettore, Elizabeth (2011). *Gendering Addiction: The Politics of Drug Treatment in a Neurochemical World*. New York: Palgrave Macmillan
- CAN (2016). *Drug-related deaths in Sweden – Estimations of trends, effects of changes in recording practices and studies of drug patterns*. (Rapport 158). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
- CAN (2017). *Drogutvecklingen i Sverige 2017*. (Rapport 164). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
- CAN (2019). *Drogutvecklingen i Sverige 2019 – med fokus på narkotika*. (Rapport 180). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
- CAN (2020). *Narkotikaprisutvecklingen i Sverige 1988–2019*. (Rapport 191). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
- CAN (2021). *Socioekonomiska skillnader i narkotikaanvändning bland vuxna i Sverige*. (Rapport 198). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
- Carr, Alan (2017). Courtney Love Talks About Her Battle with Drugs. I *Alan Carr: Chatty Man*. <https://www.youtube.com/watch?v=z9kOt83ZD9w> [2021-01-20]
- Centers for Disease Control and Prevention (2020). *Understanding the Epidemic*. <https://www.cdc.gov/drugoverdose/epidemic/index.html> [2020-04-04]
- Chitwood, Dale D., Sheigla Murphy & Marsha Rosenbaum (2009). Reflections on the Meaning of Drug Epidemics. *The Journal of Drug Issues*, 39(1), s. 29-39
- Ciraulo, Domenic A. & Clifford Knapp (2009) Benzodiazepines. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Courtwright, David T. (2002). *Forces of Habit: Drugs and the Making of the Modern World*. Cambridge MA: Harvard University Press
- Courtwright, David T. (2019). *The Age of Addiction: How Bad Habits Became Big Business*. Cambridge MA: Harvard University Press
- Cowan, Brian (2005). *The Social Life of Coffee: The Emergence of the British Coffee House*. New Haven/London: Yale University Press
- Cvetkovich, Ann & Karin Michalski (2012). *The Alphabet of Feeling Bad* [Film/Konst-installation].

- Dahl, Ulrika (2017). Femmebodiment: Notes on queer feminine shapes of vulnerability. *Feminist Theory*, 18(1), s. 35–53
- Daun, Åke (2003). *Med rörligt sökarljus: Den nya etnologins framväxt under 1960- och 1970-talen. En personlig tidsskildring*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Dollar, Cindy Brooks & Hendrix, Joshua A. Hendrix (2018). "I'm Not a Traditional Woman": Tranquilizer Misuse as Self-Medication Among Adult Women. *American Behavioral Scientist*, 62(11), s. 1562–1585
- Donnelly, Michele K. (2014). Drinking With the Derby Girls: Exploring the Hidden Ethnography in Research of Women's Flat Track Roller Derby. *International Review for the Sociology of Sport*, 49(3/4), s. 346–366
- Douglas, Mary (1992). *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London: Routledge
- Douglas, Mary (2011). *Renhet och fara: En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa
- Drakos, Georg (1997). *Makt över kropp och hälsa: Om leprasjukas självförståelse i dagens Grekland*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Edman, Johan (2012). *Värd och ideologi: narkomanvården som politiskt slagfält*. Umeå: Borea bokförlag
- Edman, Johan & Olsson, Börje (2014). The Swedish Drug Problem: Conceptual understanding and Problem Handling, 1839–2011. *Nordic Studies on Alcohol & Drugs/Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift*, 31(5/6), s. 503–526
- Edman, Johan (2019a). Drogera: Den nya berusningspolitiken. I Björkman, Jenny & Patrik Hadenius (red.) *Det nya Sverige: Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2019*. Göteborg/ Stockholm: Makadam förlag
- Edman, Johan (2019b). En egendomlig pjäs: Den svenska narkotikapolitikens historia och möjliga framtid. *Tidskrift för Kriminalvård* (4), s. 13–19
- Ehn, Billy, Orvar Löfgren & Richard Wilk (2015). *Exploring Everyday Life: Strategies for Ethnography and Cultural Analysis*. Lanham: Rowman & Littlefield
- Eklund, Niklas (2017). Naloxon nu – civil olydnad för att rädda liv. I Eklund, Niklas & Mikaela Hildebrand (red.) *Dogmer som dödar: vägval för svensk narkotikapolitik*. Stockholm: Verbal förlag
- Ellervik, Ulf (2017). *Jubileumskurs: Konsten att njuta: Föredrag vid Lunds universitets 350-årsjubileum, 2017-01-18*.
- Ellgren, Maria (2007). *Neurobiological effects of early life cannabis exposure in relation to the gateway hypothesis*. Diss. Stockholm: Karolinska institutet
- EMCDDA (2017). *Sweden Country Drug Report 2017*. Luxemburg: Europeiska unionens publikationsbyrå
- EMCDDA (2019). *Europeisk narkotikarapport: Trender och utveckling*. Luxemburg: Europeiska unionens publikationsbyrå
- Ettorre, Elizabeth (1992). *Women and Substance Use*. Basingstoke: Macmillan
- Ettorre, Elizabeth (2007). *Revisioning Women and Drug Use: Gender, Power and the Body*. London: Palgrave Macmillan

- Ettorre, Elizabeth (2015). Embodied Deviance, Gender, and Epistemologies of Ignorance: Re-Visioning Drugs Use in a Neurochemical, Unjust World. *Substance Use & Misuse*, 50), s. 794-805
- Ettorre, Elizabeth (2017). Feminist Autoethnography, Gender, and Drug Use: "Feeling About" Empathy While "Storying the I". *Contemporary Drug Problems*, 44(4), s. 356-374
- Fahl, Hanna (2014) "Jag sjunger om mitt liv" *Dagens Nyheter*, 12 oktober.
- Fanon, Frantz (2011). *Svart hud – vita masker*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos
- FASS (2020) Xanor. <https://www.fass.se/LIF/product?userType=2&nplId=19850201000020#side-effects> [2021-03-08]
- FASS (2021a) Oxynorm. <https://www.fass.se/LIF/product?userType=2&nplId=20010601000105#side-effects> [2021-03-08]
- FASS (2021b) Zolofit. <https://www.fass.se/LIF/product?userType=0&nplId=19950119000034> [2021-03-08]
- FASS (2021c) Elvanse. <https://www.fass.se/LIF/product?userType=0&nplId=201401300000151> [2021-03-08]
- Fischman, Marian W. (2009). Amphetamine. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Fischman, Marian W. (2009). Coca Plant. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Fischman, Marian W. (2009). Cocaine. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Fischman, Marian W. (2009). Crack. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Folkhälsomyndigheten (2016). *Den svenska narkotikasituationen – en översikt över rapporteringen till EU:s narkotikabyrå*. Solna: Folkhälsomyndigheten
- Franck, Johan (2011). Centralstimulantia. I Franck, Johan & Ingrid Nylander (red.) *Beroendemedicin*. Lund: Studentlitteratur
- Franck, Johan & Ingrid Nylander (2011). *Beroendemedicin*. Lund: Studentlitteratur
- Freedman, Daniel X. & R. N. Pechnick (2009). Lysergic Acid Diethylamide (LSD) and Psychedelics. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 2. Farmington Hills: Gale
- Freud, Sigmund & Byck, Robert (red.) (1974). *Cocaine Papers by Sigmund Freud*. New York: Stonehill
- Friedman, Jennifer & Marisa Alicea (1995). Women and Heroin: The Path of Resistance and Its Consequences. *Gender & Society*, 9(4), s. 432-449
- Frykman, Jonas (1977). *Horan i bondesambället*. Lund: Liber Läromedel
- Frykman, Jonas (2006). Ting som redskap. *RIG: Kulturhistorisk tidskrift*, 89(2), s. 65-77
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (2019). *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups
- Frykman, Jonas & Nils Gilje (red.) (2009). *Being there: New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press
- Gardell, Jonas (2014). *Torka aldrig tårar utan handskar: 1. Kärleken; 2. Sjukdomen; 3. Döden*. Stockholm: Norstedts

- Garfinkel, Harold (1967). *Studies in ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press
- Geertz, Clifford (1974). "From the Native's Point of View": On the Nature of Anthropological Understanding. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 28(1), s. 26-45
- Gerholm, Lena (1993). Galenskap och djävulskap, En jämförelse av tre förklaringar till schizofreni. I Gerholm, Lena & Tomas Gerholm (red.) *Ondskans etnografi*. Stockholm: Carlsson bokförlag
- Gilbert, Jeremy (2008). *Anticapitalism and Culture*. Oxford: Berg Publishers
- Gilroy, Paul (2009). *Race and the Right to be Human*. Utrecht: Universiteit Utrecht
- Goldberg, Ted (2000). *Narkotikan avmystifierad: Ett psykosocialt perspektiv*. Solna: Academic Publishing of Sweden
- Goldberg, Ted (2007). Den svenska narkotikapolitiken: En kritisk betraktelse. *Glänta*, (2-3), s. 106-119
- Goldberg, Ted (2011). *Legalisera narkotika? Ett diskussionsunderlag*. Solna: Academic Publishing of Sweden
- Goldberg, Ted (2012). Vad händer om vi legaliserar narkotika? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 19(1), s. 56-64
- Granér, Sara (2008). *Det är bara lite AIDS*. Stockholm: Ordfront förlag
- Grønnestad, Trond Erik & Philip Lalander (2015). The Bench: An Open Drug Scene and Its People. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 32. Berlin: De Gruyter
- Gustavsson, Johanna (2017). *Vi är den här platsen eller tillståndet*. Göteborg: Eget förlag
- Gynnå Oguz, Christina (2017). Kriminalisering av eget bruk: framgångssaga eller dödsstöten för en human narkotikapolitik? I Eklund, Niklas & Mikaela Hildebrand (red.) *Dogmer som dödar: vägval för svensk narkotikapolitik*. Stockholm: Verbal förlag
- Göransson, Michelle (2012). *Materialiserade sexualiteter*. Göteborg/Stockholm: Makadam Förlag
- Hagman Rogowski, Theo (2017). Berättelsen om 'Knark är bajs', *Vice*, 27 december.
- Hammarlin, Mia-Marie (2008). *Att leva som utbränd: en etnologisk studie om långtidssjukskrivna*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Hansson, Kristofer (2007). *I ett andetag: en kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Stockholm: Critical Ethnography Press
- Haraway, Donna (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), s. 575-599
- Haraway, Donna (1991). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge
- Haraway, Donna (2008). *Apor, cyborger och kvinnor: att återuppfinna naturen*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Heidegger, Martin (1962). *Being and Time*. Oxford: Basil Blackwell. [Översättning av *Sein und Zeit*]
- Hellqvist, Hanna (2008). "Klart att man kan stoppa kniven i munnen". *Dagens Nyheter*, 20 april.
- Heilig, Markus (2004). *Beroendetillstånd*. Lund: Studentlitteratur
- Heilig, Markus (2015). *Alkohol, droger och hjärnan: tro och vetande utifrån modern neurovetenskap*. Stockholm: Natur & Kultur

- Heilig, Markus (2017). Dogmer som dödar. I Eklund, Niklas & Mikaela Hildebrand (red.) *Dogmer som dödar: vägval för svensk narkotikapolitik*. Stockholm: Verbal förlag
- Hermansson, Ulric & Peter Allebeck (2007). Cannabis, gammalt problem, men ny kunskap finns. *Socialmedicinsk tidskrift*, (1), s. 3-5
- Hermansson, Ulric (2001). Ska man drogtesta måste metoden vara säker! *Drug News*. 16 februari
- Hermansson, Ulric (2021). Minnesbilder från provtagarutbildning den 3-4 februari, 2021. https://www.foretagshalsor.se/sites/default/files/2021-01/Ulric_provtagare_VT2021.pdf [2021-02-25]
- Hilte, Mats (2019). Psychoactive drugs and the management of time. *Sociologisk Forskning*, 56(2), s. 111-124
- Hoffman, Orsolya (2011) Opiater och opioider. I Franck, Johan & Ingrid Nylander (red.) *Beroendemedicin*. Lund: Studentlitteratur
- Hofmann, Albert (2019). *LSD: My Problem Child and Insights/Outlooks*. Oxford: Beckley Foundation Press
- Hollister, Leo E. (2009). Cannabis Sativa. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Hume, David (1896). *A Treatise of Human Nature: Being An Attempt to introduce the experimental Method of Reasoning Into Moral Subjects. Book 1: Of the Understanding*. Redigerad utg. L. A. Selby-Bigge. Oxford: Clarendon Press
- Hutton, Fiona (2006). *Risky Pleasures: Club Cultures and Feminine Identities*. Aldershot: Ashgate
- Högdahl, Elisabeth (2005). *Kreativ etnografi* (Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier Norrköping 13-15 juni 2005). LiU Electronic Press
- Hörfeldt, Helena (2009). *Prima barn, helt u.a. Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923-2007*. Göteborg: Makadam Förlag
- Irigaray, Luce (1985). *This Sex Which is Not One*. New York: Cornell University Press
- Iversen, Leslie (2008). *Speed, Ecstasy, Ritalin: The Science of Amphetamines*. Oxford: Oxford University Press. Oxford Scholarship Online, 2012. [ebok]
- Johannesson, Kurt (2013). *Retorik: Eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts
- Johannisson, Karin (1990). *Medicinens öga: Sjukdom, medicin och samhälle – historiska erfarenheter*. Stockholm: Norstedts
- Johannisson, Karin (1995). *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts
- Johannisson, Karin (2015). *Den sårade divan: Om psykets estetik (och om Agnes von K, Sigrid H och Nelly S)*. Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Johansson, Anna (2010). *Självskada: En etnologisk studie av mening och identitet i berättelser om skärande*. Umeå: Bokförlaget h:ström
- Johansson, Thomas & Philip Lalander (2012). Doing Resistance: Youth and Changing Theories of Resistance. *Journal of Youth Studies*, 15(8), s. 1078-1088
- Johnson, Björn (2005). *Metadon på liv och död: En bok om narkomanvård och narkotikapolitik i Sverige*. Lund: Studentlitteratur

- Järvinen, Margaretha & Signe Ravn (2017). Out of Sync: Time Management in the Lives of Young Drug Users. *Time & Society*, 26(2), s. 244-264
- Jönsson, Håkan (2005) *Mjolk: En kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Jönsson, Håkan & Richard Tellström (2018). *Från krog till krog: svenskt uteätande under 700 år*. Stockholm: Natur & Kultur
- Jönsson, Lars-Eric & Fredrik Nilsson (red.) (2014). *Skratt som fastnar: kulturella perspektiv på skratt och humor*. (Lund Studies in Arts and Cultural Sciences, 5). Lund: Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University
- Kakko, Johan (2011). *Heroinberoende*. Stockholm: Liber
- Kakko, Johan (2017). Killing by Silence – om makt, maktens rus och maktmissbruk. I Eklund, Niklas & Mikaela Hildebrand (red.) *Dogmer som dödar: vägval för svensk narkotikapolitik*. Stockholm: Verbal förlag
- Karch, Steven B. (2009). Coca/Cocaine, International. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Kardakis, Therese (2008). Har genus en roll i förskrivningen av läkemedel? En genusanalys av läkemedelsanvändningen. *Socialmedicinsk tidskrift*, 85(3), s. 227-233
- Kauppi, Lo (2007). *Bergsprängardottern som exploderade*. Stockholm: Norstedts
- Keane, Helen (2002). *What's Wrong with Addiction?* Melbourne: Melbourne University Press
- Klingemann, Harald (2000). "To every thing there is a season" Social time and clock time in addiction treatment. *Social Science & Medicine*, (51), s. 1231-1240
- Klingemann, Harald & Daniela Schibli (2004). Times for healing: Towards a typology of time-frames in Swiss alcohol and drug clinics. *Addiction*, (99), s. 1418-1429
- Khoury, Jamil & Stephen Combs (2012). *Not Quite White: Arabs, Slavs, and the Contours of Contested Whiteness*. Chicago: Silk Road Rising, <https://www.notquitewhite.org/> [2020-01-01]
- Kosiba, Jesse D. Stephen A. Maisto & Joseph W. Ditte (2019). Patient-reported use of medical cannabis for pain, anxiety, and depression symptoms: Systematic review and meta-analysis. *Social Science & Medicine*, 233, s. 181-192
- Krekula, Clary & Barbro Johansson (red.) (2017). *Introduktion till kritiska åldersstudier*. Lund: Studentlitteratur
- Kusenbach, Margarethe (2003). Street Phenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool. *Ethnography*, 4(3), s. 455-485
- Kvale, Steinar (2007). *Doing Interviews*. Thousand Oaks: Sage [ebok]
- Kvam, Tor-Morten, Lowan H. Stewart & Ole A. Andreassen (2018). Psykedeliske stoffer i behandling av angst, depresjon og avhengighet. *Tidsskriftet den Norske Legeforening*, 138(18), s. 1726-1731
- Käll, Kerstin, Ulf Hermansson, Sten Rönnberg & Båb Bergvall (2005). *Sprututbyte: en genomgång av den internationella forskningen och den svenska debatten*. Stockholm: Fri förlag
- Laanemets, Leili (2002). *Skapande av femininitet: Om kvinnor i missbrukarbehandling*. Diss. Lund: Lunds universitet

- Lalander, Philip (2016). *Människor behöver människor: Att lyssna till de misstänkliggjorda*. Stockholm: Liber
- Lander, Ingrid (2003). *Den flygande maran: En studie om narkotikabrukande kvinnor i Stockholm*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet
- Lanni, Cristina, Silvia C. Lenzken, Alessia Pascale, Igor Del Vecchio, Marco Racchi, Francesca Pistoia & Stefano Govoni (2008). Cognition enhancers between treating and doping the mind. *Pharmacological Research*, (57), s. 196-213
- Laz, Cheryl (1998). Act Your Age. *Sociological Forum*, 13(1), s. 85-113
- Lebra, Takie Sugiyama (1975). An Alternative Approach to Reciprocity. *American Anthropologist*, New Series, 77(3), s. 550-565
- Lenke, Leif & Börje Olsson (2002). Swedish Drug Policy in the Twenty-First Century: A Policy Model Going Astray. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (582), s. 64-79
- Lennartsson, Rebecka (2019). *Mamsell Bohmans fall: Nattlöperskor i 1700-talets Stockholm*. Stockholm: Stockholms förlag
- Lewis, Marc (2017). *The Biology of Desire: Why Addiction Is Not a Disease*. London: Scribe Publications
- Li, Jie Jack (2006). *Laughing Gas, Viagra and Lipitor: The Human Stories Behind the Drugs We Use*. Oxford: Oxford University Press
- Lichtman, Aron H. (2009). Cannabinoids. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Liechti, Matthias E. (2017). Modern Clinical Research on LSD. *Neuropsychopharmacology*, 42(11), s. 2114-2127, American College of Neuropsychopharmacology
- Liliequist, Evelina (2020). *Digitala förbindelser: Rum, riktning och queera orienteringar*. Diss. Umeå: Umeå universitet
- Lindgren, Sven-Åke (1993). *Den hotfulla njutningen: att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Lindstrand, Örn (2001). Birgitta Stenberg: "Knark fick jag gratis". *Socialpolitik*, (2), s. 48-50
- Linton, Magnus (2010). *Cocaina: en bok om dem som gör det*. Stockholm: Bokförlaget Atlas
- Linton, Magnus (2015). *Knark: en svensk historia*. Stockholm: Bokförlaget Atlas
- Ljungqvist, Rikard (2017). Grannarnas skräck: En narkoman. *Hem och Hyra*, 5 december.
- Lundbäck, Maja (2018). Forskare vill bota PTSD med MDMA. *Psykologtidningen*, 13 december.
- Lundin, Susanne (2014). *Organ till salu*. Stockholm: Natur & Kultur
- Lundin, Susanne & Margareta Troein (2016). Kampen mot falska mediciner. *Forskning & Framsteg*, (11), 22 november.
- Lundmark, Anneli (2008). Knarkare värsta grannen. *Hem och Hyra*, 27 augusti.
- Lundqvist, Thomas (2005). Cognitive consequences of cannabis use: Comparison with abuse of stimulants and heroin with regard to attention, memory and executive functions. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 81(2), s. 319-330
- Lupton, Deborah (1999). *Risk*. London: Routledge. [ebok]

- Lupton, Deborah (2012). *Medicine as Culture: Illness, Disease and the Body*. London: Sage [ebok]
- Läkemedelsverket (2020). *Cannabidiol – CBD*. 28 februari, uppdaterad 8 juni.
- Löfgren, Orvar & Billy Ehn (2001). *Kulturanalyser*. 2. uppl. Malmö: Gleerups Utbildning AB
- Löfgren, Orvar & Billy Ehn (2010). *Vardagslivets etnologi: reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur & Kultur
- Löfgren, Orvar & Billy Ehn (2012). *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerups Utbildning AB
- Löfven, Stefan (2018). Stefan Löfvens tal på Järvaveckan. *Socialdemokraterna*, 17 juni.
- McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge
- Maher, Lisa (1997). *Sexed Work: Gender, Race and Resistance in a Brooklyn Drug Market*. Oxford: Oxford University Press
- Malloch, Margaret (1999). Drug Use, Prison, and the Social Construction of Femininity. *Women's Studies International Forum*, 22(3), s. 349-358
- Malmberg, Denise (1991). *Skammens röda blomma: menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Manrique-Garcia, Edison, Stanley Zammit, Christina Dalman, Tomas Hemmingsson, Sven Andreasson & Peter Allebeck (2012). Cannabis, schizophrenia and other non-affective psychoses: 35 years of follow-up of a population-based cohort. *Psychological Medicine*, 42(6), s. 1321-1328
- Marander-Eklund, Lena (2008). Narratives and Emotions: Revealing and Concealing Laughter. *Folklore (Estonia)*, (39), s. 95-108
- Marlowe, Ann (1999) *How to stop Time, Heroin from A to Z*. New York: Anchor Books
- Martin, William R. (2009). Opioid Complications and Withdrawal. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 3. Farmington Hills: Gale
- Mattsson, Tina (2005). *I viljan att göra det normala: En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Malmö: Egalité
- Mauss, Marcel (2002). *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge
- McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge
- Measham, Fiona (2002). "Doing gender"–"doing drugs": Conceptualizing the gendering of drugs cultures. *Contemporary Drug Problems*, (29), s. 335-373
- Measham, Fiona (2003). The Gendering of Drug Use and the Absence of Gender. *Criminal Justice Matters*, 53(1), s. 22-23
- Measham, Fiona & Shiner, Michael (2009). The legacy of 'normalisation': The role of classical and contemporary criminological theory in understanding young people's drug use. *The International Journal on Drug Policy*, 20(6), s. 502-508

- Measham, Fiona, Karenza Moore & Jeanette Østergaard (2011). Mephedrone, “Bubble” and unidentified white powders: the contested identities of synthetic “legal highs”. *Drugs and Alcohol Today*, 11(3), s. 137-146
- Measham, Fiona (2017). *Presentation, Parliamentary Drug Policy Symposium*. Wellington: New Zealand Drug Foundation. 5-6 juli 2017. [video] Publicerad 17 augusti.
- Measham, Fiona (2019). Drug safety testing, disposals and dealing in an English field: Exploring the operational and behavioural outcomes of the UK’s first onsite ‘drug checking’ service. *International Journal of Drug Policy*, (67), s. 102-107
- Merleau-Ponty, Maurice (2010). *Institution and Passivity: Course Notes from the Collège de France (1954-1955)*, Förord av Claude LeFort, Northwestern University Press, Evanston
- Merleau-Ponty, Maurice (1968). *The Visible and the Invisible. Followed by Working Notes*. Evanston: Northwestern University Press
- Metzl, Jonathan (2003). “Mother’s Little Helper”: The Crisis of Psychoanalysis and the Miltown Resolution. *Gender & History*, 15(2), s. 240-267
- Mills, James (2009). Cannabis, International Overview. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Mjåland, Kristian (2014). “A culture of sharing”: Drug exchange in a Norwegian prison. *Punishment & Society*, 16(3), s. 336-352
- Moore, Karenza & Fiona Measham (2013). Exploring Emerging Perspectives on Gender and Drug Use. I Mistral, Willm (red.) *Emerging Perspectives on Substance Misuse*. Hoboken NJ: Wiley-Blackwell
- NA, Anonyma Narkomaner (1994). *Vem är en beroende? Utdrag ur Vita Boken*. Van Nuys CA: Narcotics Anonymous World Services.
- NA, Anonyma Narkomaner (1996). *En annan synvinkel*. Van Nuys CA: Narcotics Anonymous World Services
- NA, Anonyma Narkomaner (1997). *Tillfrisknande och återfall: Utdrag ur Vita Boken*. Van Nuys: Narcotics Anonymous World Services
- NA, Anonyma narkomaner (2000). *Vita häftet*. Narcotics Anonymous World Services
- Nader, Laura (1972). *Up the Anthropologist: Perspectives Gained from Studying Up*. Department of Anthropology, University of California. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED065375.pdf> [2020-12-21]
- Nafstad, Ida (2011). Changing Control of the Open Drug Scenes in Oslo: Crime, Welfare, Immigration Control, or a Combination? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology & Crime Prevention*. 12(2), s. 128-152
- Nairn, Karen, Jenny Munro & Anne B. Smith (2005). A Counter-Narrative of a “Failed” Interview. *Qualitative Research*, 5(2), s. 221-244
- Narkotikastraffutredningen (2014). *Synnerligen grova narkotikabrott: betänkande av narkotikastraffutredningen* (SOU 2014:43). Stockholm: Justitiedepartementet
- Nationalencyklopedin* (u.å.). [2020-04-04]
- Nationalencyklopedin* (u.å.). Orientering. [2020-11-17]
- Nationalencyklopedin* (u.å.). Rus. [2021-03-05]
- Nationalencyklopedin* (u.å.). Slätskivlingar. [2021-03-08]

- Nehls, Eddy (2009). *Kung alkohol och andra drogaktörer*. Göteborg: Daidalos
- Nelson, Stanley (2021). *Crack: Cocaine, Corruption & Conspiracy* [film]. Netflix
- New York Times (2020). Opioid Epidemic. <https://www.nytimes.com/spotlight/opioid-epidemic> [2020-04-04]
- Nicholls, Emily (2019). *Negotiating Femininities in the Neoliberal Night-Time Economy: Too Much of a Girl?*. Cham: Springer Nature
- Nichter, Mimi & Mark Nichter (1991). Hype and Weight. *Medical Anthropology*, (13), s. 249-284
- Nilsson, Fredrik (2011). *I ett bolster av fett: En kulturhistoria om övervikt, manlighet och klass*. Lund: Sekel bokförlag
- Nilsson, Gabriella (2011). Den fetmadrivande miljön: Kulturella föreställningar om samhället i populärmedicinska texter om övervikt och fetma. *Socialmedicinsk tidskrift*, 88(3), s. 207-216
- Nilsson, Gabriella & Inger Lövkrona (2015). *Väldets kön: Kulturella föreställningar, funktioner och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur
- Nilsson, Gabriella & Kristofer Hansson (2016). Berättade fantasier om förr, nu och framtiden i vården av barn med diabetes. *Socialmedicinsk tidskrift*, 99(3), s. 261-270
- Nilson, Tomas (2011). 'Weeds and Deeds' – Images and Counter images of Christiania and Drugs. I Thörn, Håkan, Cathrin Wasshede & Tomas Nilson (red.) *Space for Urban Alternatives? Christiania 1971–2011*. Möklinta: Gidlunds förlag
- Nin, Anaïs (1985). *Anaïs dagbok 5: 1947-1955*. Stockholm: Bokförlaget Trevi AB
- NJA (1995). <https://lagen.nu/dom/nja/1995s219> [2021-03-08] Nytt juridiskt arkiv
- Nordgren, Johan (2017). *Making Drugs Ethnic: Khat and Minority Drug Use in Sweden*. Diss. Malmö: Malmö högskola
- Nutt, David J., Leslie A. King & Lawrence D. Phillips (2010). Drug harms in the UK: A multicriteria decision analysis. *Lancet*, (376), s. 1558-1565
- Nyberg, Fred (2011). Cannabis och cannabinoider. I Franck, Johan & Ingrid Nylander (red.) *Beroendemedicin*. Lund: Studentlitteratur
- OECD (2019). *Health at a Glance 2019*. Chapter 1. Fig 10.9. Anti-depressant drug consumption, 2000 and 2017. Version 1. 3 november 2019.
- Olseryd, Johanna (2015). *Brå: Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- Olsson, Börje (1994). *Narkotikaproblemets bakgrund: Användning av och uppfattningar om narkotika inom svensk medicin 1839-1965*. (CAN rapportserie, 39). Stockholm: CAN
- Olsson, Börje (2017). Den svenska narkotikapolitiken. I Eklund, Niklas & Mikaela Hildebrand (red.) *Dogmer som dödar: vägval för svensk narkotikapolitik*. Stockholm: Verbal förlag
- Palmer, Cynthia & Michael Horowitz (2000). *Sisters of the Extreme: Women Writing on the Drug Experience*. Rochester: Park Street Press
- Paoli, Letizia (2002). Flexible Hierarchies and Dynamic Disorder: The Drug Distribution System in Frankfurt and Milan. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, (9), s. 143-151

- Pasternak, Gavril W. (2009). Opiates/Opioids. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 3. Farmington Hills: Gale
- Persson, Leif G. W. (1990). Om män, manlighet och manliga matvanor. I Guillou, Jan, Pär Lorentzon & Leif G. W. Persson (red.) *Stora machoboken*. Stockholm: Norstedts
- Petersson, Frida (2013). *Kontroll av beroende: Substitutionsbehandlingens logik, praktik och semantik*. Malmö: Egalité
- Petersson McIntyre, Magdalena (2016). *Att älska sitt jobb: Passion, entusiasm och nyliberal subjektivitet*. Lund: Nordic Academic Press
- Plant, Sadie (1999). *Writing on Drugs*. London: Faber and Faber
- Polanyi, Karl (2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. 2 uppl. Boston: Beacon Press
- Polisen (2020). Föräldraskolan: Vad du som förälder behöver ha koll på när det gäller droger. [Informationsskrift] Polisområde fyrbododal
- Pollan, Michael (2019). *Psykedelisk renässans: Den nya vetenskapen om medvetandet, döden, beroende, depression och transcendens*. Stockholm: Fri Tanke
- Preciado, Paul B. (2013). *Testo Junkie: Sex, Drugs and Biopolitics in the Pharmacopornographic Era*. New York: Feminist Press
- Pripp, Oscar (2011). Reflektion och etik. I Kaijser, Lars & Magnus Öhlander (red.) *Etnologiskt fältarbete*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Quincey, Thomas de (1822/2003). *Confessions of an English Opium Eater*. London: Penguin Classics
- Race, Kane (2007). The Use of Pleasure in Harm Reduction: Perspectives from the History of Sexuality. *International Journal of Drug Policy*, 19(5), s. 417-423
- Race, Kane (2009). *Pleasure Consuming Medicine: The Queer Politics of Drugs*. Durham NC: Duke University Press
- Radcliffe, Polly & Fiona Measham (2014). Repositioning the Cultural: Intoxicating Stories in Social Context. *International Journal of Drug Policy*, (25), s. 346-347
- Ragan, Ian C., Imre Bard & Ilina Singh (2013) What should we do about student use of cognitive enhancers? An analysis of current evidence. *Neuropharmacology*, (64), s. 588-595
- Rasmussen, Nicolas (2009). Amphetamine Epidemics, International. I Korsmeyer, Pamela & Henry R. Kranzler (red.) *Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Vol 1. Farmington Hills: Gale
- Richert, Torkel (2009). Injektionsmissbrukande kvinnors inkomstkällor och anskaffning av droger. *Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift*, 26(5), s. 365-394
- Richert, Torkel (2013). Humanitet måste gå före ideologi: om överdosprojektet i Malmö. I Johnson, Björn, & Philip Lalander (red.) *Med narkotikan som följeslagare: Femton texter till Bengt Svensson*. Malmö: Holmbergs
- Richert, Torkel (2014). *Överdoser, försörjningsstrategier och riskhantering: Livsvillkor för personer som injicerar narkotika*. Diss. Malmö: Malmö universitet
- Rose, Nikolas (2003). Neurochemical selves. *Society*, 41(1), s. 46-59
- Rose, Nikolas (2019). *Our Psychiatric Future*. Cambridge: Polity Press

- Rosenbaum, Marsha (1997). Women, Research and Policy. I Lowingson, Joyce H., Pedro Ruiz, Robert B. Millman & John G. Langrod (red.) *Substance Abuse: A Comprehensive Textbook*. 3. uppl. Baltimore MD: Williams & Wilkins.
- Rosengren, Annette (2003). *Mellan ilska och hopp: Om hemlöshet, droger och kvinnor*. Stockholm: Carlsson bokförlag
- Rosengren, Anne (2007). Från kväsarkvanting till emo: Ungdomskultur, stil, identitet i ett historiskt perspektiv. I "Äntligen vuxen!?", utställningskatalog. Regionmuseet Kristianstad
- Ryan, Kathleen J., Nancy Myers & Rebecca Jones (red.) (2016). *Rethinking Ethos: A Feminist Ecological Approach to Rhetoric*. Carbondale: Southern Illinois University Press
- Rödner, Sharon, Max Hansson & Börje Olsson (2007). *Socialt integrerade narkotika-användare, myt eller verklighet?* (SoRAD Forskningsrapport 47). Stockholm: Stockholms universitet
- Rørbye, Birgitte (1982). Ethnomedicine. *Ethnologia Scandinavica: A journal for Nordic Ethnology*, s. 53-85
- Sahlins, Marshall (1972). *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine Atherton
- Said, Edward W. (2004). *Orientalism*. Stockholm: Ordfront förlag
- Sandberg, Sveinung (2008). Black Drug Dealers in a White Welfare State: Cannabis Dealing and Street Capital in Norway. *British Journal of Criminology*, (48), s. 604-619
- Sandberg, Sveinung & Willy Pedersen (2011). *Street Capital: Black Cannabis Dealers in a White Welfare State*. Bristol: Bristol University Press
- Sandell, Kerstin (2016). Living the neurochemical self? Experiences after the success of the SSRIs *Distinktion: Journal of Social Theory*. 17(2), s. 130-148
- Schierup, Carl-Ulrik, Ronaldo Munck, Branka Likic-Brboric & Anders Neergaard (red.) (2015). *Migration, Precarity, and Global Governance: Challenges and Opportunities for Labour*, Oxford: Oxford University Press. Oxford Scholarship Online [ebok]
- Schivelbusch, Wolfgang (1993). *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants and Intoxicants*. New York: Vintage Books
- Schunnesson, Tone (2016). *Tripprapporter*. Stockholm: Norstedts
- Schunnesson, Tone (2019). Begär på kredit. *Göteborgs-Posten*, 27 december.
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1993). *Tendencies*. Durham NC: Duke University Press
- SFS 1968:64. Narkotikastrafflag. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Sherratt, Andrew (1995). Introduction: peculiar substances. I Jordan Goodman, Paul E. Lovejoy & Andrew Sherratt (red.) *Consuming Habits: Drugs in History and Anthropology*. London: Routledge
- Shulgin, Alexander & Ann Shulgin (2019). *Pihkal: A Chemical Love Story*. Berkeley: Transform Press
- Sigfridsson, Ingegerd (2005). *Självklara drycker? Kaffe och alkohol i social samvaro*. Göteborg: Arkipelag
- Skeggs, Beverley (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos
- Skeggs, Beverley (2004). *Class, Self, Culture*. London: Routledge

- Skeggs, Beverley (2011). Imagining personhood differently: person value and autonomist working-class value practices. *The Sociological Review*, 59(3), s. 496-513
- Skeggs, Beverley (2012). Åter till frågan om respektabilitet: personvårdets moraliska ekonomi. *Fronesis*, (40-42), s. 64-83
- Socialstyrelsen (2016). *Narkotikarelaterade dödsfall: en analys av 2014 års dödsfall och utveckling av den officiella statistiken*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2019). *Allt fler får antidepressiva läkemedel*. [pressmeddelande 2019-04-03] Stockholm: Socialstyrelsen
- Statens Folkhälsoinstitut (2010). *Narkotikabruket i Sverige*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut
- Stenberg, Birgitta (1969, ny utgåva 2017). *Rapport*. Stockholm: Norstedts
- Svensson, Bengt (1996). *Pundare, jonkare och andra: med narkotikan som följeslagare*. Stockholm: Carlsson bokförlag
- Svensson, Bengt (2012). *Narkotikapolitik och narkotikadebatt*. Lund: Studentlitteratur
- Svensson, Bengt (2014). Så används cannabis. *Alkohol & Narkotika*, (2), s. 25-27
- Svensson, Ingeborg (2013). *Liket i garderoben: bögar, begravningar och 80-talets hiv-epidemi*. Stockholm: Ordfront förlag
- Taylor, Melissa & Steve Taylor (1998). The Exchange of Aesthetics: Women's Work and 'The Gift'. *Gender, Work & Organization*, 5(3), s. 165-171
- Tham, Henrik (1995). Drug Control as a National Project: The Case of Sweden. *Journal of Drug Issues*, 25(1), s. 113-128
- Tham, Henrik (2003). Narkotikapolitiken och missbrukets utveckling. I Tham, Henrik (red.) *Forskare om narkotikapolitiken*. Stockholm: Stockholms universitet
- Thorsén, David (2013). *Den svenska aids-epidemin: ankomst, bemötande, innebörd*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Tiger, Mikael, Emma R. Veldman, Carl-Johan Ekman, Christer Halldin, Per Svenningsson & Johan Lundberg (2020). A randomized placebo-controlled PET study of ketamine's effect on serotonin 1B receptor binding in patients with SSRI-resistant depression. *Translational Psychiatry*, 10, artikel 159
- Tillhagen, Carl-Herman (1958). *Folklig läkekonst*. Stockholm: Nordiska museet
- Tjora, Aksel (2016). *Från nyfikenhet till systematisk kunskap*. Lund: Studentlitteratur
- Tops, Dolf (2001). *A society with or without drugs? Continuity and change in drug policies in Sweden and the Netherlands*. Diss. Lund: Lunds universitet
- Tops, Dolf (2003). Sverige och Holland - två modeller för narkotikapolitik. I Tham, Henrik (red.) *Forskare om narkotikapolitiken*. Stockholm: Stockholms universitet
- Trogen Pahlén, Magnus (2020). Kan psykedelia hjälpa vid svår depression? *Medicinsk Vetenskap*, (4), Karolinska Institutet
- Trulsson, Karin (1997). *"Det är i alla fall mitt barn!" En studie om att vara missbrukare och mamma skild från barn*. Lic.-avh. Lund: Lunds universitet
- Träskman, Per Ole (1981). Från varning till fängelse i fyratusentrehundraåttio dagar: Om kriminalisering och värdering av brott. I Heckscher, Sten, Annika Snare, Hannu Takala & Jørn Vestergaard (red.) *Straff och rättfärdighet: Ny nordisk debatt*. Stockholm: Norstedts

- Träskman, Per Ole (2003). Narkotikapolitik och brottskontroll. I Tham, Henrik (red.) *Forskare om narkotikapolitiken*. Stockholm: Stockholms universitet
- Tutenges, Sebastien & Sveinung Sandberg (2013). Intoxicating Stories: The Characteristics, Contexts and Implications of Drinking Stories Among Danish Youth. *International Journal of Drug Policy*, (24), s. 538-544
- UNODC (2015). Status and trend analysis of illicit drug markets. I *World Drug Report: Drug Use and Health Consequences*.
- UR Samtiden (2018a). Drogfokus 2018: Behövs medicinsk cannabis? [radioprogram]. Utbildningsradion
- UR Samtiden (2018b). Drogfokus 2018: Öppna drogsccener – forskning och samverkan [radioprogram]. Utbildningsradion
- Waldén, Susanne (2010). *Berättad berusning: kulturella föreställningar i berättelser om berusade personer*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Wall Street Journal (2013). Lady Gaga Says She's Addicted to Marijuana. I *Elvis Duran and the Morning Show*. <https://www.youtube.com/watch?v=RLc9qUJXyPo> [2021-02-26]
- Wallskär, Helene (2019). SSRI hjälpte bättre mot ångest än mot depression. *Läkemedelsvärlden*, 20 september.
- Waters, Jaime (2015). Snowball sampling: A cautionary tale involving a study of older drug users. *International Journal of Social Research Methodology*, 18(4), s. 367–380
- West, Candace & Don Zimmerman (1987). "Doing gender". *Gender and Society*, 1(2), s. 125-151
- Wierup, Lasse & Erik de la Reguera (2010). *Kokain: drogen som fick medelklassen att börja knarka och länder att falla samman*. Stockholm: Norstedts
- Wiklund, Lisa & Jenny Damberg (2015). *Som hon drack: kvinnor, alkohol och frigörelse*. Stockholm: Bokförlaget Atlas
- Wilk, Richard (2014). Consumer Cultures Past, Present, and Future. I Ulph, Alistair & Dale Southerton (red.) *Sustainable Consumption: Multi-disciplinary Perspectives in Honour of Professor Sir Partha Dasgupta*. Oxford: Oxford University Press. Oxford Scholarship Online.
- Wright, Julius von (2017). Svårt bli av med (begreppet) "knarkare". *Alkohol & Narkotika*, 7 december.
- Wodak, Alex & Annie Cooney (2004). *Effectiveness of sterile needle and syringe programming in reducing HIV/AIDS among injecting drug users*. WHO
- Zinberg, Norman E. (1984). *Drug, Set, and Setting: The Basis for Controlled Intoxicant Use*. New Haven: Yale University Press
- Ögren, Annica (2019). Rekordmånga svenskar dör av knark. *Svenska Dagbladet*, 18 juli 2019.

